אגרת

בחינת עולם

להרב החכם הכולל, הפילוסוף האלהי, בחיר המליצים,

רבי ידעיה פניני בדרשי ז"ל.

מוגה ומבוארה עם תולדות המחבר ומבוא אל הספר

על ידי

משה דוד פראנק-קאמעניעצקי.

ווילנא

שנת תרל"ט לפ"ק

אגרת

בְּחִינַת עוֹלָם

להרב החכם הכולל, הפילוסוף האלהי, בחיר המליצים,
רבי ידעיה פניני בדרשי ז"ל.

פנים הספר מוגה בעיון נמרץ על פי שלש עשרה הוצאות שונות, ישנות (משנות ש"ב, תס"ד, תקמ"ו) וגם חדשות (תקנ"ה—תרכ"ד),

ומבואר בדרך חדשה, לא דָרַך בה איש ולא עבר עליה עוד אף אחד מהמפרשים, המעתיקים והמבקרים הרבים והעצומים, זה כשש מאות שנה, עם תולדות המחבר ומבוא הספר, כולל חמשה ענינים נכבדים ונחוצים מאד להבנתו, ועם הערות על דבר ההגהה, בשם: כור הבחינה לזהב מליצות הפניני,

מאת משה דוד פראנק—קאמעניעצקי.

ווילנא

בדפוס האלמנה והאחים ראם

שנת, הולך הדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו חנם (לנ"פ).

БЕХИНАТЪ ОЛАМЪ,
т. е. Воззрѣніе на міръ. Сочиненіе І. Бадарши, жившаго въ XIII вѣкѣ, съ комментаріемъ М. Каменецкаго.

ВИЛЬНА. Типографія Вдовы и братьевъ Роммъ. Жмудскій переулокъ дома подъ № 327 и 328.
1879.

תולדות המחבר*)

§ 1. בין גדולי חכמי קדמונינו חכמי פרובינצה בצרפת הדרומית, אחד הי' הבדרשי אשר כתב ספרים רבים ונשגבים, ובהם גם ארוכים ורחבים, רמים ומחכמים, וכבר בימים שעברו גם הם גם מחברם כמעט הכל נשכח, לולא הותיר לנו הזמן מהם מחברת אחת, אשר פעל ועשה בתבונות כפיו ואשר אני מוציאה היום מחדש לאור, מחברת מעטה בכמותה, ולפי רב טוב הצפון בה פרצה ותעל פלאים, רחבה ונסבה ומלאה כל הארץ, ותעש לה שם תפארת, שם עולם לא יכרת.

„האיש הרם הזה רבי ידעיה בדרשי ז"ל נולד בערך שנת הארבעים לאלף הששי (1280), בעיר בעזיערס (Beziers), ושם העיר ההיא לפנים (במבטא הישן), בעדיערס (Bediers) 1) במדינת פרובינצה (Provence), אשר בארץ צרפת הדרומית": ארץ, אשר רבינו גרשם מאור הגולה, רש"י, ר"ת וכל בעלי התוספות הפיצו בתוכה אור התורה, והאירו עיני כל ישראל; מדינה, בה נתגדלו גדולי חכמי עמנו, ויטעו שם אהלי אפדנם לחכמות ומדעים, אשר על כן מאז קראו למו „חכמי פרובינצה", וזה שמם הכולל בישראל עד היום הזה; ועיר, בה בפרט רבו ועצמו בעת ההיא חכמים וסופרים עד כי לה יאמר: איש ואיש יולד בה, וחכמים ופילוסופים גדלו על ברכיה.

„אביו ר' אברהם בן ר' יצחק בדרשי ז"ל הי' אחד מגדולי החכמים, המשוררים ודורשי הלשון בימיו, נודע ביהודה ובישראל 2), הוא חנך את בנו על פי דרכו, וילמדהו תורת ה' מפורש ושום שכל, ודעת דברי חז"ל וחידותם, גם הורהו ארחות החכמה והמדע, ויהי שתול בבית אלהים ובחצרות קדשו הפריח פרחיו, למד מנוער לעמוד בכח שכלו על ברור שרשי הדת ולהחזיק בלבו את האמתיות המקובלות על ידי חקירה תמימה ונאמנה, וביתר שאת הגדיל אהבתו לספרי הרמב"ם, ויבאו כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו, ויתאחדו עם משכיות לבבו. כרוב המשכילים דורשי אלהים בימים ההם, האמין גם הוא, כי החכמה והפילוסופיא הן הן גופי תורה, או כאחיות תואמות עם התורה. זולת ידו החזקה בהליכות התורה והחכמה, נתן לו ה' לשון למודים לדבר נפלאות הפלא ופלא, כחצים ביד גבור היתה שפת הקודש בידו, וכהקיר ביר מימיה כן הקרו ניבי השפה הזאת ונאומיה בקרב לבבו".

§ 2. „בהיותי כבן שבע עשרה שנה חבר:

(א) ספר הפרדס, כולל ארבעה פרקים: א) על עבודה ויראה, ב) אהבה ושנאה, ג) התבל ומקריה, ד) המדע (ספר זה לא בא בדפוס וכתב יד ממנו נמצא בהמבורג). ובהיותו כבן שמונה עשרה שנה (בשנת נ"ח) הוציא לאור:

ספר

---

*) באור ראשי התיבות בסוף מבוא הספר.

1) כנויו „בדרשי" הוא על שם עיר מולדתו, אשר לפי עדות ר' יצחק דילאטוס, בהקדמת באורו כ"י לס' בח"ע (המתחלת לעיר אני וכו'), היא העיר בעזיערס הקרובה לעיר מולדתו (של ריד"ל), לאמאסק, ושתיהן הן בפלך לאנגדוק התחתון (מהרי"ר). מלבד שם קודש זה, ר' ידעיה, נקרא גם בשם הוא אנבוניט אברם, או ן' בוניט, ומחברי ספרים מבני עמנו יכנוהו: פניני—משורר בערבית, או הבדרשי, או המליץ סתם, ומהרי"ע בעקדה שער כ"ח, בד"ה ומדרש תנחומא, יכנהו, ן' בוניט. הח' יונק בספרו ליסטע א' ג' י' לייפציג 1817. שגה בשנת הולדתו, ובארץ מולדתו, וכתב כי נולד בשנת נ"ח לאלירה, בעיר ברצילונה (בספרד), ואחריו נמשכו גם איזה מחברים מבני עמנו בטעות (ע"ל הערה 3).

2) הוא הראבון אשר חבר ס' נכבד וגדול בבאורי שמות הנרדפים, נקרא בשם: חותם תכנית, ה' אלפים מ"ס 1280, (ע' הכרמל החד' ש"ד, אדר, במאמר שפת נאמנים. להרה"ח רשי"ף 18 §), ומלבד זה חבר עוד ס' בית אל, והוא בקשת הלמדי"ן ליוה"כ (נדפס עם ס' בח"ע במנטובה). ופירוש למדרש רבה, תנחומא וספרי.

Дозволено цензурою 18 Апрѣля 1879 года. Вильна.

(ב) „ספר בחינת עולם", הוא הס' הנזכר (על הוצאותיו הרבות, על מבאריו ומעתיקיו ועל תוכן עניניו, ידבר בזה בפרט במגלת הדברים). והנה אם כי אין הס' הראשון לפני, השערתי תעיד לי כי גם לו, וכמו לשני, יש ויש התיחסות עם השנאה הגדולה של התורנים אל החכמה והמדע בכלל, ואל ס' המדע והמורה להרמב"ם ז"ל בפרט, אשר עוררה אחרי מותו (1204) מדנים וריבות עם הפילוסופים ותהי נסבה למקרים רעים ונוראים, אשר קרנו ויאתיו אז לרגלה, גם גדלו והאריכו עד ימי הבדרשי, ורק אז דועכה כמעט אש המריבה כפשתה כבה, כמו שנראה כל זה מרשימת עניני „הפרדס", וכמו שאזכיר בזה תכן עניני „בחינת העולם" (ע"מ 14 § והערה א', ה', בסוף הספר). „מלבד שני הספרים האלה, כתב בימי ילדותו, בעוד אביו בחיים חיתו:

(ג) „שיר אחד הנקרא: בקשת הממי"ן (רפ"ק יכנסו: תהלה לשם), והוא תפלה ותהלה לאלהים, אשר כל תיבה ותיבה תחלתה אות מ"ם. יצא לאור עם העתקה ללשון רומית, (רפ"ק מוסיף: ועם הערות, ע"י הילאריוס פראכינס לייפציג 1662), והעתקה ללשון אשכנז זה שנים מעטות ע"י ר' וואלף פרערא וגם ע"י רמ"ש (מצורף לס' בח"ע) ווין 1852.

§ 3. „בשנת ה' ס"ד ליצירה (1304) התפרצה עוד הפעם אש המריבה בין התורנים ובין הפילוסופים, והרב הראשון בדור ההוא רבנו שלמה בן אדרת (רשב"א ז"ל), אשר ישב אז על כס הרבנות בברצילונה (בספרד), הטיל חרם נורא (בשבת חזון 1305) על כל ההוגים בספרי חכמות ומדעים חיצונים, בטרם היותו בן כ"ה שנה. ויהי בהודע הדבר במונטפיליער (בצרפת הדרומית), קמו ראשי העדה ונכבדיה, ובראשם הה' הנכבד והנעלה ר' יעקב בן מכיר ממשפחת אבן תבון (דון פראפיאט כפי חכמי העמים, נולד בערך 1245 ונפטר 1312 או 1321) ונגד המחרימים הרעימו חרם גדול על כל איש ואיש אשר יעוז להחרים את השוקדים על החכמות והמדעים, ועל המלמדים את בני הנעורים כל חכמה וידיעה. ויהי כשמוע הבדרשי את דברי החרם אשר נטל הרשב"א, ויחר לו מאד ורוחו הציקתהו לריב את ריב החכמה וללחום את לוחמיה לכבוד האמת ולכבוד הרמב"ם, גם לכבוד התורה ולכבוד כל ישראל, ובהיותו במונטפילייר התחבר למהר"י תבון ומתי סודו, ועל פי הסכמתם כתב בשמו ובשם כל חכמי פרובינצה:

(ד) „אגרת התנצלות אל הרשב"א וחבריו 3). העתקות רבות ממנה נשלחו לכל הקהלות הקרובות והרחוקות, ונדפסה בשו"ת הרשב"א סי' תי"ח וגם בפני עצמה בזמן הקדום, וזה מקרוב ע"י ר"ש בלאך עם הערות יקרות, (וקצור ממנה בס' „סופרי ישראל" להר"ה רשי"ף, ווילנא תרל"א).

„באגרת ההיא שלף הבדרשי את חרב מליצתו מתערה, ובלשון מדברת גדולות התוכח עם שונאי החכמה ומנדיה. אולם מדי נשאו שם הרשב"א על שפתיו דבר ברוח חן ותחנונים, נתן לו כבוד והוד וירוממהו על כל תהלה ותפארת, וישח את בנות מליצתו הנמרצה ללחוך את עפר רגלי גאונו. במענה רך ידבר משפטים את מחרימי החכמה ובשכל מליו יגלה את אזן הרשב"א, כי הוא ואוהביו לא ילונו עליו על אשר נתן את החכמה לחרם, כי החכמה בת אל חי היא ורוממה מאד עד כי לא תוכל יד החרם לנגוע בה לרעה, אך על זה היטב חרה להם עד מות, כי הוציא שם רע על קהלות הקודש אשר בצרפת הדרומית ויתן אותם לחרם ולגדופים

3) על שער האגרת כתוב: מן אגוניט אבנים אל הרשב"א, ובסופה התם: ידעים ברבי אברהם בדרשי. האגרת הזאת לתובה בחודש כסליו או טבת שנת ה"סו וממנה נראה, כי פרובינצה ולא ספרד היא מכורתו ומולדתו של הבדרשי. כל זה סותר לגמרי דעת יונק, שנולד בברצילונה, בשנת ה"נח, כי לא יתכן היותו בן שמונה שנים, בכתבו האגרת לגאון אדיר כהרשב"א, ולבני דורו גדולי ישראל.

ולגדופים. יבאר את הטובות הגדולות אשר תביא לנו החכמה, ימנה ויספור את תופשי התורה וגאוני ישראל אשר התרפקו על החכמה מימי רס"ג עד הרמב"ם והרמב"ן, אשר אזנו ואשר עשו בחכמת לבם, אזנים לתורה כאשר עשה החכם מכל האדם. ימלא פיו תוכחות על הקנאים אשר נועזו לנגוע בכבוד ספרי הרמב"ם, ראש המאמינים, וראש הגאונים. העד יעיד בפוטרי הריב כי יחדלו הרע וישובו מריב לבל יחללו שם ה' בריבות שפתם, ולבל יתנו מקום לשונאי ישראל לעלוז בכל שאט בנפש על דבר הריבות ושנאת חנם, אשר פרצו במושבות בני ישראל. בסוף האגרת יודיע נאמנה, כי לא ישוב לבב העם מאחרי אהבת החכמה כל עוד יסוד בפניהם ונשמה בגופותיהם, אחרי שהם עם כל זה שלמים בתורתם ובמעשיהם, ואלו אמרה יהושע בן נון מפומי' זאת, לעולם לא יאבו שמוע, כי על כבוד הרב הגדול (הרמב"ם) הם חושבים להלחם ועל קדושת תורתו ימסרו ממונותם ותולדותם ונפשותם עוד נשמת רוח חיים באפם, וכן יצוו את בניהם לדורותם. כבוא אגרת התנצלות הזאת להרשב"א וחבריו, אשר חתמו על החרם ההוא, חרדו ושערו שער, ומדבריה פחד לבם, וימהרו ויודיעו לכל, כי חלילה להם לחשוב מחשבת רעה על ספרי הרמב"ם ולגזור עליהם חרם, כי גם הם מכבדים מאד אותו ואת ספריו המסולאים בפז, גם הזהירו את הקנאים לשבת מריב ולעשות שלום עם המשכילים.

„יתר דברי הבדרשי, תולדותיו וקורות ימי חייו נעלמו מאתנו, זולת כנראה מכמה ספרים, כי עזב את מונטפולייר" (כנראה יצא ממונטפילייר בחודש אלול ה' ס"ו, בעת אשר גרשו כל היהודים, ע"פ פקודת המלך פיליפ הד' מכל ארץ צרפת) — „ויבחר לשבת בעיר ברצילונה קרית קטולוניא בספרד וכי היה לו התחברות עם כמה מחכמי דורו כמו ר' טודרוס הלוי, ר' אבא מרי, ר' אליעזר האזובי ור' שמואל השלוני, ויגוע ויאסף אל עמיו כבן ששים שנה בשנת מאה לאלף הששי (1340). לברכת עולם יהי' צדיק, שמו וזכרו לדור ודור".

§ 4 „יתר ספרי הבדרשי הנדפסים ואשר עודם בכתובים:

ה) בקשת האלפי"ן או אלף אלפין, ראש כל תיבה ותיבה מאלף תיבותיה באות אל"ף. במלאכה היקרה הזאת אין כל להן ואין כל זרות. נדפסה בכ"ח ת"ר נד כ"ט.

ו) ספר מבחר הפנינים, כולל מליצות ומשלי פילוסופים קדמונים, יצא לאור רמ"ד (1484) בסונצינו 4°, ש"ו (1546) וויניציאה, שי"ח (1558) קרמונא 4°, קצור ממנו שמ"א (1581) פפד"א 4° (רפ"ק) וזה מחדש ע"י רד"ס תרכ"ד ווארשא. רשד"ל ישער כי רש"ג העתיקו מערבית, יונית ורומית.

ז) ספר מעדני מלך על שחוק אישקוקי (שאכשפיעל), ידבר על המלאכת השחוק ותוקותיו וימשיל לו הליכות בני האדם להעיר אזנם למוסר. חובר כשלשים שנה אחרי כלותו ס' בחינת עולם, נעתק ללשון רומית ע"י החכם הידע ונדפס תנ"ד, תס"ב באוקספורד, ויש מיחסים ספר זה להראב"ע.

ח) מליצה נעימה על לשון הגדה של פסח, שלוחה לר' טודרוס הלוי בערב פסח ונמצאה בקובץ ישן בווין עם עוד כמה שירים ומליצות ממנו (מהבדרשי), ונזכרה בסוף ספר משכיות כסף (אמשטרדם תק"ל).

ט) לשון הזהב, באור על ספר תהלים, וויניציא שנ"ט (1599) (רפ"ק מוסיף: וויניציאה שנ"ג (1593) 4°).

י) באור לפירוש הראב"ע על התורה. כ"י בארמון וואטיקאן ברומי ובספרי הראטוריוס בפאריז.

יא) ספר הארוך, על אגדות וספורים במדרשים (בכ"י די רוסי), מקיף רבות, תנחומא, ספרי, פרקי דר"א, פסיקתא רבתי, מדרש תהלים וחזית, הובא בספרו לשון הזהב, וכן בא זכרונו בספרי אברבנאל, ובס' יפה תאר לר"ש יפה אשכנזי, שמות רבה פ' מו, ועוד בכמה מקומות. (צלונץ בס' יפה מראה).

יב) קצור מס' הגדול לאבן סינא, (קאנון דעס אווילענא), בחכמת הרפואה (בקובצי די ראססי).

יג) אגרת התשובה, כוללת ל"ט תשובות לשאלות פילוסופיות (כ"י בארמון וואטיקאן).

יד) מחקר על כח השכל והדמיון. (בספרי ארטוריום).

טו) כתב הדעת.

טז) ספר כתב ההתעצמות.

יז) ספר הפבי האנה.

יח) ספר הצורות המיניות.

יט) ספר ההויות הראשונות.

כ) באורים להגיון.

כא) השגות על הקטאן (אולי הוא ס' חי בן יקטן לאבו—ביקר בן תופיילי, מובא בס' אמו"ה ה"א, הכרמל החדשי, ש"ד במאמר, בשם נגאמנים .19 §)

כב) באור לס' כתב הדעת.

הבאור לס' כתב הדעת יזכיר רמ"ה בבאורו (א"ע), ובפתיחתו למאמר: זאת כבודה בת מלך פנימה (יד"י) יאמר: „וכן מצאתי בספר כתב הדעת לאחד מחכמי ישמעאל, עם באור ההכם הכולל הרב ר' ידעי' הפניני בעל זה החבור אשר אזכנו בבאורו" ושבעה ספרים שלפני זה (טו—כא) יזכיר רמ"ה בהקדמת כלל באורו (לבה"ע), וכלם עודם בכתובים ולא נודע מקומם אַיָם. ורי"ו מבלי ראות באור רמ"ה, לא יחשוב כלל שני ספרים האחרונים (כא', כב) ועל הששה שלפניהם (טו—כ) ישער, שהם חלקי מחברת אחת, ויש להם התיחסות לס' המחקר (יד').

ויש מיחסים להבדרשי עוד: ס' בית אֵל, או בקשת הלמדי"ן וס' חותם תכנית, שהם מעשה ידי אביו" (ע"ל הערה) 2). כל דברי התולדה לקוחים מדברי רי"ו במבואו לס' זה, ורק"ב בס' תולדות חכמי ישראל, ומהקדמת רפ"ק לתרגומו של ס' זה, עם הוספות מאתי המפרש.

§ 5. ההוצאות השונות של ספר בחינת עולם:

א) חסרה שנת הדפוס (לצונץ לפני שנת ר"ם) מנטובה, בשם א ג ר ת ב ח י נ ת ע ו ל ם ע"י אשת ר' אברהם כונות הרופא 4°.

ב) חסר מקום ושנת הדפוס, ד' ישן (פראג) 8°.

ג) רמ"ה שונצינו ע"ב לא נודע לני. מהרי"א בן—יעקב באוצר הספרים שלו יאמר: „ומ"ש בקורה"ד (כב"א) בשם הקדמת ן' חביב, שיש עליו פי' מה"ר יצחק מונטיסון, ולד' פירסט נדפס פי' זה, ועלה בדעתי לומר שאולי הוא זה; כתב הרמש"ש דליטא, לפי שבהקדמת ן' חביב כ' וז"ל: ולא ראיתי בו פירוש רק זה הנמצא א צ ל מהר"י מונטיסון ואותו הנעתק בדפוס עתה מקרוב". אבל באמת לא כן הוא, כי רמ"ה כתב הקדמתו ל ת ל מ י ד ו המפואר עזרי', ושם נאמר: ולא ראיתי בו פי' רק זה הנמצא א צ ל ך מה"ר יצחק מונטיסון (לא א צ ל מהרי"מ), ולפ"ז דעת בעל קורה"ד ופירסט והערת אבי"ב, כי הנוסחא הזאת היא ע"ב רי"מ נראה לי נכונה, כי מלבד זה מביא רמ"ה גם כמה באורים בשם מהר"י מונטיסון.

ד) רמ"ה (1485) באזעל 8° (רפ"ק).

ה) ש"ו, ווינציאה 4° (לרפ"ק, ווינציאה עם ס' מבחר הפנינים (1546) 4°).

*) ו) שי"ב פירארה ע"ב לר' משה חביב ולר' יוסף פראנסיש 4° (הפנים מנוקד).

ז) שי"ב ווינציאה 4° (רפ"ק).

ח) שט"ו קראקא, עם הערות קצרות 4° (הנ"ל).

(*) רשימת הנוסחאות לקוחה מאוצה"ס לאבי"ב ומדברי רי"ו ורפ"ק. מהן המסומנות כזה (*) נמצאות אתי.

ט) שט"ז מנטובה, בשם: אגרת שמים לרום, מוגה ע"י ר"מ פראווינציאל (רפ"ק מוסיף: 4°).

י) שי"ט ריווא די טרינטו 8°.

יא) שמ"ב (או שנ"א) קונסאטנטינו ע"ב חביב ופראנסיש.

יב) שנ"א (1591) קראקא, הו"ב של רמ"פ (ע"ל ט') (רפ"ק מוסיף: 8°).

יג) שנ"ח פראג, ע"ב מלוקט מבאורי רמ"ח ורי"ף ומס' שפתי יוסף ומפורש ע"י ר' יום טוב (בעל תויו"ט).

יד) שנ"ח (1598) קונסטנטינו, ע"ב רמ"ח ורי"ף 4° (לרפ"ק 1598 עם באור יפה 4°).

טו) שע"ד (ישוברון) לובלין 8° הו"ג של רמ"פ (ע"ל ט', יב) (לרפ"ק 1614 לובלין עם הערות קצרות).

טז) שפ"ט (1629) פאריז עם תרגום צרפתי ע"י פיליפ אקווינום 8°

יז) ת"י (1650) ליידען עם תרגום רומי ע"י אוכטמאן.

יח) תמ"ח (1688) הו"ב של אוכטמאן, ובשער חדש: הבל הבלי חלד.

*) יט) תמ"ד (ללד"ת) ווינציאה, ע"ב בשם: עץ הדעת, ושם כותבו נעלם בשער הספר, וכבר נודע שהוא מהרב החוקר ר' שמשון מורפורגו ז"ל אב"ד באנקונא (עמ"ש במחברת המזרח שנת ה"ר נומ' .9 לד 72 בשם רשד"ל) 4° (מנוקד).

כ) תצ"ט ברלין ע"ב ר' יוסף דיין מליסא (ליסר) 8°.

כא) תק"ב זאלקווא ע"ב רמ"ח, ופי ראשית דעת לר' דוד ב"ר צבי הירש 4°.

כב) תק"ג או תק"ד זולצבאך עם ל"א לר"א אויערבאך 4°.

כג) תקי"ח דיהרנפורט, הו"ב של מהרי"ל 12° (ע"ל כ').

כד) תקכ"ח דיהרנפורט, הו"ג של מהרי"ל 12° (ע"ל כ' כג).

כה) חסרה שנת הדפוס פיורדא הו"ד של מהרי"ל 12° (ע"ל כ' כג, כד).

כו) תקל"ה פראג ע"ב ר' משה דאברושקא לפרק ראשון.

*) כז) תקמו פראג ע"ב לר' אלי' בר"ח העכים (Haechheim) 4° (מנקד).

*) כח) תקנ"א ווין ע"ב ר' משה גלאנטי יליד עיר שענזוב בפולין 4° (בלי ניקוד).

כט) תקנ"ב שקלאוו ע"ב ר' יעקב טישוויץ 4°.

ל) תקנ"ב פפד"א ע"ב ר' אלעזר בר ש"ז ליסר 8°.

*) לא) תקנ"ה הורדנא (באוס"ס לאבי"ב: תקנ"ו בטעות) הו"ב של רי"ט 8° (ע"ל כ"ט) (מנוקד).

*) לב) תקנ"ו ווין ע"ב ר' משה בן מנחם קוניץ 4° (בלי ניקוד).

לג) תקנ"ז ברין הו"ב של רא"א 4° (ע"ל כב').

לד) תקס"ג פפד"א ע"ב קצר ול"א לר' צבי הירש ב"ר מאיר (בשוויץ) 8°.

לה) תקס"ד ווין הו"ב של רמ"ג 4° (ע"ל כח').

לו) תקס"ה זאלקווא ע"ב רי"ל (ע"ל כ) ול"א לר' אליעזר פאוויר 8°.

לז) תקס"ו לנדן עם תרגום אנגלי 8°.

לח) תקס"ז פיורדא עם ת"א לר"ש המבורגר ורח"ה שוואבאכער וע"ב ר' דוד אטטענזאססער 8°.

*) לט) תקס"ז (1807) דעסוי עם ת"א ובאור לר' יואל בן יוסף וואושם 8° (מנוקד).

מ) תק"ע ווין הו"ב של הר"ש 8° (ע"ל לח').

מא) תקע"ד ווין הו"ג של רמ"ג (ע"ל כ"ח, לה').

מב) תקע"ה ווילנא ע"ב לר' שלמה זלמן.

מג) תקע"ח ווילנא הו"ב של רא"ל 8° (ע"ל ל).

*) מד) תקפ"א פיורדא הו"ג של הר"ש 8° (ע"ל ל"ח מ') (בלי נקוד).

*) מה) תקפ"ט (1829) ריגא העתקה אשכנזית בכתבם (לבדה, בלא פנים הספר) מר' פ' ל' קראן, מעתיק במיטוי 12°, הוגשה להמרקיז פיליפ פוילוצי של העיר בריגא ושר המחוזות ליפ—קור—ועסט—לאנד. (ולא ראיתי מי שיזכיר הוצאה זאת, ובסיומי במיטוי מצאתיה אצל אחד ממכירי, והעתקתי כ"י ממנה ליקרת מליצותה).

*) מו) תקצ"ד סדילקאוו הו"ג של רא"ל 8° (ע"ל ל' מ"ג) (בלי נקוד).

מז) תקצ"ח (1838) ברלין עם ת"א לר"י הירשפעלד 8°.

מח) תר"ו (1846) ווארשוי ע"ת פלאניא לר"י טונגדהאלד 8°.

מט) תר"ז (1847) ווין עם ת"א בכתבם בחרוז ובלא באור לר' מנדל בר"י שטערן 8°.

*) נ) תרי"ב (1852) ווין הו"ב של רמ"ש 8° (ע"ל מ"ט) (מנוקד).

*) נא) תרי"ב, ווילנא, הו"ב של רא"פ 12° (ע"ל לו') (מנוקד).

נב) תר... ווין, (...18) הו"ג של רמ"ש 8° (ע"ל מט' נ').

נג) תרט"ו לעמברג עם באור והעתקה לר' י' ל' ר' 8°

נד) תרט"ז (1856) לעמברג, הוצ"ב של מהרים"ל 8° (ע"ל יג').

נה) תרי"ט (1858) זיטאמיר, הו"ג של מהרים"ל (ע"ל יג', נד').

נו) תר"כ ליק הו"ד של רא"ל 8° (ע"ל ל' מג', מו').

*) נז) תרכ"ד ווארשוי ע"ב רד"א (ע"ל לח'), ע"י ר' דוד סלוצקי, עם הערות ממנו ע"ד הנקוד 12° (מנוקד).

עוד עם פי' משנה למלך לר' מרדכי בר"ד רופא ופי' ר' מתתי' בר"א אלפריני, ופי' שלישי לא נודע למי: כ"י די רוסשי № 88 עוד בכ"י סב"ל (לרי"וו) העתקה ללטיניים מאת טיילאר. לבד מאלה נדפס פעמים רבות בלי פי' ועם פירושים שונים. ומלבד כל אלה:

א) הרמבמ"ן העתיק ללשון אשכנזי שני פרקיו י' וי"א (בהשמטת שלשה פסוקים שאחרונים של פרק י'), הובאו ראשונה במאסף לשנת תקמ"ו, ומשם הורקו בהוצאת רו"ה וריבי"וו (ע' לעיל לח' לט').

ב) הרב החכם ר' יוסף ווייסע כתב מבוא הספר, יכלול שני מאמרים: א) תולדות החכם, ב) סגולת מליצתו. חובר לשאלת המו"ל ס' כוכבי יצחק, ומצורפים לבאו' רמ"ש ורד"ס (ע' לעיל מט' נז').

ג) החכמים ר' יעקב רייפמאן, ור' חיים צבי לערנער כתבו הערות והגהות בדרך שאלות ותשובות. נדפסו בהכרמל ש"ד (תר"כג—תר"כד) נו' 48. 49. וש"ה (תרכ"ה) נו' 21. 27.

ד) הרב הגדול החכם הכולל ומפורסם מוהר"ר מרדכי פלונגיאן נ"י כבדני באיזה באורים והגהות מאתו, שלא באו עוד בדפוס.

כל הוצאות הספר הידועות לי שבעה וחמשים, מבאריו עשרים וחמשה, מעתיקיו ללשון אשכנזי, עשרה, צרפתי אחד, רומי שנים, אנגלי אחד, ופלניא אחד. אחת היא מחברת זאת בספרות בני עמנו,* לפי מספר הוצאותיה, מבאריה ומעתיקיה ללשונות שונות.

מבוא הספר (מאת המפרש):

טובה צפרנן של ראשונים
מכריסן של אחרונים (יומא ע"ג)

I.

1. § **השקפה כללית על הספר**. זה ספר בחינת עולם, קטן בכמותו, אך אין ערוך לגודל איכותו, כן מצד הענינים הרמים והנשאים המדוברים בו, וכן מצד חן שפתיו, צחות לשונו ונועם מליצותיו הנשגבות. ומה ארב אמרים להללו, אחרי אשר כבר יצא שמעו בכל תפוצות ישראל ובקרב עמים רבים זה כ ש ש מ א ו ת ש נ ה, (ע"ד פרסומו יעיין תוה"מ 5 § ולהלן 16 § בסופו), הוא מרגליתא דלית לה טימא. ולזאת יראתי להלל, פן אחלל, ולו דומי' תהלה.

2. § והנה עוד בימי חרפי, בימי עלומי, טעם טעמתי טוב טעמו, ותמיד צוף דבש היה הי' לי מתק שפתיו. ביום טובה, אין ערך מליצותיו, שכל מליו, וטוב טעם משליו, נהגו שמחה בלבי וישעשעו נפשי, וביום רעה, לקחו הזך, רעיוניו הטהורים ויושר דעותיו השקוני כוס תנחומים ותחי רוחי. אפס תחת שתים יגעתי, ובכל אלה לא הונח לי, ותחת שלש נבהלתי מראות, ולא יכלתי שאת:

א) כמעט בכל פעם שקראתי בו מצאתי חדשות ונצורות לא שערתין מקודם, וכאשר העמקתי יותר לעיין בו, כן ראיתי יותר כי כוונות שונות צפונות טמונות בו, והתבוננתי יותר מה מאד עמקו מחשבותיו, ובכן נוכחתי יותר ויותר כי לא ידעתיו, ובפרט נלאיתי הבין שלשה פרקיו (ה—ז), המדברים (לדעת כל המו"מ) ממשכיל הנבהל להון עתק, ומאיש המוני המשתוקק אל העתיד. חזיתי שנופלות עליהם שלש שאלות או קושיות (יתבררו במקומן ז"ג בהערה) ומעודי לא ידעתי להתירן, גם דרשתי ושאלתי רבים וכן שלמים ואין פותר אותן לי, ולפיכך נוכחתי כי חידות ידוברו בם. גם שני פרקים שאחריהם (ח' ט') כמו זרים נחשבו לי, בראותי בהם, וכמו בשני פרקים שלפני האחרון (טו, טז) גם באיזה מקומות אחרים, כמה מאמרים, זעיר שם, זעיר שם, כפולים ומכופלים בלא סדר ישר, ובלא טעם וסבה, כאלו רצה המחבר רק לספות מליצה על מליצה, להראות כי ידיו רב לו, לתת אמרי ספר בפנים שונים, אשר אין זאת דרכו בכלל, ולא תכונת ספרו זה בפרט.

ב) בכל זאת ברבות הימים נשאני לבי לנסות כחי להעתיק את הספר לשפת רוסיא, איך שיהיה, ולהביע לפני הקוראים שלשת שאלותי אלה וכל דבר הקשה, והיה כאשר ימצא איש בהמשך הזמן ויגיד החידות, יזכר גם שמי, כי העירותי עליהן. ויהי כקרבתי אל המלאכה הקשה הזאת, פניתי לראשונה אל הבאורים והתרגומים שיצאו לאור בזמננו וקרוב לזמננו, בצפיתי למצוא בהם עזר כנגדי, אם מעט ואם הרבה, ואולי גם איזה מהחידות אשר נפלאו ממני, אך תוחלתי נכזבה וכמעט כל עמלי נשאר מעל, וכאשר הוספתי לאסוף מהם היותר מובחרים ומפורסמים, כן עוד רבתה וכן גדלה מבוכתי, בראותי כי רובם לא לזרות ולא להבר, ובהועילם לי בבאור כמה מלות ומאמרים ב ו ד ד י ם, הוליכוני שולל, ויובילוני עקלקלות בבאור כ ל ל הספר—במשעולים זרים, רחוקים ודחוקים, זה בכה וזה בכה, עד כי נלאיתי כלכל, ולא יכלתי ללכת באלה, כי לא נסיתי. ובכן תעיתי כשה אובד לבקש דרך נתיבה ישרה להבנת הספר בכללו, ולהתרת שלשת שאלותי, בקשתים, חפשתים, ומאומה לא מצאתי. אז בראותי כי מאד שגיתי בראותם, אז גם אני אמרתי בחפזי, העל כן יאמרו המושלים: „מדוע שירי דאנטי בלתי מובנים? — על כי רבו כמו רבו מפרשיו".

ג) בין כה וכה ראה ראיתי עוד רעה מזאת, כי מלבד אלה, גם הספר עצמו הוא כאור
נוגה

נוגה אשר עב הענן יכסנו, וכשושנה המודה בין חוחים רבים אשר סביב שתו עליה. ראה ראיתי כי רבים מהמדפיסים והמתרגמים מלבד שלא הגיהו מראש את גוף הספר לנקותו מטעיותיו וחלופי נוסחאותיו, שכבר התגנבו ובאו בו, עוד הוסיפו סרה, לשלוח יד לתקן תקונים מדעתם ולספות בזה טעיות על טעיות ושנויים על שנויים, כל אחד כפי העולה על רוחו, מרבה להשכיל, עד כי אין למצוא גם סעיף אחד, אשר שפה אחת לו אף באיזה שתי הוצאות, ובמקומות רבים מתקני תקונים אלה, החשיכו בתקוניהם עוד, הוד יפעת מליצותיו, וימררו מאד מאד כל מתק שפתיו, וישחיתו עד היסוד, טוב טעם כוונותיו.

§ 3. ובראותי כי עוד שערורי' כזאת נעשתה בספר וכי אין דרך, איך לכלות ולבער הקוצים והברקנים מכרם חמד זה, כמעט אמרתי נואש לתקותי, גם כפי גם אנכי נערתי ממלאכת ההעתקה אשר התלותי, עד שבא לידי ספר אחד מהוצאה אחת ישנה (משנת שי"ב) עם באורי החכמים רמ"ח וריי"ף *) ותאורנה עיני ותחזקנה גם ידי. על פי ההוצאה הזאת נתנו לי שלשת החסרונות גם יחד: א) על פיה מצאתי און לי לתקן את הטעיות והשנויים שנתרבו בכל יתר ההוצאות מאז עד עתה, זה יותר משלש מאות שנה, ב) בה מצאתי מקור נפתח אשר לא יכזבו מימיו לבאור הספר, ג) ועל ידה הפלאתי להעזר, עד כי נגלה לי סוד שלשת הפרקים (ה—ז), ולפיהו הותרו כמעט כל השאלות והספקות, שעמלתי ודרשתי עליהן זה שנים רבות, כמו שיתברר במה שיבוא.

II.

§ 4. **השבושים ושנוי הנוסחאות** לרעת נופנת היא, מדאבת לב ונפש, ברוב הספרים הקדמונים שהוברו בטרם נמצאה מלאכת הדפוס בארץ, וכמקריהם קרה גם לספרנו הנוכחי, כי עלה כלו קמשוני הטעיות והוחי השנויים. עוד בימי רמ"ח וריי"ף, כנראה מבאוריהם, כבר נראו בו איזה שנויי נוסחאות (ע"ל, א"ו, ב"א, ה"ב, ז"יא, ה"ג, טז', ע"ג, ד', יח', י"ח, יא"טו, יב"א, י', כה', מו', כא', עא', יג"יא, יד"י, כח', נו', טו"י, לג', טז"לג', מו', יז"א' ב'). ואין לעמוד על האמתיות מהן באשר אין אתנו כתב יד אחד, אף לא הוצאה אחת הקודמת מהם בזמן, ובהגיהי הוצאה עם באוריהם (משנת שי"ב) מצאתי

---

*) בראשית הקדמת הריי"ף לבאור הספר הזה כתוב: דברי החכם השלם כמר' יוסף פראנסיס ז"ל ולא יותר, וספרים אחרים ממנו לא נודעו לי. ולרמ"ח ראיתי עוד ספר אחד, אשר פיו יקבנו בשם: דרכי נועם, כולל כללי המליצה והשיר אשר נתנו במתנה להגביר השלם ר' יוסף הלוי בבוטינא מחוז פולייא, בירח ניסן שנת רו"ס, ונדפס בוויניציאה שנת שו' (הוצאה ב' תקס"ו, רעדעלהיים). ובראש הקדמת באורו לס' זה כתוב: „אמר משה בכ"ר שם טוב למשפחת בן חביב מתושבי הקהלה הקדושה אשר בליסבונה, במלכות פורטוגל, המתגורר פה אוסרנטו אשר במחוז פולייא במלכות נאפולי" וכאשר אין אצלו לא תואר: החכם השלם וכדומה לפני שמו, ולא „ז"ל" אחריו, גם מלשון: אמר משה כו' נראה, שבעת ההדפסה הי' עוד בחיים, זקן ושבע ימים כבן שמונים שנה. משני ספריו אלה נראה, כי חבר עוד ספר אחד בשם: פרח שושן, על דקדוק ל"ע, וכי הי' מדקדק ומשורר נעלה בדורותיו, ומצאנו לו בקיאות גדולה בתלמוד ומדרשים, ובכל ספרי חכמה ומדע. הרב הח' רשי"ף במאמרו שפה לנאמנים. § 24. (הכרמל ש"ד ניסן) יאמר: כי הוא (רמ"ח) בא לאיטליא מליסאבן בזמן הח' ר' אברהם פריציל (פאריזאל), נמלט מפחד ומחמת המליך, ושם באיטאליא חבר ספריו דרכי נועם ופרח שושן (מובא בס' מקנה אברהם) וס' מחנה אלהים, בחכמת הדת. ורא"ל מזכיר עוד ס' אחד ממנו בשם: כפות תמרים.

גם עוד כ ש ל ש י ם ט ע י ו ת וַדָּאִים, שבאו בה כנראה על ידי סופרים קדמונים ומעתיקים עתיקים, ואשר מהם (מהטעיות) רובם הולכים ובאים עוד גם בנוסחאות המאוחרות, אחדים באלה ואחדים באלה (ע"ל: ב"יג, ג"ה, ז"ה, ח"ח ט"ב, י"ז, י', יא"ט, יא', טו', יב"ד', לב', יג"כב', כז', יד"קג, טו"כה, טז"לג', מד', נ'), ויתרם גם ב כ ל ן עד היום (ע' ט"כ, כט', יב"ח, כ', יד"כא טז"לט). מלבד זה על השבושים והשנויים הישנים של הראשונים הוסיפו האחרונים עוד כאלה חדשים עשרת מונים, ואין איש התעורר עוד להגיה את הספר כראוי, על דרך האמת, ואין מעיר ואין מעורר על הדבר הנחוץ הזה. מההוצאות שלפני נראה, כי רמ"ק הוא הראשון אשר הואיל להגיה את הספר, ומצאו בו כארבעים ע"ה (לפי דעו), הליג אלפם תקוניו, מסוגרים במסגרות ומסומנים כל אחד באותיות, נ"ח (נוסחא חדשה). אחריו רד"ם הגיהו גם הוא עד פרק יג' (בערך חצי הספר) ויכתוב כשלשים הערות, כן בתקון כמה שגיאות, וכן בשנוי איזה נוסחאות, וכנראה כבדה עליו המלאכה, וירף ממנה. אך מהם תקוני רמ"ק כ מ ע ט כ ל ם, או בלתי נצרכים או בלתי נכוחים, ותקוני רד"ם ל א כ ל ם נכחים למבין, כאשר יראה הקורא המבין במקומם וישפוט. ורעה מזאת בין כה וכה לא כן עשו שניהם, בהוסיפם על תקוניהם אלה הגלוים, עוד תקונים אחרים, בלתי גלוים לעין, כי בחושך הלכו ובאו, ובחושך כסו, באשר לא העידו עליהם כלל. תקונים בלתי גלוים כאלה עלו ובאו גם מיתר המו"מ, ויבלעם הספר כלם, ולא נודע כי באו אל קרבו, עד כי אין לברר, איזה מכל שתי נוסחאות אמתית, הזאת או זאת, ואם שתיהן כאחת בדויות, ובכן הריסותם מרובה מתקנתם ותחת תקונים ע"פ רוב עשו קלקולים, עד אשר נבלע הספר כלו מן התקונים הרבה יותר מאשר הי' לפנים, וכל עמלי ויגיעי להגיהו על פי ההוצאות המאוחרות (בטרם באה לידי הוצאת חו"ף) הי' לרוח. ומה צדקו קדמונינו בדרכם מר על זה, מהם הרמב"ן (בחדושיו לפרק יש נוחלין)—שהגהת ספרים מסברא עבירה היא וראוי לנדות עליה כו', והראב"ד (בפרק המדיר)—שיד המוחקת תקצץ, (וע' די לונזנו בהקדמתו להמעריך).

§ 5. וכאשר סבותי אני את לבי לדעת ולהבין סבות וטעמי התקונים, ולתור אחרי נבב ורוח של כל אחד מהמתקנים ההם ראיתי, כי אחד הוא ריבי"ו במתקנים לא יתחשב, כי לא מצאתי ממנו אף תקון אחד, תקוני רש"מ, רי"ט, והו"ש מעט מזעיר המה, ואפשר לא עשום מדעתם, כי אם על פי איזה הוצאות אחרות (עו"יא, יב"יז, לג', לה', לו', לט', נג', טו"מח, טז"מא), ולהפך כל השנויים בהוצ' רמ"ג, יותר ממאה וחמשים (!) עד כי לפי מעוט מספר אלה, ולפי רוב מספר אלה אין לבקש בהם שרש דבר על הברור, והנה איזה מהתקונים בהרמ"ג אפשר באו על ידי טעיות הדפוס, אך רבים מהם כאלו נעשו אך למען הסר כל דבר קשה ולהסיר כל מכשול מלפני הקוראים, באשר מלבד חלופים, הוספות והשמטות איזה אותיות בתיבות, נתחלפו, נתוספו ונשמטו בהוצאתו גם תיבות, גם מאמרים שלמים (ע"ל א"יא ה"ג, ט"טו, יא"יב; ג"יא, ה"ט, יד"ג; ח"יא, י"יח, כב', כח', יב"ז, לב'), מלבד זה נעשו תקונים בכמה מלות שנכתבו בשנוי לשון מאשר כן בתנ"ך אף כי על פיהם מתנגדים המאמרים כאן לחוקי דקדוק הלשון (ע' ה"א ט"א, יב"כז, יד"כה, כט', לו'), גם נתקנו לפעמים מלות בכדי שיהיו חרוזים (ע' ה"ג, יב"ו, סב') והרבה כדומה. ובכל זאת יש לשער כי רמ"ג לא עשה כל השנויים בעצמו כי אם על פי איזה הוצאה קדומה. מספר התקונים של יתר המו"מ כזה: של רא"ה בערך ארבעים—של רא"ל עשרים, של רמ"ק (מלבד הגלויים) ארבעים—של רא"פ חמשה עשר—של רד"ם (מלבד הגלויים) חמשה עשר—ושל רמ"ש—עשרה. והם פעם נלאו לעשותם על בלי מצאם הדרך הנכונה לבאר או לתרגם איזה מלה או מאמר מקולקל שמשיג ועומק המושג (ע"ל, ה"א', ט', טז', ז"ט, ח"כה, ט"יז, יא"ה, יב"מס

יב"מה, עא', יד"סד, עט', ־ קא', טו"ל, נא') ופעם בלי לחץ ודחק, כי אם ברצונם עקרו נטעי נאמנים לנטע תחתם זמורים זרים, בשבשם נוסחאות ישנות בשביל פירושים חדשים, והחדשות ימתקו לחיך רוב מחברים, יאמצו עליהן ולא יעזבון (ע"ל א"כ, ד"יב, ז"ז, ח"ד, י"א, יב"עז, סט', עו', יג"ה, י"א, לו', ל', יד"יז, לד', קז', טו"לג, טז"א). תקונים כאלה בגלל באורים חדשים הם יותר מהראשונים, ועוד יתר הרבה גם מהמה הגיהו טעיות מדומים בטעות, על פי רוב באשר לא חקרו מראש על סגנון לשון המחבר ודרכי מליצותיו כמו שיתבאר בזה § 15. ו—ט (ע"ל ג"ט, ה"ח, ו"ח, ח"יג, יב"נה יד"כ ע"ז). כמעט כל תקוני רמ"ק ורוב תקוני רד"ש הם מזה המין. מהם רא"ל, רמ"ק, רא"פ ורד"ש החזיקו עוד גם באיזה נוסחאות של רמ"ג, זה באלה וזה באלה, והאחרון (רמ"ש) הכביד, הוא הרבה החזיק אחרי כ ל ן, אחז בהוצאתו ולא הרפה ממנה, כי אם באיזה מקומות, (ה"טו, יב"עה, פא', יד"עו).

§ 6. אחרי רואי יתרון הישנות מן החדשות, הצגתי את ההוצאות אשר אתי לשני ראשים: שלש הראשונות לבד, ועשר האחרונות (של רמ"ג והב"א) לבד, לאלה קראתי ישנות, ולאלה חדשות, ובשוותי אלה לנגד אלה, בחנתי, וצרפתי את הנוסחאות הטובות בכור בחינתי, ובכמה מקומות בעזר אגרת ההתנצלות של המחבר להרשב"א, וזה אחרית דבר הגהתי: כמה מאמרים אשר אין להם כל פתרון לפי נוסחאות החדשות, הוקלו לפי הישנות עד כי אינם צריכים כל באור (ע"ל: יג"מו, יד"לג, טו"י', לב, טז"לג, מו') וכמה מאמרים עלומים וסתומים, שהגיהום המו"מ על אפנים שונים התישבו לפי באורי בלי כל לחץ ומבלי כל הגהה או תקון (ע"ל: א"ז, ה"ט, טז', ז"ט, יא', יא"ה, יד"עט, קא'), ואיזה מנוסחאות ישנות יעידו על אמתת דרכי החדשה אשר סלותי לבאורי (ע"ל: ה"א, יז"א). ואחרי הסירי שלשים הטעיות הודאים שהתגנבו בהו"ף, לא נשארו בה כי אם כעשרים מאמרים לא ישרים, הנותנים מקום לשער כי יד השגיאות היה בם, אשר מהם על הנים בערך, התעוררו איזה מהמו"מ ועשו בהם תקונים כפי דעתם והשגתם (ה"יז, ט"טז, יז', יח', י"יט', יב"מה, טו"יח, כג', טז"טו, טז' יז"ב) ועל הנים לא העיר עוד איש כלל (ע' י"יח, כח', יב"טו, יד"לה, נא' טז"א, ב'). ואחרי כל אלה מכל המון יתר התקונים שנעשו בכל הנוס' שאחרי הו"ף לא נשאר נכון והגון עד אחד, מלבד איזה מאמרים קשים להשמם שלא ידעתי פירושם ואין לחשוב כי אלו בם ידי שגיאת סופרים, כמו שאבאר בזה (§ 16). וכל השבושים והשגיאות שמצאתי בכל ההוצאות גם כל הנוסחאות שהרחקתין, והמאמרים הזרים שיש לשער כי עלו בם טעיות סופרים, הכל כאשר לכל הבאתי בהערות בשם כור הבחינה לזהב מליצות הפניני, גם חויתי דעי, והבאתי דעות אחרים, איך לתקן כל מעות. ובכן כאשר לא עשיתי שום תקון מדעתי ומבלי העיר עליו, יראה כל קורא נגדו וישפוט, אם זך ואם ישר פעלי, ואיזה נוסחא לדעתו תכשר, הזאת או זאת בה יבחר, אשר לא כן עשו המו"מ שקדמוני, ומקום הניחו לי לסקלו מאבני נגף כפי האפשר, ולגדור פרצותיו כמעט אשר עלו בו בהמשך הזמן הרב.

III.

§ 7. ובדבר **חלוקת הספר לפרקים ולפסוקים** ראיתי גם כן אי סדרים, הרא"ש רי"וו בהערותיו למאמריו לא ידבר כלל מחלוק הספר לפסוקים ומעיד בהחלט, כי החלוקה הישנה כוללת י"ז פרקים, ובה החזיקו כבר מהרי"ע בספרו במקומות רבים, וכן שארי קדמונינו, ואותה שמרו גם מוצאי הספר לאור בערי פיורדא, דעסוי וכדומה, ע"כ. אבל ראיתי בס' עק"י למהרי"ע (דפוס ישן), ולא מצאתי

כו יותר משלשה מקומות (שער ה', מב, נט) שמביא דברי המליץ, ובלשם כתוב: ס' בחינת עולם", בלי ציונים על איזה פרק. מזה נראה, שהיתה לפניו הוצאה בלתי חלוקה לחלקים, לפרקים, או לפסוקים, גם ההוצאות שלפני סותרין דברי רי"וו כי רק הו"ש ורד"ש יחלקו את הספר לי"ז פרקים, ורא"ה, רא"ל, רמ"ק וריבי"וו סרו מעט מחלוקה זאת, בבתרם פרק י"ד בתוך (לא כל אחד במקום אחד) ויוצא י"ח פרקים, ובשבע הוצאות האחרות נשתנה החלוקה לגמרי: לרפ"ק כנראה היתה הוצאה בלתי חלוקה (כמו לפני מהרי"ע), כי הוא לא יבדיל בתרגומו בין ענין לענין כי אם בשורה אחת פנויה, מבלי שום ציון אחר, ולפי סמניו אלה יכלול הספר כ"ט חלקים (זולת הי"ג עקרים בסוף הספר שלא העתיקם); רמ"ג יחלק את הספר לי"א חלקים, וכל חלק לפרקים, סך הכל ל"ז פרקים; רמ"ש ההולך בעקבותיו יחלקו ג"כ לל"ז פרקים, (ולא לחלקים ומבלי שים לב לדברי רי"וו המתנוססים בראש תרגומו, כי החלוקה הישנה כוללת לא יותר מן י"ז פרקים); ובהוצ' הו"ף, רש"מ, רי"ט ורא"ש יפרד הספר והי' לי"ד חלקים כוללים מ"ו פרקים. והחלוק לפסוקים לא נראה כלל בהוצ' הישנות, אף לא בהוצ' הו"ש ורפ"ק; ובש"ה המבוכה בחלוק זה גדולה מאד מאד ורבה העזובה בקרבם, עד כי יצא בלבול הדעת בבאור כמה ענינים נשגבים, ונוגעים לפעמים לעיקר הספר (ע"ל א"יד, יא"יז, יג"א, מו', יד"עה, טז"ג, לז').

§ 8. אמנם גם פשר כל מבוכות אלה, עוד בטרם באו, הביע לנו פי רמ"ה מראש מקדם, מפורש ושום שכל, וז"ל בסוף הקדמתו לבאורו: ולפי שהסדור בדברים העיונים והיותם נחלקים לחלקים ידועים, הוא מה שידרשם המעיין דרישה מה להבנתם, הנה לזה שמתי פני לחלק זה הספר לחלקים ידועים, מספרם כמספר הכוונות אשר גזרה מחשבתי, שעליהם היתה כוונת המחבר, ואדרוש כמה פרקים נכללים תחת כל חלק וחלק כפי מה שיראה מעניגם, וכבר העירוני על זה חכמי התלמוד בפרק כיצד מעברין (ר"ל כיצד מעברין, וזה בעירובין נד"ב), עשו ציונים לתורה כו'. ממוצא דבריו אלה עין בעין נראה, כי המחבר עצמו לא חלק את ספר כלל, לא לחלקים, ולא לפרקים ולא לפסוקים, כי אם בעזיבת שורות פנויות בסופי איזה ענינים, כעין אגרת התנצלותו להרשב"א (וכמו גם תרגום רפ"ק *) ורמ"ה הוא הראשון אשר הבדילו כנ"ל, (לי"ד חלקים כוללים מ"ו פרקים), והבאים אחריו חלקוהו, לפי זה, באופנים שונים. אפס כי ממעט ההוצאות הישנות שלפני אין להציל דבר אמת, מי החל לחלקו לי"ז פרקים כפי שנתקבל, כעדות רי"וו, אצל קדמונינו ז"ל, ומפני זה אין למצוא טעם וסבה לחלוקה זאת, אשר גם היא באמת בלתי מכוונת כראוי עם עניני הספר, ובפרט התחלת פרק ט', אשר היא בכל הנוס' במאמר: האמנה על שקר, ולכל כבאורים צריכה להיות במאמר: ומה תתהלל הגבור, בצירוף י"ד פסוקים שלפני זה לפרק ח', וכנראה בא הטעות בזה, יען פה התחלת המאמר בוי"ו החבור, ושם בלא וי"ו.

ובנידון חלוקת הספר לפסוקים יש לשער כי רמ"ג הוא הראשון אשר מלאו לבו לעשות זאת (אף כי לא העיר על זה כלל), וזה משני טעמים: א) כי לא נמצא שום חלוק לפסוקים בהוצ' שלפניו, ב) והוא בעצמו לא הוציא מחשבתו זאת לפועל עד גמירא, כי אם עד פרק י"ב, ומשם והלאה (יותר מחצי הספר) עמד ויעודד פסוקים גדולים וארוכים, עד כי כל פרק י"ב (אצלי) פ"ח פסו', בהרמ"ג ל"ט פסו', פרק יג'—נו, בהרמ"ג עו, פרק יד'—קיד', בהרמ"ג כב', פרק טו—נג', בהרמ"ג

*) רפ"ק בהקדמתו לספרו האגרון (מובא בהכרמל החדשי חשוון תרל"ב) יאמר: בראות הרשעים (הם אנשי ריבו) שחברתי ספר בלשון עברי מופסק בפסוקים כו' הרפוני ואמרו כי העזתי לחבר ספר בתבנית ספרי הנבואה, ומה מאד נואלו בזאת כו' עכ"ל. מטעם זה אולי לא חלק הדרשי ספרו זה לפרקים ולפסוקים.

בהרמ"ג ט', פרק טז'—כג, בהרמ"ג י', ופרק יז' לא חלק רמ"ג לפסוקים כלל .

§ 9. ופניתי אני וארא, כי אם הספר באמת (וכפי שיצא מאת מחברו) איננו סובל החלוקה מיוחדה להלקים או לפרקים, כי כל עניניו בכלל משולבים ונלווים איש אל אחיו כלוית חן, סמוכים וסבוכים בטוב טעם ודעת, כמעט בלי שום פירוד והפסק ביניהם (זולת ד' פרקיו הראשונים שהם הקדמת הספר, וג' האחרונים הם חתימתו), בכל זאת נעת כזאת החלוקה לפרקים ולפסוקים נהוגה מאד, כן הקל על המעיין בו, וכן להציג ציונים בבאור הספר עצמו ובספרים אחרים עליו. והנה החלוקה לי"ז פרקים, כפי שהחזיקו בה קדמונינו ז"ל, (כעדות רי"וו) או לנ"ו פרקים, כדעת רמ"ת (אך לא לי"ד חלקים לדעתו), יותר נאותה ומסכמת לעניני הספר, אי לזאת העמדתי על חזקת הישן, וחלקתי את הספר לי"ז פרקים, כוללים מ"ו סעיפים, בהוציאי פרק ט' במאמר: ומה תתהלל הגבור, לא כבכל ההו"ל במאמר: הנבטה על שקר. גם חלקתי את הפרקים לפסוקים היותר קטנים. וכאשר לפי דרכי ההדשה בבאורי, יתחלק הספר אך לשבע מחלקות (יתבאר בזה § 13), לזאת לפני כל מחלקה העירותי גם על תוכן ענינה .

IV.

§ 10. עתה נתנה רשות ונכונה אל לדבר על עיקר הספר תוכן עניניו, ולהתחקות על השרש האחד אשר ממנו הסתעפו הענינים כלם. הרה"ה רי"וו וכמו המו"מ לא העירו כלל על הענין הנכבד והנחוץ הזה, זולת המבקר המצויין מהרי"ר הרגיש, כי חצי הראשון של הספר רחוק מחציו השני בענין, וז"ל: בס' בחינת עולם התלכדו שני ספרים שונים ממחבר אחד, ולא התפרדו: הס' הראשון—מן שמים לרום (א"א), עד ה' אלהים אתה ידעת את הלים (יג"ח), והס' השני—משם עד הסוף. שם הס' הא' לא נאוה לשני, כי אין בו בחינת התבל גם בחינת הזמן, וכלו לא יכיל כי אם תהלה לה' בראשיתו, (במרוצת הדברים (12 § יד', 13 § מחלקה ה') יתברר שאין ראשיתו זה תהלה לה' לבד, כי אם ציור מליצי בתמונת ההשגה אל ה', יכלכל ענינים שונים), ותוכחה ללב באחריתו, והוא כעין כתר מלכות לרשב"ג, ובלי ספק הי' לו גם שם מה, אך תלאות מצאוהו ואבד השער. ואם כי הם שפה אחת ודברים אחדים ורוח אחד למליצותיהם, בכל זאת ערכתי את לבי לגזר אומר כי שונים המה, והרגשתי העידה לי, כי רחוקים המה זה מזה בענין, וכל דבק וחבור אין ביניהם, והמאמר: חמשי על מעשי (יג"א—ז) קצר מאד לעומת מאמר: ובחפשי אמתחות עהותי (יב"א—פח), שלפניו, ולכן נראה לי כי ידי מעתיקים נמסרים אלו בו ע"כ. ולי מה יקרו דברי רמ"ה: כי הספר לא יצא מאת מחברו לחלוק (ע"ל 8 §), מה עצמו מה חזקו, כי מעטו! כי אך דבריו אלה העירוני ויעוררוני לחשוב מחשבה, כי כל עניני הספר קולעים בלי ספק לאיזה מטרה אחת, ומחשבתי זאת לא שבה אלי ריקם, כי אם הצליחה לי לחשוף דבר סתר טמון בו (כמו שיתברר בזה במרוצת הדברים), ולפיהו חוברו שני חלקי הספר, או שני הספרים כהשערת מהרי"ר, השונים באמת בענינם, והיו אחד, גם כל יתר עניניהם התלכדו יחד ולא יתפרדו עוד לעולם. והמאמר הקצר: חמשי על מעשי (יג"א—ז) יכיל תשובה נמרצה, על כל הפרק שלפניו הארוך; וזה הדבר אשר בנותי בספר.

§. 11. עיקר הענין, אשר עליו ירה המחבר אבן פנתו, הוא תקון נפש האדם בשלמותה האחרון, והוא השגת והשכלת כל מה שאפשר לאדם לדעתו מזה המציאות (שלמות הנפש להמורה כז"ג נקרא אחרון, לפי ששלמות הגוף צריכה יותר תחלה בזמן, אף כי בנעלה, זה קודם לזה), עד הגיעו לשלמות האמתי, שהוא ציור המושכלות, ללמוד מהם הדעות האמיתיות באלהות

באלהות, וזה הענין הראשי הביא אותו: לצייר גודל מעלת נפש השכלית של השלם, לבאר הסבות המונעות את החוקר מהשגת שלמותו, ולדבר על השגחת ה' בפרטינו, על ידיעותיו הנפלאות ועל אמתת מציאותו, על השארת הנפש ועל גמול ועונש בזה ובבא, ועל עוד איזה ענינים, וכלם אחוזים ודבוקים איש בעקב אחיו, וכלם יחד באמרם לדבק טוב הוא, יהיו תמים אל הראש ועיקר הראשון, שהוא תקון הנפש ושלמות האמתי, אמנם המעין, אשר ממנו שאב המחבר כל הענינים האלה, הוא ס' המורה להרמב"ם בכלל, ושני פרקיו (יב"נד ג') בפרט (אשר מהם השני הוא האחרון, והוא כעין חתימה כוללת עיקר כוונת כל ס' המורה). וזה תוכן לשון המורה הנחוץ לענינו:

כל רע שימצא האדם ישוב אל אחד משלשה מינים: א) מה שיקרה לו מצד טבע ההוי' וההפסד, ר"ל מאשר הוא בעל חמר, כי מפני זה יארע לקצת בני אדם מומים גדולים ובטול אברים בכלל היצירה, או מתחדשים משנויים שיארעו ביסודות מאויר הנפסד, או הברקים העצומים או שקיעת מקומות וכו'; ב) מה שיארע לבני אדם בהתגבר קצתם על קצתם, סבות אלו הרעות רבות וידועות, והם ג"כ ממנו, אלא שאין לעשות בהן תחבולה, כאיש שיתנכל את איש להרגו או לגנוב ממונו, וזה המין מן הרע יכלול אנשים רבים במלחמות הגדולות; ג) מה שימצא כל אדם מפעולתו בעצמו ט' ועל זה המין נאמר משחית נפשו הוא יעשנה, אולת אדם תסלף דרכו כו', וזה המין נמשך אחר המדות המגונות כלם, ר"ל רוב התאוה במאכל ובמשתה ובמשגל כו' וזה סבה לכל החליים והמכות הגשמיות והנפשיות. אמנם חליי הגוף מבוארים, וחליי הנפש מרוע זה הסדר משני צדדים: הא', מהם השנוי המשיג לנפש בהכרח מפני שנוי הגוף, מאשר הוא כח גשמי, ומדות הנפש נמשכות אחר מזג הגוף, והב', הוא היות הנפש מרגלת בדברים שאינם הכרחים וישוב לה טבע חזק להשתוקק למה שאינו הכרחי, לא בהשאר האיש, ולא בהשאר המין, וזאת התשוקה אל המותר הוא ענין אין תכלית לו כו' אבל החשובים החכמים כבר ידעו חכמת זה המציאות, ולזה שמו תכליתם מה שכוון בהם, מאשר הם אדם, והוא ההשגה, ומפני הכרחי הגוף יבקשו צרכיו ההכרחים סבלתי מותר וזה דבר קל יגיע אליו כל אדם במעט טורח, וכל מה שנראה מקושי זה הענין וכבדותו עלינו, הוא מפני המותרות, ובבקשת מה שאינו הכרחי, יקשה אפילו מציאות ההכרחי כו' (יב"ג).

השלמיות הנמצאים לאדם הם ד' מינים: א) שלמות הקנין מה שימצא לאדם מממון ובגדים וכלים ועבדים וקרקעות וכיוצא באלו, ושיהיה האדם מלך גדול, הוא מזה המין, וזה שלמות שאין דבקות בינו ובין האיש ההוא כלל, אבל הוא יחס אחר רוב הנאתו דמיון גמור, ר"ל שזה ביתי וזה עבדי וזה הממון שלי, ואלו הם גדודי וצבאי, וכשיבחן גופו ימצא הכל חוצה לו, וכל אחד מאלו הקנינים נמצא בפ"ע, ומפני זה כשיעדר היחס ההוא, ישכים האיש אשר היה מלך גדול, אין הפרש בינו ובין הפחות שבבני אדם, מבלי שישתנה דבר מהדברים ההם שהיו מיוחסים אליו כו', והוא דבר שאין לו קיימא, ואפילו יתקיים בידו הקנין כל ימי חייו, לא יהיה לו בעצמו שום שלמות; ב) שלמות הגוף, תבניתו ותכונתו וצורתו, ר"ל שיהיה מזג האיש בתכלית השווי, ואבריו נערכים חזקים כראוי, וזה המין ג"כ אין לעשותו תכלית כוונה, מפני שהוא שלמות גופני, ואין לו לאדם מאשר הוא אדם, אבל מאשר הוא בע"ח כו', ותועלת נפשית נעדרת ממנו; ג) שלמות מעלת המדות, והוא

שיהיו

שיהיו מדות האיש על תכלית מעלתם, ורוב המצות אינם רק להגיע אל זה המין מן השלמות, אשר הוא ג"כ רק הצעה לזולתו, ואינו תכלית כוונה בעצמו, כי המדות כלם אינם רק בין האדם ובין זולתו, וכאלו זה השלמות במדותיו הוכן בה לתועלת בני אדם, ושב כלי לזולתו, שאם תעלה בלבך שאחד מבני אדם עומד לבדו, ואין לו עסק עם אדם, נמצאו כל מדותיו הטובות בטלות, אין צריך להם, ולא ישלימוהו בדבר, אמנם יצטרך אליהם ויקבל תועלתם עם זולתו; ד) שלמות האנושי האמתי, והוא כשיגיעו לאדם המעלות השכליות, ר"ל ציור המושכלות ללמוד מהם דעות אמתיות באלהות, וזאת היא התכלית האחרונה, משלמת האדם שלמות אמתי, והיא לו לבדו, ובעבורה יזכה לקיימות הנצחי ובמה האדם אדם. ובחן כל אחד מן הג' שלמיות הקודמים, תמצאם לזולתך לא לך, ואם אי אפשר לפי המפורסם מבלעדי היותם גם לך, הם לך ולזולתך, אבל השלמות האחרון הוא לך לבדך אין לאחר בו שתוף כלל, ומפני זה ראוי שתהיה השתדלותך להגיע אל זה הנשאר לך, ולא תטרח ולא תיגע לאחרים, ובאלו השלמיות הארבעה אמר הנביא, כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו, ואל יתהלל הגבור בגבורתו, ואל יתהלל עשיר בעשרו, כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי, הסתכל איך לקחם כסדרם אצל ההמון, כי השלמות הגדול אצלם עשיר בעשרו, ואחריו גבור בגבורתו, ואחריו חכם בחכמתו, ר"ל בעל המדות הטובות, כי האיש ההוא ג"כ גדול בעיני ההמון אשר להם נאמרו הדברים כו'. א"כ כוונת הפסוק הוא, ששלמות האדם אשר בו יתהלל באמת, הוא להגיע אל השגת ה' כפי היכלת, ולדעת השגחתו בברואיו, בהמציאו אותם והנהיגו אותם, איך היא, וללכת אחרי ההשגה ההיא בדרכים שיכוין בהם תמיד לעשות חסד משפט וצדקה, להדמות בפעולות ה' (נד"ג).

שתי אבני בחן אלה חבר המליץ אחת אל אחת ויקחן למסדות, גם לקט בים התלמוד ובשדה המורה עוד אבנים יקרות אחרות על הנמצאות גם באוצרו, ויבן לו כמו רמים בית מקדש מלך, לא גדול ולא רחב ידים, למראה עינים, ויכיל גדולות ונפלאות: מתחת לאבן האחת, היתה לראש פנה, מעין סתום וחתום, ממנו יצאו מים חיים, מים טהורים להשקות לרוי' כל צמא וכל בא אל הבית, מבלי שידע מקורם ממנו יִקרו; והבית בהבנותו, ידו לא חלקתה אותו, וכמו היכל פנימי אחד, וחדרים חדרים, קנים קנים נראו בקירותיו המשבצים זהב מליצות נמרצות, ומשוחים בששר הציורים, ומפתחים פתוחי חותם קודש לה', מעשה ידי אמן נפלא; בחכמה ובדעת חדריו וקניו ימלאו ותורות אמת כאבני נזר מתנוססות בם, ובהיכלו כלו כל כבוד אֵל, גם השכל וידוע אותו; וכמו פתח הבית מלפניו, בו תורת כל הבית בכלל, ותורת האדם המעלה, הוא השלם האמתי, בפרט, ובדברי תוכחות ואמונה אומן יסגר הבית ויחתם.

§. 12. זאת תורת הבית בכלל, ובטרם אבאר עניניו בפרט, ראיתי להקדים:

א) על רעות המין הב' (להמורה יב"ג) הבאות לנו מזולתנו יאמר (שם): „והם ג"כ ממנו", וזה לד' המפרש מהרי"ק, גם כן מצד הטבע (כמו המין הא'), כי רעות המין הב' ממוצעות בין הטבע והבחירה, ומזה הצד הן דומות לרעות המין הא', ר"ל מצד הטבע, כי אם אין לנו כוונה באלה, ויש לנו כוונה באלה, הצד השוה שבהן, ששני המינים נמשכים אחר המזג, שהוא החמר ע"כ. ובכן

רעות

רעות אלה (המין הא' והב') טבעיות הנה, ותתפרדנה רק לפי הסבות, שמהן תתחדשנה הרעות, אם הסבות הן מצד הטבע בהכרח, ואם בכוונה או בבחירה. ב) שני שלמיות הראשונים (להמורה נד"ג), שלמות הקנין ושלמות הגוף, יחשוב המליץ לרעות המין הג' (יב"ג), מה שימצא האדם מפעולתו בעצמו והנמשכות אחר מדותיו המגונות, היינו אחר רוב התאוה במאכל ובמשתה (שלמות הגוף), ואחר בקשת המותרות, כמו החריצות על חממון, להוסיף נכסים והון עתק בלי תכלית (שלמות הקנין). ג) ושלמות המדות אם כי איננו רע בעצם וראשונה (כל מעלת מדות (להמורה נג"ג) תקרא צדקה, ובפרק ד' מהמורה פרקיו לאבות יאמר: האמת והשלום אהבו, אמת הן מעלות שכליות, לפי שהן אמתיות, והשלום הן מעלות המדות, שבהן שלום בעולם)—, יחשוב לרעה בהצטרפותו לשלמיות הגוף והקנין, ר"ל אם ישים האדם כל מגמתו לשני שלמיות אלה, בשביל שלמות המדות לבד, כי שלשת השלמיות גם יחד, בלתי שלמות האמתי, הם דעות בלתי צודקות, מובילות ומרגילות אותו בין כה וכה לתענוגות בשרים, ולהשליך הנפש אחר הגו, עם גודל תשוקתה לשלמותה (הנפשי). ד) ובכן על פי התחברות שני פרקי המורה (יב' נד"ג') לאחד תתחלקנה הרעות לשתים שהן ארבע: מהן הנופלות מצד הטבע, אם בהכרח ואם בכוונה, ומהן הבאות מפעולת האדם עצמו, אם על פי מדותיו המגונות, ואם לפי דעותיו בלתי נכונות. ה) זאת היא החלוקה העקרית של הרעות כלן לפי המורה, ובה אחז גם המליץ פעם אחת בתחלת ספרו (א"יד, ב"ב', ג', ג"א—ז'), ברמזו עליהן דרך כלל, בהפוך סדר שתים רעות האחרונות, בהקדימו הדעות בלתי צודקות לפני המדות המגונות, כמו שסדרן הנביא, ולפי זה יוצא סדר הרעות למיניהן:

א) הנופלות מצד הטבע: — —
- א) אם בהכרח,
- ב) ואם בכוונה;

ב) ההוות מפעולות האדם עצמו:
- ג) אם לפי דעותיו בלתי נכונות,
- ד) או על פי מדותיו המגונות.

ו) ובבואו עם גוף הספר לדבר על הרעות בפרט, אם כי החרה החזיק אחרי הרמב"ם, כמעט בכל דעותיו, לא הלך אחריו כעור אחר הפקח, כי אם נטה לפעמים מדרכו, אם מעט ואם הרבה, אם בעינים פתוחות, באמת ובתמים, כדעתו הרחבה, וכיד רוח חכמתו הרבה הטובה עליו, ואם כפי חופש המשורר ללכת בדרכי לבו והלך נפשו (licentia poetica). ובכן יחליף עוד הפעם הסדר, וישנה גם פני הרעות עצמן כנאות לענינו באופנים שונים, ואלה הם החלופים והשינויים. ז) דברי הנביא: אל יתהלל חכם כו', הרומזים לארבעה השלמיות, והנאמרים לדעת המורה אל ההמון, שהחכמה קטנה אצלם מגבורה, וגבורה מעושר, יסוב כמו אל ההמוני כן גם אל המשכיל, שהחכמה גדולה אצלו מגבורה וגבורה מעושר (עד"ש רז"ל (פסחים כה"א) יש אדם שגופו חביב עליו מממונו, ויש אדם שממונו חביב עליו מגופו). ח) על פי זאת ההצעה, בציירו בתחלה רעות המין הג', הנמשך אחר הדעות בלתי צודקות, יציג את המשכיל (ה') בתור חכם בעיניו, החושב למשפט, כי אם אין גבורה ואין עושר גם כל צדק אין, לזאת ישתדל בכל יכלתו להיות חזק ובריא אולם (שלמות הגוף) וגם לצבור כעפר כסף וזהב (שלמות הקנין), בכדי לעשות צדקה וטוב (שלמות המדות) בגבורתו ועשרו, ואת ההמוני (ו) כמאמין שמנהג העולם נחתך ונגזר בכל ראשי השנים, ולפי זה הגזרה אמת ולא תשתנה, ואין כל בחירה ביד האדם. ולזאת יושב בטל ומשתוקק להתעסק

במצות

במצות ומע"ם (שלמות המדות), כשיתעשר (שלמות הקנין) בכלות השנה (כפי מ"ש רז"ל (ר"ה טו"ב) כל שנה שרשה בתחלתה מתעשרת בסופה), ויהיה אז ביכלתו לחזק גם כחותיו (שלמות הגוף). ט) ורעות אלה של המין הג' לא יצייר (א"יד, ה", ו") מפורש, בשפה ברורה, כי אם יבחר לו לשון ערומים, והעלם יעלים כוונת דעתו בסתרי מליצות חידות להן, ובמלות משותפות דמשתמעית לכמה אפי (הוא הסוד שהעירותי עליו לעיל § 3.). והטעם בזה, אם כידוע, שגם חז"ל, וגם גדולי חכמי יון נהגו כן, להסתיר חקירותיהם ולמודיהם בלשון חידה, ואם שלא הסכימו הרבה מן הטורחים לדעת זו של המורה (אחד המתלוננים על דעת זו של המורה הוא הגאון ר' יוסף יעב"ץ בספרו אור החיים פרק ז'). ואולי הדעה הזאת היתה עוד אחת הסבות, אשר בגללן התקוממו ויריבו בחזקה על ס' המורה בכלל, ולפי זה אין כל פלא, אם, בכל המקום שרומז על סודו זה, ללא יודעים אותו, מאמרים רבים בכל הספר נראים כסתומים ותמוהים, וגם ליודעים, אחדים מהם קשים להלמם. י) ובציירו אחרי כן רעות המין הד' הנמשך אחר המדות המגונות יציב את ההמוני (ח') כעשיר, אשר ברוב עשרו יענג בשרו ושוכח נפשו, ואת המשכיל (ט) כגבור אשר בהתמכרו גם הוא לבחירת המאכל והמשתה, יעזוב את ה', ולבבו יפתה גם להכחיש בהשגחתו (עד"ש (משלי ל"ט) פן אשבע וכחשתי כו'). ולמען העלים סודו לא יזכיר כאן שם המוני או משכיל, גם לא ידבר בזה על התאוה למשגל (כפי המורה יב"ג), על כי חרפה היא לנו לזכרה ולהפקדה עם הספר, וכדי בזיון וגנאי אף לצייר בזיונה וגנותה בחרט המליצה, ובשביל שלמות הכוונה והענין יזכירה פעם אחת בסוף כל אותו ענין (יא"יג יז') בכנויים משמות מבאלים (ע"ש באורי), ופעם שני (יד"לג מז') ברמז. יא) אחרי ציירו שני מיני רעות אלה, המורים על שלשת השלמיות הראשונים, ובטרם יביע אומר (יג) על שלמות האחרון האמתי, יתאונן (יב) על שני מיני רעות הראשונים, כפי מה שהן מונעות גם את השלם האמתי להגיע אל מלון קצו. ויחלק כל אחד משני מיני רעות אלה לשלשה חלקים, כזה: רעות המין הב' (יב"ה—ז) כפי מה שנופלות מצד הטבע בכוונה: 1) אם שהן בבחירה, שתהיה סבת הרעה בחירת אדם זולתו; 2) אם ברצון, שתהיה הסבה רצון אחד משאר ב"ח; 3) ואם במקרה, כמו המומים, ובטול אברים מלידה, או בצאתו מביתו, לסבה מן הסבות, יפול וזרועו תשבר, וכדומה (והמקריות נכללו בזה המין, לפי שהמקרה הוא כאלו יש בו רצון וכוונת הזמן וכן משמע במורה מה"ב). ורעות המין הא' (יב"כח—עא) כפי מה שנופלות מצד הטבע בהכרח: 1) אם שהן מצד טבע ההוי' הפרטית, ר"ל מצד טבע חולשת ההרכבת של גוף האדם; ואם מצד טבע ההוי' הכללית, ר"ל מצד הלוך הדברים הטבעיים; ורעות אלה האחרונות ישוב יחלק לשנים: 2) אם הדברים הטבעיים, תמידים, ר"ל הולכים על תכונה אחת בלי שום חלוף ושנוי, כהלוך השמש וכוכבי לכת; 3) ואם שהדברים הטבעיים, מאודים, ר"ל שיש להם ג"כ מהלך טבעי, אבל בחלוף ושנוי מה, ויוצאים לפעמים מגדרם ומהלכם, כמו הברקים, הרעמים, שקיעת מקומות וכדומה. יב) ועל ענין שלמות האמתי לא ידבר מפורש, רק יצייר (יג) בקוצר מלים כל המושכלות, המלמדות הדעות האמתיות באלהות, ורומז בזה על השלם האמתי (ולזאת לא יזכיר גם שם „שלמות אמתי" בכל הספר אף כי הרבה ישתמש במלות המורגלות בד"בא, זולת שתי פעמים (ס"ד יב"נח) כתב: כשרון פתח שלמות אמתי, ובסוף הספר, בדברו על האמונות יזכיר (יז"כב) שלמות אמתי ומלומד). יג) ואחרי ציירו (יד) שכר נפש השלם בעוה"ב, יברך להמשכיל (טו), כי העיון בתורה, חכמה, וקיום מצותיה—גבורה (לא בחירת המאכל והמשתה), ולההמוני (טז), כי השקידה על הלמוד, חכמה, והזריזות שיהיה קניניו

בצדק

בצדק—גבורה (ע"כ טז"יד), ולא יאמין בגזרה קדומה, אשר בגללה יושב ובטל, וצופה ומביט עד סוף כל שנה.

§. 13. עתה אחרי ההצעות האלה הנחוצות מאד לדעתן להבנת הספר, אלכה לי אשובה אל מקומי אשר יצאתי משם, אל תוכן הענינים בפרט, על הסדר כפי מה שהם עם הספר ואומר: המחלקה הראשונה תכלול ארבעה פרקים הראשונים (א—ד) והיא כענין הקדמה כוללת תמצית כל עניני הספר (על כן קראתיה פתח הבית). בה יצייר המליץ גודל מעלת הנפש השכלית של השלם האמתי, יזכיר בכלל וברמז הרעות כלן, בחלקו אותן לב' שהן ד', ואחרי השתוממו על הנמשכות מפעולת עצמו, והתאוננו על הנופלות מצד הטבע, אשר גם השלם לא ימלט מהן, משיב ומנחם כי הנפש אל—מות, וכאשר מחמדי תבל יבקש אך החמר ההולך למות, על כן עלינו להסתפק במעט ההכרחי מבלי התבונן אם הזמן בגוד יבגוד בנו במעט ימי מגורנו עלי ארץ. אחרי הקדמה זאת יפרש בפרט כל הנאמר בה בקוצר מלין או ברמז, וידבר בתחלה על שני מיני רעות האחרונות (אל המשכיל לבד, ואל ההמוני לבד, ואחר כך לשניהם יחד): במחלקה השניה (ה—ז), על שלמות הגוף והקנין בהצטרפותם לשלמות המדות, כפי מה שהם דעות בלתי צודקות, ורומז למ"ש אל יתהלל חכם... גבור... עשיר...; ובמחלקה השלישית (ח—יא), על שלמות הגוף והקנין לבד, כפי מה שהם מדות מגונות; ולבעבור סבב את פני הדבר לדבר על שלמות האמתי, יתאונן בתחלה, במחלקה הרביעית (יב), על שני מיני רעות הראשונות הטבעיות, כפי מה שעומדות גם לשלם האמתי לשטן על דרכו. אז במחלקה החמישית (יג), אחרי החליטו, כי הרעות כלן, כאלה כן גם אלה, אך מפעולת האדם עצמות תצאנה (ע"פ מעשיו), ואך אולת אדם תסלף דרכו, יצייר ענין שלמות האמתי כזה: יוכיח במישור כי ה' הטוב רואה ללב, משגיח בפרטינו, יגמול ויוכיח בחסד, במשפט ובצדקה, והוא שומר מצרות נפשות חסידיו; יחוה דעתו על פלאי ידיעותיו, ועל השגת שכלנו אך אמתת מציאותו, ולא עצמותו, ואיכות ידיעותיו הנפלאות; ובכל זה רומז אל השלם, ויורה לדעת, כי אלה הן הדעות האמתיות באלהות, שנאמר עליהן: כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי, כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ (ולזאת קראתי המחלקה הזאת היכל פנימי, היכל ה' הוא). ובמחלקה הששית (יד) יסיים, בהציעו מחשבות נפש השלם האמתי, בהיותה במאסר הגוף, ווכוחה ומלחמתה עם כחותיו, אשר בזה, אם לא תתנצח בדעות כוזבות, תזכה לקיום הנצחי. המחלקה השביעית (תכלול שלשה פרקים האחרונים (טו—יז) והיא חתימת הספר), בה יורה דרכי חכמה וגבורה אל המשכיל לבד, ואל ההמוני לבד, ולשניהם יחד, בהן ילכו ולא יכשלו, עדי יגיעו גם הם לשלמות האמתי. אלה הם פרטי עניני הספר בקצרה, ויתר הפרטים הנם כתובים עם באורי לפני כל מחלקה ומחלקה.

ואני אחת אשאל מאת הקורא, המבין דבר לאשורו, ואחלה פניו, לבל יבהל על פיו, ולבו אל ימהר לחרוץ משפטו על כל מה שבארתי בזה, בדבר תוכן עניני הספר, עד אשר יקרא, לא בחפזון ולא במרוצה, פעם ושתים כל הספר עם באורי עד תומו (כי סופו מוכיח גם על תחלתו), ורק אז יראה ויוכח כי כל זה, בעמל רב חקרתי, כן הוא.

§. 14. עוד זאת כמו שערתי בנפשי נכללו במליצות הספר בתחלתו (א—ג"א—ז) ולפני חתימתו (יד"לב—קיב) כוונות שניות, בדרך רמז: על כליל שלמות הרמב"ם ז"ל בכלל, ועל איזה ממדותיו הישרות והנכוחות בפרט; על הרעות הרבות

והעצומות

העצומות גיר נצאו רוגזיו, ועל קורות ספריו אחרי מותו; גם על מקנאיו בן יביו, אשר הרדיפוהו מנוחה בחייו, ויחרימו אותו ואת ספריו, ואת כל ההוגים בם אחרי מותו.

V.

§ 15. **סגנון לשון המחבר ודרכי מליצותיו**. הראשון אשר החל לחקור על הענין הנכבד הזה הוא הח' רי"וו, והוא אפס קצהו ראה וכלו לא ראה וידבר רק על ארבע דרכיו אלה: א) כי יאהב לדבר בלשון נופל על לשון ולחרוז חרוזים; ב) כי הגדיל לעשות במשליו הנעימים; ג) כי חבר מליצותיו מכתובי המקרא, בשנותו לפעמים טעמם לענינים אחרים מאשר נאמרו בתנ"ך; ד) וכי ישתמש אף בתערובות מלות מאוחרות בדברו אל המושכלות. וגם ארבע דרכים אלה לא חקר עד תכליתן, לכל פרטיהן, ובהיותו הראשון ואך מבקר, לא מבאר, ויכתוב מאמרו כעין דרוש בודד לבקשת המו"ל ס' כ"י, האריך מאוד למעניתו, לחזק וליפות דרושו במליצות ובראיות והוכחות מפנים הספר, אשר בלן אין זה מקומן, ובפרט שהספר לפני הקורא ובנקל יעיין בו ויוכח. לזאת ראיתי למלאות דברי רי"וו בארבע דרכים אשר התחיל, ולשום כה נגד אחי בני עמי את אשר מצאה ידי לגלות עוד בזה הענין, הדרוש מאד להבנת הספר, ואומר:

א) כל אמרות הספר ומליצותיו, מראשו עד סופו, ארג המחבר כדרך מליצי זמנו, מחלקי פסוקי תנ"ך, ומעט מזעיר משיחת ולשון התלמוד ומדרשים, ובשנים, שלשה מקומות גם מתפלה, משבצים זעיר שם, זהב החרוז, ומלות דומות במבטא (לנע"ל). (להקל על המעיין ציינתי מקומות כל המאמרים בתנ"ך, בתלמוד, מדרש וכדומה, לבל יצטרך לחפש הנה והנה, אם יחפוץ לדרוש על מקורם, ובפרט כי לפי ידיעת המקור אל נכון יותר יתבררו הענינים והמלות, עד כי יראה הקורא ויקשיב את אשר לא פלא לפני זה, ולא עלה על רעיוניו, ויותר ימלא ענג בשכל טוב ונועם המליצה). חבור וקשור הפסוקים יעשה על אופנים שונים: יש שיוסיף איזה תיבה לפני הפסוקים, או לאחריהם, או ביניהם, ויש שיחברם בלא תוספת תיבות; יש שבתוך פסוק אחד יוסיף איזה תיבות או חלק פסוק אחר: (ד"ב) התנהם ממעשה—השכל—ומעלבון (ו"יא) חשקת—עבוד כו'—לאהבה; ויש יחסרנו מתוכו איזה תיבות: (ה"טו) וזרועו—תשבר, (ה"טז) זרוע—ארץ, (י"כח) חרב—ואבדן (יב"כו) יושבים במלכות; או בהחסירו, ימלא מקום החסרון במלות אחרות, או בחלקי פסוק אחר: (א"א) לעומק—ורוחב לב נבון—אין חקר, (ה"כ) השלכת—נשמה—אחרי גו; יש יסרס הכתובים (לאיזה כוונה, או בלי כוונה) כמו: (א"ב) התהקות על ברכי, (ט"ד), נשיאים וגשם ורוח (ח"כא) בעמל ידיך; ויש יחליף איזה מלות של הכתובים, במלות אחרות דומות במבטא: (ט"יז) יורש עשר, תחת יורש עצר, (ז"ב) מסעי (ח"ז) המסלול ת' המלע, (יב"לח) גרי, (יב"כג) גרה ת' סרה, (יד"עד) לגוה ת' לתבה (יד"פב) העורים ת' העברים, (טו"כה) בחי לך ת' ברח לך; יש ישנה טעם הכתובים לכוונות אחרות, בשנותו איזה מלות על פי חוקי דקדוק הלשון: (יד"פז) בידי הפקדת כוחך, (י"כט) אז תפשע לבנה (במפיק הה"א); או בהחליפו שי"ן ימנית בשי"ן שמאלית: (טז"א) כין שדי, (טז"יג) השבעתני; או בהוסיפו איזה תיבה: (ו"ב) וקללותים—הגלינה, ויש ישנה טעמם גם בלי שנוי המלות: (ח"כב) מדי עלותה בית ה', (ט"יז) ואתה שאול, (י"כה) לויתן, (יד"ט) והחמרה, (יד"עד) תעשה, (יז"לא) תירא. הפכים חלופים ושנויים כאלה יוסיפו עוז ותפארה למליצותיו, ומאד ערבים הם לאזן ונעימים לנפש. ומה נחמד אף נעים חבור הפסוקים בתיבה אחת, שהיא סוף הראשון ותחלת השני: (א"א) ורוחב לב, נבון, (א"ד) רבות מחשבות בלב, לדיק

לדיק

לדיק, לדקות אהב, (ב"ב) תמם וריב בעיר, ללמי אבזה, (ג"א) אנכי הריתי עמל וכעס (ד"ד) לספקד כלי, מלחמה (ז"ו) שבתי הבית מעט, או הרבה.

ב) אמנם יעזוב דרכו זאת, דרך שפת המקרא: אם בדברו על **המושכלות והאמונות**—, כי אז למען באר היטב הענינים, ישתמש יותר במלות מאוחרות, מארמית, מתלמוד ומדרשים, ומהמורגלות במורה ושארי ספרי חכמה (ב"יב, יג"כט—לב, נח' לט' מח-נ, יז"ז—כט);

ג) ואם בגלל **מלות דומות** (לנע"ל), שיביאן על פי רוב שתים או שלש במאמר: (ה"יד) נבוך בנבכי, (ט"טז) חלקה בחלקת, (ח"יב) רמוני רוממותיך, למוך, או יצברן חמרים חמרים (ע"ל ו"ז—ט, ח"יח, ט"כח, לא—לה', לז', יב"פ, פג—פה);

ד) או בשביל **חרוזים**, שיעשם על אופנים שונים: על פי רוב יחרוז שתי מלות בודדות, או שלש, או ארבע ויותר בחרוז אחד (א"י, יד', ב"יא, ז"ה, ע"לב, י"ה, יא"יב, טו, יב"ו, ח', מה, מז, נט, טו"לב); ויש יחרוז ארבע, שש או שמונה מלות ויותר, שתים, שתים בחרוזים שונים (ה"ב, ט"יג, יד"יח, נה', ט"כט); ולפעמים יחרוז המלות בראשי המאמרים, או בתוכם, ולא בסופם, (ג"יג, יב"לו, יד"קב, קג', טו"כז); מלבד אלה יבואו מאמרים רבים בעין שירים בחרוזים (בלי משקל ובלי ערך וסדר שירי): מהם אשר דלתותיהם קצרות, בעלי מלה אחת ושתים, ומהם ארוכות, בעלי שלש ארבע, ויותר עד י"ד מלות, והארוכות רק סוגריהם בחרוז, והדלתות בלא חרוז (ד"ח—י, ח"ט, יז, ט"כד'—כז, יא"ט, י', יז"א—ו); וישנם אשר צלעותיהם מקבילות בחרוזים (ד"יד, ח"יב', יא"יז, יד"נא, נו'); ומהם יכללו חרוז ולנע"ל יחד, (ח"ט) אשר בקשתו בקשתך, ותרד לרשתו ברשתך.

ה) מלבד המאמרים על המושכלות והאמונות (אות ב'), גם במליצותיו יתערבו מלות מאוחרות: (אם בשביל החרוז ולנע"ל, (ט"ל) רצופה, (יא"ד) יעקרו (יא"ט) על כרחי, (ג"ו) מרכין חכמה; או לאיזה טעם וכוונה מיוחדה (ד"יא) שדה ושדתין; ואם רק למען הרבות נועם אל האזן, (ה"ג) ומעשה שלחנו, (ז"ה) הטיול הבטלה (ט"ל) קלון מתמיד (וזה על דרך שתבאנה מלות ארמיות לתפארת גם במליצות ספה"ק: (דברי' לב) חמר ת' יין, (ישעיה יא) הטר ת' מטה, וכדומה).

ו) כדרך מחברי ספרי חכמה וחקירה בכלל, וכמעשה מעתיקי ס' המורה בפרט, ישתמש לפעמים בשמות ופעלים ובנינים על משקלים בלתי נמצאים במקרא: אם מצד ההרגל (א"יד יב"עב) בעתות, (ד"טז) מסירת הנטי' (י"כו) יולך, (טו"כה) שמירת, לקיחת, (טו"ח) בליל חסוך; ואם כפי הצורך (ז"ג) להסגת, (ח"ג) להויתו (יב"יא) בעליונותה (יב"כ) מתלבש (יב"מה) קלת הקפאה; ואם בגלל החרוז ולנע"ל (ע"לד) יתעשת, (יב"מז) כפלגות, (יב"מט) מקריבותו (יז"כט) ונפשותם. ובשנים שלשה מקומות התיר לו בשביל החרוז לשמש בשמות גם על דרך זרות: (ע"ל) וסופה ת' וסוף (יד"יד) נשפה ת' נשפו (יד"עט) ועלמה, ת' ועלמים ועוד כדומה. (איזה מהמו"מ הואילו להגיה תיבות כאלה אך למותר).

ז) שמות עצמים רבים המשמשים בסה"ק בלשון נקבה ילבישם על פי רוב שמלת גבר, כדעת רוב מדקדקים קדמונים וכראשם הראב"ע (מובא בתוסיו"ט נזיר ב"ב תמיד ה"ד), כי כל אשר אין בו רוח חיים זכרהו ונקבהו—, ולדעת כל המדקדקים יבא פעל זכר לנקבה להורות מעלת הפעולה, כמו (רות א') עשיתם חסד—, ובעתיד גם בלתי הוראה זאת, כמו (דניאל יא"מב) ושמועות יבהלוהו. (גם פעלים זכרים כאלה הגיהו איזה מהמו"מ ללא צורך).

ח) מה שהוא הגות בלשונו: להשתמש במלת, או, בכפלו ענין במלות שונות; ולפעמים במקום, אם, עד"מ (ויקרא ד"כג) או הודע אליו; ומלשון תמית ושמא

ושמא

רשמא, כמו (ויקרא כו"מא) או אז יכנע', (יחזקאל כא"טו) או נשיש, (ע' רש"י בשלשה מקומות אלה). (רמ"ק מבלי התבונן על דרכו זאת השמיט פ"א (ג"ח) תיבת או, לא אל נכון).

ט) יכתוב לפעמים שם כפול בלי שנוי יחס ומין ומספר, או ברבים בסמיכות האחד לשני, להורות על הפלגת הדבר, אם בגדלו, ואם בקטנותו לפרטיו, עד"ש (דברים כח"מג) מעלה מעלה, מטה מטה, (משלי כ"יד) רע רע, (בראשית ט"כה) עבד עבדים, (שמות כו"לג) קדש הקדשים, (ויקרא כא"כב, יחזקאל מד"יג) קדשי הקדשים, (הושע י"טו) רעת רעתכם. ע"פ דרך זו הותרו כמה מאמרים, שנתקשו בהם המפרשים, או הגיהום כפי העולה על רוחם (ה"יג, י"י יג"ז, י', יד"קט, קי', טו"יט, מא).

י) כשיחזור לדבר על שני דברים או שני ענינים, הנאמרים בזה אחר זה במלות שונות, או בפנים שונים, יתחיל במה שגמר, ויסיים במה שהתחיל, וכן הולך וחוזר חלילה (ה"ב טו', טז', יד"סה—ע', עט—פב). וכן גם בכלל הספר, בדברו אל המשכיל וההמוני בפרקים מיוחדים (ה' ו', ח', ט' טו טז), ויש יוצא מזה הכלל (ד"ה—י).

יא) הרבה ישתמש במלות משותפות, כוללות כמה הוראות או מושגים, ויכוין לכלם, או לאחדים מהם, או בעשותו אחד עיקר, ירמוז על השאר כעין כוונות שניות, בלתי גלויות לעין ע"פ השקפה נמהרה. זה הוא מה שמפרשי ספ"ק יקראו פשט ודרוש, עד"ש (בראשית מד"יח) כי כמוך כפרעה (ע"ש רש"י פשט הכתוב ומדרשו). וכבר באר ענין זה באריכות ובטוב טעם הרמבמ"ן בהקדמתו לס' קהלת (ד' ברלין תק"ל). ויש יכוין במלה משותפת, פעם, להוראתה האחת, ופעם, לשני', וביותר ישתמש במלות נצח, זמן ועת, זה על זמן חיינו, זה על ההצלחה וזה על המקרים הרעים (א"יד, ח"ב, ט"כח, יב"פ). ומה נפלאו מליצותיו בהגשימו את הזמן, כאלו הוא המשפיע טוב ורע (יא"א, ד—ו', יב"ב—ז', טז, לז, מב, נה', עב—עה, עט, פ; טו"לז—מ טז"כא, כה).

יב) על פי רוב ידבר בתחלת הענין בצמצום מאוד, בקיצור נמרץ, או רק ברמז, ויפרש בעצמו כוונתו במרוצת הדברים, ואז יסיים הענין במה דפתח, או יפרש כוונת ענין אחד, אחר שיפסיק אותו ענין בענינים אחרים (כמו הענינים כל הספר כלולים בארבעה פרקים הראשונים, ויתר הפרקים הם כתוספת באור להם. על פי שתי דרכים אלה נגלו לי תעלומות רבות בספר, נבעה גם מצפונו ותכלית כוונתו.

יג) מתמונות המליצה יאהב ביותר המשל, המושל בעוז בספר, עד אשר עם זעיר כמותו, יכללו יפיו כשלשים משל, (מהם ארוכים ומהם קצרים, מהם מיוחדים לו, ומהם שאולים מתלמוד, מס' התורה ושארי ספרי הרמב"ם, אשר הפליא לעשות גם הוא במשלו משלים יקרים ונעימים לחקירותיו העמוקות, כי רוח הרמב"ם דברה בהבדרשי, גם מלתו על לשונו תמיד. על משליו השאולים העירותי בבאורי, וכמו אלה, כן גם המיוחדים לו, כלם ארוכים ונחמדים, ברורים ונערכים בסדר נכון ואופן נאות, מעוררים התפעליות נעימות בנפש וכרגע יקחו לב. רובי משליו יבאו בתוך הענינים ליתר באור, ויש שיתחיל ענין במשל, ויבארהו אחרי כן לפרטיו (ח"א, טו"א), או יתהום איזה ענין במשל, ואז הוא נשגב ומאד נעלה, והנמשל מובן מאליו (ד"יז, ח"כו, כז, י"כט, יג"כא—גג, טז"לט).

יד) בתמונת ההסבה בחר לעיקר כמעט בכל הספר; כי רק בשני פרקים וחצי (א", ה" וי"א—ט) ידבר בלשון סתמי, בשני פסוקים וחצי (ד"א—ג) ובסוף פרק יד (קה—קיב)—, בלשון רבים מדברים בעדם, ובחצי השני של פרק יא' (יב—יח)—, מגופים נסתרים, ויתר דברי הספר אך רוח תמונת ההסבה נוססה בם: מתחלתו עד סוף פרק יג' (בערך חצי הספר), רובי דבריו הם, לא אל הקורא, כי

כי אם לגופים נוכחים: זה (ד"ג—יז) לבן אדמה, וזה (ו"י—יא) אל ההמוני, זה (ה"ו—יד, יח—כז) לבן אדם, וזה (ט"א—כז) אל הגבור, זה (י"ל—לב) אל אחיו בני עמו, וזה (ב"ב—יג, ג"א—יג, ז"א—יג, ח"טו, יז, ט"כה—לז, יא"א—יא, יב"א—פה) — אל עצמו (בלשון יחיד מ"ב). ומה מאד הגדיל כח מליצותיו המשולאות בפז על ידי תמונה זו המפוארה, בהגשימו התבל כלה (י"א—כט), ובהוכיחו זדונה ותהפוכותיה על פניה, בלשון נוכח אליה, כאלו היא גוף אחד מבין ומאזין אמריו. ומה יפה אף נעים ליור המאמר, בשנותו פתאום מלשון רבים מ"ב לנוכח יחיד (ד"ג): תשועת עולמים יש לכו... ומה תתאונן בן אדמה..., ויותר נפלאה ההשתנות הפתאומית בסוף פרק יב' (פו—פח), אשר אחר פרטו בכל הפרק, באריכות מאד, הרעות המפליעות את החוקר מהשגת שלמותו בלשון מ"ב, יתן בקולו קול עוז ומצוה לנוכח: השמים והארץ, רגזו ואל תחדלו!.... ובתוך דבריו יענה בדממה, בלשון מ"ב (יג"א) חמסי על מעשי... ומה אזעק ואשוע? — ומשם והלאה בשני פרקים שאחרי כן (יג"ב—נו, יד"א—קד) אל אלהים ישים דברתו, בלשון נוכח להורות, כנראה, כי נכבדות ידוברו בם, כלם אמתים וממקור נאמן יקרו אשר לא יכזבו מימיו, (ולזאת ברמזו בסוף פרק זה (קה-קיב) על הרמב"ם שִׂכל את ידיו ויסבב פניו לדבר בלשון רבים מ"ב), ובשלשה פרקים האחרונים (טו—יז) יכוון דברי תוכחות, ג"כ בלשון נוכח, אל לבו, מטעם, כפי ראות עיני כמ"ש רז"ל (סנהדרין יח"א) קשט עצמך ואח"כ קשט אחרים, ובחשבו למשפט, כי לא יאות לו לדבר דברי תוכחות לזולתו, בעודנו צעיר לימים.

טו) תמונת ההתנגדות — בהעריכו מאמרים מתנגדים בענינם זה מול זה, או חלקי מאמר אחד מתנגדים בענינם — שוררת בכל הספר מראשו עד סופו, כמו המשל, זעיר שם זעיר שם (א"א—י, ג"ה—ז' ד"ג—ה, ה—י, ה"ו—יב ז"ב—ז, א"טז' י"ז, ט"י, יא, טו—יז, והרבה כדומה).

טז) בתמונות השאלה והקריאה יחד ישתמש לרוב מתחלת הספר עד פרק י"א, ויכלול יפי ונעימת מליצותיו, בהוסיפו שאלה על שאלה (א"ז—י, ג"ב—י, ד"ג—ה, יב, ה"ו—יד, ו"ב—יא, ז"א—יג, ח"ו—יא, טו—יז, כ—כז, ט"ו—כב, כה—לז י"א—טו, כג—כח), משם והלאה תמונות אלה הולכות הלוך וחסור (יב"ה—ז, יג—טז, לט—מה, נב, נה, נז, עב, עג, עז, עה, פא—פה, יג"א—ז, כה, כו כה—לג, לה—לז, מא—מד, מה), עד כי תיקר השאלה במציאות (יד"טז, לה, מ, נא, פו—פח טו"יט, כז, לג, מג, נא, טז"יב, כז, לב-לה, נא) ותבלה ואיננה בפרק האחרון.

יז) בתמונת ההאמרה ישתמש לעתים רחוקות, ועל אחת ראיתי להעיר (יד"כא—נב), בתתו אמרים עסורים בפי נפש השלם, כמדברת בעדה, ולנוכח, לכחות הגוף, כאלו הוכח תוכיח אותם בדברים נמרצים. ומה מאד השכיל, בבחרו תמונה זו לבאר גם זה הענין לכל פרטיו. גם התוליו אך שנים שלשה המה באיזה מקומות בכל הספר, ועל כן באחד מהם טעו איזה מהמו"מ, ובשנים—כלם, ויקבלום לדברי אמת (ח"יא, יא"יא יד"פב); וזאת אולי כוונת המאמר הקדמוני, המסכם מבעלי הלצה, כי מיסב הפיר כזבו.

16. § ובכלל, זה דרכו, לשכל את ידיו במעט מזעיר מלים דעה להכביר, ועל כן רובי מליצותיו נשגבות מאד, יורדות עמוק אל חדרי לב ומעוררות בנפש רגשי התפלאות ולפעמים גם תמהון והשתוממות, וכל אמרותיו, כפי שהראית לדעת אחרי בחינה יתירה ועיון נמרץ, זכות ומהורות מזוקקות שבעתים, כמעט אין זרות ואין כל לחץ בלשונו, (כזאת אולי קנה לו שם: פניני). ואם נפגוש לפעמים

לפעמים איזה זרות בדקדוק המלות או בלשון או מאמרים קשים להלמם, או עלומי הכוונה וסתומי הכנה, אין זה כי אם הליט בה איזה כוונה שני', או דבר סתר, אשר לא אבה לדבר ממנו בפומבי, כי אם ליודעי חן, כי או יחדד לשונו חידות לדבר, עד כי יגלה הקורא למגלן; ויש שרומז על איזה דרש בתלמוד ומדרשים, והקורא לא ישערנו, או נעלם ממנו ע"ל (טז"יג) למצוא חפץ; ויתכן שרומז לפעמים על איזה מעשה או ענין מפורסם בימיו ולא נודע לנו; ובכלל אין לתלות שום חסרון במחבר, כי אם בנו, כאשר לא נעמוד על ההוראות המשאלות של איזה מלות (ע"ל ב"ב' ג', ג"ו, ה"ב', ד', ט', ז"א, יד"מו וכדומה), או על הטעיות שהתגנבו שם; ואף גם זאת כאשר לא הורגלנו בדרכי משוררי הזמן הקדום ההוא בכלל, ובסגנון לשון המחבר בפרט, ועד הת' רי"וו, לא העיר עוד איש על הדבר הגדול הזה כלל. ומה נאמנו דברי רמ"ה בדברו על זה הענין בהקדמתו לבאורו, הלא כה דבריו: זה המחבר, כפי שהתבאר מספריו, היה חכם גדול, ולא לחנם סמכו עליו כל קהלות פרובינצא עם רבוי חכמיהם ורבוי חכמי שערוק, למה שעברו מהפלגת תבונתו, והיותו ראוי לסמוך עליו ועל אמתת דבריו. וכאשר נראה לשער עוצם ידיעת החכם, אשר נראה לעמוד על אמתת דבריו, הנה זה יכריחנו להפליג העיון בה, כי דברי החכמים הגדולים לא יפלו על צד המקרה וההזדמן, כי אם בשקידה רבה ועיון מופלג; נוסף על זה שאם יזדמן איזה דרוש, שיובן מדבריו בו הלוף נטי' מנקודת האמת, הנה ראוי שנחשוד ש כ ל נ ו בהבנתו, ולא שנחשוד ש כ ל ה מ ח ב ר, למה שכבר התאמת אצלנו בקיאותו בחכמה, לולא אם יתבאר לנו באמתות חלוף האמת בדבריו, כי אז לא תועיל רדיפת הזכות בדברי שקר ע"כ.

כהתימי לדבר בזה הענין ראיתי להעיר, כי מליצותיו בכלל יקרו מאד בעיני גאוני וגדולי עמנו בכל דור ודור עד היום: הרשב"א הביא כל דברי אנ"ה בתשובותיו סי' תי"ח; מהריט"ל, בעל תוסיו"ט, ומוהר"ר יוסף ב"ר יששכר (תלמיד מהר"ל מפראג), בעל יוסף דעת, חברו באורים לס' בה"ע, (של האחרון לא בא בדפוס); מהרי"ע מביא דברי הבדרשי בספרו עק"י שער ה', מב', נט', הרמ"א—בתשובותיו סי' יז, הרדב"ז—סי' תשט"ז; מהר"א ברא"ל ליכטענשטיין ברובי הקירותיו, בספרו עמודי שמים, ישען על דעות הבדרשי; ובדרך מליצותיו הלכו: ה"ר קלונימוס הזקן, בספרו אבן בחן, וה"ר גדלי' בר"ד ן' יחייא בספרו שבעה עינים, הר"מ לעווינשטיין בס' שירי הבחינה, ה"ר חיים ב"ר זבולון בס' אלף אמר; ניביו ונאומיו שגורים בפי גדולי סופרי עמנו, עד כי פעמים רבות מדברים כלשונו, כמו ב"ז במבואו לספ"ק, ובאוצה"ש שלו, רק"ש בס' דברי ימי עולם, רי"מ פינס בס' ילדי רוחי. כל זה, וכן מספר רב ההוצאות של בה"ע (ע' תוס"מ § 5) יגידו ויעידו, כי המחבר נחשב תמיד לאחד מגדולי ישראל היותר מצויינים ומפורסמים בתורה וחכמה, בכשרון ושלמות, וכי בצדק יקרא עליו הרב החוקר הגדול רש"מ בהקדמת באורו לספר זה: הנה ז ה א י ש א ל ה י ם ק ד ו ש עובר עלינו בספרו נחמד וטוב. (ע' התורה והפילוסופיאה להרה"ח יש"ר א"ג, ו', ב"ד).

VI.

§ 17. במה סרו מני דרך המו"מ שקדמוני, והדרך החדשה אשר סלותי אני לבאורו. מרגלא בפומייהו דרבים וכן שלמים, וכמעט דבר מוסכם הוא, כי הבאור לשיר ומליצה, ליודעים ומבינים אך למותר, וללא מבין לא יועיל, אבל כבר ברכתי, כי מליצת ספר זה חידות לה, תגלה טפח ותכסה טפחים, עד כי נעו מעגלותיה ולא ידעו על נקלה, ולפי זה נחוץ לה מאוד באור קצר ומספיק. והנה שנים מהמבארים, רי"ף ורמ"ה, הראשונים בזמן, ראשונים גם במעלה, באוריהם על פי רוב מאד נאמנים ומדוקים יתדיו, וביותר זה האחרון בבקיאותו הגדולה בכל

מקלועות

מקלועות התורה והחכמה, ובשכלו הזך והישר ראה ויבן כמעט תמיד פשט המאמרים על דרך האמת, וירד פעמים רבות אל עמקי כוונות המחבר לאמתן; ובצדק נקראהו קנקן ישן מלא ישן. ובכלל כל מה שחדשו אחרוני האחרונים, אם אך טובים הם ונכונים, רובם ככלם כבר הרוס והגוס הראשונים, אם זה או זה, ואם שניהם כאחד, ומהם השתלשלו והגיעו לנו. אפס כי הרי"ף רובי מאמרים קושי ההבנה לא באר כלל, וכל באורו בטל במעוטו, בכמותו ואיכותו, וכפי ראות עיני טוב הי' לשעתו, ורמ"ה, פעם גם הוא הניח כמה מאמרים בלא באור, ומבלי הבינו כוונת המחבר הטיא לדבר אחר בחן שפתיו, ופעם להפך, העמיק הרחיב בחקירות בלתי נאותות להבנת הספר. יתר המו"מ שבאו אחריהם, סגנון אחד עלה ל ר ו ח כלם, ואין שנים מהם סגנון אחד ב פ י ה ם, ואף כי לא לי מומם לבקר ולא זאת מגמת פני, בכל זאת לברר הענין המדובר, נחוץ לי להגיד בכלל, כי הם לא מלאו אחרי הראשונים, למנות את אשר חסרו, לקצר במה שהעדיפו, ולהשלים מעשיהם במה שגרעו, כי אם נפרדו בפעולתם איש כלשונו, איש לדרכו פנו זה בכה וזה בכה. ו ב א מ ת הראשונים כאחרונים תעו יחד, שגו ברואה, בהשתדלם אך לבאר ולתרגם כל מאמר ומאמר בפני עצמו, כאלו כל אחד מ ה ם ב ו ד ד ב מ ו ע ד ו, וכאלו כל ספר יכלול עניינים שונים, נפרדים ונבדלים האחד מרעהו, מבלי חקור על תוכן כ ל ל ענייניו ומבלי דרוש על סגנון לשון המחבר וסגולת מליצותיו. הנה כן העפילו עלות הר גבוה ותלול ואף התחית מעגלותיו לא פלסו, ובגשתם כה כאין עינים, מבלי ראות את הנגלות, הבט אל מסתריו לא עלה על לבם, ולא יכלו. מלבד זה לא חקרו על זמן חיי המחבר ומקום מגורו, על קורות אחב"י הקרובים אליו והרחוקים ממנו, בזמנו וקודם זמנו, ואם יש להספר יחס אליהם אם לא, ולזאת לא שערו למצוא פשר המאמרים, הרומזים עליהם, ויהיו להם כדברי ספר החתום.

§ 18. אמנם לא אכחיד תחת לשוני, ולא אמנע מלהודות קבל עם, כי גם אחרי אשר שאלתי ודרשתי היטב ובעמל רב על כל אלה, לא עלתה כח לגלות מצפוני הספר ולדבר עליהם מה שדברתי, לולא אנה המקרה לידי באור רמ"ה; הוא פרש אורו, אור יקרות, על דרכי ויהי לי לעינים; הוא בהודיעו, כי ידו חלקתה את הספר, הורני הדרך הנכונה לצרף ענייניו ולאחדם אחד אל אחד, עד שמצאתי תכלית כוונת הספר בכללו, כמבואר לעיל § 11, וממנו יותר למדתי דעת סגנון לשון המחבר ודרכי מליצותיו, אשר לפיהן הוספתי הבין בו חדשות ונצורות, לא שערון גם הוא (רמ"ה), גם כמה גדולים וטובים ממני שקדמוני. ואם לפי זה יקרו לי באורי רי"ף ורמ"ה מאד נכבדו, בכל זאת לא העלמתי עיני גם מיתר הבאורים והתרגומים אשר אתי, אפס כי מעט מזעיר מצאתי באלה האחרונים, דברים הראוים לאמרם, וכבר לא אמרום הראשונים. עוד זאת כי לא יכלתי להביא דעת כל אחד מהם בפרט, אף לא להעביר כל הבאורים והתרגומים תחת שבט הבקורת ולברר דרכיהם והליכותיהם בכלל, כי אז הי' הבאור גדול שבעתים מאשר הוא עתה; ובפרט נזורתי אחור אף מבאורים יפים בודדים, אם לא יסכימו למה שלפניהם ולאחריהם בענין, או לכלל הספר, או הולכים ובאים ממחדשי חדשים בספ"ק, לא נודעו עוד בזמן המחבר. לנגד זה נשאתי עיני לתרגומי אונקלס, יב"ע וירושלמי, ולראשי מפרשי ספ"ק שהיו לפני המחבר, כמו רש"י, רמב"ן, רד"ק, ראב"ע ורלב"ג, (לפיהם מצאתי כמה באורים אמתים לא שערום המו"מ שקדמוני, ע"ל, ה"א ז"א, יד"יז וכדומה), ובבאור מלות זרות בפרט נשענתי ביותר על מעתיק ס' המורה רש"ת, בפירושו למלות זרות, ובכלל אלה דרשתי עזר וסעד מספרי שרשים ישנים גם חדשים, כמו הערוך, התשבי, יריעות שלמה לרש"פ, ואוה"ש לב"ז. ויותר מהמה ס' המורה להרמב"ם ויתר ספריו, היו נר לרגלי, וספר זה עצמו (בה"ע)-אור לנתיבתי, באשר זה האחרון נשען על אלה, והוא, זה דרכו, דרך תבונות, לפרש בעצמו במבואת הדברים, או בהשקפתו כל הספר, מה שאמר בראשונה בקוצר מלים

או

או כרמז (ע"ל § 15. יב'). ולזאת שמתי עיני ולבי להבין כוונת איזה מלה, או מאמר, או ענין במקום זה של הספר, על פי מלות מאמרים וענינים במקומות אחרים בו.

§ 19. סוף דבר, לא אתפאר, כי חכמתי עמדה לי, כי נבונותי, ומצאה כהן ידי לכל כוונות המחבר בספרו לאמתן, או כי כליתי מלאכתי עד תכליתה, לא, ידעתי גם ידעתי מך ערכי, קוצר רוחי ותולשת השגתי. רק אומר, כי רבות יגעתי וטרחתי, לא שלותי ולא נחתי, ולפי רוב יגיעתי, ג ל ה ת י ורבות מצאתי, עד הוצאתי לאור תעלומות, מפז יקרות ונעימות. ואם נשארו עוד כמה מאמרים אשר ידעתי שלא ידעתים (כפי שהעירותי על כל אחד במקומו), ואין כל ספק כי נמצאו עוד בו כאלה וכאלה, אשר גם לא ידעתי שלא ידעתים, ואף גם זאת לא כל מה שידעתי ובינותי בספר, ידעתי ובינותי גם יכלתי לכתוב באר היטב ומפורש, ולא כל מה שאשער, מצאתי ראוי והגון לבאר—, על כל פנים פתחתי פתח למעיינים, וסלותי המסלה להוגים בו, אף הרבה מאד הוספתי על אשר לפני, ולא עלי המלאכה לגמור. עתה אשקפה ואביטה במכוני, דבר מה יענוני משכילי עמנו, אם יהי' באורי לרצון לקוראיו באמת, והי' זה שכרי, ומה שגיתי יבינו לי, ואדפיס ברצות האל כל דבריהם, בתור הוספה למחברתי זאת.

ואני טרם אכלה לדבר, אברך את ה' אשר יעצני לקרבה אל המלאכה הזאת, ובכל לבי אודה חסד אֵל גומר עלי, אשר הנחני בדרך אמת והביאני עד הלום, לחַיות אבן חן, אבן קודש זאת, מערמות עפר וכפים הקיפוה, ואשר נתן בי כח לבצע מעשי ולכלותה עד כה. יהי שֵם כבודו מבורך לעולם, והוא ית' יזכנו (לשון המורה בסיומו), וכל ישראל חברים, למה שיעד לנו: אז תפקחנה (לפ"ג) עיני עורים כו' העם ההולכים בחושך ראו אור גדול.

באור ראשי התיבות.

אנ"ה: אגרת הנגלות. אמב"א: איזה מבארי אחריו. אנ"ח: איזה נוסחאות חדשות. ב"א: בעלי אסופות. באי אחריו. ג': גרים. ה"ה: ה"א הידיעה, התימה. הו' הוצ': הוצאת. חו"ף: חביב ופראנסיס. כ"ה: כן הוא. כהב"ה: כן הוא בכל הנוסחאות. כוה"ב: כור הבחינה. כ"נ: כן נקד. מו"מ: מבארים ומתרגמים. נ': נקד. נ"ח: נוסחאות חדשות. נ"י: נוסחאות ישנות. ע"ב: עיין-שם, באור. ע"ל: עיין לדוגמא, להלן, לעיל. ע"מ: עיין מבוא הספר, על משקל. ש"ה: שארי הנוסחאות. תוה"מ: תולדות המחבר. תוה"י: ס' תולדות חכמי ישראל.

רא"ה: ר' אלי' העכים תוה"מ § 5 כז	רי"מ: ר' יצחק מונטיסון — — ג
רא"ל: ר' אלעזר ליסר — — — ל	רי"ר: ר' יעקב רייפמאן — (בסופו) ג'
רא"פ: ר' אליעזר פאוויר — — לו	רמ"ג: ר' משה גלאנטי — — — כח
רד"א: ר' דוד אטטענזאססער — לח	רמ"ח: ר' משה חביב — — — ו
רד"ס: ר' דוד סלוקי — — — נז	רמ"פ: ר' מרדכי פלונגיאן (בסופו) ד'
הר"ש: האמבורגר ושוואבאכער — לח	רמ"ק: ר' משה קונין — — — לב
רחצ"ל: ר' חיים צבי לערנער (בסופו) ג'	רמ"ש: ר' מנדיל שטערן — — — מט
ריבי"ו: ר' יואל בן יוסף וואוסע — לט	רפ"ק: ר' פ' ל' קראן — — — מה
רי"ו: ר' יוסף ווייסע — (בסופו) ב'	רק"ש: ר' קלמן שולמאן — — — —
רי"ט: ר' יעקב טישוויץ — — כט	רש"מ: ר' שמשון מורפורגו — יט
רי"פ: ר' יוסף פראנסיס — — — ו	רש"ת: ר' שמואל אבן תבון. — —

אגרת (*)

בחינת עולם

(להורות הדרך הטובה לאדם בימי חלדו, דרך נתיבה אל-מות).

*) אגרת, כ"ה בדפוס ראשון וקרא גם: אגרת שמים לרום; כבל הבלי חלד, (ע' סוה"מ § 5 א', ס' יח') ובש"ה: ספר ת' אגרת. בחינת, כהב"ה ביו"ד (ול"צ בלא יו"ד ובנו"ן דגושה), ובאנ"ה נתוספה וי"ו אחר הנו"ן, בחינות.

כֹּה ׀ אָמַר יְהוָה אַל־יִתְהַלֵּל חָכָם בְּחָכְמָתוֹ
וְאַל־יִתְהַלֵּל הַגִּבּוֹר בִּגְבוּרָתוֹ
אַל־יִתְהַלֵּל עָשִׁיר בְּעָשְׁרוֹ (ירמיה ט״כב)
כִּי אִם־בְּזֹאת יִתְהַלֵּל הַמִּתְהַלֵּל הַשְׂכֵּל וְיָדֹעַ אוֹתִי
כִּי אֲנִי יְהוָה עֹשֶׂה חֶסֶד מִשְׁפָּט וּצְדָקָה בָּאָרֶץ
כִּי־בְאֵלֶּה חָפַצְתִּי נְאֻם־יְהוָה (שם כג׳)

כתוב אחד אומר (משלי ח״יא), וכל חפצים לא ישוו בה
וכתוב אחד אומר (שם ג״טו), וכל חפציך לא ישוו בה,
חפצים אלו מצות ומעשים טובים,
חפציך אלו אבנים טובות ומרגליות,
חפצים וחפציך לא ישוו בה,
אלא, כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי (ב״ר לה״ג).

אִוֶּלֶת אָדָם תְּסַלֵּף דַּרְכּוֹ
וְעַל־יְהוָה יִזְעַף לִבּוֹ (משלי יט״ג)

רוב הרעות הנופלות באישי בני אדם הם מעצמם כו׳,
ומהרעות נעשה אותם בעצמנו בבחירתנו ונכאב
וניחסהו לה׳ חלילה לו ממנו (המורה יב״ג).

(א) שָׁמַיִם לָרוּם וָאָרֶץ לָעֹמֶק וְרֹחַב לֵב נָבוֹן אֵין חֵקֶר
(ב) אוֹהֵב הִתְחַקּוּת עַל שָׁרְשֵׁי מַחְצַב אֱנוֹשׁוּתוֹ

(א) משלי כה״ג. מ״א ה״ט. משלי יד״לג, כה״ג. (ב) איוב יג״כז.

באור

המחלקה הראשונה (א׳—ד׳). ארבעה פרקים אלה (הראשונים) הם בעין הקדמה כוללת תמצית כל עניני הספר. בהם יצייר המליץ (א׳ א׳—ו׳) גודל מעלת הנפש השכלית של הנבון, וביותר (ז׳—י׳) אחרי הגיעו לשלמות האמתי, כי הוא (י״א, י״ב) כוונת כל הבריאה בזה העולם, והוא (י״ג) בהתעסקו גם בתורה ובמצות (י״ד) לולא יפגעוהו המונעים ההכרחים —, יוכל לעלות מעלה מעלה עד היותו כאלהים. ומדי הזכירו המונעים הטבעים ההכרחים, המפריעים את החוקר מהשגת שלמותו, ישתומם כרגע (ב״א—ג׳) על כי מלבד זה לא רבים בעצמם יחכמו לְאַשֵּׁר בדרך חכמה, ובשובו (ד׳, ה׳) לענינו, למעלת השלם, יבאר (ו׳—י״ג) אופני התעסקות החוקר בחכמה, להורות כי השלם הוא המבין בחכמת אלהות, אחרי השלימו הטבעיות. ומדי התאוננו, דרך העברה (ג״א—ח׳) על המקרים והפגעים (המונעים ההכרחים), שיארעו גם להשלם ואשר אף הוא אין ביכלתו להמלט מהם (ט׳—י״ב) כמו גם מהמות הרע, יָסֹב לנחם (ד״א—ב׳) כי הנפש אל־מות (ג׳—ה׳) ובצפיתנו לטוב האמתי והנצחי שם (בעוה״ב), מה לנו אם פה (בעוה״ז) נמצא! קבר? ובפרט (ו׳—י״ב) כי מחמדי תבל ידרוש ויבקש אך החמר (ההולך למות), אשר הוא סבת כל רע גם לעצמו, ואם כן (י״ג—י״ז) הלא טוב טוב לנו להסתפק במעט ההכרחי, מבלי התבונן אם הזמן בגד יבגוד בנו במעט ימי מגורנו בזה:

(א) שמים לרום, הרבה מאד יגעו המפרשים (וביותר רמ״ח, כפי דבריו, למה שמאמר ראשון זה מורגל בפי המשכילים (שמים וארץ), כמו הנמשל לשלילה (וזה לפי אמונת ההמון אם אמת אם שקר), או רק זה לשלילה, ואלה לחיוב. וכאשר גם לדעת קצת מפרשי ס׳ משלי, המשלים חיוב, ואין ספק שבימי המחבר כבר היתה ידועה מדידת רוחק השמש וכוכבי לכת, נראה כי שמים וארץ קטנים לדעתו במעלה בערך לב הנבון, וכמ״ש (א׳) הילכלך לב שמים מחקר כו׳ ואמנם לא הוסיף במשליו תיבת ,ימדדו" כי אז החליש עוז המליצה הזאת, כאשר ישפוט המבין. לב, מורה על רב מזמה (כמ״ש הראב״ע בקהלת), לפי שמשכן הנפש, מקור השכל בלב, וכן להמורה לע״א (רמ״ק), להמורה (שם) לב הוא שם המחשבה וההסכמה והעצה, החפץ והשכל. נבון, נרש״י (משלי א׳ ה׳) מוסיף על ידיעת" חכם, שיודע להבין דבר מתוך דבר ומוסיף על שמועה. וכן משמע במורה (כ״ד ג׳) ע״פ מ״ש רז״ל (שבת ל״א) פלפלת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר, ומאמר זה מובא בחג״ה: פלפלו כו׳ הבינו דבר כו׳. (ב) התחקות, ענינו התחכמות כמו חקק, לבי לחוקקי ישראל (שופטים ה׳) פירש״י חכמי ישראל, ר״ל שהוא מלשון חק ומשפט (רמ״ק) ויותר נראה לפי שהחוקר יחפור ויתעור במחשבותיו לעמקי הדברים, וכמו הפעל חרש ג״כ על המחשבה, וכן היא דעת רד״א. והענין לרמ״ח מתגאי הנבון שיחקור מצד האהבה אל השלמות והטוב, שאם לא כן לא ישלם לו התכלית המבוקש. מחצב, הרמב״ם ז״ל בספרים העבריים שמהו שם כולל לכל מיני

כור הבחינה (ג) אנושותו. כ״נ בהחו״ף, רש״ם, ריבי״ו, הו״ש ורא״פ במורגל בד ב״א ובמורה לו״נ, רמ״ק, נ׳ אישותו, עד״ש הוצב להבות

(ג) אֵין חֵקֶר לִתְבוּנָתוֹ רַבִּים חִקְרֵי לֵב אֲשֶׁר אִתּוֹ (ד) רַבּוֹת
מַחֲשָׁבוֹת בְּלֶב־צַדִּיק צְדָקוֹת אָהֵב. (ה) בִּקְרָבָיו יַקְדִּישׁ קָדוֹשׁ
יִשְׂרָאֵל וּבִשְׂפָתָיו יְכַבֵּד אֱלֹהֵי הַכָּבוֹד (ו) אֵין חָכְמָה וְאֵין
עֵצָה וְאֵין תְּבוּנָה אֲשֶׁר אֵין לָהֶם רוֹעֶה (ז) מִי מַשְׁפִּלִים

(ג) ישעיה מ"כח: שופטים ה"טז. (ד) משלי יט"כא. טו"כח. תהלים יא"ז. (ה) ישעיה כט"כג, כד"ט. תהלים כט"ג. (ו) משלי כא"ל. במדבר כז"יז. (ז) תהלים

באור

המקורים (רס"ת) והענין לרמ"ה לדעת חז"ל במקובל הוא, כי הנפשות נחצבות מתחת כסא הכבוד, ושיש מציאות בעולם לכל נפש טרם הכנסה בגוף האנושי, וכן אחרי הפרדה ממנו, כפי שהשיגה ידה מקניית השלמות ומעשיית המצות, וכמ"ש (ע' י"א) חצבת (יד"יא) במחצבה, ולדעת הפילוסופים הוא שכל הפועל, כי השלמה האנושית לבן אדם, במה שהוא אדם, היא התדבקו בשכל הפועל ע"כ. ולפי דרך באורי הכונה על השלמות האנושי האמתי, שהוא השכלית האחרון בלשון המורה נד"ג. (ג) אין חקר, יפרש מ"ש ורוחב לב נבון אין חקר, לפי שהחקירות שנותן עיני בחינתו עליהן צריכים רבים חקרי לב (רמ"ק). (ד) צדיק, להמפרשים הוא חוקר וצדיק, ולרמ"ח חוקר לבד, וקוראו צדיק על שם סופו. צדקות, הם המופתים הצודקים והאמתים, ולפי שהידיעות מתחלפות לפי התחלפות נושאיהן, והוא איננו סומך על הקבלה לבד, בדברים שמטבעם לבא עליהם מופת ה', ולפעמים פשוטי התורה בלתי מסכימים אל העיון, וכן להפך, לכן רבות מחשבות בלבו ע"כ. אך ממ"ש (ה) בקרביו יקדש כו' נראה שהכונה הראשונה כמשמעו, ושני פסוקים אלה הם מאמר מוסגר, שהצדיק גם הוא רבות מחשבות בלבו, כמו הנבון החוקר, אשר רבים חקרי לב אתו, וזה האחרון צריך שיהיה גם צדיק, ואם לא לא ישלם הכוונה, ורומז לביאור רמ"ח כעין כוונה שניה. ואפשר רומז עוד לדעת המורה (לד"א פרק ג') שצדיק הוא מי שנותן לכל דבר חקו, ר"ל זמנו כלו יתנהו לבקש חכמה, ולא יחשך מזמנו דבר לזולת הלמוד. (ה) בקרביו, עד"ש (תהלי' ק"ג) וכל קרבי את שם קדשו. יקדש, יכבד, רומז לרי"ף שהצדיק החוקר, ברוב חקירותיו, עיונו ומחשבותיו איננו בא לידי מינות. (ו) ואין עצה ואין תבונה, אולי סרס הכתוב, בהקדימו עצה לתבונה, להורות, כי כוונתו במלת עצה, לא התיעץ עם חכמים ונבונים, אשר אז היא גדולה גם מתבונה, כי אם עצת לבב, מחשבה שכלית כמו (תהלים כ"ב, כ"ה) עצות בנפשי, עצתך ימלא. אשר אין להם רועה, להמו"מ מוסב על הנבון, ויפה העיר הרי"ר, שמלת אין הוא כמו איננו, וכן (דניאל ח"ה) ואין נוגע בארץ, שהוא כמו ואיננו, והרי"ף הוסיף שיותר נכון לפרש בכלל, שאין חכמה עצה או תבונה אשר לא יהיה אחד רועה אותה, ר"ל יודע אותה ומשיגה, ע"כ. ויהיה רועה מענין ורעה אמונה (תהלים לז"ג) לרש"י או כטעם נתנו מרועה אחד (קהלת י"ב) מחוקר והושב אחד להרמבמ"ן. (ז) מי משפלים, רבו גם עליו הפירושים על זה המאמר, ומכלם יותר נראה דעת רמ"ח וז"ל: מי מכל הנמצאים השפלים שיתכחשו מידיעת זה הנבון, כי הוא ידע כלם כפי מה שאפשר לו בעודו בחיים, לא יחסר מהשגת ידיעתו, זולת האיש השלם מאד, וידיעה זו

איש (?) ובש"ה אנושותו או אנשתו: (ה) בקרביו, רמ"ג ואמב"א ג' בקרבו, ורד"ם בלי נתינת טעם העיר שצ"ל בקרבו, וכן לעיל (א') שצ"ל אנושותו: (ו) ואין עצה ואין תבונה, כה"ג רי"ף רמ"ה והב"א, בהחו"ף רש"ם ורפ"ק מסורס המאמר, ואין תבונה ואין עצה כמו במשלי: (ז) משפלים, מהרי"ר העיר להגיה: משכלים תחת

בִּלְעֲדֵי הַשָּׁלֵם יִתְכַּחֲשׁוּ לוֹ (ח) הֲיִכַלְכֵּל לֵב שָׁמַיִם הֲיָכִיל
לֵב יַמִּים מֶחְקַר כְּלָלוּהוּ קִירוֹת לֵב (ט) הֲיִסּוֹכְכוּ כַּנְפֵי רוּחַ
עַל רוּחַ חָכְמָה מְרַחֶפֶת עַל מֵי מְנוּחוֹת וְנַחֲלֵי עֵדֶן
(י) הֲיַקִּיפוּ רַחֲבֵי אֶרֶץ מַחֲשָׁבָה מוֹשָׁבָהּ עֲלִיַּת קִיר קְטַנָּה
כְּכַף אִישׁ (יא) רְאֵה זֶה חֵלֶק אָדָם מֵאֵל וְחֵלֶק אֱלוֹהַּ
מֵעוֹלָמוֹ (יב) הָאֱלֹהִים בַּשָּׁמַיִם וְזֶה לְבַדּוֹ עַל הָאָרֶץ הוֹלֵךְ
נְכֹחוֹ (יג) דּוֹרֵשׁ רְשׁוּמוֹת בִּכְתָב אֱמֶת גְּדוֹלִים מַעֲשָׂיו

יח"לב, מה. ש"ב כ"ב ל"ב מ"ה. (ח) מ"א ח"כז. דברים ד"יא. תהלים מו"ג. ירמיה ד"יט. (ט) שמות לז"ט. ש"ב כב"יא. ישעיה יא"ב. בראשי' א"ב. תהלי' כג"ב. שם נו"ט. (י) איוב לח"יח. מ"ב ד"י. מ"א יח"מד: (יא) קהלת א"י. איוב כ"כט לא"ב. ברכות ה"א. (יב) קהלת ה"א. מ"א יד"יג. ישעיה כז"ב. (יג) סנהדרין קד"ב.

באור

ר"ל רוחב התפשטות לב הנבון (השלם) ועד כמה מעלות יוכל להגיע בעודו נקשר בחמר, קשה מאד מצד החקירה ולא עמד המופת על זה, ע"כ. ויהיה השלם רמז על ידיעת והשגת עצמותו, ובאור למ"ש (א) ורוחב לב נבון אין חקר. והנה רמ"ה מביא עוד דעות הפילוסופים: אלכסנדר, אבונצר, בן רשד וארסטו להראות כי נבוכים הם בחקירתם ברוחב לב נבון, עד כמה גבולו, והרגישו, כפי ראות עיני, חולשת באורו זה הוסיף עליו עוד שנים. ולמען הקיצור לא ראיתי נחוץ להביאם פה, ומה שערתי אני בזה יבא בסוף הענין (ג"ז) בהערה בסוף הספר: (ח) לב האחרון, שם אחר שבו תשכון הנפש, ושנים הראשונים לאמצע הדבר (ע' מורה לט"א). מחקר בדברי המתחברים שם כולל לדברי חכמה ופילוסופיא (ב"ז): (ט) מי מנוחות ונחלי עדן כנויים אל ההשגות הצורות הנפרדות, כי בם תנוח ותתעדן הנפש המשכלת (רמ"ח). (י) עלית קיר, כנוי אל הלב כמ"ש (ח) קירות לב. ושלשה פסוקים אלה (ח'—י') הם כענין באור למ"ש (ז) מי משפלים יתכחשו לו, והטעם כי ארבעה היסודות, אש, מים, רוח ועפר שמהם הורכבו הנמצאים כלם בעולם השפל, לא יכלכלו שכל השלם (כאלו הוא גדול מהם בכמותו) וא"כ לא יוכלו למנוע ממנו חקירתו עליהם. וכן משמע מתרגום רמ"ש, ויתר המו"מ שגו בזה. (יא) זה, הנה השכלי של השלם, הוא חלקו מאל, והוא (השלם) חלק אלוה מעולמו, כמ"ש הרמב"ם בהקדמתו לס' זרעים, על מ"ש רז"ל (ברכות ח"א) אין להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה, שהכונה בבריאת כל מה שיש בעולם הנפסד איננו אלא איש שלם, כולל החכמה והמעשה. (יב) האלהים בשמים. כמו שהוא ית' מיוחד בעליונים, כן האדם (השלם) מיוחד בתחתונים (רי"ף) וזאת המעלה תסי' לו בהיותו הולך נכחו, ר"ל בהשתדלו בחכמות, (רמ"ח) להתדמות אל מקורו ולעלות במעלות השלמות האמתי (ריבי"וו). עד"ש חז"ל (סוטה יד"א) הלך אחר מדותיו של הקב"ה (הל' דעות א' ה' ו'), (יג) ובהיותו דורש לדעת

משפלים, ותחת: השלם—השם, ורחצ"ל—השכלים ת' השלם, וע"ב. (ח) מחקר, בהו' רש"מ רי"ט, ריבי"ו, הג"ש ורא"פ: מֵחקוֹר ואיננו נכון וכן העיר גם רד"ם: (ט) חכמה, רמ"ק ג' החכמה. במשת: (יא) מעולמו, רמ"ג ורמ"ש ג' מעל ת' מעולמו: (יג) נְכֹחוֹ, ריבי"ו נקד נְכֹחוֹ

בְּדַת וָדִין (יד) וְלוּלֵי בְּעִתּוֹת זְמַנּוֹ יְבַהֲלוּהוּ וְרוּחַ עִתּוֹ מִבַּעֲתוֹ אַל־יֵעָצֵר לוֹ לִרְכוֹב שָׁמַיִם לְחַבֵּק זְרוֹעוֹת עוֹלָם עַד הֱיוֹתוֹ כֵּאלֹהִים לָדַעַת טוֹב.

פרק שני

(א) עַל זֹאת יִשְׁתּוֹמֵם כָּל חָסִיד יְבֹהַל כִּי אָזְלַת יָד

דניאל י״כח. תהלים קי״ב. אסתר א״יג. (יד) איוב יח״יא. ש״א טז״טו. מ״ב ד״כד. דברים לג״כו, כז. ברא׳ ג״ס כב. (א) תהלים לב״ו. דברים לב״לו.

באור

סודות התורה, ולא יספיק לו ההשתדלות לבד בחלק העיוני, כי אם גם בחלק המעשי, וזה, גדולים מעשיו (רמ״ח). (יד) בעתות זמנו, לרמ״ח המקרים הכוללים המתחדשים בעולם כמו רעב דבר וכדומה, ורוח עתו, המקרים הפרטים המתרגשים בכל עת ורגע, ולרמ״ק, בעתות זמנו, הם המחלות ונגים פתים, ורוח עתו, נוס לחו לעת זקנתו, ויתר המבארים יפרשו כאן רעות אהבות וכלם בלי נתינת טעם. וריבי״ו יאמר, בעתות זמנו, הרעות שהוכנו לו מעת יצירתו (וזמן מענין הזמנה), ורוח עתו, המקרים ההווים לאדם כאשר הוא מדיני לפי רוח העת (ציייטגייסט). ואני לפי המשך עניני הספר בכלל נוכחתי, כי המליץ רומז כאן על הרעות הנופלות מצד הטבע, אם בסבה, ואם בכוונה, על הראשונות יאמר, בעתות זמנו, וכמ״ש (יב״מב, נו׳, עב) אימות, מהומות, בעתות, בהלות, ועל האחרונות—ורוח עתו, רוח להמורה (מו״א) יאמר גם על הבחירה והרצון (ע״מ 12 § א׳, ה׳, י״א—י״ג), וע״ל ג״ב—ז׳, יב״ה—ז׳). לרכוב שמים, רומז להמורה (ח״ג) כי האנשים המושלים בחמרם, ולא יעשו מהם אלא מה שאי אפשר זולתו, וישימו תכליתם רק ציור המושכלות, לא זולת זה, אשר החזק והנכבד בהן השגת ה׳ ומלאכיו ושאר פעולותיו כפי היכולת—הם עם ה׳ תמיד, והם שנאמר להם אלהים אתם ובני עליון כלכם ע״כ. ויהיה לרכוב שמים רמז על החקירה בהשגת ה׳ ומלאכיו, ולחבק זרועות עולם—על החקירה בפעולותיו בכל כדור הארץ, וכן הוא גם ד׳ רמ״ק. לדעת טוב, לא אמר טוב ורע כמו בראשי׳ ג״ה׳ כב׳, כי שם להמורה (ב״א) הכוונה על הנאות והמגונה במפורסמות ובאלהים כת״א כרברבייא, וכאן הכוונה על המלאכים העושים הטוב לעולם, ואין אלהים כי אם הטוב (המורה ז״ב והוא עד״ש (תהלים ח׳) ותחסרהו מעט מאלהים לרש״י, וטוב הוא עד״ש (שמות ל״ג אני אעביר כל טובי על פניך, אשר הוא רמז על כל הנמצאות, שנאמר עליהן (בראשי׳ א׳) וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (המורה נד״א, י׳ יג׳, כה״ג) וע׳ הרמב״ן על והנה טוב מאד, וכל דבריו שם לקוחים מהמורה, מבלי הזכיר שמו עליהם.

(א) ישתומם, לא אמר „יתפלא״ אחת „יתפלג״ בתהלים שיסי׳ לנע״ל כדרכו, כמרגלא בפומי׳ מלת יתפלא (יב״סב, סח׳, יג״כט, לו׳, יד״ס׳) להורות שכוונתו

(יד) ולולי, וכן באנ״ה בסופר: ולולי חמלת ה׳ עלינו. באנ״ח—ולולא, לולא בעתות, כ״נ רמ״ש ורד״ס, ורש״ם הגיה בעותי, ורא״פ, בַּעֲתוּתי (?) ובש״ה בעתות בחירי״ק הבית, ולא נמצא ברבים כ״א בל״ז: בעותי אלוה, בעותיך. מִבַּעֲתוֹ, כ״נ בהחו״ף רי״ם ורד״ס, ובש״ה: מְבַעֲתוֹ בשוא. עד היותו כו׳, רמ״נ ורמ״ק חלקו מאמר זה לפסוק בפ״ע לא לפי הענין, וכן העיר רד״ס:

(ב) כִּי אֶרְאֶה חָמָס וְרִיב בָּעִיר צַלְמֵי אֶבְזֶה (ג) כִּי אֶתְבּוֹנֵן לַתְּמוּרוֹת בִּמְדִינוֹת שָׂנֵאתִי נַפְשִׁי (ד) אָמַרְתִּי הֵן הָאָדָם הַלָּז בַּתֵּבֵל הָיָה כְּאַחַד מִצְּבָא הַמָּרוֹם (ה) לְבָבוֹ

(ב) תהלי׳ נה״י. עג״ב. (ג) ישעי׳ א״יד: (ד) ישעי׳ סס״א. בראשי׳ ג״כב. ישעי׳ כד״כא. (ה) איוב

באור

שעמום שביתה והריסה, לא הפלאה בלבד. חסיד, הוא המדקדק על עצמו ביותר ומתרחק מדעה בינונית כמו מגאוה עד הקצה האחרון, והוא שפל רוח ביותר וכדומה (הל׳ דעות א״ה). כי אזלת יד, כי אפס עזה ותרופה לעצור בעד הרעות, או כי יד הרעות הולכת וחוזקת מאד (ערש״י ות״א דברים לב״לו). (ב, ג) חמס וריב בעיר, לרמ״ח הרעות הנופלות מצד אנשי דמים ומרמה ומסבתו העצמית, כמו החילות על הממון והכבוד (להמורה לט״ג). ותמורות במדינות, הם המקרים ההווים מצד הזמן. ולרמ״ק להפך, חמס וריב, הרעות מצד טבע ההוי׳ וההפסד, ותמורות במדינות, מה שיארע לאדם כהתגבר קצתם על קצתם (המורה יב״ג), ועל כי אלה מעטות ובאות לעתים רחוקים אומר בעיר, ועל אלה הנמצאות לרוב יותר אומר במדינות. אך לכרי״ף ולכל המתרגמים הענין כמשמעו, חמס, ריבות, ותמורות (מלחמות) במדינה ובעיר, ומהם הרי״ף לבדו הרגיש שאין לכל אלה שום התיחסות, לא עם מה שלפני המאמר ולאחריו, ולא כמעט עם כל הספר. גם למה זה יאמר, כל חסיד, ולמה לא כל אדם בכלל? לזאת הוסיף: ואפשר הכוונה על המונעים הנמשכים מהאדם עצמו, ר״ל מהעדר הכנתו, והמריבה והמלחמה שימלא לשני חלקי האדם תמיד כל היום, ויהי׳ עיר ומדינה על גוף האדם, עד״ש עיר קטנה ע״כ. והוא הנכון, ואיתי להוסיף באור ולשנות קצת כנחון לפי דרך באורי, ואומר: חמס עניננו מחשבה, ומזמות עלי תחמסו תרג׳ תחשלין, וריב מענין ויכוח דברים, תלונה ותרעומה, כי אריב אליך (ירמי׳ י״ב) פירש״י כשאתוכח עמך, ועיר על גוף האדם מקורו בדרז״ל (נדרים לב״ב), ומובא במורה (כב״ג), בעק״י למסרי״ע (שער ג׳) ובחו״ה (ה״ה) וכן תרגם (בקהל׳ ט״י) ויהי׳ חמס וריב בעיר רמז אל המדות המגונות בהצטרפותם לדעות בלתי צודקות, על כי אז הנפש, בהיותה במאסר הגוף, תחשוב עליו מחשבות ותתוכח עמו (על ויכוחיה ומחשבותיה אלה ע״ל יד״יא, לה׳—נב׳, נח׳—סה, סו״יד), ויתכן שחמס רומז עוד על חלוקי דעות בתורה וחכמה המסבבים מריבות המונעות את הלמוד מהתלמידים הצריכים לו(ערש״י יחז׳ כב״כו). ותמורות במדינות רומז אל המדות המגונות לבד, על כי הן סבה להפסד רב במדינות בין בני אדם (המורה לט״ג) ותמורות בדב״א התהפכות הזמן ע״ש רוב מטוב לרע (ע״ל ט״ט, יד״פ) ומדינה לרס״ת מקום קבוץ במדינה, לא כמדברות או אגה שיזדמן (ע״מ 12 § ב׳ ג׳ ה׳, ח׳, ט׳ י׳). צלמי אבזה, לנס באדם הוא אשר בשבילו תסי׳ ההשגה האנושית השכלית כמ״ש בצלם אלהים ברא אותו ונאמר צלמם תבזה, כי הבזיון דבוק בנפש אשר היא הצורה המינית (מורה א״א), יתר הבאור על מאמרים אלה יבא בסוף הענין (ג״ו) בהערה, ועל ענין הצורה המינית ע״ל יב״כ, והנה מדי הזכירו (א״יד) הרעות הנופלות מצד הטבע, השתומם ברגע גם על הרעות ההוות מפעולת האדם עצמו, ועתה ישוב לעניינו למעלות האדם: (ד) הלז. לשון חשיבות (רש״י דניאל ח״טז) ורומז למ״ש (א״ז) האדם. היה, אפשר בחוקו להיות. כאחד מצבא המרום, כאחד השכלים הנבדלים, או כהגלגלים המחדשים בתנועותיהם מיני ההויות בזה העולם בדלא״מ אחרי הגיעו למדרגת הנבואה לפעול בסיולי העולם ולחדש על ידי המופת בריות חדשות (רמ״ח): (ה) לבבו, שכלו

(ד) בתבל הי׳, רמ״נ ואמב״א סרטו, הי׳ בתבל לא אל נכון, וכן העיר רד״ס. המרום ראיה

מִנִּי יָם רָחְבּוֹ גְדוֹתָיו (ו) יִפְרשׁ כְּנָפָיו לְתֵימָן בְּחֲדָרָיו סָתוּם
יְגַלֶּה (ז) הֵן קֶדֶם יַהֲלוֹךְ וְיָבִין תַּעֲלוּמוֹת חָכְמָה (ח) יַסֵּק
שָׁמַיִם שָׁמָּה מַרְכְּבוֹת הִתְחַכְּמוּתוֹ יַצִּיעַ שְׁאוֹל הִנֵּה עֲלִיּוֹת
בְּתְהֹמוֹת יְקָרָה (ט) יַעֲלֶה מִשְּׁפַל מַצָּבוֹ לְרוּם שָׁמָיו יֵרֵד
מִגָּבְהֵי שָׁמָיו עַל אַרְצוֹ עַד יְסַקְּלוֹ לְפָנָיו נְתִיבוֹת עוֹלָמוֹ
(י) רָצוֹא וָשׁוֹב עַד בְּקַלּוֹת הֶרְגֵּל שִׂכְלוֹ וְרוּחַ בִּינָתוֹ בְּקַצְוֵי

יא"ט. (ו) איוב לט"כו. ט"ט. (ז) איוב כג"ח. א"ו. (ח) תהלים קלט"ח. ישעיה כב"יח. תהלי' קד"ג. (ט) ישעי' ב"יז. משלי כה"ג. איוב יא"ח. תהלים קג"יא. ירמיה ו"טז. (י) יחזקאל א"יד. איוב כ"ג. ר"ה כה"ב. מנחות סא"א.

באור

(ע"ל א"ו). (ו) בחדריו, חדרי תימן להראב"ע הם הכוכבים בפאת נגב הגלגל הגדול, ובעבור היות הישוב בפאת שמאל ולא יראו אותם הכוכבים, קראם חדרי כאלו הם במקום נחבא (רמ"ק) ולזאת יאמר סתום יגלה, ורמ"ה מביא בשם הראב"ע (ר"ה ש"א) כי הצורות הדרומיות הן ט"ו וכוכביהם שי"ו: (ז) קדם, הוא פאת מזרח הקודם בזמן, והכונה לרמ"ה על זריחת השמש במזרח ומשם יחפש החוקר תנועתו, אם הוא מעצמו, או ממניע זולתו, ע"כ. ויתכן שיאמר תימן וקדם על כי שם יותר גדלה לפנים החכמה כמ"ש (ירמיה מ"ט) האין עוד חכמה בתימן, (מ"א ה') מחכמת כל בני קדם (ישעיה י"ט) בן חכמים אני בן מלכי קדם (ב"ב כה"ב) הרוצה שיחכים ידרים, ולזאת לא יזכיר מערב וצפון, ועל כי תימן מכוסה בים הקרת אומר יפרוש כנפיו לתימן, וקדם—יהלך. (ח, ט) שני פסוקים אלה יציירו לרמ"ה הסבת הגלגלים שמהם מתהוים בבטן הארץ המחצבים, המתכות, עינות ותהומות, יוכנו החמרים לקבל צורות הצמחים, ומתילדים באויר על מטר שלג וברד, ע"כ. והכפיל הענין לפי שהחוקר יחזור ויכפיל לעיין אם אמת השיג וכמ"ש (י) רצוא ושוב. יסקלו, סקלו מאבן (ישעי' כב"י) פירש"י השליכו אבני מכשול נאדדין וי"ת דסליקו הרהור יצרא, ויהי' סקל וסלק לענין אחד וע' ב"ז. (י) רצוא ושוב. רוץ וחוזר חלילה (המורה ב"ג), וי"ת חזרן ומקפן ית עלמא. והכונה רוץ וחוזר חלילה בחקירותיו לתימן וקדם, לשמים וארץ, כמ"ש יפרוש כנפיו לתימן, קדם יהלך, יסק שמים, יציע שאול, יעלה, ירד. הרגל, עיקר הוראתו הדרגה ודריכת הרגל כמו (הושע י"א) תרגלתי לאפרים, והושאל על הנהגת השכל והמדות, למוד דריכת רגלי שכלו (ערש"י מ"א א"ט). בקצוי הבריאה, מקצה האחד השכלים הנבדלים המניעים הגלגלים, ובקצה השני העולם הזה השפל, והאמצעי הוא עולם הגלגלים להיותם ממוצעים ביניהם במעלה ובמקום, ובהיותו על זה התואר הוא מוליך ומביא הקדמות ומופתים מחכמה אחת לחכמה אחרת, מעלה ומוריד ואחר שיעלה אל החכמה האלהית יקח משם השרשים לכל החכמות (רמ"ה) ולדעתי מוליך ומביא יפרשו תימן וקדם, ומעלה ומוריד—שמים וארץ, וזהו מ"ש רצוא ושוב וכן משמע בגמרא (מנחות סב"א) מוליך ומביא למי

רא"ה ואמב"א ג' מרום. בלי ה"ה. (ח) יַסֵּק, רמ"ג ואמב"א יַסִּיק ולא נמצא ההפעיל. (ט) מִשְּׁפַל, רמ"ש נקד מִשְּׁפַל בשש נקודות בטעות. יְסַקְּלוֹ, כ"נ בנוי"ש. רד"ם העיר להגיה יְסַקֵּל, בחשבו כי נתיב הוא ש"נ ובש"ה יְסַקְּלוֹ יְסַקְּלוֹ: (י) הֶרְגֵּל, כ"נ בנוי"ש, וברוב נ"ח, והוא שם בדרז"ל רמ"ק ג'

הרגיל

הַבְּרִיאָה מוֹלִיךְ וּמֵבִיא מַעֲלֶה וּמוֹרִיד (יא) עַד יֶאֱסֹף
בְּחָפְנָיו גְּלִילוֹת אֶרֶץ בְּתַעֲצוּמוֹ וְרוּמוֹ וּבְגַאֲוָתוֹ שְׁ[illegible]
(יב) עַד יְכַלּוֹל מַדָּעוֹ טִבְעֵי הַיְצוּרִים וּתְכוּנָתָם תְּקַבֵּץ
בְּחִינָתוֹ אֲמִתַּת הַנִּבְרָאִים לְמִינֵיהֶם (יג) וְעַל אֵל אֵלִים
יְדַבֵּר נִפְלָאוֹת וּמִלִּין לְצַד עִלָּאָה יְמַלֵּל.

פרק שלישי

(א) לְאִישׁ אֲשֶׁר אֵלֶּה לוֹ אָנֹכִי הָרִיתִי עָמָל וָכַעַס
(ב) הֲטוֹב הֱיוֹת גְּזֵרַת סַפִּיר אֲשֶׁר כָּזֶה לְמִקְרֶה וָפֶגַע כְּמַטָּרָה
לָחֵץ (ג) הֲנָכוֹן הִתְעַתְּדוֹ לָבוּז וְלִקָּלוֹן כְּאַחַד הָרֵקִים

(יא) משלי ל"ד. דברי' לג"כו. (יג) דניאל יא"לו. ז"כה. (א) בראשי' לח"כה. תהלי' ז"טו, י"יד. (ב) ראשי' ב"יח. איכה ד"ז. ירמי' ה"ט. קהל' ט"יא. איכה ג"יב.

באור

שהרוחות שלו, מעלה ומוריד למי שהשמים והארץ שלו וכו' עד וכן נולד, ועל חכמה האלהית ידבר (יג) בסוף הפרק. (יא) עד יאסוף בחפניו הנמצאים בכל גלילות הארץ. (יב) טבעי היצורים, מה שיש לכל אחד מהם בטבע יצירתו, יהי' הטבע נגלה או נסתר. ותכונתם, רומז על תכונת אברי ב"ח ואופן הרכבתם וזה יעמיד את החוקר על חכמת הטבע (רמ"ה). תקבץ, הפעל קבץ נופל גם על דברים המפשטים והוא מתאמץ להשיגו כמו יקבץ און (תהלי' מ"א). (יג) אל אלים, חכמה האלהית, ועלאה הוא עליון העליונים, והוא הקב"ה, ועליו ידבר רק מצד פעולותיו ועל דרך השערה, ולזאת יאמר לצד עלאה (רמ"ה). והנה רד"ם העיר, כי גלילות ארץ רומז על ח' יעאגראפיע, גאותו שחקים על ח' התכונה, טבעי היצורים ח' הטבע בכלל, ואל אלים ח' האלהית, אך לא יתישב עם מה שלפני זה (ו'—י') ולמה לא הגיד לנו עוד מה זה אמתת הנבראים? והאמת כאשר לא נדע אופני הלמוד בחכמה בזמן המחבר בפרט, לא נוכל דעת פשר מליצותיו אלה אל נכון. ואפשר תימן וקדם רומז על חכמות הלמודיות ומלאכת ההגיון, ויתר המאמרים (ח'—יב) על הענינים הטבעיים, ואותם (יג) בח' אלהית וכנראה מהמורה (לד"א, נא"ג) כן הי' סדר הלמוד בימיו. ובאג"ה יאמר: והיא (החכמה) כוללת ההגיון והטבע והאלהית.

(א) לאיש, השלם (א"ז) אשר־לו אלה המעלות (א' א-יד, ב"ד-יז). הריתי, מענין מחשבה הרה עמל (איוב ו"לה) תרג' דחשלין. (ב) גזרת ספיר, משל לנזירים ופרושים מתאוות כמ"ש (איכה ד') זכו נזיריה כו' ספיר גזרתם (רמ"ה). מקרה ופגע, בספה"ק (לרש"פ) שניהם על הפגישה שלא בכוונה (על הפגיעה המכוונת—פגש), ובדב"א המקרה הוא ממותר הענין הטבעי ומשותף בין הטבע והבחירה והרצון (מורה מח"ג), והכוונה כאן על הרעות הנופלות לאדם מצד הטבע אם בהכרה ואם בכוונה, ויפרש בזה מ"ש (א"יד) בעתות זמנו ורוח עתו (ע"מ 12 § א' ה', יא'—יג'). (ג) הנבון, הולך

הרגיל, רמ"ש, הֶרְגֵּל, (?) ורד"ם הַרְגֵּל וכצ"ל לב"ז. (יג) עִלָּאָה בצ"ל בדגש הלמד וכ"נ רד"ם, ובש"ה עילאה ביו"ד בטעות.

חיאות

(ד) היאות שאתו על וחרפה בנעוריו ובזקניו (ה) איך יושב בשבת תחכמוני ישב בדד וידם דמה לבר־אלהין (ו) רעה אמונה איכה ירעה רוח מרביץ חכמה ומוסר איכה ירבץ תחת משאו (ז) נשען על בינתו להמלט איך חכמתו לא עמדה לו מחזיק בתמתו איך תרפינה ידיו (ח) או אם תחת מסבות יתהפך למה זה יגוע אדם ואיו

(ג) ש"ב ו"כ. (ד) איכה ג"כז. שמות י"ט. (ה) ש"ב כג"ח. איכה ג"כח. דניאל ג"כה. (ו) תהלי' לז"ג. ירמי' כב"כב. משלי א"ז. שה"ש א"ז. שמות כג"ה. (ז) ש"ב א"ו. משלי ג"ה. קהלת ב"ט. איוב ב"ג. ישעי' יג"ז. (ח) איוב לז"יב. ראשי' כה"כב.

באור

ומפרש מ"ש (ג) למקרה ופגע. התעתדו, היותו מוכן ומזומן. לבוז ולקלון, יתאונן על היות מקרה החכם כמקרה הכסיל, ואין ביכלתו גם הוא להנצל ברוב חכמתו ממקרה ופגע, לזאת יאמר כאחד הרקים, ויסיים עוד בפירוש (ז) איך חכמתו לא עמדה לו. (ד) היאות, לך יאתה (ירמיה י"ז) פירש"י לך נאה. (ו) רועה אמונה, כמה שלא תשיג יד החקירה לעמוד על אמתתו (רמ"ח), ויתכן שאמונה כאן מענין קיום והתמדה כמו ויהי ידיו אמונה (שמות יז"יב) שלום אמת (ירמי' יד"יג) לרד"ק שלום של קיימא ורומז על קיום והנהגות נפשו. ירעה רוח, המו"מ נרחקו מאד, על דעתם שהוא מענין התחברות לשקר, כמו אפרים רועה רוח (הושע י"ב) וישכחו, כל רועיך תרעה רוח, תרג' יתבדרון לרוח, ולרש"י רוח קדים תשוללם. תחת משאו, משא מכאוביו, ע"פ תולשת גופו. (ז) רמ"ה יפרש כל המאמר (א'—ז') על הרעות הבאות לנבון מסבתו העצמית, ר"ל מצד התרשלותו בתורה והכמה, ונלחץ לזה, כפי ראות עיני, ממ"ש (ו) ירעה רוח, וכפי דעת כל המו"מ מענין אפרים רועה רוח, ולרמ"ק התעתדו לבוז ולקלון על הרעות הנופלות מצד הטבע בהכרח, שאתו עול וחרפה, על הבאות בכוונה, ועל איזה רעות ירמזו יתר המאמרים אין לברר דעתו מבאורו, כמו גם יתר המו"מ, לא יזכירו כאן חלוקת הרעות למיניהן כלל. ולדעתי שלשה פסוקים (ג'—ה') רומזים לרעות המין הב' הנופלות מצד הטבע בכוונה (ו) לרעות המין הא' ההכרחיות, ויהי' ירעה רוח—על הנופלות מצד טבע ההוי' הכללית, וירבץ תחת משאו מצד טבע ההוי' הפרטית (א). (ח) מסבות, לרמ"ה הם הדברים המסובבים מהמקרים מצד העדר השגחת ה' ממנו, עד"ש והסתרתי פני מהם והי' לאכל, וכענין זה גם דעת שארי מבארים, ולי נראה שהכוונה על הרעות המסובבות, כרצון ה', לאדם כפי מעשיו ופעולתו, עד"ש (דה"ב י"טז מ"א יב"טו) כי היתה נסבה מעם האלהים, וכמו שיתבאר זה הענין להלן (יג"א), וע"ז יורה אמרו או, שהוא לשון תמיה ושאלה, ע"מ § 15 ת' למה זה יגוע אדם, שאלה זו וכמו כל השאלות

(ד) היאות כ"נ בהחו"פ רש"מ ורד"ס בציר"ה היו"ד, והתשבי יאמר: ואנו נוהגין לומר יאות בציר"ה ולא מצאתי כן בכל הנוסחאות, ובש"ה נקוד היאות ביו"ד קמוצה. (ה) דמה, כה"ג ריבי"ו ורד"ס, ובש"ה דמי ביו"ד בטעות: (ו) מרביץ, רמ"ק ג' מרבץ ויבאר כמו מרבץ לחי' בצפני' ב', אף כי שם הוא תוה"ש וכאן פעל. ירבץ, רמ"ג ורמ"ש ג' ירביץ, ולפי הענין פה הוא עומד ולא יבא כ"א בקל: (ז) תרפינה רא"ה ואמב"א נקדו תרפינה מפיעל בטעות: (ח) או אם, רמ"ק השמיט

כבהמות שדי וחיתו יער (ט) למה אבני קדש בין רגבים ידבקו תחת צאלים תשתפכנה (י) איך לגויה במחוגה אלהית מתארת יי אמר לשכון בערפל (יא) רע עלי המעשה ואין מנחם ממלאכת יי בשובה נמבזה ונמס (יב) מארזים נטעו באצבע אלהים כי יעלה הכורת עליהם (יג) אבינה באנוש אבחינה יצירתו ולא מצאתי בה חסרון רק את המות הזה.

פרק רביעי

(א) מקור חיים הכין לנו הטבע בחכמת בוראו השאיר

איוב יד"י. יואל ב"כב. תהלי' כ"י. (ט) איכה ד"א. איוב לח"לח. שם מ"כא. (י) ישעי' מד"יג. מ"א ח"יב. (יא) קהלת ב"יז. איכה א"כו. דה"א כו"ל. איוב מב"י. ש"א טו"ט. (יב) תהלים קז"יז. דברי' ט"י. ישעי' יד"ח. (יג) משלי ז"ז. ש"א כט"ג. שמות י"יז. (א) משלי י"יא. דה"א טו"ג. עזרא ט"ח. יואל ב"יד.

באור

שלמעלה ולמטה מזאת כן רק דקדוק הסברה, להגיע אל המטרה, לדבר בפרק הבא על השארת הנפש. (ט) אבני קדש. אבנים טובות לרש"י, והכתוב יבאר שם את"ב בני ציון היקרים, וכאן רומז על השלמים (רמ"ח). רגבים וצאלים כנויים לקבר, ואהלים לרש"י באיוב אל האילנות (שעל הקבר). (י) במחוגה אלהית. לרמ"ק כמו בצלם אלהים להמורה (א"א), ולרמ"ה במחוגה אלהית הוא הטבע החכם, ומוסב על הסדור המופלג בתנועות אברי האדם כמ"ש במורה (לב"ג). (יא) נמבזה ונמס. יכלל גם הוראת השחתה וכליון ביחס הסבה והמסובב, כי הדבר המאוס בעינינו, אנחנו מכלים ומאבדים אותו אם יש לאל ידינו, וכן משמע מרש"י (יחזק' כא"טו תהלים פג"כ) ופ' באור הרב החכם רח"א פומפיאנסקי לס' תהל' שהאריך בזה בטוב טעם ודעת. (יב) מארזים. כנוי לאנשי מעלה כמ"ש (יחז' י"ז) למרת הארז על זרע המלכות (דה"ב כ"ה) הארז אשר בלבנון, על שר גדול לרש"י, וכן במ"ב י"ד. באצבע אלהים כדבר ה' וכמ"ש (תהלי' ח') מעשה אצבעותיך להמורה (סא"א). (יג) אבחינה. ההפעיל נמצא בתפלה להבחין בין יום ובין לילה. יצירתו. יצורת חמרו (המורה יג"ג):

(א) הטבע, כל כח נמצא בדבר תמיד לא ישנהו יקרא טבע (רפ"ת). השאיר לנו,

תיבת או והוסיף וי"ו החבור למלת אם וע"מ § 15 ח. (ט) ידבקו, רמ"ק ורד"ס העירו להגיה תדבקנה ול"צ כי נמצא אבן גם ש"ז לרד"ק בשרשיו, ופעל זכר על ש"נ אין זה זר בעתיד כמו (דניאל יא"מד) ושמועות יבהלוהו (ע"מ § 15 ז) ותשתפכנה עד"ש רוח גדולה וחזק. (יא) מנחם, רמ"ג ורמ"ש הוסיפו מלת „אותי" אחרי מנחם. (יב) נטעו, רא"ה רי"ט רא"פ ורמ"ש נקדו נטעו ולא נמצא הפועל, עליהם, רמ"ק העיר להגיה עליהן לפי שנאמר על הגויות (?). (יג) אבחינה, בה, רמ"ג ורמ"ש ג' אבחנה, בו, בטעות ובאביד החרוז:

לנו בהשאיר נפשותינו אחריו ברכה (ב) בה נוכל
התנחם ממעשה ההבל ומעצבון ההעדרים (ג) תשועת
עולמים יש־לנו בבית המלך ומה תתאונן בן אדמה כי
חצבת לך פה קבר (ד) מושב אלהים תקוה לשבת שוקט
ובוטח ומה תדאג פה להפקד כלי מלחמה (ה) דמית
היות מבני עליה ומה יחסרך עזיבת שפל ומורד (ו) אף
כי מחמדי תבל אשר תבקש סלונים וסרבים הם אתנו
(ז) מיום אשר פקד יי את האדמה להסגיר בגושיה

(ב) ברכות ה"כט. (ג) ישעי' מה"יז. מגלה טו"ב. איכה ג"לט. ישעי' כב"טז.
(ד) יחזק' כח"ב. שופטים יח"ז. ישעי' נז"א. שם י"כח. ש"ב א"כז. (ה) תהלים
כ"כא. סוכה מה"ב. מ"א יא"כב. (ו) משלי יא"לא. ש"א כב"כג. יחזק' ב"ו.
(ז) ש"א ב"כא. בראשי' ב"ה. שם ז"כב. שמות ח"יג. ישעי' מד"טו. משלי א"יא, יח.

באור

ספעל שאר לרש"פ מסתעף מהש' ישר, שר, בתוספת אל"ף שהנחתו הראשונה על מה שהוא שורש הדבר ויסוד התפשטותו, ואחת מהוראות שאר, על הנשאר לקיום ושרש, בהפסד זולתו ע"כ וכמ"ש (טו"ו) בהשאר בקיום, וכן תרגם רמ"ש, וכמו"ש (פ"א יד"ז) שם ושארית. אחריו, הכנוי לרמ"ח חוזר על הגוף, ואפשר על הטבע, כי בהפרד הנפש אין לה עוד עסק בדברים הטבעיים ולרד"א על המות המוזכר בסוף פרק הקודם. (ב) ממעשה ההבל, ממעשינו בזה אשר אין בהם תועלת כמו (ירמיה טז"יט) הבל ואין בם מועיל. ההעדרים, בל"ר, אם על העדר הקנינים, ואם על העדר החיים, וכנגד שתי רעות אלה מקבילות הטובות, נגד המות אומר (ג) תשועת עולמים. הרומז לחיי הנפש הנצחיים, ונגד הקנינים — בבית המלך, הוא מלך עולם (רמ"ח) וענין העדרים מבואר במורה (י"ג) וז"ל: הרעות כלם העדרים כמו באדם מותו רע, והוא העדרו, וכן חליו, או עניו, או סכלותו הם רעות בחקו וכלם העדרי קניניו. (ד) כלי מלחמה. הם אברי הגוף וכחותיו (רמ"ח) והטעם לדעתי על כי בהם האדם כאלו לוחם תמיד בעד עשרו וכבודו, או להביא טרף לביתו. (ה) מבני עליה. לרש"י בסוכה כת המקבלין פני השכינה. שפל ומורד, כנויים לחיי האדם בעולם השפל כמ"ש (יב"י) מערה שפלה, ומורד יכלול עוד הוראת יללה ובכי כמו (שופט' י"א) וירדתי אל ההרים (ישעי' ט"ו) ירד בבכי לרש"י. (ו) סלונים וסרבים, על כי הם מעכבים השגת השלמות הנצחי (רמ"ח) והרם המקרא בהקדימו סלונים לסרבים, כי אף שהם — מחמדי תבל — לסלונים, בכל זאת יבקשו גם לנוס, וביחזקאל

(ב) התנחם, רא"ה ואמב"א ג' להתנחם. ההעדרים, כהב"ה וכ"ה גם להתשבי ובי"ז, ורד"ם נקד ההעדרים. (ג) תשועת, רמ"ג ואמב"א ג' תשועות. (ה) דמית, רד"ם נקד דמית ולא נמצא בקל על מחשבה ותקוה. מבני, רמ"ג, רי"ם, רא"פ ורמ"ש השמיטו מ"ם היחס, ורד"ם ג' כבני. שפל כ"נ בההו"ף, ורש"מ והוא בינוני רמ"ש נקד שפל, רד"ם שפל, ובש"ה שפל במשות: (ו) סלתים וסרבים, רמ"ג ורמ"ש סרסו סרבים וסלונים כביחזקאל

רוח חיים הלזו ותהי לאדם. הן המה ארבו לדמו והם
היו בעוכריו

(ח) החשקים מחשבים וכלי הנשקים שקים
(ט) הפנינים צנינים והששנים קמשונים
(י) הרהבים להבים והזהובים זבובים

(יא) ותענוגות בני האדם שדה ושדתין (יב) ואתה תבקש
לך תועבות גדולות כאלה אל תבקש (יג) ומה לעשות

שופטי' יא"לה. (יא) קהל' ב"ח. גטין סח"א. (יב) ירמי' מה"ה. יחזק' ט"טו. (יג) מ"ב

באור

הם בתחלה סרבים לשמוע ויהיו גם לסלונים (רמ"פ). (ז) הן המה. גופי האדמה, תמר הגוף. ארבו לדמו, רומז על אדה"ר, אשר קודם מרותו השתדל אך במושכלות (המורה ב"א) ואח"כ לכיותו נוטה אחרי המפורסמות הפסיד מה שהפסיד, עד אשר גורש מעדן ונקנסה עליו מיתה, ויהיה ארבו לדמו על מיתת הגוף. ובעוכריו, בעוכרי נפשו, על כי נפסק ממנה שלמותה (רמ"ח). (ח יא) הרבה נבוכו המו"מ בבקשם דעת אל מה ירמזון ד' פסוקים אלה בכלל ומלית כלי הנשקים שקים בפרט, ולדעתי כנראה מהמשך כל הפרק הכונה כאן על רוב התאוה למאכל ומשתה ומשגל, ועל החרילות להשיגם ע"י גבורה ועושר, כפי מה שהם (להמורה ג' נג"ג) סבה לכל החליים והמכות הגשמיות, יפסידו הגוף, ירבו האנחות והדאגות, ותרבה הקנאה והשנאה והמלחמות כו' ועל חליי הנפש מכל אלה ידובר עוד בפרט והאריכות (ס—יא). והנה החשקים רמז אל התאוה עצמה. מחשבים, כנוי לאיד ואבל, וכלי הנשקים, של הגבור בהלחמו לרשת ארצות. שקים, יסבו אבל, אם יהרג ואם יהרג. הפנינים, כנוי אל העושר, כמו (משלי יג"טו) יקרה היא מפנינים, (שם כ"טו) זהב ורב פנינים. צנינים, כמ"ש (במד' ל"ג יהושע כ"ג) לצנינים בצדיכם, בעיניכם, וזה עד"ש (קהל' ה"יב) עושר שמור לבעליו לרעתו. והשושנים, כנוי לתענוגים גופניים כמו (ש"ה ו"ב' ג') לרעות בגנים וללקוט שושנים, הרעה בשושנים. קמשונים, קוצים, כי כל ענג יתהפך לנגע וגם בשחוק יכאב לב ואחריתה שמחה תוגה (משלי יד"יד) ומה יפה יאמר משורר אשכנזי: „יין דער מענש איז נור פריידע ניכט געמאכט, דארום טהרענט זיין אויגע, ווען ער הערצליך לאכט". הרהבים, הגאוה הנמשכת מגבורה. להבים. עד"ש (משלי ט"ז) לפני שבר גאון ולפני כשלון גבה רוח. הזהובים, העושר, זבובים המטילים ארס, עד"ש (קהל' י) זבובי מות ועב"ז, ולפי זה שלשה מאמרים האחרונים הם כ"ע של שלשה הראשונים, השושנים מקביל להשקים, הרהבים לכלי הנשקים, והזהובים לפנינים, ותענוגות בני האדם כוללם יחד, כי עיקר כלם התאוה לתענוגי גופניים. שדה ושדתין, לא אמר שדה ושדות כמו בקהלת להורות שכונתו כמ"ש רז"ל (גיטין סח"א) שדה ושדות הכי פרגימו (רש"י בבבל) שדה ושדתין (רש"י שד זכר ושדה נקבה). וזה מענין השחת והריסת סדר (כדעת רוב מו"מ ספר זה) כי לשדה ושדות בקהלת ישנם פירושים רבים (ע"ש רש"י,

כביחזקאל. (יא) ושדתין, כ"נ בההו"ף ורש"מ בדגש הדלי"ת כי הוא מהגבדים ובש"ה נקוד ושדתין ובאג"ה: שדה ושדות. (יג) תועבות, רא"ל ואחריו רמ"ק ורד"ם

רק להנהיג הזמן כהנהיגך חבר עקש ופתלתל (יד) תאהבהו אבל על פי מדותיו תיסרהו אבל כפי תכונותיו (טו) תשמח במעט המשג מתועלותיו והשגתו ועיני הבחינה תעצים מראות במה שיתרשל מהועיל או שיזיק (טז) אפס כי חברת הזמן מצללי ערב מהירת הנטיה (יז) כעלם יאסוף אל ידו ניצוץ השמש מלא קמצו וכפתחו עומד מרעיד כי איננו רואה את כל מאומה בידו.

ד"יד. דברים לב"ה. תהלים קלג"ב. (טו) ישעיה לג"טו. (טז) ירמי' ו"ד. (יז) ש"א ו"ט. יומא לז"ב. ויקרא ב"ב. נחמי' ח"ס. דניאל י"יא. בראשי' לט"יג.

באור

תרגום, ראב"ע, רמב"ן וש"מ) ואפשר יכוין עוד לרפיון וחולשה, שהבליג שד על עז (עמוס ה"ט) תרג' דמגבר תלשין על תקיפין, וכן לרד"ק ואת שדוד (ירמי' ד"ל). (יג) הזמן. זמן חייכו. חבר עקש, שאתה קשור בו ומוכרח לחברתו במסחר, בלימוד או בעה"ח (רמ"ק) (יד) על פי מדותיו. שהודעתיך כי כל מתמדין הבל, וכן תאהבהו ר"ל אהבת ערארי (רמ"ח). תיסרהו. ר"ל אם יפתוך הבלי הזמן לשמוע אחריהם, יסר אותם, כלומר התרחק מהם, ונער כפיך. אבל כפי תכונותיו, ולא תשמיט ידך לגמרי מדברים ההכרחים כי נטיית הקצוות דבר בלתי נאות, וראוי לקחת הדרך הבינוני (רמ"ח) וכן היא דעת הרמב"ם (הל' דעות א"ד). (טו) המושג, והשגתו. ההשגה שם ידוע נגזר מהשג ויבא על השגה חושית, מה שמשיג באחד החושים, והשגה שכלית מה שמשיג השכל לא בחושים, (רש"ת), ויהיה המושג השגה חושית לקיום הגוף, ותשמח עד"ש איזה עשיר השמח בחלקו, והשגתו השגה שכלית, ר"ל במה שמשיג מהותו. ועיני הבחינה תעצים כו', כי לא תשבע עין לראות ואין אדם מת וחצי תאותו בידו (רמ"ח) וכוונת כל המאמר (יג—טו) שצריך להשתדל לחסר כל צרכי החמר מאכל ומשתה ומשגל, ולהסתפק במה שהוא הכרחי לבד כמו שיפרש זה הענין בחתימת הספר (טו"כד—כו) ומבואר באריכות במורה (ח"ג, לג"ג). (טז) חברת הזמן. אסיפת הזמן, כנוי להצלחה הזמנית, שאינה מתמדת, אבל מהירת הנטי' יותר מצל ערב, וענין צללי ערב לרמ"ח, כי הגלגל היומי לא ימהר ולא יתאחר, והצללים אמנם במעט תנועת השמש, כשהוא קרוב להכנס תחת הארץ יתנועע השעור גדול יותר ממה שהוא באמצע השמים, וזאת שנית כי בהיותו בחצי השמים, לא נרגיש מהירת תנועתו, כמו שנרגיש בנטותו למערב. וסבוב הגלגל בכלל הוא במהירות מופלג, בהקש אל גופו הגדול, וכמו הזמן בהקש ימי שנותינו שבעים שנה. (יז) כעלם כו', והצלחה עצמה אין בה ממש כניצוצי שמש ביד העלם. והמו"ת נדחקו בהבנת זה המשל. וכפתחו, שב על ידו.

ורד"ס ג' תאוות ת' תועבות. (טז) הנטיה, רמ"ק העיר להגיה נטות ת' הנטי' ול"צ כי הוא לשנא דב"א. (יז) כעלם, רמ"נ ואמב"א הוסיפו וי"ו החבור וכעלם. ניצוץ בחול"ם הצד"י, וכפתחו בחיר"ק הפ"א כ"נ בהוה"ף רש"ם ורד"ס וכמו בישעי' א' ונחמי' ח' ובש"ה ניצוץ בשור"ק בטעות. וכפתחו בקמץ הפ"א:

(א) ראה זה רעה חולה לא זרה ולא חבשה. בהתעצם תשוקת משכיל לתכליות בלא הועיל (ב) בהגדילו מעצות נמרצות ועשתונות משתנות להרבות מהר ולהרחיב מתן נטושים עלי ארץ בחלפו. נעזבים אחרי

(א) קהל' ה"י ה"טו. ישעי' א"ו. ירמי' ב"יא. (ב) ירמי' לב"יט. ראשי' לד"יב.

באור

המחלקה השנית (ה—ז) מכאן עד פרק ט"ו יבאר המליץ בפרט כל האמור בהקדמתו (במחלקה הראשונה) (א—ד) בדרך רחוקה, בקיצור לשון או רק ברמז. והמחלקה השנית תכלול שלשה פרקים (ה—ז) בה ידובר משלמות הגוף והקנין (לפי מה שזה נמשך מזה) בהצטרפותם לשלמות המדות כפי מה שהם יחד דעות בלתי צודקות אשר קראם (ג"ב) חמס וריב בעיר, ואשר על שלמות האחרון נאמר אל יתהלל חכם בחכמתו (ע"מ § 12 ג', ה', ח', ט') ויתחיל (ה) מרעת המשכיל, המסתפק לרדוף אחר שלמות הגוף הקנין והמדות, ולא ישים אל לבו כי אם שלש אלה יצלחו לתועלת הכלל, אין לו לבדו מהם, כי אם צרכיו בשופי ונחת חלוש, ובהחלישו בזה כח שכלו, מחסר את נפשו מתענג יותר גדול, הבא מעיון השכלי בכלל, ומהשגת שלמות האמתי בפרט, עד שיעופו ימיו כחלום, וכל עמלו שעמל בחייו לא לו יהיה. אחרי כן יבאר (ו) רעת איש ההמוני, המשתוקק להצליח ולהגיע לשלמות הקנין והמדות בכלות השנה, ולא יראה כי בין כה וכה תדבקנו הרעה, או גם המות יוכיח בו ונכזב, ויסיים (ז) כי שתי דרכים אלה (של המשכיל וההמוני) לא יתכנו כי לא לכך נוצר האדם, ואם יתעצל ליַשר לפניו דרכו להשגת תכליתו מה יועילנו גם אורך ימים בזה? ובפרט יזהיר את המשכיל, כי על אלה יביאהו האלהים במשפט:

(א) רעה חולה, רומז לרעה הבאה לאדם מפעולת עצמו, ע"פ דעות בלתי צודקות. לא זורה ולא חבשה, שניהם לשון תרופה לרש"י ויתכן שרומז לדעת הת"י לא שבקין מזדוגיסין ולא מתמדין לתיובתא. משכיל, הוא העוסק בתורה וג"ח ועושה כל מעשיו בתכלית מכוון, בהשכלה והבינה, כל משכיל תרג' משגח, מפתדל, מצלח. (ב) מוהר, מענין מהירות וזריזות, שכן תחלת הצלחת האדם חזקתו וקיומו כמ"ש (ראשי' כז) מהרת למצוא, על ההצלחה למצוא (המציאה מיד כשהתגלה לעין המחפש, היא נמצאת, ולא שייך לומר על זה מהירות או זריזות), מהר ימהרנה (שמות כב"טו) תרג' קימא יקימינה, אחר מהרו (תהל' טז"ד) פירש"י המהירים והרדים לע"ז, ולראב"ע המתקשרים ללוה אחר, ורומז על שלמות הגוף והקנין. מתן, לצדקה לרש"י במשלי (יח"טו, כא"יד) וכל מעלת מדות תקרא ג"כ צדקה (מורה נג"ג) ורומז לשלמות המדות, והנה חסרה פה השבה התכליתית, והכונה מוהר לעצמו ולחברת פתוחי כחותיו (ו) ומתן — לזולתו, לזאת יאמר כאן להרבות, וכאן להרחיב, בתוספת תיבה זאת על לשון הכתוב. להמו"ת מוהר ומתן שניהם על שלמות הקנין לבד בלי שום נתינת טעם לדעתם. נטושים, השרש נטש יכלול שתי הוראות, עזיבה,

---

(א) זה כה"ג רא"ל וכמו בקהלת, ובש"ה זו בוי"ו. זורה חבשה, המ"ג ורמש"נ ורא"פ ג' זורו. חבשו כמו בישעי' בטעות וכן העיר גם רד"ס. לתכליות כהבני"ש ובבאורי רי"פ ורמ"ח בל"ר, ובנ"ח הגיהו לתכלית. בלא הועיל כהבני"ש ורא"ל

נָפְלוּ (ג) כִּי מַה חֶלְקוֹ בְּבֵיתוֹ מִכָּל עָמָל שֶׁיַּעֲמוֹל לִגְוִיָּתוֹ
וְאַדְמָתוֹ מִלְּבַד אֲרוּחַת תָּמִיד וּמַעֲשֵׂה שֻׁלְחָנוֹ (ד) וּשְׁאַר
מִכְמַנָּיו וּבָתֵּי נְכֹאת וּצְרִי אֲשֶׁר הִפִּיל לְנַפְשׁוֹ חֲבָלִים
בִּנְעִימוֹתָם מַה כִּשְׁרוֹן לוֹ מֵהֶם כִּי אִם רְאוּת עֵינָיו (ה) אַף
כִּי הֵם יִהְיוּ לוֹ לְמוֹקֵשׁ בְּרוֹמְמוֹ חֶלְקֵי נַפְשׁוֹ הָעֲבָדִים

משלי יח"טז. ש"א ל"טז. איוב כ"ד, יח"ב. ש"ב א"י. (ג) איוב כא"כא. קהל' ב"ג. ראשי' מז"יח. ירמי' נב"לד. מ"א י"ה. (ד) דניאל יא"מג. מ"ב ב"כג. ראשי' לז"כה. תהלי' טז"ו. קהלת ה"י. משלי יא"לא. (ה) שמות כג"לג. איכה ג"כד.

באור

ופזור והתפשטות, בענין הראשון רומז על הקנינים, ובשני — על המע"ט. בחלפו, במותו, כמו (איוב יד"יד) עד בא חליפתי תרג' חלופי חיי. נעזבים, נפסקים. אחרי נפלו, אחרי סור הצלחתו, ונופל על שלשת השלמיות יחד (ע"ל טו"טז). (ג) בביתו. רומז כי גם שלמות הגוף והמדות בטלים בחייו ואינם נצרכים לו בהיותו לבדו בביתו ואין לו עסק עם אנשים, כמו שלמות הקנין שאין לו אף דבקות עם הגוף, זולת צרכיו בשפי, כמ"ש במורה (נד"ג). ואדמתו, כנוי לגויה על כי לוקחה מהאדמה ועפר היא ואל עפר תשוב, והכפל בשביל החרוז, ובתפשו לשון הכתוב. ארוחת תמיד, בירמיה פרש"י נופל פרס לכל צרכיו. ומעשה שלחנו, תקון שולחנו במאכלים, מן ולא עשה רגליו, מעשה שבת (חולין קטו"א) פירש"י תבשילי שבת (רמ"ק) (ועי' שבת עו"א, כתובות לד"ב, ב"ק עא"א) ומזה נראה שהכוונה כאן על אכילה יתירה לתאבון. (ד) מכמניו. הוראתו בארמית הטמנה וצפי', והרב לו תרג' וכמן לי' ובספ"ק נמצא שם זה רק פעם אחת בדניאל, ומשל במכמני זהב וכסף, ורומז על שלמות הקנין ועל הכבוד הנמשך ממנו ומשלמות הגוף והמדות שלא ישגו כי אם בהשתדלות יתירה בערמה ובמרמה ולכן לא אמר מכמני זהבו כמ"ש (יא"ה) אוצרי זהבו (ע"יט) אוצרות מופז, אף כי אין שם לא לנע"ל ולא חרוז ולא לשון הכתוב. ובתי נכאת. בית נכתה במ"ב (כ"יג) ובישעי' (לט"ב) בלא ו' תרג' בית גנזוהי, ובב"ק (קד"א) מאי בית נכתה, בית גנזי', וכמו באוצרותיו בפסוקים אלה, ורש"י פי' בג' מקומות אלה בית גנזיו של בשמים, וכן גם בבראשית (לז"כה, מג"יא), והמליץ בהשמיטו כאן מלות זהב וכסף ממכמניו ובהוסיפו תיבת וצרי, אחר תיבת נכאת, הראה לדעת שעיקר כונתו כדעת רש"י גנזי בשמים לבריאות ורומז אל שלמות הגוף, ושלמות הקנין טפל לו וכמ"ש (יב"לה) עוד הוסיפו צרי, לרפואה (טו"כה) מעט צרי, לבריאות, וצרי הוא בלסם (ב"ר לא"י) ועי' באור רש"ד (ראשי' לז"כה). לנפשו חבלים, יכללו שתי הוראות מדת הבל לעצמו, לגופו, ועמל מכאיב לנפשו (אחרי כלות הגוף) וכמ"ש (ז"יג) אם מרה תהיה באחרונה. כשרון, ענינו שלמות, (וע"ל יד"קה). ראות עיניו, לרש"י בקהלת (ה) ובתהל' (לה"כא) יאמר גם על ההנאה השמחה ונחת רוח, ויתיישב על שלמיות הגוף והמדות. (ה) למוקש. חמשה פסוקים (ה—ט) ירמזון

ורא"ל, ובש"ה בלי ת' בלא: (ב) עלי ארץ כהב"ה, רי"ף ורמ"ח ב' על פני הארץ כמו בש"א: (ג) ארוחת, רמ"ג ורמ"ש ג' ארוחתו, ומעשה שלחנו רמ"ג ואמב"א ג' ומאכל ת' ומעשה: (ד) לנפשו חבלים רמ"ג ואמב"א סרסו חבלים לנפשו: (ה) ברוממו רמ"ק העיר להגיה בהרימו להיותו הפעול בבחות כמו כהרימי

קולי

וְהֶעֱבִידוּ הַחָפְשִׁי מֵהֶם הֶחָשׁוּב (ו) כָּל אֲשֶׁר תֹּאמַר חֶבְרַת
פְּחוּתֵי כֹחוֹתָיו יִנָּתֵן לָהּ וּבְכָל אֲשֶׁר יְאַוּוּ הֵם יִקְחוּ חֶלְקָם
(ז) וְכַכֶּלֶב יְחִידָתוֹ בְּיַרְכָתַיִם תֵּרָדֵם יְחִידָה הִיא וְהִיא
מִתְנַכֵּרָה (ח) אִם יְבַקְשׁוּ תְבוּנוֹת מִפִּיהוּ תַּסְכֵּל עֲצָתוֹ יֵאָלֵם
(ט) נִתְּקוּ מוֹרָשָׁיו כְּהִנָּתֵק פְּתִיל הַנְּעֹרֶת בַּהֲרִיחוֹ אֵשׁ בִּירְאָה

איוב ג"יט. המורה ח"ג. (ז) תהלים כב"כא. יונה א"ה. שופטי' יא"לד. מ"א יד"ה. (ח) מלאכי ב"ז. ש"ב טו"לא. (ט) איוב יז"יא. שופטים טז"ט. תהלי' נה"ו.

באור

להמורה (יב"ג) שרוב התאוה למאכל ומשתה סבה לחליי הנפש מפני השנוי המשיג לנפש בהכרח משנוי הגוף, כי מדות הנפש נמשכות אחר מזג הגוף (לג"ג) ובהמשך אחר התאוה לבד, כמו שיעשו הסכלים, יבטלו התשוקות העיוניות (לד"א סבה ה') הסבה המונעת להתחיל הלמוד, היא העסק בצרכי הגופות שהם השלמות הראשון כו'. חלקי נפשו, נפש האדם אחת והיא מתחלקת ויש לה פעולות רבות חלוקות, ולפיהן יקראו לפעמים כחות וחלקים, ע"ד שיאמר חלקי הנפש והם חמשה: הזן (וכוח הצומח), המרגיש, המדמה, המתעורר והשכלי, כמבואר באריכות בפ"א משמונה פרקי הרמב"ם. ויהיה העבדים, ד' כחות הראשונים, והחפשי, כח השכלי (ע"ל יד"כט). (ו) כל אשר כו'. יבאר מ"ש (ה') ברוממו. (ז) יבאר מ"ש (ה) והעבידו החפשי. (ז) וככלב, בין האנשים אשר בעת הסעודה חלק כחלק יאכלו ולו לא יתנו חלקו, עד אשר בהיותו רעב וחושק יותר לחלקו מוכרח לשכב בירכתי הבית בשממון וטרוף דעת מצער, כן יחידתו, נפשו השכלית, בין כחות הגוף, בעת אשר הם יתענגו על רב טוב ונחת שלהם מלא דשן, היא בהשתוקקה למושכלות ואין לאל ידה לקחת חלקה, תנוח בירכתי הגוף ותרדם (מדברי רמ"ק) נרדמתי (דניאל ח"יח) פירש"י לשון תנומה ושממון. יחידה היא, בודדה בין חברת הכחות הגשמיים. והיא מתנכרה, תחשב כאלו אין לה יתרון עליהם, יתנכר נער, (משלי כ"יא) להראב"ע, אם זך וישר מעשה הנער, יתנכר בו שהוא נער, ויסברו שהוא גדול. (ח) אם יבקשו תבונות, יפרש מ"ש (ה) יהיו לו למוקש, ורומז למ"ש חז"ל (שבת לא"א) כשאדם נכנס לדין אומרים לו קבעת עתים לתורה כו' פלפלת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר (כמובא במורה נד"ג), ואז תסכל עצתו, מ"ש (ב) בהגדילו מועלות להרבות מוסר ומתן, וכאשר יראה כי לא לאלה התבונות תכלית האדם יאלם פיהו מהשיב על בקשת התבונות, (כמבואר במורה (שם), כי ציור המושכלות ללמוד מהם דעות אמתיות באלהות זאת היא התכלית האחרונה המשלמת האדם שלמות אמתי ובעבורה יזכה לקיימות הנצחי (רמ"ק) ובאשר כוונת כל הפרק אך שלמות אמתי, לזאת לא אמר תורה יבקשו מפיהו, כמו במלאכי, כי אם תבונות, ורומז להשאלה הבנת דבר מתוך דבר, כהוראות הש' תבונה לרש"י במשלי (ע"ל א"א) וטעם יאלם, מבושה, ספק מ"ש (יחזק' כד"כז), ותדבר ולא תאלם, וכמ"ש (יד"יה) הלא תבוש ותאלם. (ט) נתקו מורשיו, פסוק זה הוא מן הסתומים והמו"מ אף כי הוסיפו

קולי. (?) והעבידו רא"פ ג' להעבידו (?). (ז) יחידתו רמ"ק ג' יחידתי בטעות כי כל הפרק לנסתר. (ח) יבקשו תבונות רמ"ג ואמב"א סרסו תבונות יבקשו. תסכל עצתו יאלם, רא"ל סרס תסכל יאלם עצתו, אחריו רמ"ק העיר להגיה תאלם ת' יאלם, ורד"ם הגיה יאלם תסכל עצתו. (ט) נתקו רמ"ג ואמב"א—ינתק ביו"ד

אית"ן

וְרָעַד (י) הֲזֶה פֹּעַל חָכָם הֲיִמָּתֵק נְזִיד עֲדָשִׁים בּוֹ תִּמָּכֵר בְּכוֹרָה (יא) אוֹ הֲיִיטַב מְלֹא כַף נַחַת חָלוּשׁ מִשְּׂגֹּב מְמֹּלֹא חָפְנַיִם אֶלֶף עָמָל מַכְאִיב (יב) הֲטוֹב שֶׁיְּשִׁישׁוּ בְּנֵי מֵעַי וְנַפְשִׁי תֶּאֱבַל אַדְמָתִי עֶצֶם תְּאָדֵם וְנִשְׁמָתִי תֵּשַׁם (יג) וּמַה יִּתְרוֹן מוֹלֵךְ בְּחֶזְיוֹן לַיְלָה וּבְחֶזְקָתוֹ וְגוֹבַהּ לִבּוֹ יָעוֹר וְהִנֵּה

(י) ראשית כ"ה לג"לד. (יא) קהלת ד"ו. (יב) ב"מ פג"ב. איוב יד"כב. איכה ד"ז. ראשית מז"יט. (יג) קהלת א"ג. איוב כ"ח. דה"ב כו"טז. דניאל יא"ב.

באור

מורשי לבבו ת' מורשיו, לא הרגישו גם זרות המשל, ומה זה, ביראה ורעד? וכנראה רומז להתורה וזה תכלית דבריו: השכל השופע עלינו מה', הוא הדבוק שבינינו ובינו כו' ולא יתחזק זה הדבוק רק בהשתמשך בו באהבת ה', והולשתו תהיה בזומך מחשבתך בדבר זולתו. (נא"ג בהערה), הכונה מכל דברי התורה תכלית אחת והוא ליראה את ה', וזה התכלית יגיע מהמעשים שהם עשה ול"ת, אבל הדעות אשר למדתנו התורה, והם השגת מציאותו ית' ואחדותו, הדעות ההם ילמדונו האהבה (נב"ג) ולפי זה מורשיו כמשמעו מענין ירושת נחלה כמו (עובדי' א"יז) וירשו את מורשיהם, והטעם נתקו חלקי ירושתו בעוה"ב בעבור שהשתמשו בשכלנו לא בהשג' מציאות ה' ואחדותו (שלמות אמתי) כי אם בדבר זולתו ולזאת הגדולה יזכה האדם רק בעבור שלמותו האמתי. (י) הזה פועל חכם, לא אמר הזה פועל משכיל, כמו שקוראו בתחלה (א) ובזה רומז שמשכיל זה נרדפו אחר שלשת השלמיות הוא חכם בעיניו (ע"מ 12 § ז' ח') והחכמה (שלמות המדות) גדולה אצלו מגבורה ומעושר (שלמות הגוף והקנין). נזיד עדשים, הנמשל על הפסד שלמות הנפש בעבור שלמות הגוף, כי ברבוי המאכל יחלש השכל, ע"ד שהזהירו חז"ל באבות, פת במלח תאכל (רמ"א) (וע"ל ה' דברי התורה) ומוסב למ"ש (ג) ומעשה שלחנו. בכורה, נאמר על העיון והכח השכלי, אשר לו משפט הבכורה על שארי ההשגות (רמ"א), ויפרש בזה מ"ש (ז) וכלבב יחידתו. (יא) נחת חלוש. רומז על ההנאה מנצחון והכבוד הנמשכים משלשת השלמיות, והיא באמת מעטה בכמותה ואיכותה באשר אי אפשר להשיג כל הכבוד והנצחון בשלמות, וגם על המעט הזה יסבול אלף חפני עמל מכאוב, ויפרש בזה מ"ש (ד) כי אם ראות עיניו. (יב) שישישו בני מעי, לרמ"א מאכילה ושתיה ויהיה זה כ"ע של ונזיד עדשים, ויותר נראה שבני מעי כינוי אל הלב, כמו המו מעי לו, ותורתך בתוך מעי להתורה (מו"א), והוא כ"ע של נחת חלוש, ובזה יותר יתיישב הלשון ששישו. ואדמתי, הוא הגוף (ע"ל ג). עצם תאדם, (מאכילה ושתי' ותענוג)—כ"ע של נזיד עדשים. ובאמרו נפשי, נשמתי יתכן שרומז לד' הרמב"ם (יסו"ה ד"ח, ט', תשובה ח"ג, המורה ע"א) שנפש נאמר על הדעה היתירה של האדם, והנשמה היא הנפש החיונית ויהי' הנפש נגד בני מעי, (הלב) ונשמתי נגד אדמתי (הגוף). תשם, הפ' שהם יכלו גם הוראת הבדידה, והכונה בלי מעשים טובים. (יג) מולך, ובחזקתו רומז על עשרו וגבורתו. וגובה

אית"ן ואחריהם רד"ם הגיה ינתקו. מורשיו רמ"ג ואמב"א הוסיפו: מורשי לבבו ורד"ם לא דייק בהעירו כי גרסא זו היא הנכונה, ביראה וא"פ ג' ויראה וע"ב: (יא) אלף עמל מכאיב רמ"ג ואמב"א השמיטו תיבת אלף והגיהו מכאוב ת' מכאיב: (יג) מולך,

חָלוֹם (יד) אוֹ בְּמַרְאָה יִתְוַדַּע יִתְחַכֵּם. אֵלָיו יֵאָסְפוּ עֶדְרֵי בַעֲלֵי אֲסוּפוֹת וְהֵקִיץ וְרֵיקָה נַפְשׁוֹ (טו) אוֹי לוֹ אִישׁ זְרוֹעַ שֶׁיִּפּוֹל וּזְרוֹעוֹ תִּשָּׁבֵר (טז) אִי לוֹ אִישׁ זְרוֹעַ אֶרֶץ תִּנְחָלֶהוּ כִּי לֹא לוֹ יִהְיֶה הַזֶּרַע אֲשֶׁר יִירַשׁ אָרֶץ:

בראשי' מא"ז. (יד) במדבר יב"ו. עזרא ע"ד. בראשי' כט"א. קהלת יב"יא. ישעי' כט"ח. (טו) ישעיה ו"ה. יחזקאל כב"ו. קהלת ד"י. איוב לח"טו. (טז) קהלת ד"י, י"עז. איוב כב"ח. במדבר יח"כ. בראשית לח"ט. תהלי' כה"יג.

באור

לבו, אל השגאות הנמשכת מהם אף בלי כונה, ומשל זה מבואר במורה (נד"ג) בדברו על שלמות הקנין (ע"מ 11 §). (יד) במראה, לרש"י ורא"ב"ע במראות הלילה בחלום וחזיון ולהמורה (מא"ב) מראה הנבואה הוא ענין איום מחריד ימובר לנבואת בעת היקיצה. יתודע, שנדמה לו שיש לו מדע (רמ"ק) והוא פעל מדומה וכמו יתחכם ורומז לשלמות המדות. וריקה נפשו, רמז כי שלמות זה אך לזולתו, או לו ולזולתו, לא כשלמות האמתי, שהוא לו לבדו ובעבורו יזכה לקיומות הנצחי. (טו, טז) איש זרוע, הראשון להרי"ף שאין לו אלא זרוע אחת, וזה משל לנפש שהיא יחידה וכ"ת כמ"ש, ולפי דרכם יותר טוב הי' לומר שהוא דרך שאלה על חולשת האדם (דה"ב לב"ח) זרוע בשר, אך אין הלשון סובלו, ויתר המו"מ יותר נדחקו בפירוש שני פסוקים אלה, והנכון שאיש זרוע הראשון וכמו השני מענין כח, עזרה וסמיכה היו זרוע (תהלי' פ"ג) תרג' הוו לסעיד, ולרש"י, כח ועזרה, ורומז אל המשכיל (א) שחכם בעיניו, ורודף אחר שלמות הגוף להיות גבור בגבורתו (ע"מ 12 § ז, ח). שיפול וזרועו תשבר, שתסור הצלחתו, כמ"ש (ב) נעזבים אחרי נפלו. ארץ תנחלהו, בשובו לעפרו, אחרי מותו וכמ"ש (ב) נטושים עלי ארץ בחלפו. כי לא לו יהי' הזרע, מה מגמת המאמר הזה? — שואל מהרי"ר—ומה אשר יירש ארץ? ומשיב כהלכה בתום לבבו: כל אשר אמרו בו המפרשים לא ישכרו למאי נצטרכו לאשורו ע"כ. ולפי הדרך אשר סלותי לבאור כל הפרק אין כל נחץ גם במאמר זה, אך יושר לב במורה (נד"ג) ודעתו, שפתי המליץ ברור מללו, וז"ל: ובחן כל שלמות מן הג' שלמיות (הקנין, הגוף והמדות) תמצאם. לזולתך, לא לך אבל השלמות האחרון לך לבדך, ובעבורו תזכה לקיומות הנצחי. הזרע, כנוי לתהוסי מחשבות, דעות וסברות (להמורה ז"א) ולכל דבר שמביא פרי, שכרו תועלת ותוספת כפרי. ויירש ארץ, הוא עד"ש רז"ל (סנהדרין צ"א) כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב שנא' ועמך כו' לעולם יירשו ארץ, וארץ זו משל, כלומ' ארץ החיים והוא העוה"ב (הל' תשובה ג"ה וע"ל יד"פג). והנה בשני פסוקים אלה חתם הפרק במה שהתחיל (ב) נטושים בחלפו, נעזבים אחרי נפלו, ובחתימתו זאת הפך הסדר והתחיל במה שגמר, וסיים במה שהתחיל שם.

רמ"ק ג' למולך ורא"פ מֶלֶךְ. (טו) וזרועו, רמ"ג ואמב"א (זולת רמ"ש) ג' וזרוע בלא וי"ו הכנוי כמו באיוב. (טז) אי לו, רא"ה נקד אֵי לו באל"ף צרוי' ומבאר מלשון אי' (?) ורא"פ אוי לי ורד"ם לא כן העיר, אילו כמו אִלו וכן בקהלת ד'. תנחלהו רמ"ג ורמ"ש ג' תנחילהו. יירש. רמ"ק ג' תירש ורד"ם לא אל נכון קיים גרסתו זאת על כי ארץ שע"נ. ארץ, רמ"ג ואמב"א הוסיפו ה"א, הארץ.

(א) ורעה עוד מוצאת עצם תשוקת איש ההמוני שיגיעו תקופות הימים להגיע למבקשיו ואולי עם זה לראות ברעתו (ב) כלתה נפשו שתכלה שנה וקללותיה תגלינה (ג) ואיכה ישמור מה מלילה שבן לילה יאבד (ד) או יאמר מי יתן ערב בו ימולל ויבש (ה) איך ישאף צל אשר עם נוס הצללים ינוס לחו ושאף צמים חילו (ו) או יבטח על חברת נשמתו וגוו כבוא השמש מועד צאתה (ז) יצפה

(א) פ"ב יע"ת. ש"א א"כ. דניאל יב"יב. עובדיה א"יג. (ב) תהלים פד"ג, ל"ע. מגילה לא"ב . (ג) ישעיה כא"יא . יונה ד"י . (ד) דברי' כח"סז . תהלים נ"ו . (ה) איוב ז"ב . ש"ס ב"יז . דברים לד"ז . איוב ה"ס . (ו) ישעי' לא"א . דברי' עז"ו . (ז) דניאל

באור

(א) ורעה עוד, וגדולה מרעת המשכיל, רעת ההמוני, וההמון תואר לסכלים ופתאים מבני אדם שהם הרוב נגד הסגולות והיחידים (רש"ת) ויותר נראה שהכונה כאן על המון אנשי התורה, ר"ל עמי הארץ העוסקים במצות (כלשון המורה נא"ג) לפי שרוב המצות לדעת המורה (נד"ג) הם רק להגיע לשלמות המדות, והכתוב אל יתהלל חכם בחכמתו נאמר להמון הזה, שהשלמות הגדול אצלם עשיר בעשרו ואחריו גבור בגבורתו, ואחריו חכם בחכמתו, ר"ל בעל המדות הטובות. למבוקשיו, לא אמר מה המה אלה מבוקשיו, ונראה הם שלמות הקנין (שהוא הגדול בעיני ההמון), ושלמות המדות, ר"ל להתעסק במצות כשיתעשר בכלות השנה, ע"פ מ"ש רז"ל (ר"ה טז"ב) כל שנה שרשה בתחלתה מתעשרת בסופה כמבואר בזה (י). (ב) כלתה נפשו, בהתול. (ג) ואיכה ישמור, ואם לא יוכל לדעת מה יהי' בין לילה איך יחכה על קץ השנה ? ויכפיל שאלה זאת עד ז', וזה עד"ש (משלי כא"ה) תאות עצל תמיתנו להמורה (נד"א סבה ג' בסופה). (ה) נוס הצללים, בריחה למה שאליו. ינוס לחו, בריחה ממה שממנו. ושאף צמים, לפירש"י בלע איש איש מן הלאמים שגזל בחייו, וזה כפי התרגום לסטוסין, ולראב"ע צמים כמו צמאים וחסר אל"ף כמו כי צמתי (שופטים ד"יט) והכונה אל היורשים הצמאים לרשת אותו. (ו) חברת נשמתו וגוו, שהגשם והרוח אדוקים ומחוברים התחברות חזקה, וזה שהוא בריא וחזק ולא ישער שימות כי אם זקן ושבע ימים (רי"ף), בין כה וכה, כבוא השמש, הוא הזמן המגביל אותה ויתכן כבוא השמש רומז לימי הזקנה וכן לעיל (ה') איך ישאף צל. (ז) וכמו שיצפה ליום שיספה. כן יחכה לקץ ימים כו', והפעל ספה לרש"פ נגזר מן הפרש סוף, וסוף כל האדם דקהלת הוא המעמד שאחרי המות ומזה תספה לדיק, תספה בכל חטאתם. יקוץ, מענין געול ומאוס כמו אל תקוץ בתוכחתו.

(א) שיגיעו תקופות, רמ"ג ואמב"א ג' שיגיעו תקופת בטעות, מהם רמ"ק ורד"ס העירו להגיה שתגיע תקופת ול"צ (ע"מ 15 § ז'). להגיע, רמ"ג ורמ"ש ג' שיגיע. עם זה, רמ"ג ורמ"ש הוסיפו תיבת כל, עם כל זה. (ב) שתכלה, תגלינה, רא"ה נקד שתכלה תגלינה בטעות, ומהרי"ר העיר להגיה תחלינה ת' תגלינה, ויקביל היטב אל שתכלה: (ג) יאבד, רא"ה נקד יאבד, ובש"ה, יאבד בטעות. (ו) כבוא, רד"ס

ליום יספה יחכה לקץ ימים יקוץ באימים (ח) למועדים ימעדו רגליו לשנים ישתנו סדריו לשמטות ישמט ליובלים יתאבל (ט) נכספה נפשו שיכסיפו פניה תשבע בחרפה חכתה שתכה בלי חמלה (י) העל זאת לא שמת לבך ברצותך לדלג במהירות כהרף עין מראשית השנה ועד אחרית השנה (יא) ואם חשקת עבוד האדמה כעבוד אלהים לאהבה איך תאוה יום תשמטנה ונטשתה אין זה כי אם רוע לב :

יב"יב , יג . (ח) איוב יב"ס . (ט) תהלים פד"ג . פסחים מח"ב . איכה ג"ל . ישעי' לא"יד . (י) ירמיה ב"יב . ישעיה מז"ז . שבת לד"ב . דברי' יא"יב. (יא) דברי' י"טו .

באור

(ח) למועדים, לרגלים. ימעדו רגליו, ונפל למשכב. ישתנו סדריו, סדרי בריאותו, כי האדם איננו עומד בתכונה אחת ובפרט בגעותו לזקנה. לשמטות, כשיגיע זמן השמיטה וכן ליובלים, ואמר בל"ר כי אפשר שישאר בחיים ב' יובלים שהם מאה שנה, וראוי לו להתאבל כי קרוב יום אידו (רמ"א) ויותר נראה שאמר בל"ר בהתול. ישמט, וידחה כמו כי שמטו הבקר. יתאבל, כמו התאבל שמואל (ש"א טו"לה). (ט) נכספה נפשו, יסיים הפרק במה שהתחילו (א) עצם תשוקת איש (ב) כלתה נפשו. שיכסיפו, ולא תכלימוה תרג' ותכספינה והענין כמ"ש רז"ל (קידושין פא"א) ולא תכספו לעלמא דאתי, ובאג"ס יאמר: פני שואל לא הכסיפו, שתכה בלי חמלה, ע' כוה"ב. (י) ברצותך לדלג כו'. מראשית השנה כו', יפרש בזה מ"ש (א) להגיע למבוקשיו. (יא) ואם חשקת כו', יוסיף לבאר כי מבוקשיו הם להגיע לסוף השנה לא בשביל עבודת האדמה לבד, שהוא ההתעסקות בענינים ארציים להתעשר (שלמות הקנין) כי אם גם עבודת אלהים, שהוא התעסקות במצות ומע"ט (שלמות המדות), כשיתעשר מהענינים הארציים ויכינהו שאם כן אחרי אשר לא נדע מה ילד יום, איך תאוה לעבוד את ה' בעתיד, הלא טוב יותר לעבדו בכל עת שתמצא קצת פנאי ויכולת לזה. רוע לב, רוע בחינת לבך (רמ"א), לב הוא שם המחשבה עלה ורצון (ע"ל א"א), גומר את הפרק במה דפתח ורעה עוד מצאת, ובפרק ע"ז יפרש את הענין ביאור.

רד"ס הגיה בבוא לל"צ. (ז) ימים, רמ"ק העיר להגיה ימין בנו"ן כמו בדניאל, אך שם הוא דרך זרות, וכאן בשביל החרוז צ"ל במ"ם כבנחמיה יג"ו. (ח) ימעדו, רמ"ק ורד"ס העירו להגיה תמעדנה ול"צ (ע"מ 15 § ז). (ט) שתכה, כהב"ה וצ"ל שתכה עד"ש ותכה מבעם עיני וקאי על הנפש ונרדף עם שיכסיפו, ותחת בלי חמלה צ"ל בלא חמדה, כמו בדה"ב כא"ב, הכוונה על חמדת המראה (רמ"פ) ונמצא (ביחז' כב"כא) מחמל נפשכם כ"ע של מחמד עיניכם. (י) מראשית, רמ"ק העיר להגיה מרשית בחסרון אל"ף הנחה כמו שהוא במקרא, מבלי הזכיר מ"ש רז"ל על זה בר"ה טז"ב ע"ב: (יא) לאהבה, עד"ש חשק ה' לאהבה אותם. רש"ט ואמב"א ג' מאהבה במ"ם תחת הלמ"ד:

(א) אם לקחת נפשי שמץ מנתיבות כאלה למה לי חיים (ב) אם קצר מסעי ומהלכי אל מחוז החפץ מה יועילני במעברות כי ארכו לי שם הימים (ג) אם להשגת תכלית רחוק נבראתי ואני אתנהלה לאטי מתעצל טומן יד נלאה להשיב אל שולחי דבר (ד) מה תמריצני שיבה

בראשית ב"ה. מלאכי ג"יא. עמוס ה"יא. שמות כג"יא. נחמי' ב"ב. (א) איוב ד"יב. בראשית כב"מו. (ב) ישעיה כח"כ. מ"ב יט"לג. תהלים קז"ל. חבקוק ב"יא. בראשית כו"ח. (ג) איוב כח"ג. בראשית לג"יד. משלי כו"טו. שם כב"כא. ש"ב כד"יג. (ד) איוב טז"ג. בראשית טו"טו. משלי ג"ב. תהלים קכ"ג.

באור

(א) מנתיבות, המשכיל והשמוני כמבואר בשני פרקים שלפני זה. למה לי חיים, כאלו אומר אמאס חיי, כלומר טוב שלא נבראתי, עד"ש רז"ל (עירובין יג"ב) נוח לו לאדם שלא נברא ועכשיו שנברא יפשפש במעשיו ואמרי לה ימשמש במעשיו (רמ"ה). (ב) אם קצר מסעי, לרמ"ה אם אקצר בהשתדלות המביא אל מחוז החפץ, שהיא ההצלחה הנצחית, מה יועילני אריכות ימים בעוה"ז שהוא מעבר לחיי עוה"ב, ולהרי"ף אם קצר דרכי אל מחוז החפץ (למה שימלא אדם אשר כח שכלו גדול מזולתו להשיג הדברים במעט זמן), מה תועלת לו, אם יתעכב במלאכתו. אחרי שני פירושים אלה נמשכו יתר המו"מ. אך הלשון קצר מסעי איננו מורה בשום פנים לא על הקיצור בהשתדלות, ולא על קוצר הדרך, כי היא באמת ארוכה ורחבה גם למשיגים כל דבר בקלות ביותר אפשרי וכמ"ש (ג') תכלית רחוק. ולדעתי כל המאמרים (ב—ז) רומזים למ"ש רז"ל (אבות ב"טו) היום קצר והמלאכה מרובה כו' וזה להרמב"ם משל לקוצר השנים ורוב החכמות ועצלות בני אדם לבקשם, עם רוב השכר עליהם ועם רוב התראות התורה והזהרותיה לבקש חכמה ולמוד, וכאשר עיקר סבת שתי הדרכים, של המשכיל והשמוני היא העצלות (עי' מורה לד"א)—וביותר בימי הנעורים, בחשבם כי עוד לעבודת ה' חזיון לימים, ימי הזקנה, לזאת יגלה אזנם למוסר ויבינם כי קצר המסע, והוא זמן המסע, ר"ל ימי חיינו קצרים להשגת השלמות האחרון, ואם לא נשתדל בזה בימי נעורינו, מה תועלת אם יתארכו ימי הזקנה, אשר אין בהם חפץ? ומעברות כינוי לימי הזקנה על כי אז מוכן האדם לעבור מן העולם וכמ"ש (ע"מד) עברות וקברות! וזה מ"ש "שם" השב על המעברות. (ג) תכלית רחוק, לרמ"ה השארת הנפש, כי היא דרך רחוקת ההשגה, אם לא עם השתדלות נמרצה, ולפי דרך באורי הוא התכלית האחרון (כלשון המורה כד"ג) והוא השגת הי"ת שזה באמת קושי ההשגה, כי דרושים בתחלה למודיות וחכמות רבות ורמות, ורומז למ"ש רז"ל והמלאכה מרובה, ואני אתנהלה לאטי וכו' רומז להפועלים עצלים, להשיב אל שולחי דבר—לבעל הבית דוחק. וטעם אתנהלה לאטי בתפשי אך בשלשת השלמיות, ומתעצל על כן בהשגת השלמות האמתי, כאלו כבר נלאיתי בשלש אלה להשיב אל שולחי דבר, ר"ל לעיין שלא לכך נוצרתי ושהתכלית

(ב) קצר, רא"ל ורמ"ק ג' קצרו. יועילני, רמ"ק העיר להגיה מועילי ת' יועילני. במעברות, כ"נ בנוי"ש ונמצא גם בהפסק בשו"א הבי"ת (יהושע ב"ז, ש"א יד"ד) ובאנ"ח אך למותר הגיהו במעברות בבי"ת קמוצה. (ג) להשגת, רמ"ק העיר להגיה להשג. (ד) תמריצני, רא"פ תמליצני.

טובה ושנות חיים שיוסיפו לי מה יסיף ומה יתן (ה) אם לעשות מלאכתי שלחתי הנה ואני רפה ידים נגוע הטיול מכה הבטלה (ו) מה ייטיב ומה ירע שבתי הבית מעט או הרבה (ז) ואם ראה אנכי הרעות והטוב ובחור בטוב בלי אדע מה טוב כי אדע וכי אבין (ח) וכי אומר מה מתוק לחכי דרכי מה טובו כל מעיני לעיני (ט) התתאמת בחירתי היאמן דברי כי ייטב לנפשי ארח אבחרהו הייטב בעיני יי (י) או התישר דרכי לדרוך על במתי גאותי כי היא

(ה) ראשית לט"יא. ש"ב יז"ב. ישעי' נג"ד. (ו) צפניה א"יב. רות ב"ז. קהלת ה"יא. (ז) ראשית לא"ס. דברים ל"טו. איכה ג"לח. ישעיה ז"ט. תהלים קא"ד. קהלת ו"יב. תהלים לב"ז. (ח) דברים יח"כא. ש"ה ב"ג. במדבר כד"ה. תהלים פז"ז. (ט) מ"א ה"כו. בראשית יב"יג. איוב כט"כה. ויקרא י"יט. (י) משלי יא"ס, מיכה א"ג. שופטים

באור

האחרון הוא שלמות האמתי, ויאמר תכלית רחוק עד"ש רז"ל (כתובות סז"ב) זוזא קנולא ואורחא רחיקתא, ומקביל למ"ש (ב) אם קצר מסעי. (ד) ושנות חיים, לרש"י (משלי ט"יא) שנים של פרנסה ועושר, ולרמ"ק רומז למ"ש חז"ל (יומא עא"א) שנים המתהפכות מרעה לטובה. שיוסיפו לי, המוסיפים, וכמו (ראשי' מ"ת) ויאמר ליוסף פירש"י אחד מן המגידים והרי זה מקרא קצר, וכן יוסיף יתן, המוסיף הנותן. (ה, ו) שני פסוקים אלה הם כ"ע של הקודמים (ג' ד') ויתכן שאלה נאמרו אל המשכיל, ואלה להשמוני. הבית, כנוי לעוה"ז. (ז) הרעות, הן הדעות הנפסדות. והטוב, הוא שלמות האמתי (מורה מב"א) ורומז למ"ש רז"ל והשכר הרבה. בלי אדע, בתהלי' פירש"י לא אשב לא אכיר, תרגום אשר לא ידע את יוסף דלא מקים גזרת יוסף. מה טוב, מה תועלת. (ח) וכי אומר, בלבבי. מה מתוק לחכי, מענין הרגשה רוחנית; כמו אם חכי לא יבין הוות (איוב ו'). מעיני, רעיוני. והענין אם אחשוב לתכלית שלמות המדות לבד. (ט) התתאמת בחירתי, זאת באופן שייטב לנפשי, ר"ל שתזכה בזה לקימות הנצחי? הייטב בעיני ה', לשון זה גם באג"ס. (י) על במתי גאותי, הנמשכת מגבורה ומעושר בלי כוונה.

(ה) מכה כצ"ל, וכ"נ רד"ם ובש"ה מכה, מכה בטעות. הבטלה, רמ"ק העיר להגיה הבטלא באל"ף על כי שם זה נמצא ב' פעמים באל"ף בעזרא (ד"כא, ו"ח) והנה נמצא שם באל"ף עוד הפעם (ז"כד) וכלם פעלים, והשם להתשבי וב"ז צ"ל בה"א. (ו) ירע כצ"ל והוא הפעיל מנע"ו וכ"נ רא"ה ובש"ה ירע. (ז) רואה אנכי, רמ"ג ורמ"ש סרסו אנכי רואה. והטוב רמ"ק, ג' והטובות ברבים כנאות לפירושו. (ט) ייטב כהבני"ש ורא"ל, ובש"ה הגיהו ייטיב ואין נחת גם בתקונם. (י) התישר, רמ"ק ג' התיישיר בשתי יודין ואחריו רמ"ש נקד התישר

ולפי

יְשָׁרָה בְעֵינָי (יא) הַאֶתְעַצֵּם כִּי נָסַכְתִּי מַלְכִּי יִשְׁפַּר עָלַי אִם בַּחֲצַר מַלְכֵּי שֶׁקֶר נִסְכִּי (יב) אוֹ כִּי אַעֲרִיץ עֲצָתִי הַנְּבָלָה אִם נַעֲרָץ בְּסוֹד קְדוֹשִׁים הֲמוֹנֵי יַעֲרוֹץ (יג) אוֹ כִּי אַאֲמִיר אֲמָרְתִי אִם מָרָה תִהְיֶה בָּאַחֲרוֹנָה:

יד״ג. (יא) תהלים ב״ו. דניאל ד״כד. אסתר ה״א. ירמיה י״י. (יב) איוב לא״לד. תהלים פע״ח. משלי א״כא. ש״ב כ״כו.

באור

(יא) האתעצם, מענין התגברות בטענות, כמו שניה שנתעצמו בדין (סנהדר׳ לא״ב) וכעין זה הלשון במורה (יב״ג המין הא׳) ואם יתגבר המתגבר. נסכתי, הפעל נסך יכלול גם הוראת יעץ, ולנסוך מסכה (ישעי׳ ל״א) ת״י ולהתמלכא מלך, וכן הוא לרד״ק כ״ע של לעשות עצה. על כי נסך ומסך ענינם כסוי, והעצה נעשה בסוד ובהסתר, והמו״ת נדחקו מאד בפירוש מאמר זה, על דעתם כי נסך כאן ענינו משיחה בשמן, עד שרמ״ה ואחריו רא״ל וריו״ע גלחנו לנקד מַלכי תחת מִלכי. מִלכי ישפר עלי, כמ״ש (ח) מה טובו כל מעיני. מלכי, מלך העולם. שקר נסכי, כי ג׳ השלמיות להמורה, הם רק הטעות אל התכלית האחרון, שהוא השגת ה׳. (יב) כי אעריץ, כפל ענין של האתעצם, וכן יבאר גם הרי״ף, אם אחזק עלתי בהמון טענות וקולות. הנבלה, הנביאים הנבלים (יחזקאל י״ג) פירש״י השוטים וכן ת״י. המוני, המון טענותי. (יג) אאמיר, את ה׳, האמרת ת״א חטבת ולרש״י כמו יתאמרו (תהלים צ״ד) ישתבחו, ומזה ברא״ה אמיר וע׳ ערוך ער׳ מר. אם מרה, מקביל למ״ש (ח) מה מתוק לחכי. (ב)

ולפי הענין הוא עומד וצ״ל בקל. (יא) נָסכתי, רמ״ש נקד נְסכתי ולא נמצא הפועל. מִלכי, מַלכי, המ״ם הא׳ חרוקה והב׳ פתוחה רמ״ח רא״ל ורי״ט נקדו שתיהן בפת״ח ואיננו מתישב ע״ב.

(א) הָעוֹלָם יַם זוֹעֵף רַב מְצוּלָה רְחַב יָדָיִם (ב) וְהַזְּמַן גֶּשֶׁר רָעוּעַ בָּנוּי עָלָיו (ג) רֹאשׁוֹ אָחוּז בְּחַבְלֵי הֶהָעֵדֶר הַקּוֹדֵם

(א) יונה א״טו, ב״ד. תהלים קד״כה. (ג) אסתר א״ו.

באור

המחלקה השלישית (ח—יח) בה ידובר משלמות הגוף והקנין לבד, כפי מה שהם מדות מגונות (מבלי כוונת האדם להשיג על פיהם אף שלמות המדות). שני שלמיות אלה קרא (ב״ג) תמורות במדינות, ועליהם נאמר: אל יתהלל הגבור בגבורתו ואל יתהלל עשיר בעשרו. (ע״מ § 12 ב׳, ה׳, ח׳, י׳) מחלקה זאת תשוב תפרד לשלשה ראשים: בראש הראשון יבאר לההמוני (ח״א—יד) כי שקר הגבורה והבל ההון, אחרי אשר העולם כים הולך וסוער, והאדם בזמן חייהו מוכרח לעבור בו דרך גשר רעוע, ובמה איפה נחשב הוא, עם רוב עשרו וגבורתו, אם הים בעים רוחו כמו רגע ישערנו? ובפרט (ח״טו—כו) שהעושר ירגילנו לענג בשרו ולשכוח נפשו, עד אשר גם בבוא עליו צרה, לא יראה כי מאת ה׳ היתה זאת. הראש השני (ט״א—כז) יכלול כל האמור בראש הראשון, בהפוך הסדר ובהוספת דברים. בו יסב פניו אל המשכיל, ויוכיח עליו חרפתו, על כי גם הוא בהתמכרו לבחירת המאכל והמשתה, ישכח כי עיני ה׳ פקוחות על כל דרכיו לגמול ולענוש כפרי מעלליו, ואם יפתה בסתר לבו (להכחיש בהשגחתו) כלה גרש יגרש מהסתפח בנחלת קדושים, ונומה מאד יִסְכַּל אם יַשְׂכִּל נפשו, בשומו עושר כסלו, אחרי שכמעט רגע אש אלהים תאכלנו גם אותו גם רכושו, וגומר אומר (ט״כח—לז) לשניהם (להמוני ולמשכיל): ולמה א״כ לחמוד זמן חיינו בעוה״ז, אשר שניהם (העולם והזמן) הם כסדום ועמורה (גשר רעוע על ים זועף) וגם אם ירבו ימינו הלא ממות לא נמלט (אמנם לא יזכר מפרש: המוני ומשכיל, לבל יְגַלֶּה סודו הכמוס בפרקים ה״ו). בראש השלישי יוסיף לברר משלו (ח״א—ג) בציירו (י״א—ל) כי שרשי הוית התבל הם בעצמם סבות ההפסד, ובכלל הומי׳ היא, משובה ובוגדה (כים זועף) והפכפך דרכה, תאהב הרע ותשנא הטוב, תרע לנדיב ולנבל תיטב, וכל טובותיה חיש תחלופנה והיו כלא היו, והזמן גם הוא (יא״א, ו) מבטח בוגד הוא, כי טובותיו משתנות כהרף עין (כגשר רעוע), ובעקבן אחוז דק רע כל היום, ומדי דברו בהשתנות הזמן, יתפלא (י—יח) על האנשים, שיעורו כל רוחם למשגל, מבלי הבט על רעותיו הרבות והעצומות המתמידות לעיניהם.

(ב) רעוע, תרגום עשוק ורצוץ (דברים כח) עשיק ורעיע. (ג) ההעדר הקודם להויתו, הוא העדר גמור בלשון המורה (י״ג) ובשארי מקומות, כמו העדר העופפות לאדם, נבדילו מהעדר שאחר הוי׳ (וע׳ ב״ז). והענין לרמ״ק שהזמן ראש הגשר התחיל קודם הוית הגשר ר״ל בהיות ד׳ היסודות נפרדים, ובלעדיהם לא יתהוה דבר אף רגע, ע״כ, והזמן עצמו הנמשך אחר התנועה, מכל

(ג) ההעדר, רד״ם נק׳ ההֲעדר (ע״ל ד״ב) להויתו בנ״י להויות ומבאור רמ״ח נראה שהיו לפניו שתי נוסחאות והנכונה לדעתו להוָיתו והכנוי שב על הזמן עצמו, רמ״ק העיר

להגיה

לְהֲוָיָתוֹ (ד) וְתַכְלִיתוֹ לִרְאוֹת בְּנֹעַם מַתְמִיד לֵאוֹר בְּאוֹר פְּנֵי מֶלֶךְ (ה) רֹחַב הַגֶּשֶׁר אַמַּת אִישׁ וְגַם אָפְסוּ הַמִּסְגָּרוֹת (ו) וְאַתָּה בֶן־אָדָם עַל כָּרְחֶךָ אַתָּה חַי עוֹבֵר עָלָיו תָּמִיד מִיּוֹם הֱיוֹתְךָ לְאִישׁ (ז) בְּהַבִּיטְךָ קֹצֶר הַמַּסְלוּל וְאֵין דֶּרֶךְ לִנְטוֹת יָמִין וּשְׂמֹאל הֲתִתְפָּאֵר בְּיָד וָשֵׁם (ח) בְּהַצִּיצְךָ אֲבַדּוֹן וָמָוֶת לְךָ חוֹמָה מִימִינְךָ וּמִשְּׂמֹאלְךָ הֲיַעֲמוֹד לִבֶּךָ הֲתֶחֱזַקְנָה יָדֶיךָ (ט) וְכִי תִתְהַלֵּל בְּחֶמְדַּת קִנְיָן וְרַב עִנְיָן

אֲשֶׁר אֲסַפְתּוֹ בִּזְרוֹעַ חֲשַׂפְתּוֹ

אֲשֶׁר בִּקַּשְׁתּוֹ בְּקַשְׁתֶּךָ

וְתֵרֵד לְרִשְׁתּוֹ בְּרִשְׁתֶּךָ

(ד) תהלים כז״ד. איוב לג״ל. משלי טז״טו. (ה) דברים ג״יא. (ו) יחזקאל כ״ו. אבות ד״כב. מ״ב ד״ט. שמות י״ט, ש״א ד״ט. (ז) ישעיה כח״כ. במדבר כב״כו. ישעיה נו״ה. (ח) איוב כח״כב. שמות יד״כב. יחזקאל כב״יד. (ט) ירמי׳ ט״כג.

באור

ההבלים הוא בלי ספק להמורה (יג״ב, ד״א). (ד) ותכליתו, סוף הגשר, כאשר ישלים האדם לעבור בו הוא מקום לראות כו׳ (רמ״ח) ועיקר הוראת תכלית, סוף כמות, והושאל על סוף כונה (רש״ת). (ה) אמת איש, לרמ״ח ושארי מבארים רומז לזמן הקצוב לחיי האדם, ואיננו מתישב שלשון רוחב וצ״ל אורך הגשר, לזאת נראה שהכונה לפי זרוע וכח כל איש כמו (ירמי׳ נ״א) אמת בצעך (לב״ז), (ישעי׳ ו״ד) וינועו אמות הספים לת״י ורש״י על העמודים שהם כזרועות לבנין, ויהי׳ אמה וזרוע לענין אחד וכמ״ש (א״יד) זרועות עולם. והנה עד כאן באר פרטי המשל, ועל הנמשל, העולם והזמן ידבר בפרט בפרקים (י—יא). (ז) קצר המסלול, להמו״מ הוא כמו מסלול צר לא רחב בלי נתינת עקב, ובאמת קצר הוראתו ספק ארך בכל מקום, ונמצא בתלמוד גם הפך רחב (ברכות סא״יא) מה אוצר קצר מלמעלה ורחב מלמטה, ואפשר כאן הוא מענין קלקול ובלתי נאות כמורגל בדב״א ובדרז״ל וכמ״ש (ג) גשר רעוע (וע״ל יג״מע, יד״ז). התתפאר ביד ושם, רומז לשלמות הגוף ולהכבוד הנמשך ממנו, וכמ״ש אל יתהלל הגבור בגבורתו. (ט) וכי תתהלל בחמדת קנין, הוא שלמות הקנין וכמ״ש אל יתהלל עשיר בעשרו, וזה לדעת ההמון שהעושר אצלם גדול מגבורה. ורוב ענין, הוא כ״ע של חמדת קנין, על כל מה שברשות האדם שלא ישיגנו כי אם בעמל וצער מלשון לענות בו (קהלת א׳) וכמו צדה וטרף על המזון שלא ישגו כי אם בהשתדלות יתירה ותחבולה

להגיה היותו על כי כן נמצא בכל מקום במקרא (?) (ד) לראות, רמ״ק ג׳ לרעות בעי״ן מן ורעו אתכם דעה. (ז) התתפאר, רמ״ג ורמ״ש ג׳ התפאר. (ח) בַהֲצִיצְךָ בצ״ל זב״נ רמ״ש ורד״ם ובש״ה בְּהַצִּיצְךָ בטעות. (ט) בחמדת קנין ורב ענין

רא״פ

(י) מַה תַּעֲשֶׂה לְזַעַף הַיָּם וַהֲמוֹנוֹ כִּי יִתְגָּעַשׁ וְשָׁטַף וְעָבַר וּבֵית מְלוֹנְךָ אַף הוּא יֵחָשֵׁב לְהִשָּׁבֵר (יא) זֶה הַיָּם גָּדוֹל אֲשֶׁר אַתָּה בְּקִרְבּוֹ הִתְפָּאֵר עָלָיו גַּם הִשְׂתָּרֵר עַל פָּרָשָׁיו וְרִכְבּוֹ צֵא נָא עַתָּה וְהִלָּחֶם בּוֹ

(יב) גַּם כִּי תָחֹג וְתָנוּעַ מִיֵּין תְּנוּאוֹת גְּאוֹנֶיךָ אֲשֶׁר יוֹנוּךָ מַעֲסִים רִמּוֹנֵי רוֹמְמוֹתֶיךָ שֶׁהֵמָּה רִמּוּךָ

(יג) כִּמְעַט כִּמְעַט נְטוּתְךָ אָנֶה וְאָנָה תֹּאבַד כְּרֶגַע בִּמְצוּלוֹת מַבְהִילוֹת וְדָמְךָ מִיָּדָם אֵין מְבַקֵּשׁ (יד) תֵּלֵךְ מִתְּהוֹם אֶל תְּהוֹם נָבוֹךְ בְּנִבְכֵי יָם וְאֵין אֹמֵר הָשַׁב

קהלת ה״ב. מ״ב כב״ד. יחזקאל ד״ז. מ״א כא״יח. (י) איוב ט״יב. יונה א״טו. דניאל יא״י. יונה א״ד. (יא) תהלי׳ קד״כה. שמות לד״ו. שם ח״ה. במדבר טז״יג. שמות יד״כו. שופטים ט״לח. (יב) תהלים כג״ד, קז״כז. ישעיה כט״ט. ש״ה ח״ב. איכה א״יט. (יג) תהלים עג״ב. מ״ב ה״כה. יחזקאל ג״יח. (יד) תהלים

באור

ויחשב לפי״ז לטרף וליד. בזרוע חשפתו, בכח ואמץ גליתו. בקשתו, מענין חפוש ודרישה. בקשתך, קשת רמי׳. לרשתו, לרשת אותו. והנה בזרוע, רומז לגבורה, בקשתך, ברשתך—לערמה (וחכמה אצל ההמון) ויתאונן בזה על ההמוני איך מתתמם בגבורה וחכמה בשביל העושר, אשר הוא באמת קטן במעלה מאלה. (י) לזעף הים, כי לא יועיל הון ביום עברה. ובית מלונך, כנוי לגוף שהוא משכן ארעי לנפש על הארץ, אף הוא, כמו כל הקנינים. (יא) התפאר עליו, והלחם בו, בגבורתך והוא בהבל ולריק. פרשיו ורכבו, כנויים לגלי הים, ורומז להצרות והתלאות המתרגשות בעולם, רמ״ק ורא״ע נדחקו מאוד בבאור מאמר זה, והמאמרים שאחריו (יב—יד) על דעתם כי המליץ ידבר גם מראש באמת וכתמים, ולא כאו כי אך רוח השתול עברה בו, והללה בפיהו. (יב) תנואות גאוניך, כ״ל גאוניך אשר יניאו אותך לנטות מדרך היושר והצדק, מלשון אל יני ראש (תהלים קמ״א) לרש״י. יונוך, מוסב על גאוניך ונמצא גאון ברבים פעם אחת (יחזקאל טז״נו) ביום גאוניך, והכונה על הגאוה הנמשכת מההצלחה בכלל מצד ההרגל. (יג, יד) תאבד במצולות, לרמ״ח רומז על המיתה הפתאומית, ותלך מתהום אל תהום, על התלאות והרעות הרבות המתרגשות בעולם, ואין מבקש, ואין אומר השב—על הטבע

רא״פ, בחמדת ענין ורב קנין. וַתֵּרֶד כ״נ בנ״י ובש״ה וַתֵּרֵד, וְתֵרֵד. (י) תעשה, רמ״ג ואמב״א, תעש. (יא) השתרר, כהב״ה ונראה להגיה השתער (ע״ל י״ב ט״ו). ורכבו, רמ״ג ואמב״א השמיט, תיבה זו. (יב) תנואות, רמ״ג ואמב״א ג׳ תנועות בעי״ן. גאוניך, רמ״ג ואמב״א גאונך בל״י. (יג) כמעט כמעט, רד״ם לא יפה העיר שאולי הראשון נמשך למעלה והשני על המאמר הבא, וע״מ § 15 ט׳. תאבד רא״ה נקד תֵּאָבֵד (ע״ל ו״ג). מידם, רמ״ק, ורד״ם העירו להגיה מידן ול״צ (ע״מ § 15 ז׳). (יד) ים, רמ״ג ואמב״א ג׳ הים בה״ה.

משגב

(טו) האבטח על שקר האשען על משענת קנה רצוץ (טז) לחשוב מלון אורחים אשר כזה מבצר משגב ובית מקדש מלך (יז) כנף פרעוש צפורן שמיר קורי עכביש ראמות וגביש (יח) וכי תראה הימים נעימים והזמן מפזז ומכרכר והרגע הולך להרגיעך והשעה משתעשעת משחקת לפניך בתבל ותבז בלבבך לאחרית הימים (יט) על שקר אתה בוטח צל הקיקיון אתה ראה כהר גבוה ותלול (כ) העל אלה

מב״ח. איוב לח״טז. ישעי׳ מב״כב. (טו) ירמיה כח״טו. מ״ב יח״כא. (טז) ירמיה ט״א ח׳. ישעיה נד״יב. יחזק׳ מח״כא. עמוס ז״יג (יז) ישעיה נט״ה. איוב כח״יח. (יח) שמות כג״ה. ש״ב ו״טז. ירמי׳ לא״ב. ברכות ז״ב. פסחים קיב״א. משלי ה״לא לב. ש״ב ו״טז, ראשית מט״א. (יט) ירמיה כח״טו. יונה ד״ו. יחזקאל יז״כב. (כ) ירמיה ט״א. נחמיה ט״כו. יחזקאל מז״ב. שמות כו״ט.

באור

והזמן שאינם בעלי בחירה, ויעשו כפי אופנם. (טז) מלון אורחים, כנוי לתבל שאינה כי אם דירת ארעי לאדם. (יז) כנף פרעוש, רגל פרעוש שסומך עליו לנתר בו (רמ״ח) וכ״ת רפ״ק, וריבי״ו יפרש ברי׳ קטנה החלושה מאד, ויתר המו״מ לא הרגישו שאין לפרעוש כנפים, ואפשר יכוין לפרעוש הגמה אשר מתחת לבטנו זנב בתבנית מזלג, שעל ידו יתרומם לנתר ברוח, ע׳ תוס״א למהרי״ש מערכה ס״עה ו׳, וכתב כנף תחת זנב, וכאשר אין כל טעם וסברה ישרה, למה בחר לו המליץ את הפרעוש דוקא, מכל המון הרמשים, אשר אין בזה לא לשון הכתוב ולא לנע״ל אהובי נפשו, לכן נראה הגהת רמ״פ נכונה, שצ״ל זמיר תחת פרעוש (ע׳ כוסב״ת). צפרן שמיר, מהאלמים לור, מלור החלמיש תרגם ירוש׳ שמיר טנרא, טנרא תקיפא, והוא דיאמאנט ובערבי סאמור, וכן הוא דעת סד״ל. ראמות וגביש, ת״י סנדלירין (מרגליות) ובירולין (מין אבן טובה, כך שמה בלשון יוני ורומי) וע׳ ערוך ובסנהדרין (נט״ב) סנדליכון טובים, ולרלב״ג ראמות ג״כ מיני מרגליות הנמצאים בים, ושם ram בלשון הודו כנוי למרגליות (ע׳ ב״ז) ולרש״י ראמות וגביש אבנים טובות. ונפלא בעיני כי ריבי״ו, ורמ״ש תרגמו כאן, עמודי שיש, ולהלן (יד״י) אבנים טובות. (יח) הימים נעימים כו׳, יצייר הצלחת העשיר. ותבז בלבבך, מצד ההרגל או בבלי דעת. לאחרית הימים, לאחריות ימיך, ר״ל תחשוב שלא תכזב בך ההצלחה תמיד בעוה״ז, ויכלול לב״ז גם הוראת עוה״ב, על זה אומר (יט) צל הקיקיון, ועל זה (כ) השלכת נשמה. (יט) הקיקיון, הכהן הראשי מאחרי בתרגומו לתנ״ך העתיק клещевина, והוא בלשון רומי ricinus גם הרוסי יקראהו рицинъ, והאשכנזי יכנהו ואונדר בוים והוא מין צמח שמגרעיניו יעשה

(טז) משגב, רמ״ח ג׳ נשגב. (יז) פרעוש, כהב״ה ואם לא יראתי לשבש הספר אז אמרתי כי תחת פרעוש צ״ל זמיר והוא שם עוף חלש המזמר בראשית ימי האביב וכמו שפירשו רבים עת הזמיר הגיע והיה אז חרוז בחצי הראשון של הפסוק כמו בחציו השני (רמ״פ). (יח) משחקת, רמ״ג ודמ״ש הוסיפו וי״ו החבור, ומשחקת,

ותבז

השלכת נשמה אחרי גו הסבות דרכיך אל מול נוגי תענוגי בשר (כא) וכל אשר תראינה אוהבת אלהיה כזוכרת אחריתה כמצטיידת לדרך בעמל ידיך תרגיזנה (כב) מדי עלותה בבית יי כן תכעיסנה: (כג) העל הבלי חמדות מדמות תטוש יקרת נצח חמדת עולם (כד) והיה כי ישאלך לבבך מחר בקפוץ ילדי יום מי ילד לי את אלה (כה) אף אתה אמור לו שרירות לבבך ועצתו

(כא) דברים יב״יג. איכה א״ט. בראשית מב״כה. איוב כ״כג. (כב) ש״א א״ז. (כד) שמות יג״יד. משלי כז״א. ישעיה מט״כא. (כה) הגדה ש״פ. דברים יט״כח.

באור

שמן הנקרא Кастеровое масло ומצאתי און לדבריו בשבת (כא״א) חזי לי קיקיון דיונה כו׳ ומפרלידוהי (מגרעיניו) עבדי משחא, והטעם שההצלחה אין בה ממש כלל, ולא כלל אפילו סוכה, כי אם כצל הקיקיון, שכמעט תכהו תולעת ייבש ואיננו. (כ) נוגי, שרשו יגה ועניינו יגון כמו (צפני׳ ג׳) נוגי ממועד. תענוגי בשר, בשביל החרוז כתב תענוגי, והיחיד ממנו הוא תענוג, ורומז אל התאוה במאכל ובמשתה וכולל גם התאוה למשגל, לפי שזהו המבטל לשלמות האדם האחרון להמורה (יב״ל ב״ג). (כא) כמצטיידת לדרך, עד״ש רז״ל (כתובות סז״ב) זודאי קליני ואורחא רחיקתא. בעמל ידיך, בהתעסקם בצרכי הגוף המותרים (רמ״ח) (כג) יקרת נצח, הנפש האלהית שהיא, חמדת העולם, הקטן, והוא האדם, או הנחמדה מכל העולם בכללו (רמ״ח). (כד) לבבך שבלך (ע״ל א״א). ילדי יום, כנוי לחדושי הזמן, והם התלאות המיצירות בסור ההצלחה, עד״ש (משלי כ״ז) מה ילד יום, להמורה (ז״א) והענין לרמ״ק ושארי מו״מ, כאשר יקפצו ויכנסו ימי הילדות, ואיננו מתישב עם המשך הענין. והנכון שצ״ל בקצוף (עכוה״ב) ופסוק זה יבאר מ״ש (יט) צל הקיקיון. (כה) אמור לו, להמו״מ. לו, אל הלב ולא יתכן לומר אל הלב או השכל, שרירות לבבך, ולדעתי לו, בעבורו ולעצמו, כמו (ראשית כ״יג) אמרי לי אחי הוא, ע״ש רש״י וכן (שה״ש ב׳) חלף הלך לו, וכעין זה תרגם רפ״ק: אנטוואָרטע דיר, ויותר יתישב גם הלשון אף אתה. שרירות לבבך, בהמנעך מהתעסק בעיון התורה ובמעשה, גרמת לך רעתך על צד הגמול, כי כשיעור ההתדבקות כן יהי׳ שיעור ההשגחה האלהית הפרטית בו (רמ״ח) וכ״ז במורה

ותבז בלבך, רא״ל ג׳ ותבוז בלבבך. (כא) וכל, רמ״ג ואמב״א ג׳ לכל בלמ״ד ת׳ וי״ו. כזוכרת רא״ל ג׳ וזוכרת, רמ״ק בזוכרה רא״פ ורד״ם בזוכרת, והעיר להגיה זוכרת בעזיבת הב׳. ידיך, כ״ה בהחו״ף, וכ״ג רמ״ח ובש״ה ידיה תרגיזנה כ״ה בנ״י וכן העיר רד״ם, ובש״ה תרגזנה בטעות. (כג) בקפוץ. כהב״ה ורמ״ח ג׳ בקצוף וכן העיר מהרי״ר להגיה. ילדי, רי״ט רא״פ ורד״ם נקדו ילדי ביו״ד חרוקה ונמצא פ״א ילדי פשע (ישעיה נז״ב) ע״ד זה. (כה) ועצתו, כ״ה בנ״י וכן תרגם רפ״ק ובש״ה ועצתך:

תתהלל

הרעה (כו) היקלקל עבד מלאכת חקו ורוח המושל לא תמאסנו (כז) היתהלך איש את אדוניו בבלי דעת והוא לא שנא לו:

פרק תשיעי

(א) ומה תתהלל הגבור ברעות נאות הדשא אחרי הבחורים לעיני השמש (ב) בהרביץ בפוך אבניך בצהרים עם עדרי חבריך (ג) האומרים לנפשם אכול ושתה ולבם

יחזקאל יח"ב . (כו) קהלת י"ד . ויקרא כו"מד . (כז) משלי ו"כח , ש"ב יח"ע . דברים ד"מב . (א) תהלים כג"ג . שם כג"ג . רות ג"י . ש"ב יב"יא . (ב) ישעיה כד"יא , ש"ה א"ז . ש"ה א"ז . (ג) תהלים ג"ז . משלי כג"ז .

באור

(י"ח י"ז ג' דעת ה') . (כו , כז) מלאכת חקו , על חלק המעשי . ובבלי דעת , נגד חלק העיוני , ורומז עוד : (א) על סכלות הקיניי וסכלות ההעדרי (הסדר הידיעה) כמורגל בדבור הפילוסופים . (ב) על המפסיד נפשו בזדון , בידעו כי העושר והכבוד הבל , וקפה עליו העתק מהם , או בבלי דעת הדברים , שבהם ישיג השארת הנפש , בחשבו כי העוה"ז הוא העיקר וכאשר ענין אחשון יותר רע מהשני , יאמר על זה : תמאסנו , ועל זה : שנא לו , כי השנאה , בלב , ולא יוציאנה בפועל והמואס משתדל להפסיד (רמ"ח) :

(א) הגבור , נדחקו המפרשים בבאור תיבת הגבור , לדעתם אלא ידובר בזה כי אם משלמות הקנין , ויפרשו גבור בעושר , בתענוגים וכדומה , ולרמ"ק , בחכמה כדרז"ל (סנהדרין קו"ב) ורש"י בתהלים , (ושם נאמר גבור בתורה , לא בתכמה) . אמנם לפי דרכם זה יותר טוב הי' לפרש , שהוא דרך התול , עד"ש (ישעיה ה') גבורים לשתות יין , והפך מ"ש חז"ל איזה גבור הכובש את יצרו , ולדרך באורי הגבורה , כמשמעו ורומז לשלמות הגוף כמ"ש אל יתהלל ה ג ב ו ר בגבורתו , ומוסב על המשכיל . ברעות , מלשון לרעות בגנים (ש"ה ו') . אחרי הבחורים , כפי מנהגם ומשפטם כמו (ירמיה ב') לכתך אחרי במדבר (משלי כה"כג) מוכיח אדם אחרי להקב"ע . לעיני השמש , להמו"מ בפרהסיא , ואיננו מתישב עם הענין , ולד' נעת נאת השמש על האכן ורומז לימי הנעורים , כמו שיקרא המעין עין לרש"פ , ע"ש התגלותו אל שליטת העין אחרי שנסתר מתחת לארץ . (ב) בצהרים , רומז לימי העמידה , עד"ש (קהלת י"א) בבקר זרע זרעך ולערב כו' . בפוך , הוא מין כחל ומתורגם בכל מקום צדידא , ולשד"ל (כ"ח מד') הוא צבע יקר הנקרא azzuro והוא בל"ר Лазурь . עדרי חבריך , עדר יכלול גם פחיתות וחסרון החברים מלשון אים לו נעדר , ורומז למ"ש רז"ל (ברכות סג"א) אל ירבה אדם רעים בתוך ביתו (רמ"ק) וזה לפי שלא נמצא השם עדר על בני אדם , זולת בדב"ה וכמ"ש (ה"יב) עדרי בעלי האסופות . (ג) האמרים לנפשם , הבהמית (רמ"ח) עד"ש (יד"לג)

(א) תתהלל רמ"ג רא"פ רמ"ש וריב"יו ג' יתהלל בטעות כי כל המאמר לנוכח . (ב) אבניך כצ"ל וכ"נ ריבי"ו ובש"ה אבניך ורמ"ש גם חבריך בטעות . (ג) אכל ושתה כה"ג רמ"ח רא"ה והב"א בד' הצווי , בה"ו תו"ף ורש"מ אכל

כל עמם (ד) אשר אין לפניהם כי אם גויתם וגבה רומם המדמה נשיאים וגשם ורוח אין (ה) הלא ידעת כי יש למעשיך זכרון וכי יש למעלה ממך עין רואה ואזן שומעת את כל שאננך ואת כל התרגזך (ו) ועתה על מי בטחת לפרוץ גדרות אשר יסדו אבירי הרועים (ז) המבלי אין אלהים עליך לדעת את מוצאך ואת מובאך (ח) המבלי אין קברים תחתיך להנקם בתוכם מאויבי יי (ט) ואיך לא שמת על לב כי התמורות המגיעות

(ד) ויקרא יח"כז . בראשית מז"יח . משלי כב"יד . (ה) שופטים ט"יא . אבות ב"א . משלי כ"יב . מ"ב יט"כח . ישעי' לז"כט . (ו) מ"ב יח"כ . קהלת י"ח . ש"א כא"ה . (ז) מ"ב א"ג . ש"ב ג"כה . (ח) שמות יד"יא . אסתר ח"יג . תהלי' לז"כ . (ט) ישעי' מז"ז .

באור

נפש בהמתם , ונמצא נפש על העצם והגוף גם בל"ז (במדבר לא"כח) אחד נפש . (ד) וגובה רומם , הגאוה המשכת מגבורה . נשיאים , מענין גאוה ועזות כמו והשאך לבך . וגשם , גשם וגוף שמות באים זה אח"ז (רש"ת) ובדניאל (ג"כז) די לא שליט נורא בגשמיהון , וכל דבר גופני בארמית גשם , להבדילו מדבר רוחני , והוא כ"ע של גויתם וגובה רומם . ורוח אין , אין להם הבטה לשלמות נפשם (רי"ף) , ורוח להמורה (מ"א) הוא גם שם רצון האדם ומחשבתו וכוונת עיונו כמו (משלי כט) כל רוחו יוציא כסיל . (ה) כי יש למעשיך זכרון , לא ידעתי איה מקום זה המאמר ונראה הוא באיזה נוסחאות בתפלה (ע"ל טו"מה) . שאננך , לרש"י ות"י במל"ב ובישעי' כמו שאונך וכפל הנו"ן להפלגה , ולפ"ז יהי' עין רואה כמו ראו דבר ה' . ראה ריח בני , בסמיכות הסגת אבר אחד לאחר (המורה מו"א) ומאשר הרס המקרא בהקדימו שאננך להתרגזך נראה שהכוונה כד' הראב"ע במ"ב , כל התרגזך הבאה לך מרוב שאננך והשקטך ויהי' עין רואה—שאננך , ואוזן שומעת—התרגזך . (ו) אבירי הרועים , את ישראל , שבארו כי אין המכוון באדם שיאכל וישתה , כמבואר בדברי הנביאים ובפרט שהע"ה הפליג לדבר בזה בספריו (רמ"ח) וכן נראה מהמשך המאמרים וכמ"ש (יז"כא) מאביר הרועים על מרע"ה , וכן היא גם דעת רמ"ק , ויתכן שרומז כענין כונה שני' למ"ש רז"ל (אבות ג"יג) מסורת סיג לתורה כו' כי הסיגים נתקנו לבל יבא האדם לתאוה ע"פ שכלו עשרו ותענוגות גופו (ע' תפארת ישראל למהרי"ל) באבות . (ח) קברים , רומז על עניות , צרעת , עורת ומיתת בנים , (נדרים סד"ב) או למ"ש (סנהדרין לז"ב , כתובות ל"ב סוטה ח"ב) לדין ד' מיתות שלא בטלו כמו שרפה , נשיכת נחש וכו' (רמ"ח) . (ט) התמורות , ההשפכות

אכל ושתה , בד' המקור . רומם , כהב"ה , ומהרי"ר העיר להגיה : רוחם ת' רומם . וגשם רא"ה ורי"ט נקדו וגשם בטעות . ורוח אין לרמ"ח היתה נוסחא שניה בדפוס נשיאים , ורוח , וגשם אין כמו במשלי , רחוקה ודחוקה לדעתו לכל הפי' (ו) יסדו , רי"ט רא"פ ריבי"ו ורד"ס נקדו יסדו מקל . (ז) מובאיך , שנוי התנועות לרד"ק מפני הזיווג , רא"פ ורמ"ש נקדו מבואך . (ט) יסבו בלכתם

שְׁלוּחֵי הַהַשְׁגָּחָה לֹא יִסַּבּוּ בְּלֶכְתָּם לִגְמוֹל וְלַעֲנוֹשׁ פְּרָטֵי הָאָדָם וְכִתּוֹתָיו (י) וְכִי מִפִּי עֶלְיוֹן תֵּצֵא הַשְׁפָּלַת הַנָּדִיב וַהֲרָמַת הַנָּבָל (יא) יוֹם יַעֲלֶה בְמַעֲלוֹת אִישׁ הַבְּלִיַּעַל מֵיְיָ הָיְתָה נְסִבָּה וְיוֹם מִשָּׁמַיִם יֵרֵד אִישׁ הָאֱלֹהִים הַמֶּלֶךְ דִּבֶּר רֵדָה

(יב) וְאֵיךְ עַל אֵלֶּה לֹא פָקַחְתָּ עֵינֶיךָ (יג) הַהִסִּיתוּךָ גַּם יָכְלוּ לְךָ רַעְיוֹנִים זֵדוֹנִים וּסְעִפִּים נִרְפִּים (יד) יוֹמָם יְעַצוּךָ כְלָיוֹת

יחזקאל י״ח. (י) איכה ג״לח. משלי כה״ז. ישעיה לב״ה. (יא) שמות כ״כו. ש״ב טז״ז. מ״א יב״טו. דברים כח״כד. מ״ב א״ט. (יב) איוב יד״ג. (יג) ירמיה לח״כב. ש״א כו״יט. (יד) תהלים יג״ג, טז״ז. איוב יט״כז. תהלים טז״ז. מ״ב

באור

מקרי הזמן ופגעיו. פרטי האדם, כל אדם בפרט (ערש״י עמוס ו״ה). וכתותיו, חבורת אנשים בדרז״ל כתה, ותרגום בני האלהים כתי דמלאכיא, רומז להמורה (יח״ג) שלא יתכן לומר שההשגחה מינית, לא אישית, כמו שנתפרסם מקלת דעות הפילוסופים. והנה לרמ״ק אלהים עליך, רומז לדעת ארסטו, שההשגחה איננה רק בשמים לא בארץ. קברים—לדעת האשעריאה כי כל דבר בשמים ובארץ, גם דרך הטוב והרע שילך בו האדם מוכרחים לרצון ה׳. ולגמול ולענוש—לדעת תורתנו האמתית כמבואר במורה (יז״ג) ע״כ. אך מי לא יראה עד כמה גדול טעותו, ואין כאן שום רמז לדעות ארסטו והאשעריאה, ואין להאריך. (י) מפי עליון תצא, כנראה רומז להמורה (יט״ג) כי לדעת על בריו ענין צדיק ורע לו רשע וטוב לו, אין אנו יכולין מרוב מעלת עלם ה׳ וקוצר שכלנו. (יא) יום, ויום. כמו יש יום, ויש יום. זדונים, כי יזיד (שמות כא״יד) ת״א ירשע, אשר זדו (שם יח״יא) פירש״י הרשיעו, ובתהלים (קכ״ד) המים הזידונים פי׳ הרשב״ם תואר, והנפרד זדון בצירי ונכתבה בו היו״ד ע״פ ופירושו שוטפים בזדון ורשע. וסעפים, מחשבות לרש״י (תהלי׳ קיט״קיג) וכת״י וצריך להוסיף מחשבות ספק הנוטות אנה ואנה עד״ש הפוסחים על שתי הסעפים. והכונה לרמ״ת רעיונים זדונים, לכפור בעיקר. וסעפים נרפים, להסתפק בתוארין, כמו שהוא אחד, בלתי גשם ומשגיח בפרטיו ע״כ, וממ״ש (יב) ואיך על אלה לא פקחת עיניך, נראה שהכונה על התועה בספק בנידון השגחת ה׳ בפרטיו, כמדובר לפני זה (ה—יא). (יד) כליות, החושבים כל מחשבות לרש״י

בלכתם בנ״ח יסבו בלכתן כביחזקאל א׳ רמ״ק ורד״ם העירו להגיה תסבינה ול״צ כי הוא מוסב על שלוחי ההשגחה ולא על התמורות. פרטי, כ״נ בה״ו חו״ף ורש״מ ע״מ זְמַן כי הנפרד לב״ן פֶּרֶט, ובש״ה נקוד פְּרָטֵי, מהם רמ״ק ורד״ם העירו להגיה פֶּרֶט ורד״ם — פְּרָטֵי ע״מ פֶּרֶט בנפרד (י) השפלת, כ״ה בנ״י והוא לישנא דב״א וכמו והרמת, ובנ״ח שפלת. (יא) רֵדָה, רא״ה רא״פ ורי״ט נקדו רְדָה בטעות. (יג) זֵדונים כ״נ רא״ה רא״פ ורמ״ש, ובש״ה זְדונים בשו״א הזיין, וסעפים, רד״ם הגיה, ושעפים בשי״ן ול״צ כי נמצא (מ״א יח״כא) גם בסמ״ך על מחשבה, רמ״ג רא״פ ורמ״ס, וסעיפים בשתי יודי״ן ולא נמצא ברבים ביו״ד אחר העי״ן. (יד) יְעַצוּךָ, רא״ה, רי״ט רא״פ ורד״ם נקדו יְעָצוּךָ בטעות.

לחכך

כְלָיוֹת אַף לֵילוֹת יְסָרוּךָ בַּשּׁוֹטִים (טו) הַמְתִּיקוּ לְחִכְּךָ רִגְבֵי הַכִּשָּׁלוֹן בְּחֶמְאַת פְּתָנִים בַּחֲמַת תַּנִּינִים מְסוּכָה (טז) וּבַעֲלִילוֹת הִשְׁחִיתוּ הִתְעִיבוּ הִכְאִיבוּ לְךָ כָּל חֶלְקָה טוֹבָה וּתְשׁוּעוֹת בְּחֶלְקַת אֲמָרִים רַכּוּ מִשֶּׁמֶן (יז) מַה לְּךָ נִרְדָּם לָמָּה רָמוּךָ לְתִתְּךָ יוֹרֵשׁ עֶשֶׂר אֲרָצוֹת כָּאֵלֶּה כָּל יְמֵי עוֹלָם וְאַתָּה שָׁאוּל בֵּרַכְתִּי בֵּיתֶךָ מִדַּת יָמִים (יח) אֲרוּרִים הֵם כִּי גֵרְשׁוּךָ מֵהִסְתַּפֵּחַ בְּנַחֲלַת קְדוֹשִׁים מְצוֹרָם חֲצַבְתָּ מֵהִתְעָרֵב בְּסוֹד חַיּוֹת הַחַיּוּךָ וּמְעוֹנוֹת אֲרָיוֹת הָיוּ לְךָ לְמָעוֹן

יב״יא. (טו) ש״ס ב״ג. איוב כא״לג. שם כ״טז י״ז. דברים לב״לג. (טז) תהלים יד״א. מ״ב ג״יט, כה. משלי ב״טז. תהלים נה״כב. (יז) יונה א״ו. ש״א כח״יב. שופטים יח״ז. בראשית כו״ג. ישעיה סג״ט. ש״א כח״יב. תהלים קכח״ג. שם לט״ה. (יח) ש״א כו״יט. ישעיה נא״א. ש״ה ד״ח. תהלים עא״ג.

באור

(תהלים קלט״יג) ובדרז״ל (ברכות סא״א, שבת לג״ב) כליות יועצות. כלות, שמכלות את בעליהן (רמ״ח רש״מ ורמ״ק) והכונה דעות נפסדות. יסרוך בשוטים, תהיינה לו לפוקה ולמכשול לב. (טו) לחכך, מענין אם חכי לא יבין הוות (איוב ו״ל). רגבי הכשלון, רגבים הנותנים מקום לטעות, עד״ש (ישעי׳ נ״ט) כשלה אמת (ש״א כ״ה) מכשול לב (מלאכי ב׳) הכשלתם רבים בתורה, וכמ״ש (י״טז) רוכלת המכשולות (י״ד מז) ומכשולי הזמן. וטעם המתיקו, באמרם למר מתוק ולרע טוב. (טז) ובעלילות, מענין ערמה ומרמה כמו (תהלי׳ קמא״ד) עלילות ברשע. חלקה, מענין ירושת נחלה, תרגום חלקה טובה, אחסנתי׳ שפירא, וכמו שהולך ומפרש (יז) לתתך יורש כו׳ (יח) מהסתפח בנחלת קדושים ואפשר רומז עוד אל כחות הנפש, הנקראים גם חלקי הנפש (ע״ל ה״ה) והטעם השחיתו כל חלקה טובה, בשומם כל טוב לרע והמתוק למר. (יז) נרדם, (ע״ל ה״ז). עשר, מספר הגוזמא כמו ואפו עשר נשים, עשרת מונים. כל ימי עולם, בהתול, לזאת הוסיף מלת כאלה הרומז על עוה״ז לבל נתעה לפרש יורש ארצות על עוה״ב כמ״ש (ה״טז) יירש ארץ. ואתה שאול, מקביל ליורש. בירכתי ביתך, לעשר ארצות. מדת ימים, לכל ימי עולם (רמ״ח) ומדת ימים, ימים מספר (רש״מ). (יח) בנחלת קדושים, לרמ״ח השכלים הנבדלים. ובסוד חיות, השגת הגרמים השמיימים, שבתנועותיהם יתקיימו החיים בעולם השפל כדעת המורה (ב״ג) ולרמ״ק חיות הם מלאכי מעלה מענין חיות הקדש דיחזקאל א׳, ונקראים חיות לפי שמשפיעים החיות לכל נברא שלמטה מהם להרמב״ם (יסו״ה ב״ז) ומפרשיו. ומעונות אריות, מוסב על גרשוך, ר״ל גרשוך ממעונות

(טו) לחכך, רמ״ג ואמב״א לך ת׳ לחכך. (טז) ותשועות, כ״ה בנ״י, רמ״ק ג׳ ותשועת עולמים, ובש״ה: ותשועה וכנרא׳ נתוספה תיבה זו מיד איזה מעתיק טועה וצריך להשמיטה. אמרים, רא״פ ג׳ אמרָם. (יז) עשר. רד״ם לא אל נכון הגיה, עצר ת׳ עשר. ביתך, רמ״ג, רי״ט ורמ״ש ג׳ ביתיך ביו״ד הרב׳ בטעות. ימים, בנ״ח הוסיפו ה״ה, הימים, ויותר נראה להגיה: ימיך. (יח) ומעונות,

להרי״ף

(יט) וְאִם עַל אוֹצְרוֹת מוּפָז וּסְגֻלַּת מְדִינוֹת אֲשֶׁר כָּנַסְתְּ
הוֹסַפְתְּ גַּאֲוָה לְגֵוָה בְּהַשְׁפִּילֵךְ לְפָנֶיהָ רוּחַ נְדִיבָה (כ) רָאָה
הֻכֵּית בְּשֵׁבֶט סִכְלוּת וְנִגְעֵי עִוָּרוֹן (כא) הַעַל אוֹצְרוֹת חֹשֶׁךְ
צָרַרְתְּ שְׁגָאַת צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים (כב) הַעַל רַצֵּי כֶסֶף
עֹשֶׁקֶת וְרָצַתְּ כֶּסֶף אֲמִתִּי וּתְשׁוּקָה נִכְבֶּדֶת (כג) אֶפֶס כִּי לֹא
תִהְיֶה תִּפְאֶרֶת הַמָּמוֹנוֹת נִמְשֶׁכֶת
(כד) עוֹד מְעַט וְיָצְאָה רוּחַ אֱלֹהִים רָעָה לִבְזוֹר רְכוּשֵׁךְ
(כה) וְהָיוּ כְלֹא הָיוּ חֲמִשִּׁים אַלְפֵי זָהָב
אֲשֶׁר בְּקִנְיָנָם מָכַרְתְּ נַפְשֵׁךְ
(כו) יִתְהַפֵּךְ הַזְּמַן כִּמְעַט רֶגַע לָקַחַת חֵן וְכָבוֹד מֵעַל רֹאשֵׁךְ

(יט) קהלת ב״ח. משלי כה״ז. תהלים נא״יד. (כ) משלי כג״יג. שם כו״ג. תהלים פט״לג. (כא) ישעיה מה״ג. ש״א כה״כט. (כב) תהלים סח״לא. ש״א יב״ג. (כג) שופטים ד״ט. (כד) שמות יז״ד. נה״א כב״כא. ש״א יח״י. דניאל יא״כד. (כה) עובדי׳ א״טו. תהלי׳ קיט״עב. (כו) איכה ד״ו. עזרא ט״א. תהלים יד״ב. משלי א״ט.

באור

אריות, והם הגלגלים מעון השכלים הגדולים, וקוראם אריות לחזק כחם בלתי תכלית להניע הגופים הנעה נלאית מדבקת (רמ״ה) וכעין זה באהרו יתר המפרשים הקדמונים ואריות עד״ש (יב״יג) הגבורים, ולרמ״ק והב״א הכונה שהדפוק משם להתגורר פה בילל ישימון מעון לחיות טורפות, ולרא״ל מעונות אריות כנוי לגיהנם, אך כאשר לא אמר מעון תנים תחת מעונות אריות נראה יותר באור הקדמונים. (יט) לגוה, בשביל החרוז כתב גוה אף כי לא נמצא רק פעם אחת (איוב כ״כה) שלף ויצא מגוה, על תוך ופנימות, והושאל על הגוף, על כי הוא כמו נרתק לנפש, עד״ש (דניאל ז״טו) אתכרית רוחי וגו׳ בגו נדנה (סנהדרין לט״ב) כולהו גופי דרופתקי ניהנו (נרתקין לרש״י). (כא) אוצרות חשך, לרי״ף מענין חסרון ופחיתות ולרמ״ק הסך כנוי לתבל מקום חושך וצלמות, והנה לרד״ק בישעי׳ האוצרות שהטמינו מלכי בבל במקום סתר וחושך וכמ״ש שם מטמוני מסתרים, וכאן לדעתי הכונה האוצרות המחשיכים את השכל שהוא אור הלב, וכמ״ש במורה (ח״ג) על הגוף התמר העפרי-החשוך. צרורה בצרור החיים, כנוי לנפש (ע׳ חגיגה יב״ב, שבת קנב״ב, הל׳ תשובה ח״ג). (כב) רצי כסף, לרד״ק חתיכות כסף. עושקת, ותשוקה, לרמ״ה התשוקה להשגות שכליות. (כג) הממונות, בלע רכוש והון ע״פ רוב מתורגם ממון (תשבי) וכן הוא בלשון יון ונמנס במלות זרות גם בשאלי לשונות. (כה) אלפי זהב. תרגום אלף

להרי״ף היתה נוסחא ממעונות, והיא הנכונה לדעתי וכ״ה לשון הכתוב. (כ) הכית, כצ״ל ביו״ד, ובכל ההוצ׳ נשמטה היו״ד בטעות. עִוָּרוֹן רמ״ג ואמב״א הוסיפו ה״ה העורון. (כג) תפארת הממונות. כ״ה באנ״ה ממונותם רמ״ג ואמב״א ג׳ תפארתך (כבשופט), הממונית. (כד) ויצאה, רמ״ק ג׳ ותצא.
חמשיך

(כז) וְתֵרֶד אֵשׁ הָאֱלֹהִים מִשָּׁמַיִם וְתֹאכַל אוֹתָךְ וְאֶת חֲמִשֶּׁיךְ
(כח) וּמָה אֶחְמוֹד אֲדָמָה כְּאַדְמָה וּצְבָא כִּצְבֹאִים
(כט) שְׁמוּרָה עֶבְרָתָהּ בְּחֶבְרָתָהּ
אַמִּיץ קִשְׁרָהּ בְּקִשְׁרָה
(ל) מְתֻקָּה וּצוּפָהּ כְּקַשׁ בְּסוּפָה
אַחֲרִיתָהּ וְסוֹפָהּ כְּקָנֶה וְסוּפָה
קָלוֹן מַתְמִיד וְחֶרְפָּה רְצוּפָה
(לא) אוֹ מַה יִּתְעַנֵּג בְּשָׂרִי בְּהִתְבַּשֵּׂר עַל רוֹב שָׁנִים

(כז) מ״ב א״ו י׳. (כח) הושע יא״ח. (כט) עמוס א״יא. ש״ב טו״יב. (ל) תהלים יט״יא. פג״יד טז. יואל ב״כ. ישעיה יט״ו. משלי יח״ג.

באור

ככרין דהב. (כז) חמשיך, חמשים אלפי זהב שאמר (לה) (ג).
(כח) אדמה, להמו״מ מוסב על תענוגים ארציים, ורמ״ה נותן טעם למ״ש כאדמה, כי ארץ סדום, בהיותה כגנ״ה׳, שבעת לחם השקט וגאון (כאשית יג״ו, יחזקאל טז״מט) הסבה ליושביה לבעוט ביוצרם, וזאת היתה סבת הפכה ע״כ. אך ממלת ו צ ב א, ומכל המאמרים (לא-לו) נראה שהכונה על ימי חיי האדם על ה א ד מ ה, וצבא, ענינו זמן קצוב ומוגבל לרש״י באיוב (ז״א, י״ד, ישעיה מ״ב) ולרד״ק בשרשיו, ורומז אל המשל, אשר התחיל בו את המחלקה הזאת (ה״א—ב׳) העולם ים זועף והזמן גשר רעוע (כאדמה וכצבאים) ומה מאוד השכיל בהפכו להמשיל סדר המאמרים, מאשר אמרם אל ההמוני, לבעבור סבב את פני הדבר, לשוב למשלו, ולדבר על הנמשל בפרט בשני פרקים הבאים, וכל הענין מכאן עד סוף פרק זה מקביל לפרק ז׳, אשר הוא חתימת המחלקה השנית והמדבר ג״כ אל המשכיל וההמוני יחד, והמבינים יבינו השנויים בין שניהם, וע׳ הערה ג׳ בסוף הספר, ואפשר אדמה רומז, כענין כונה שניה, לתענוגים ארציים הנמשכים מ ע ו ש ר, וצבא, ל ג ב ו ר ה, כפי שהוא מעלת הצבא לרד״ק (ע״ל יב״פ). (כט) קשרה בקשרה, הראשון מענין קשר ומרד והשני—חברה ואהבה כמו ונפשו קשורה בנפשו (ראשי׳ מד׳). (ל) סופה הא׳, רוח סערה, הב׳ סוף דבר וסג׳ שבלי קש הגדלים בקצה המים כמו קנה וסוף בישעיה, והה״א לצורך החרוז, אף כי לא יבא עם ה״א בסוף לעולם. רצופה, בדרז״ל ענינו חבור, כמו יתים רצופים, ובמקרא רצוף אהבה, מלשון רצפה, שהוא הנעת אבנים ו ח ב ו ר ן. ויהיה לרף ורצף לענין אחד (תשבי). (לא) בהתבשר, בשביל לנע״ל, ועד״ש חז״ל (ברכות ירושלמי אין עומדין) אם כוונת לבך בתפלה, תהי׳ מבושר שנשמעה תפלתך (ברכות יד״א שבת סג״א). המשביע עצמו מדברי תורה. כל העושה מצוה כו׳ אין מבשרין

(כז) חמשיך, רמ״ג ואמב״א חמישיך ביו״ד אחר המ״ם בטעות. (כט) קשרה בְּקִשְׁרָה הראשון שֵׁם, והב׳ מקור מקל, רי״ט ורד״ם נק׳ בְּקִשְׁרַת ולא נמצא הפיעל על חברה וריעות, ובש״ה בְּקִשְׁרָה. (ל) מְתֻקָּה, רד״ם נקד מתקה כבשופט׳. כַּקַּשׁ בסופה, בנ״ח וסופה בוי״ו ת׳ הבי״ת, וסופה רמ״ק העיר להגיה
וסוף

ומתבוססת תמותה אין מנוסה (לב) מה יגבור לגבורות עברות וקברות אחריתם (לג) או ישמן לשמונים אשמנים בצדם (לד) או יתעשת לתשעים אין תשועה בגבולם (לה) היתנשאו למלוך נמלים יתמוללו וימלו ורמשים ימסו כמו מים (לו) ואם יום או יומים יעמודו הלנצח חרב לא יאכלו (לז) ואיך תצלחנה שדמות סדום ועמירי עמורה ·

פרק עשירי

(א) תבל מקור הבליה וההפסד המהבליך ניחל

(לא) תהלים לז״ית. דס״ב כב״ז · (לג) ירמיה ה״כח. (לד) ירמיה שם. תהלים קמו״ג. (לה) מ״א א״ה. תהלים נח״ח. (לו) שמות כא״כא. ש״ב ב״כו. ישעיה א״כ. (לז) דברים לב״לב. (א) ירמיה כט״יא.

באור

אותו בפורות רעות. (וע״ל יד״נו). ומתבוססת, ענינו רמיסה ובעיטה דרך בזיון. (לב) לגבורות, תואר לזקנה, כמו (תהלים צ׳) ואם בגבורות שמונים שנה, ובדרז״ל (מ״ק כח״א, גיטין כח״א) זקן שהגיע לגבורות—לשמונים שנה. (לג, לד) ישמן, יתעשת, מן שמנו, עשתו בירמי׳, ואם כי לא נמצא עשת בהתפעל על שומן בריאות והזק שתיר לו המליץ בשביל נגע״ל, ואולי הוא מן עשית ברזל (יחזקאל כז) ת״י עדקמן דפרזלי ובדרז״ל עששיות של ברזל והטעם חזק נבריאות. אשמנים, לרש״י ורוב המפרשים מחשכים ולרד״ק קברים. (לו) חרב, מענין הריסה ושביתה. (לז) שדמות סדום ועמירי עמורה, יסיים במה שהתחיל (כח) אדמה כאדמה וגבא כגבואים, שהם משלי העולם והזמן, ועמירי, הנפרד ביחיד, עמיר, כמו (עמוס ב׳) המלאה לה עמיר ובסמיכות, עמירי.

עתה ישוב למשלו (ח״א ב׳) ויבאר בפרט בפרק זה, איך העולם כים זועף, (א) תבל, לריבי״ו נגזר ממלת בל, ונרדף בענינו לפעל בלה, ולכן אומר: מקור הבלי׳, מוצא השעדרים. ולב״ז נגזר מש׳ בלל כי הארץ היא החמר, והשבל על הילורים שהם בלולים ומורכבים ומפסידים ובלים. מקור הבלי׳ וההפסד, כי הברואים כהין מהד׳ יסודות ולהם יפסידו, והיסודות יתהוו קצתם מקצתם ויפסדו קצתם אל קצתם, ואין קיום כי אם במין והנפש הנאצלה מכבוד הבורא, כמבואר באריכות במורה (ע״ב א׳) ה׳ יסו״ה (ג״י, ד״א ג׳ ד׳ ח׳ ט׳) ונפסד לרש״ת הוא תואר מה שנפרד לורתו ותאבד בהשתנות החמר הנושאה, עד שיקבל לורה אחרת, כי אין נפסד

וסוף וע״ב. בהתבשר, רש״מ ג׳ בהתבשרי, ימסו רא״ה ג׳ ימאסו כמו בתהל׳. (לו) יאכלו. רא״ה נקד יאכלו. (לז) שדמות, ועמירי רא״פ גרס שדמת, ועומרי בטעות.

(א) הבלי׳ ; רא״ה ג׳ הבלים ; ת׳ הבלי׳ (?) וההפסד כ״ה גם בתשבי, ורד״ס נקד

להתנחל להשאיר לנו אחרית ותקוה (ב) מוצא העדרים הממך נקוה למצא שם ושארית (ג) כי אתור בחקירת שרשך ומוצאך מאין באת ואיך נוצרת לדעת התוכלי להיטיב התצלחי למלוכה

(ד) מצאתי בוניך היו בעכריך ועשיך מהרסיך

(ה) ידי מעצביך מעציביך ומציביך מחריביך

(ו) הרביצוך בעש יסודך ברקב (ז) המציאו אפס מזגך

(ב) תהלי׳ סב״ו. ש״ב יד״ז. (ג) ראשית מב״ז. ירמיה יג״כג. יחזקאל טז״יג, טו״ד ; (ד) שופטי׳ יא״לה. ישעי׳ מט״יז. (ה) איוב י״ח. ישעי׳ מט״יז. (ו) הושע ה״יב. (ז) ישעי׳

באור

אל העדר גמור, ואין הווה מהעדר גמור. המהבליך, מחמודותיך הבל. אחרית ותקוה, בו לתשועת עולמים אחרי כלות הגוף והפסדו (רמ״ק) וזה כמ״ש (משלי כג״יח) אם יש אחרית להכסדי והראב״ע על השארת הנפש, וברי״ס (טז״ב) שיש לה אחרית. (ב) מוצא, שם להתחלת הדבר. ושארית, ע״ל (ד״א). (ג) למלוכה, להנהיג אותנו בדרך הטובה, וע״ז יורה התוכלי להיטיב, וכמ״ש (ח) האלך אחריך. והשם מלך לרש״פ מסתעף מהפ׳ הלך, על כי הוא מוליך ומנהיג את העם לענין ישר וע׳ באו״ת לאד״ס הכהן (שא״ח). (ד) בעוכריך, מענין סבוב קלקול והפסד כמו (משלי יא) עוכר ביתו. (ה) מעצביך מעציביך, הא׳ מבנין פיעל והענין יצירת דמות ותבנית לורה החיצונה כמו (איוב ד׳) ידיך עצבוני, והב׳ מהפעיל וענינו עצבון, והכונה תרבן והריסה המעצבת לב כמו (תהלים ע״ח) יעציבוהו בישימון. (ו) הרביצוך, הפ׳ רבץ הונח על שכיבת בהמות וחיות והושאל על המונחה כמו (ש״ה א׳) איכה תרביץ. בעש, תולעת אוכלת הבגדים ומושאל על הרקבון, ר״ל נרקב ונאכל מעש. (ז) המציאו, בדב״א על המצאת דבר חדש. אפס, ענינו העדר וכלה, ר״ל שהי׳ כלה כמו אפס המץ, באפס עצים. מזגך, ענינו ערוב חלקים מזגיים, וע׳ ערוך. נמסה, מענין שחיקה ונמיחה כמו (מיכה א״ב) ונמסו ההרים. הרכבתך, הרכבה שכנית לרש״ת שלא ימזגו הנפרדים, אך יושם האחד בצד השני, כבית המורכב מאבנים, עצים ורעפים, וכן תרגם הרמבמ״ן: דייגע פליססיגען טהיילע זינד דער אויפלעזונג נאהע, אונד דיא פעסטען בעשטאנדטהיילע צערפאללען.

נקד וההפסד. המהבליך, רא״ה ורמ״ש נקדו המהבליך. (ב) העדרים, רד״ס נקד העדרים (ע״ל ד״ב, ח״ג). הממך, נקד רד״ס נקד ה״ה של הממך וכן לעיל (א) המהבליך בפתח ובדגש המ״ם שלא כדין, רי״ט וריבי״ו הממך בטעות. (ג) בחקירת, רמ״ג ואמב״א בחקירות ומוצאך, רא״ה וריב״ו נקדו ומוצאך ורמ״ש ומוצאך. (ד) היו, רמ״ג ואמב״א השמיטו תיבה זו. מהרסיך. בהחו״ף ורמ״ק מהריסיך ובאנ״ח מהרסיך בטעות. (ה) מעצביך מעציביך, רי״ט ורד״ס סרסו הנקוד מעציביך מעצביך בטעות. (ו) הרביצוך, יסדוך, רמ״ג ואמב״א, הרביצך, יסדך, ורא״ל, יסודך בטעות. (ז) המציאו, רמ״ג ואמב״א—המציאך בטעות. אפס, רמ״ג ורמ״ש באפס. נמסה כצ״ל והוא מהכפולים וכ״נ רמ״ס, ובש״ה נמסה ולא

נִמְסָּה הַרְכָּבָתֵךְ (ח) אֲבָל אַחֲרֵי עָמְדִי עַל מוּמֵךְ וְגָלִיתִי
חֶרְפָּתֵךְ לְכָל מוֹצְאֵךְ הָאֵלֵךְ אַחֲרַיִךְ הַאֶתְכַּבֵּד בְּחֶבְרָתֵךְ
(ט) הַאוֹסִיף עוֹד חֲשׁוֹק בְּיָפְיֵךְ הַנִּרְאֶה לְעֵינֵי אֲחֵרֵי בְזִיתִיו
בְּלְבָבִי (י) וְאֵיךְ אֶסְכֹּל וְנַפְשִׁי אֶשְׁכֹּל וּמֵאֶשְׁכּוֹל מְרוֹרוֹת

טז"ד, לד"ג. (ח) עזרא י"טו. יהושע ה"ט. ראשית ד"יד. ירמיה כ"ג. (ט) משלי ו"כה. ש"א טז"ז, יחזקאל כג"טז. ש"ב ו"טז. (י) תהלי' לה"יב. דברים לב"לב.

באור

ולרמ"ח ענין כל ד' פסוקים אלה (ד—ז) כזה. (ד) בוניך, היסודות הד' הם עיקר כל המורכבים תחת גלגל הירח, והם בעלי איכות, שנים מהם, הקור והחום פועלים, ושנים, הלחות והיובש מתפעלים, והנה תמידות הסוי' בהתגבר הכחות הפועלים על המתפעלים, אך כשיגברו המתפעלים יהי' העפוש, המסיבה ההפסד, הסתוך והשנוי, וא"כ סבות הבנין הם סבות עכרותו והפסדו, וזה מ"ש היו בעוכריך. ועושיך, כמו ובן הבקר אשר עשה יאשר תקן והכוונה התקון והעשי' בכל מתהוה הוא המזג, שמתחדש מעירוב היסודות, וכפי שעור ערובם זה בזה יתחדשו המזגים, שמתחלפים בין מין למין ובין איש לאיש, וא"כ מזג כל בעל חי, להיותו נוטה לאחד מן האיכות יותר מזולתו, הוא סבת הפסדו, כי מי שמזגו קר לא יסבול רבוי קור וכן לספק, וזה מ"ש, ועושיך מהרסיך. ואפשר רומז על הד' כחות הטבעים, שמושך המחזיק, המעכל והדוחה, שהם סיבת הוית האדם וקיומו בשפעולותיהם בשלימות, ר"ל שלא ימשוך המושך כ"א הנאות לגופו וכן הדין בשאר ג' כחות, ואם ימשוך כל מה שיזדמן יתחדשו חליים המהרסים את הגוף. (ה) ידי מעצביך, חוזר ומפרש, כי הכחות הפועלים אם יצאו משווי פעולתם יפסידו המורכב ויחדשו חליים. ומציביך, הכחות המתפעלים עם היותם מציבים המורכב, אפשר שיהיו סבה לחרבן בנין הגוף בצאתם מגבולם הטבעי. (ו) הרביציך בעש, כי היסודות לפעמים מכלים הגוף כעש המפסיד בגד, ולפי שהיסוד המפסיד התמונה והוא האויר מלד היובש, לזה אומר, יסדוך ברקב, כי בהיות היובש מסבת העדר החיים שנה הוא בעל חי, במדרגת הרקב לעץ המפסיד תמונתו, ולפי שהמזג אי אפשר שיהי' שוה, והוא אם כן קרוב ההתפעלות, לכן אמר (ז) אפס מזגך, ר"ל שהוא אפס וכלה בכל עת ובכל שעה, לפי שכל אלה, או אחד מהם הוא סבה. נמסה ההרכבה, ע"כ. ויהי' מזגך לדעתו מענין ערוב כחות ההפכיות שבאדם כמורגל בדב"א. (ח) עמדי, מענין קיום וחוזק כמו (עזרא י') עמדו על זאת, ובדרז"ל עומד על דעתו, עומד בדבורו. מוצאך, המבקשים למלאך כמו (שה"כ) מלא את האלים. האלך אחריך, יפרש מ"ש (ג) התוכלי להיטיב. (י) ואיך אסכל הבנתי, וכמ"ש (יא"יא) שסכל הבנתו. מרורות מרוריך, הכפל להפלגה (ע"מ 15 § ט).

ולא נמצא הנפעל בנל"ה. (ח) מוּמֵךְ, רא"ה והב"א ג' מומך ביחיד, וְגָלִיתִי, בנ"י גם רמ"ק ורא"ל ג' וגלותי מכפולים, ואף שיש לו דמיון מה בהוראת נל"ה מצאתי דעת יתר נ"ח בנקוד תיבה זו יותר מכוונה, וכן גרים רמ"ח כנראה מבאורו. האלך, רד"ס נקד ה"ה של האלך רי"ט ורמ"ש גם של האתכבד בחטף שלא כדין. (ט) האוסיף, רי"ט ורמ"ש נק' הה"א בחטף לא כדין. חֲשׁוֹק, רי"ט רא"פ ורד"ס נק' חָשׁוֹק ורש"מ חָשׁוֹק. אחרי בזיתיו, רמ"ג ורמ"ש ג' אחרי אשר בזיתיך. (י) אֱסכל. אַשֻׁכל כצ"ל וכ"נ רא"פ רבי"ו ורמ"ש בנ"י אָסְכֹּל אשכל

מְרוֹרַיִךְ וּמְלַעֲנַת עֲנָבַיִךְ אָכֵן עָשׂוֹת פְּרִי וּתְנוּבָה (יא) הַמֵּעוֹז
צַחֲנַת שְׁחִינִים בְּחֶמַת תַּנִּינִים אוֹצִיא מָתוֹק (יב) וּמִגְוִיַּת הָאֲרִי
וְהַדּוֹב אֶרְדֶּה דְּבָשׁ (יג) אַף כִּי בַּחֲזוֹתִי חֲשׁוּקַיִךְ בְּנֵי בְלִי
שֵׁם וְאַנְשֵׁי הַשֵּׁם הֵמָּה שְׂנוּאָיִךְ (יד) רְאִיתִיךְ תְּלַקְּטִי
הַקְּלִיפּוֹת וְהַתּוֹכוֹת תִּזְרוֹקִי (טו) תְּאַסְּפִי הָאֲסַפְסוּף תְּקָרְבִי
הָרֵק וְהַמָּלֵא תַּסִּיעִי (טז) בְּזֹאת תְּעִידִי עַל שָׁרְשֵׁךְ רוֹכֶלֶת
הַמִּכְשׁוֹלוֹת סוֹחֶרֶת הַחֶסְרוֹנוֹת (יז) בְּזֹאת תַּכְרִיזִי עַל
נַבְלוּתֵךְ אֵשֶׁת לַפִּידוֹת (יח) בְּהִשְׁתַּדְּלֵךְ כָּל הַיּוֹם בְּרוֹב
רִשְׁעָתֵךְ הָסֵר הַמְּלָכִים אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ וְשִׂים פַּחוֹת מִשְׁפָּחוֹת

ישעיה ה"ב, לז"לא. (יא) שופטים יד"יד. יואל ב"כ. דברים לב"לג. (יב) ש"א יז"לד. שופטים יד"ט. (יג) מ"א ה"כז. איוב ל"ח. בראשית ו"ד. (יד) חגיגה טו"ב. (טו) יהושע ב"יח. מ"ב ד"ג, ד'. (טז) יחזקאל כז"טו. (יז) שופטי' ד"ד.

באור

ומלענת ענביך. מענביך המרים כלענה, רומז כי תענוגי הגוף שהם מחמדי תבל מרים בסופם. (יא) שחינים, לצורך החרוז, ולא נמצא ברבים. (יב) הארי והדוב, בשופטים, מגוית הארי רדה דבש, ובשביל לנע"ל עם ארדם הוסיף והדוב כבש"ת, ורומז לרמ"ח כי לא רבים יחכמו להנות מן העולם בשעור ההכרחי לקיום הגוף והשלמת הנפש, כי צריכה התבונה וגבורה לכבוש היצר בגבורת שמשון שהועילה לו להרוג את הארי ולאכול ממנו דבש למקלת הימים. (יג) אף כי, כל שכן כמו (מ"א ח') אף כי הבית הזה. (יד) והתוכות, הגרעינין שבתוך הקליפות. תזרוקי, הפ' זרק לרש"פ סונה על זריקה אומנות, ובדרז"ל ישמשו על כל אופני הזריקה. (טו) הרק, תואר לפחות המדות כמו (שופטים ט') ריקים ופוחזים. והמלא, מתנגד לרק. (טז) על שרשך, היותו פורה ראש ולענה (רמ"ח). רוכלת המכשולות, סוחרת החסרונות, במשכך קונים אחריך, ובמכרך להם אך מכשולות וחסרונות. (יז) אשת לפידות. לרמ"ק כנוי לתבל להיות סחרה ואתננה כלפיד אש ולא ינקה כל הנוגע בה, ולהרי"ר הנכונה להביא כל פיד ושבר ואסון. (יח) בהשתדלך, תרגום ויאבק ואשתדל. רשעתך, רשע יאמר גם על בלבול והשחתה כמו (איוב ל"ד) והוא ישקיט ומי ירשיענו, ואולי צ"ל רעתך. פחות, לאדם שפל וגרוע קורין פחות (התשבי).

אָשְׁכֹּל, ולא נמצא סכל בקל, רי"ט ורד"ס נקדו אֶסְכֹּל אֲסַכֵּל, ויקלקלו החרוז. ת' מרוריך ול"צ, מרוריך, כהב"ה, מהרי"ר העיר להגיה תמריך ע"ב. ומלענת, בנ"ח ומלענות ולא נמצא ברבים. עֲנָבָיִךְ בנ"י נק' עֲנָבַיִךְ בטעות, (יא) אוציא, רמ"ג ואמב"א ג' אמצא ת' אוציא ואינו מתישב. (יב) אֶרְדֶּה, רא"ה ורא"פ נק' אֶרְדֶּה טנפ"י בטעות ורמ"ש אֵרֲדֶּה (?). (יד) רְאִיתִיךְ, רא"פ ג' רָאִיתִי. (טו) תקריבי, בנ"ח זולת רמ"ק, תקרבי. (טז) בזאת, רא"פ ג' ובזאת בוי"ו החבור. (יח) רשעתך, כהב"ה, ונראה להגיה רעתך ת' רשעתך. הסר המלכים כו', רא"פ השמיט חצי הפסוק זה. ושים, כ"ה בנ"י וכמו מני שים אדם ובנ"ח

וּבוּז מִשְׁפָּחוֹת תַּחְתֵּיהֶם (יט) בְּהִשְׁתַּגֵּעַךְ כָּל הַיּוֹם לְהַתְווֹת עַל
דַּלְתוֹת בָּתֵּי הַנְּדִיבִים תָּו הַשְׁחָתָה וּמַפָּל וְאֶת בָּתֵּי הַנְּבָלִים
תִּבְנִי גָּזִית וְאֶבֶן יְקָרָה (כ) וְאֵשׁ חֲרוֹנֵךְ בְּגַן אֱלֹהִים בַּעֲצֵי
לְבָנוֹן מִתְלַקַּחַת וְהַסְּנֶה אֵינֶנּוּ אֻכָּל (כא) אֲרָזִים תְּגַדֵּעִי
וְלַשִּׁקְמִים תַּחֲלִיפִי כֹּחַ (כב) תַּאֲפִילִי הוֹלֵלָה מְהַלְלֵי הֵילֵל
בֶּן־שָׁחַר תַּשְׁחִירִי לִבְנַת סַפִּירָיו תְּכַבְּסִי בַּנֶּתֶר חֶלְאַת
נִכְתְּמֵי עָוֺן לְזַיֵּף גְּלוּיִים וּבְתוֹכָם אָרְבָּם (כג) וּמַה לִּי וָלָךְ
גְּבֶרֶת הַנְּבָלוֹת (כד) תְּדַבְּרִי רַכּוֹת לְרַכֵּי לֵבָב אַחַר תְּשַׁבְּרִי
גַּרְמֵיהֶם (כה) תֵּיטִיבִי רֹאשֵׁךְ תַּשְׁקִיפִי כַּשַּׁחַר בְּעַד חַלּוֹנֵךְ
וְאַחַר תָּעוּף עֵינָם וְאֵינֵךְ (כו) יוֹצֵץ כְּבוֹדֵךְ סְבִיבוֹת אָהֳלֵיהֶם

(יח) מ"א כ"כד. איוב לא"לד. (יט) ש"א כא"יד, טו. איוב כא"כח. יחזקאל ט"ד. עמוס ה"יא. שמות ל"כה. (כ) שמות ט"כד, ג"ה. יחזקאל כח"יג. ש"ה ג"ט. (כא) ישעיה ט"ט, מ"לא. (כב) ישעיה יד"יב. שמות ד"י. ירמיה ב"כב, ט"ז. (כג) שופטים יא"יב. ישעיה מז"ה. איוב ב"י. (כד) איוב ב"י, מכ"ז. דברים כ"ח. משלי כה"טו. (כה) מ"ב ט"ל. ש"ה ו"י. משלי כג"ה. (כו) במדבר יא"כד.

באור

(יט) להתוות. רומז למעשה דוד בשנותו את טעמו, ולזה אמר: בהשתגעך. (כא) כח. מענין לח, כמו (בראשית ד') ולא תוסיף תת כחה. (כב) הוללה, מהללי, הראשון מענין שגעון וטרוף הדעת כמו (קהלת א') הוללות ושכלות, והשני — אור וזוהר כמו (איוב כ"ט) בהלו נרו. הילל בן שחר, שם לכוכב נוגה המאיר ככוכב הבוקר לרש"י בישעי'. תשחירי, שפ' שחר לא נמצא בהפעיל זולת בדרז"ל (סנהדרין ק"א) המשחיר פניו על ד"ת (שבת קנב"א) משחירים פניו לעת זקנותו. לזיף, בדרז"ל על כל דבר שאינו כתקונו, שהשו זוף, וכמו לקים מן קום. והטעם לרמ"ה, הילל בן שחר, ולבנת ספיריו, כנויים למושכלי הנפש, וחלאת נכתמי עון, הם ההולכים אחר תענוגים, אשר זוהר גופם מזויף וחליים רעים בתוכו, ולי נראה שרומז להמורה (לג"ג) על האנשים הרואים בגדיהם וגופם מזיעם

ובנ"ח לשום ת' ושים, פחות משפחות ובוז משפחות, רמ"ג ואמב"א השמיטו תיבות מִשְׁפָּחוֹת ובוז, וריבי"ו נק' מִשְׁפְּחוֹת. (יט) דלתות, הנדיבים, באנ"ת דלתי, נדיבים. השחתה ומפל, כ"ה ג' חו"ף רש"מ ורד"ס, ובש"ה השחתה ומפיל, רמ"ק העיר להגיה: השחית והפיל' או, משחית ומפיל, ולי נראה להגיה: ומפלה בהוספת ה"א שנשמטה בלי ספק ע"פ טעות סופרים קדמונים או דפוסים ראשונים או נשמט ציון סוף התיבה כזה ומפל', (ע"ל טז"לז), תבני כה"ג רא"ה רמ"ש ורד"ס, ובש"ה תבנה בטעות. (כב) תשחירי לבנת ספיריו, רמ"ג ואנ"ח השמיטו שלש תיבות אלה. (כה) חלונַיִךְ, רא"ה ואמב"א חלונך ביחיד כנראה בכדי לעשות חרוז עם ואינך. (כו) יוצץ, כהב"ח וכן נהוג בדב"א, ורד"ס

מְעַט וְאַחַר יֵעָלֵם (כז) שׁוּלֵי מְעִילֵיהֶם עַל בָּמוֹת זְמַנָּם
תְּסַחֲבִי כִּמְעַט רֶגַע אַחַר תְּנַהֲגֵם בְּסַחֲבֵי הַמְּלָחִים סָחוֹב
וְהַשְׁלֵךְ (כח) יַאֲצִיל בְּרֶגַע קָטָן רְצוֹנֵךְ עַל רָאשֵׁיהֶם לִוְיַת
חֵן וְהָדָר וְעוֹד מְעַט יְשַׁלַּח קִצְפֵּךְ יִמְשׁוֹךְ לִוְיָתָן בְּחַכָּה
מַכַּת חֶרֶב וְאַבְדָן (כט) הָיִית בְּעֵינַי כְּאִשָּׁה זָרָה סְכָלָה
זוֹלֵלָה כֹּל אֲשֶׁר יוֹסִיפוּ לֶאֱכוֹל מִפִּתָּהּ וְלִשְׁכַּב בְּחֵיקָהּ
וְהָיוּ לָהּ לְבֵן אָז תִּפְשַׁע לִבְנָהּ בָּעֵת הַהִיא וְאָח אוֹ בֵן
הַשְּׂנוּאָה לֹא תַכִּיר
(ל) שִׁמְעוּנִי אַחַי וְעַמִּי זֹאת הַמְּרַטֶּשֶׁת עוֹלְלֶיהָ בְּרוֹעַ מַעֲלָלֶיהָ

(כז) שמות כט"לד. איוב ט"ח. עזרא ט"ח. ירמי' לא"יא, כב"יט. (כח) ישעיה נד"ז. איוב ב"יב. משלי ד"ט. תהלים עח"מט. איוב מ"כה. אסתר ט"ה. (כט) בראשית כז"יב. משלי ב"טז. ש"ב יב"ג. שמות ב"י. מ"ב ח"כב. קהלת ד"ח. דברים כא"יז. (ל) דה"א כח"ב. נחום ג"י. ישעיה א"טז יב"כז. (לא) משלי ס"ח. תהלי' נס"כב.

באור

ולכלוך ולבס לא טהור מדעות טמאות ומדות מגונות. (כז) שולי מעיליהם... תסחבי, הוא דרך כבוד ויקר, הפך נגלו, חשפתי שוליך (ירמי' יג"כב, כו'). כמעט רגע, וכן (כח) ברגע קטן, לא רגע ממש, כי אם יצייר שכל תענוגי תבל בסופם נדמו כאלו חלפו היה כהרף עין, והיו כלא היו. בסחבי המלחים, בבגדים בלים ונשחתים לרש"י. (כח) לויתן, הכו"ן של לויתן כנוי ללוית חן שאמר ראשונה (רמ"ה). (כט) זוללה, מלשון קלות ובזיון כמו (ירמיה ט"ו) יקר מזולל. יוסיפו, והיו, כל איש מהם יוסיף ויהי' עד"ם (ישעי' י"ט) איך תאמרו בן חכמים אני. ואח, אוהב נאמן כמו (משלי ג') אח לצרה, והענין לרמ"ח כאשה שאין לה אב ואם, או בן או בת, או אח או אחות, והיא נכריה אצל הכל והכלה במעשיה, אשר בשבת זה אם היא אוהבת איש או אשה, אהבתה אהבת הערב ולא גמורה, לכן כל אשר יוסיפו להשיג אהבתה, עד שיהי' האדם לה במדרגת הבן באהבתו אותה, אז היא פושעת ותשליכהו, כאלו שונאה אותו ע"כ, והמשל לוקח מהמורה (ח"ג ובהקדמתו נח' א') בהמשילו חמר הגוף לאשת איש זונה. (ל) המרטשת, מענין

ורד"ס הגיה יָצִיץ, (ע"מ 15 § ו'). (כז) במות, באנ"ח במתי. תְּסַחֲבִי, באנ"ח תְּסַחֲבִי, ורמ"ק תסחיבי ולא נמצא הפיעל ולא ההפעיל. בסחבי המלחי', כ"ה ב"ה ומהרי"ר העיר להגיה בסחבות ומלחים. (כח) רצונך, רמ"ג ורמ"ש השמיטו תיבה זו. יְשַׁלַּח, בנ"ח יְשַׁלַּח ואינו מתישב. קִצְפֵּךְ, רי"ט ריבי"ו ורמ"ש נקדו קִצְפֵּךְ ורא"פ גם רְצוֹנֵךְ בטעות. בחכה, מכת, כהב"ה ונראה לי להגיה: בחכת ת' בחכה ולהשמיט תיבת מכת. (כט) יוסיפו, רמ"ק ורד"ס ג' יוסיף. והיו, בנ"ח והיה ביחיד. סכלה, רמ"ק הוסיף תיבת נבלה לפני סכלה. בֵּן, רי"ט רא"פ ורד"ס נקדו בֵּן והאחרון חברו עוד במקף עם השנואה בטעות. (ל) עוליה, מעליה, באנ"ח עוללה מעללה.

זֹאת עֲצָתִי עָלֶיהָ (לא) סוּרוּ מִפְּתָחֶיהָ שֶׁהֵמָּה פְּתִחוֹת וּמִנֶּגֶד
עֵינֵיכֶם הֲסִירוּהָ (לב) אַל תִּפְקְדוּ אֶת הָאֲרוּרָה הַזֹּאת וְקִבְרוּהָ.

פרק אחד עשר

(א) וְאֵיךְ אֶבְטַח עַל זְמַן יְרוֹפְפוּ עַמּוּדָיו (ב) הֲרָרָיו תְּלוּיִים
בְּשַׂעֲרָה סוֹבֶבֶת אֵין מַעֲצוֹר לְרוּחָהּ (ג) יִשְׁתַּנֶּה בְּכָל חֵלֶק

ישעיה א"טז. (לב) מ"ב ט"לד. (א) איוב כו"יא. (ב) חגיגה י"א. משלי כה"כח. (ג) ראשי'

באור

נטילה והפלה לרד"ק (במ"ב ח"לט) ותרגום ונטשתה (שמות כג"יא) ותלטשינה. (לא) פתיחות, לרש"י בתהלים לשון קללה, ובהם מנתה—חרבות, ויונתן תרגם מורגין דקטיל, ותרגום בחריצות הברזל (עמוס א') מורגי פרזלא. והמשל לרמ"ה אף שתראו כמה פתחים להרוית בקניני עוה"ז ולהצליח בהם, סורו מהם כי חרב חדה הם באחרית הימים לנפש המשכלת. ומנגד עיניכם הסירוה, כי העין רואה והלב חומד. (לב) הארורה, יכנה התבל ארורה, עד"ה ארורה האדמה (רמ"ק), ולפי זה יותר ראוי לפרש מ"ש (נ"א) פתיחות, מלשון קללה. וקברוה, לרמ"ה ואחרי שבארים קברו התאוות ויקרא שמם קברות התאוה, רד"א ע"פ תרגום הו"ש, חשבוה כשוכבת בקבר, ורמ"ש העתיק, זארגט זיא איין, ולדעתי כמשמעו, שכחוה כמת מלב.

אחרי בארו ענין העולם יפרש בפרק זה בפרט ענין הזמן (ח"ב) איך הוא כגשר רעוע. (א) ירופפו עמודיו, עמודי הזמן הם חלקי גדרו, שהוא מספר הקודם והמתאחר בתנועה, ולפי שחלקי הגדרים מעמידים הדבר ונותנים לו מציאות, לזאת קורא הקודם והמתאחר בתנועה עמודי הזמן (רמ"ה בשם רי"מ), ולפי שהזמן לא ימצא לו נושא קים, כי הוא נמשך אל התנועה, אשר היא מקרה בלתי נח, כענין שאר המקרים, לכן אמר ירופפו (רי"ף) ולרמ"ה הוא דרך הגזמה על חולשת מציאות הזמן. ורמ"ק יפרש, עמודי הזמן הם התבל וכל קניניה, שהזמן נשען עליהם ע"כ, ולפי זה יהי' טעם ירופפו, על כי התבל כים זועף, כפי שנתבאר בפרק הקודם. (ב) הרריו, חזקתו וקיומו, ר"ל עצמותו תלוי בשערה סובבת, ובאשר הוא מקרה נמשך לתנועת הגלגל, ותנועתו זאת נראית לא מדבקת, לכן אמר, אין מעצור לרוחה, (רמ"ה) ואיננו מתישב הלשון: בשערה סובבת, והרמבמ"ן תרגם: איהרע ריזענגעבירגע זינד אן איינעם האארע בעפעסטיגעט, לזאת נקדתי בשַׂעֲרָה כמו (שופטים כ"טז) קולע אל השערה. אחריו נמשכו רמ"ק ריבי"ו, וכד"א בבאוריהם (ובפנים הספר מהם ריבי"ו ורד"א כתבו בסערה בסמ"ך), ויתכן שהרריו לפי זה הם חלקי הגלגל בעלותם מעלה, והוא כנוי להצלחה הזמנית, עד"ה (תהלים ל) להררי עז לרש"י גדולתי להיות עוז. (ג) ישתנה בכל חלק מרגעיו, לפי שהוא נמשך אל התנועה (רי"ף) ואין שנוי הגלגל שנוי מקום, בהעתק מקומו בכללו, כי

(א) ואיך, כ"ה בהחו"ף וראו"ה וכה"ג רי"ף ורמ"ח, ובש"ה איך בלא וי"ו החבור: ירופפו, רי"ט ורד"ס נקדו ירוּפפו בטעות. עמודיו, רי"ט ריבי"ו ורד"ס נקדו עֲמודיו בחטף הע"ין בטעות. (ב) בְּשַׂעֲרָה בהחו"ף, רא"ל, רמ"ק ורד"ס בשי"ן והנקוד בהחו"ף ורד"ס בְּשַׂעֲרָה, ובש"ה בסערה בסמ"ך. (ג) ישתנה, דב"ב

מֵרְגָעָיו בַּעֲלוֹת וּבְרֶדֶת שִׁנּוּיִים אֵין מִסְפָּר (ד) בַּחֲזוֹתִי
סְבִיבַי יְקָרוֹ אַבִּיר הֶבֶל וּבוּז אָחוּז בְּצַד עֲקָרוֹ (ה) וּבִרְאוֹתִי
בְּאוֹצְרֵי זְהָבוֹ אַרְגִּיז נְחַשׁ הַנְּחֹשֶׁת כָּרוּךְ בַּעֲקֵבוֹ (ו) וְכָל
אֲשֶׁר יוֹסִיף לְהֵיטִיב אָמַר לְרַעְיוֹנַי דְּעוּ נָא וּרְאוּ כִּי רָעָה
זֶה מְבַקֵּשׁ (ז) וַאֲנִי כְּרָחֵל נֶאֱלָמָה מִשְׁתָּאֶה וּמַחֲרִישׁ
(ח) מִתְעַצֵּב לְעָבַר נִבְהָל לְהֹוֶה יָרֵא לְעָתִיד (ט) מִתְנַהֵל
לְאִטִּי נוֹשֵׂא עַל סִבְלוֹ סוֹבֵל עַל כָּרְחִי עַד תֹּם כֹּחִי וְנוּם
לֵחִי (י) הֲמוֹן תְּמוּרוֹת בִּזְמַן קָצֵר וּצְבָא חֲרָפוֹת עֲשֶׂרֶת
אֲלָפִים בַּחֹדֶשׁ חֲלִיפוֹת

כח"יב. דה"א כב"ד. (ה) במדבר כא"ט. מ"ב יח"ד. ברכות נו"ב. (ו) מ"ב ה"ז. מ"א, כ"ז. (ז) ישעיה נג"ז. ראשית כד"כא. (ט) ראשית לג"יד. ישעיה ט"ג.

באור

אם בעלות וברדת, ר"ל בשנוי המצבים לכל חלקיו, וידוע כי השנויים המצביים אין להם מספר (רמ"ה) ורומז ג"כ, שההצלחה עולה ויורדת, ואף רגע איכה מתמדת והרמבמ"ן העתיק: יעדער אויגענבליק ווירד פאן טויזענד פעראוואנדלונגען בעגלייטעט, השמיט בהעתקתו תיבות, בעלות וברדת, שהן עיקר הענין. (ד, ה) בחזותי כו', אם אביט על הסבות והמסובבים מן הזמן, אראה הבל ובוז, קשורים בהסבות ובעקב המסובבים כרוך נחש לפעוני (ריבי"ו). וכעין זה יפרשו גם יתר המו"מ. וטעם נחש נחשת, לדעתם הוא, כי תחת הזהב יבא נחשת, המזיק עוד לפעמים אל בעליו, אך אין נחת בפירושיהם אף אחרי שהגיהו, ארגיש תחת ארגיז. ולי נראה כי. יקרו, רומז אל הכבוד הנמשך מגבורה. אשר עקרו הבל ובוז, ושרשו פורה ראש ולענה, ומביא את הגבור לרעיונים זדונים המגרשים אותו מהסתפח בנחלת קדושים (ע"ל ט"יג—יח) אוצרי זהבו, הוא העושר. והנחש, אשר הסית והחטיא את חוה ואדם, רמז ליצה"ר, ובמורה (נ"ב) משמע שהנחש הוא הכח המדמה, והוא ג"כ היצה"ר, ואמר נחש הנחשת, להקביל אל אוצרו זהבו, ורומז למה שבתחלה כשהיו ישראל מסתכלין אליו כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים מיד נתרפאו (רש"י במדבר כ"א) ואח"כ עד ימי חזקי', היו מקטירים לו וקראו לו נחושתן (שם ע"ז, תרגום ויקרא לו (מ"ב יח"ד) והוו קרין לי'). וארגיז, הפך מ"ש רז"ל (ברכות ה"א) לעולם ירגיז אדם יצ"ט על יצה"ר (ירגיז יצ"ט שיעשה מלחמה עם יצה"ר, רש"י). והענין כאן עד"ם (משלי ל"ח ט) ריש ועושר אל תתן לי פן אשבע וכחשתי ואמרתי מי ה'. (ו) ובכלל כל אשר יוסיף להיטיב, אומר—כי רעה זה מבקש, כי כן טבעו, בהמשכו אחר תנועת הגלגל, דרישתו אל המעלה מצד אחד, היא בעצמה דרישתו אל המטה מצדו השני, כטבע כל גשם כדורי בסבובו, וא"כ כל ההצלחות הנמשכות מפאת הזמן כעב תעופינה (רמ"ה)

רמ"ג רא"פ ריבי"ו ורמ"ש ישתנו והר"ש נשתנו. (ה) ארגיז, בנ"א ארגיש בשי"ן. הנחשת, רא"ה ואמב"א נחשת בלי ה"א. (ו) דעו נא, רמ"ג ואמב"א השמיטו תיבת נא. (ז) ואני, וכה"ג רמ"ח רא"ה, רא"ל ורב"ק (ט) לאטי, כצ"ל והכנוי מ"ב שב למ"ש

(יא) עַתָּה אֹמַר שֶׁצָּדַק מַאֲמַר הֶחָכָם אֲשֶׁר חֲשַׁבְנוּ שֶׁסִּכֵּל הֲבָנָתוֹ בְּאָמְרוֹ הַזְּמַן עִנְיָן אֱלֹהִי לֹא תֻשַּׂג אֲמִתָּתוֹ (יב) אוֹי לָעֵינַיִם שֶׁכָּכָה רֹאוֹת מִצְּבָאוֹת שׁוֹאוֹת מְהוּמוֹתָיו וְיוֹסִיפוּ לְהִתְאַבֵּק בְּחֵיקוֹ (יג) בְּלִי יַשְׁבִּיתוּ מְלֶאכֶת הַמִּשׁוּשׁ כָּל עוֹד יוֹסִיף לְהִתְעוֹלֵל בָּהֶם (יד) הַשְּׂמֵחִים אֱלֵי גִיל בִּרְאוֹתָם יִתְאֵב

ויקרא כו"כ. דברים לד"ז. (י) איוב י"יז. מ"א ה"כח. (יא) מורה עג"א הקד' ג'. (יב) משלי ה"כ. (יג) מורה לו"ב, מט"ג. (יד) איוב ג"כב. יחזקאל עז"נח.

באור

ויפרש בזה (מ"ש) (ב) הרריו (ג) בעלות ורדת. (י) המון תמורות, מוסב למ"ש (ט) סובל על כרחו. (יא) החכם, הוא גליינוס מובא במורה עא, עג"א (רמ"ק). ענין אלהי, אך איזה קדמוני חשבו את הזמן לענין אלהי, וכבר סתר ארסטו זאת הדעת ואחריו החזיקו הרב"ג בס' המוס"ד (מ"א ראיה ד') והמורה (עג"א הקד' ג', יג"ב דעת א'), ביחסם את המאמר לגליינוס, ובכל זאת המו"מ, גם הח' רי"וו, החליטו שהמחבר נטה בזה מדעת המורה באמת ובתמים, ורמ"א אחרי אריכות הדברים בענין החקירה, יענה ויאמר, שהוא הודה לבעל המאמר לא בהחלט, כי אם מזה הצד שהטעה (ההוא) חלום מאד, ולאולפתו הקשה השגתו ע"כ. ולדעתי גם זה לא צריך, כי המחבר ידבר כאן בהתול ולאחוק ע"פ השתנות הזמן והמון תמורותיו בכל רגע, וכמו שרמ"א עצמו יאמר כזה על ירופפו עמודיו (א) שהוא דרך הלצה. (יב) אוי לעינים שככה רואות, ובאג"ם: אוי לאזנים שכך שומעות (לא ידעתי מקום זה המאמר), ועל כי העינים ראשית תאוה, כמ"ש (משלי כז) עיני אדם לא תשבענה, וכן אחז"ל (סוטה ח"א) גמירי דאין יצה"ר שולט אלא במה שעיניו רואות, יבא שם זה במקום העלם והגוף, המוסר עצמו אל התאוה והתמדה, עד"ש (קהלת ב') שאלו עיני (תהלים לה) ראתה עיני, ושעור המאמר. רואות מהומותיו, הבאות מצבאות שואות, להתאבק, מענין הוי מתאבק בעפר רגליהם (אבות א"ד). (יג) מלאכת המשוש, לא הונח בל"ע שם ראשון כלל לכלי המשגל, לא מן האנשים ולא מן הנשים, לא לגוף המעשה המביא להולדה, ולא לזרע ולא ליציאה, לפי שהעניינים אלה אין ראוי לזכרם, וצריך לשתוק מהם, וכשיבוא הצורך לזכרם, יעשה לו תחבולה בכנויים ממלות אחרות, וידבר בהם בשמות מושאלים וברמיזות, כאשר נסתר מעשותם בעת הצורך בכל יכלתנו (המורה ח"ג). מזה הטעם כנראה לא צייר המליץ בפרט זה הענין בדברו על המדות המגונות, כי אם זכר בכלל פעם אחת, להמוני (ח"כ) הענוגי בשר, ולהמשכיל (ט"ג) אכל ושתה, ולמען שלמות הענין, למלאות דברי המורה (יב"ג מין, ג' ע"מ § 11), יזכיר ענין זה כאן, בחתימת המחלקה, עוד הפעם, דרך העברה, בשם מלאכת המשוש, ואת

ורמ"ק, ובש"ה לאטו בטעות, ונוס, רמ"ג ואמב"א ונס. (יא) שסכל, כ"נ רא"ה ורמ"ש, ובש"ה שִׂכֵּל ולא נמצא הקל (ע"ל י"י). באָמרו, רי"ט ואמב"א באומרו, אמתתו, רמ"ג ואמב"א השמיטו תיבה זו גם ב"ז (ש' עלם) כנראה נכשל בנוסחת שוא זו' בכתבו, לא יושג אמתתו בטעות. ורא"פ ג' לא תשיג ת' לא תושג. (יג) להתאבק, רמ"ג ורמ"ש ג' להתחבק עש"ה במשלי ולא נמצא חבק בהתפעל. (יד) יתאב, רא"ה ואמב"א יתעב בעין. וינשא, רי"ט רא"פ

וריבי"ו

שִׂיאָם וַיִּנַּשֵּׂא תוֹעֲבוֹתֵיהֶם לְעֵינֵיהֶם (טו) וְלֹא יְסַקְּלוּהוּ בִּשְׁפָכוֹ לְמַעֲמָסוֹת תּוֹכָחוֹת לוֹחֲצוֹת וּנְאָצוֹת נִמְרָצוֹת בְּרֹאשׁ כָּל חוּצוֹת (טז) וְעֵינֵיהֶם הָרֹאוֹת וְלֹא יָחוּשׁוּ כְּאִלּוּ יִצְחַק אֲלֵיהֶם (יז) וְלֹא יַאֲמִינוּ לֹא הֶאֱמִינוּ לִשְׁמוּעָתוֹ

אוֹרְבֵי מְחוֹלוֹת אוֹהֲבֵי כְּלוּלוֹת
חוֹשְׁקֵי יְעֵלוֹת נוֹשְׁקֵי אַיָּלוֹת
שׁוֹחֲרֵי עֲדָנָיו סוֹחֲרֵי רְנָנָיו
(יח) חֲשָׁבוּהוּ כִּמְהַתֵּל
וַיְהִי כִמְצַחֵק בְּעֵינֵי חֲתָנָיו:

שמות ח"כב. (טו) שמות ח"כב. איכה ד"א. מ"ב יט"ג. (טז) דברים ד"ג. ראשית כא"ו. (יז) שמות ד"א. ישעי' נג"א. שופטי' כא"כ, כא. ירמי' ב"ב. משלי ה"יט. (יח) בראשית יט"יד.

באור

המתעסקים קורא (יז) ברמז, אורבי מחולות, אוהבי כלולות חושקי יעלות נושקי אילות, ולא יותר. כי אין מוסר זה מצד התורה לבד, כי אם גם אצל הפילוסופים, וכבר באר ארסטו (מובא במורה מט"ג, ובשארי מקומות), כי זה החוש חרפה לנו, ר"ל חוש המשוש, המביא לבחור המאכל והמשגל, והאריך לדבר בגנות ופחיתות האנשים הבוחרים באלה, והרחיב פה להתלוצץ עליהם. (טו) ולא יסקלוהו. (ע"ל ב"ט). (יז) לא האמינו לשמועתו, הוא מאמר מוסגר, ושעור המאמר ולא יאמינו (האנשים האלה, אשר לא האמינו לשמועתו, והם רק) אורבי מחולות כו' וטעם אורבי מחולות, עד"ש בשופטים וארבתם כו' אם יוצאות בנות שילה לחול במחולות כו' והתטפתם לכם איש אשתו. כלולות, אהבת כלולותיך פירש"י שהכללתיך לחופה. יעלות, אילות, כנויים לנשי חן. (יח) חתניו, אתני הזמן, כאלו התחתנו עם הזמן, בלקחם בנותיו להם לנשים, (רמ"א).

וריבי"ו נקדו וַיִּנשא בטעות. לעיניהם, ריבי"ו השמיט תיבה זו. (טו) יְסַקלוהו, כצ"ל וכ"נ ריבי"ו, ובש"ה יְסֻקלוהו, ולא נמצא בקל כי אם על זריקת אבנים. לוחצות, כה"ג רמ"ח ובכל הנוסחאות לחוצות, ומהרי"ר העיר להגיה נצחות מענין משובה נצחת (ירמיה יא"ב). (טז) יחושו, בנ"ח יחִישו ולא נמצא בהפעיל על הרגשה. יִצְחַק, רמ"ש נקד יְצַחֵק. (יז) ולא יאמינו, המו"מ (זולת רמ"ש) שגו מאוד בחברם שתי תיבו' אלה לפסוק שלפני זה. (יח) חֲשָׁבוהו, רמ"ש נקד הִשְׁבוהו.

(א) ובחפשי אמתחות עתותי אם אמצא גביעי הוד וקני מנורה (ב) האם יוכל זמני כבדני גם כי יהיה בעזרי (ג) שבתי ואראהו קצר יד מהושיע למשול במכאיבי להסירם מעלי (ד) לא יסור שבט פחדו עליהם ולעצור

(א) בראשית מד״א, יב. שמות כה״לא, לב. (ב) תהלים כג״ד, ל״א, קיח״ז. (ג) קהלת ד״א, ט״א. ישעיה נט״א. שמות י״ז. (ד) בראשית מט״י. דניאל יא״ו.

באור

המחלקה הרביעית (יג). אחרי אשר ברר המליץ ענין שלשת השלמיות הראשונים לכל פרטיהם, כמ״ש אל יתהלל חכם בחכמתו, גבור בגבורתו, עשיר בעשרו, ברצותו לברר ענין שלמות האמתי כמ״ש כי אם בזאת יתהלל, השכל וידוע אותי, יתאונן בתחלה, במחלקה זאת דרך העברה על הרעות הטבעיות, כפי מה שהן מונעות גם את השלם האמתי להגיע אל מרום קץ שלמותו. (אשר קראם (א״יד) בעתות זמנו ורוח עתו). וכאשר מהן רעות המין הב׳ אינן בהכרח, כי אם במקרה, ברצון או בבחירה, לזאת לא ידבר עליהן בפרט, כי אם יזכירן (ה—ז) בכלל, כפי מה שאפשר להצליח להנצל מהן, ויפרט (כח—פ) רעות המין הא׳ ההכרחיות, בחלקו כל אחד משני מינים אלה לשלשה חלקים, (ע״מ § 12 א׳ ב׳ יא׳ יב׳ יג׳) וכאשר הרעות משתלשלות מפעולות הגלגלי׳ בעולם השפל, יבאר גם (ח—כז) איכות פעולותיה׳ לדעת המורה, כי ישפיעו מותרותיהם על הארץ, יניעו גופים מתים ויכינום לקבל הצורות כהתיטו לדבר משבר רוח יזעק השמים (פא—פח) ויקונן מר על הנפש השכלית, אשר נפלה משמים ארץ לראות אך עמל ויגון ולכלות בבושת ימיה (על כי הרעות יפריעוה מהשגת שלמותה).

(א) אמתחות עתותי, בלג״ה: ימלאו באמתחותי כל גביעי ועתותי כאן הם מקרי הזמן. אם, לאמת כמו (תהלים ס״ג) אם זכרתיך (משלי ג׳) אם ללצים. גביעי הוד, גביע נרדף עם כוס, שנאמר על חלק כמו מנת חלקי וכוסי, והכונה חלקי הוד (רמ״ח). מנורה, וגר בה עד״ש (מ״ב ד׳) וכסא ומנורה, וגר כנוי למלכות ולהצלחה, כמו נר למשיחי, נר רשעים, נר מלוה. וקני, יאמר על קוי האור היוצאים מגוף המאיר כקנים וכמ״ש עליהם, קרנים. באמרו זה ינוייר, כי בתהלוכות הזמן נמצא גם דברי תפנוקים וערבים שאינם הכרחים לחיי האדם כי אם לעונג, שעשוע ונחת רוח. (ב) זמני, שנלחתי, גם כי יהיה בעזרי, באלו תמיד כל כונתו להיות לי לעזר ולהועיל להצילני מרעה. (ג) אבל שבתי ואראהו שהוא קצר יד מהושיעני, למשול במכאיבי האחרים, שאינם תלוים בו, וזה טרם בואם וכל שכן להסירם מעלי, אחרי בואם (רמ״ח). (ד) לא יסור, נגד מ״ש, להסירם מעלי. ולעצור, לא יעצור, הא׳ ענינו מניעת פעולה, כמו (איוב י״ב) יעצור במים, וכו׳ מענין ספוק כבדניאל. במחריבי, לרמ״ח רומז אל הרעות הנופלות מצד טבע ההוי׳ הכללית, ומ״ש (ג) במכאיבי, רומז אל הרעות הנופלות מצד טבע ההוי׳ הפרטית.

(א) ובחפשי, רש״ם, רי״ט, ריבי״ו ורד״ם נקדו ובחפשי בקל. גביעי, רמ״ג ואמב״א גביע ביחיד, ורמ״ש נקד גביע בטעות, וקני בל״ר כה״ג רמ״ח וכהב״ה, זולת התו״ף וקנה ביחיד. (ג) במכאיבי, בנ״ח במכאובי. להסירם

במחריבי לא יעצר כח (ה) כי יבחרני מיתר שכני לצפני בסכה מרכסי מהומות מקריות מרגשי שואות רצוניות (ו) ונתנני עליון נגד אחי נמלט משבכת המבוכות הנמשכות לבחירה (ז) היש לאל ידו להצילני מכמה פגעים טבעים מכרחים והמון תוצאות תלאות משמים ילחמו בי (ח) כי אראה כדורים יקרים מסדרים סביבותי כדור

(ה) ש״ב כא״ב. תהלים כז״ה, לא״כא. (ו) דברים כח״א. בראשי׳ לא״לז. ש״ב ד״ו. (ז) ראשי׳ לא״כט. שופטים ה״כ. (ח) תהלים ח״ד. ישעיה כב״יח. משלי

באור

(ה) מיתר שכני, וכן בלג״ה שלא כמתגדר ומתגדל. מיתר שכניו, שטובים ממנו מרכסי, מענין חבור ואגודה, תרגום וירכסו את החשן ויהדין, וכן לרש״י. מרגשי, ענינו התקבצות לרש״י, בתהלים (ב״א). משבכת, על גל שרשיו ישבכו פירש״י יתאחדו כסובך. וכל זה רומז אל רעות המין הב׳, הנופלות מצד הטבע בכוונה. אם שהן במקרה (מקריות) כמו המומים, ובטול אברים מלידה, או בלאתו מביתו לסבה מן הסבות יפול וזרועו תשבר וכדומה, ואם ברצון (רצוניות), ברצון אחד מב״א, ואם בבחירה (הנמשכות לבחירה), שתהיה סבת הרעה בחירת אדם זולתו. (ז) מכמה פגעים, רומז לרעות המין הא׳ הנופלות מצד הטבע בהכרח: על אלה, שהן מצד טבע ההוי׳ הפרטית, ר״ל מצד טבע הולדת המרכבה של האדם, יאמר סתם טבעים מכרחים, ועל אלה, שהן מצד טבע ההוי׳ הכללית, ר״ל מצד הלוך הדברים הטבעיים, יאמר תוצאות תלאות משמים ילחמו בי, על שלש רעות הראשונות לא ידבר בפרט, מפני שהן נופלות רק במקרה, בבחירה אם ברצון, לא בהכרח, ואפשר להצליח ולהנצל מהן, ושתים האחרונות יבאר בפרט (כח—פ) בחלקו בבאות מצד טבע ההוי׳ הכללית עוד לשתים: (מב—נה) כשהדברים הטבעיים מאודים, ואם (נו—סב) כשהם תמידים (ע״מ § 12 א׳ ד׳ יא יב יג), והנה רמ״ה ורמ״ק טעו מאד בבקשם לחלוק הרעות האמורות בזה לפי המורה (יב״ג), ועל בלי מצאם הבדל בין רצוניות ובחיריות, נדחקו לפרש אלה על הבאות מרצון אדם זולתו, ואלה—מבחירת ופעולת האדם עצמו, אשר כבר דבר על אלה האחרונות (ה—יא) לכל פרטיהן, ולדעתי חלוקת הרעות כאן לפי המורה במקום אחר (מח״ב) וז״ל: הסבות אשר מהן יתחדש מה שיתחדש, יזדמנו אם בעצם (על פי מהלך הטבע הפרטי והכללי, ואם הדברים הטבעיים תמידים או מאודים). או במקרה, או בבחירה, ר״ל שתהי׳ סבת המתחדש בחירת אדם (זולתו), או היתה הסבה רצון אחד מבעלי חיים. יתר כמו״מ את המורה לא יזכירו כלל, ויפרשו כל אחד כפי העולה על רוחו. (ח—טז). יבאר רעות המין הא׳ הנופלות מצד הטבע בהכרח, ר״ל מפעולות הגלגלים. (ח) כדורים, הם הגלגלים, לפי שהם עגולים ככדורים, (יסו״ה ג״ד). כדור

להסירם, כצ״ל וכ״נ רמ״ש, ובש״ה להסירם בטעות. (ה) בסכה. רמ״ג ואמב״א בסכו. (ו) ונתנני, רא״פ ג׳ ונתני בטעות. משבכת המבוכות, רמ״ג ואמב״א משבכות מבוכות. (ז) והמון תוצאות תלאות, רמ״ג ואמב״א השמיטו

יִצְנְפוּנִי צְנֵפָה וְהֵמָּה נִפְלְאוּ מִמֶּנִּי בְּפִלְאֵי מַעֲשֵׂיהֶם וּגְבוּרָתָם (ט) תֹּאבַד כָּל חָכְמָה וְכָל בִּינָה תִּסְתַּתָּר לְשַׁעֵר גָּדְלֵי רַחֲקֵיהֶם וּמֶרְחֲבֵי קְצוֹתָם עַל נָכוֹן (י) אֶרֶץ נִתְּנָה בְּאֶמְצָעוּתָם מְעָרָה שְׁפָלָה אֵלֶיהָ יִשָּׁפְכוּ כָּל הַמּוֹתָרוֹת הַטִּבְעִים וְעִפּוּשֵׁיהֶם (יא) וּבְשְׂאֵתִי עֵינַי וְאָבִינָה בְּעֶלְיוֹנוּתָם הַמּוּפְלָא מִמֶּנִּי וְרִבְבוֹת גְּדוּדֵיהֶם עוֹטְרִים אֵלַי וְאֶל אֲנָשַׁי אֲשֶׁר בִּקְצֵה הַמְּעָרָה יוֹשְׁבִים בִּקְצֵה נְקוּדָה קְטַנָּה שִׁפְלַת

ל״ית. תהלים קלט״יד. (ט) ישעיה כט״יד, כו״טו. ש״א כג״כב. (י) איוב ט״כד. יומא כב״ב. (יא) ראשית לא״י. חגיגה יג״א. ש״א כג״כו, כד״ד. יחזקאל יד״ו.

באור

יצנפוני צנפה, יטלטלוני ככדור שמשחקים בו (רמ״ח). (ט) לשער, כח המשער הוא שבו יחשוב האדם שכך יהי׳, לא שיהי׳ בו שום ידיעה, נגזר מכמו שער בנפשו, וכן מאה שערים, כלומר מאה ממה שיחשוב וידמה, ולא נמצא בלשוננו רק הקל, ואני בניתי ממנו כבד (רש״ת). גדלי רחקיהם, רחוק מקום זה מזה. ומרחבי קצותם, רוחב מקום כל גלגל בפ״ע (רמ״ק). על נכון, כי בזמן המחבר לא ידעו מגודל ורוחק הגלגלים באמתות (ע׳ המורה ח׳ כד״ב, יד״ג). (י) מערה שפלה, כמו מערה בשפלה (רמ״ק) וזה בערך הבטתנו אל מה שלמעלה ממנה, ובערך עצמה היא אמצעות (רמ״ח), וזה מ״ש באמצעותם (ע׳ הל׳ יסו״ה ג״ד) והשם שם פ ל יכלול עוד הוראת בזיון. אליה ישפכו, עד״ש (ש״ב כ״טו) וישפכו סוללה אל העיר. כל המותרות הטבעים, שאמר הראשון קבל ארבע צורות מתנועת הגרם השמימי וכל אשר התרחק ממנו יותר גס ועכור, האויר יותר גס מהאש, המים מהאויר, והארץ קשה מכלם, כאלו היא מותרות העכול האחרון (רמ״ח). ולדעתי רומז אל השפע, כמו שהולך ומפרש (כה—כו) ויותירו, בנותר. ועפושיהם, ענינו רקבון, תרגום עבשו פרודות (יואל א״יז) אתמסיאו (הבי״ת והפ״א מתחלפין), וזה עד״ש (י״ו) יסדוך ברקב. (יא) בעליונותם, כנראה הוא שם מקרה בדב״א על גבהות או אסטגניגות כמ״ש (יד) והמה יטוני לכל אשר יחפוצו (וע״ל ט״ז כ״ה). גדודיהם, כנוי לכוכבים עד״ש (איוב כה״ג) היש מספר לגדודיו. בקצה נקודה קטנה, כנוי לארץ, על פי קטנותה, נגד הגלגלים, אשר היא בשפלת המקומות,

---

השמיטו שלש תיבות אלה. (ח) יצנפוני, כצ״ל ברבים ומוסב אל הכדורים, ובכל הנוסחא, יצנפני או יצנפיני ביו״ד תחת הוי״ו ופ״א צרויה בטעות. בפלאי, רמ״ג ואמב״א ג׳ נפלאו ת׳ בפלאי. (ט) על נכון, רא״ה ג׳ אל נכון כבש״א, (י) אליה, רמ״ק ג׳ עליה, ורושם מ״ב יט״לב, ולא צריך כי הפ׳ שפך יבא בקישור גם עם אל. ישפכו, ועפושיהם, רמ״ק העיר להגיה תשתפכנה, ועיבושיהם ללא צורך ורמ״ח ג׳ נשפכו מימי הטבעים ת׳ ישפכו כל המותרות. הטבעים. (יא) בעליונותם, באנ״ח ג׳ בעלינותם וינקדו בעלינותם, בעלינותם, רמ״ק ורד״ס ג׳ בעליונם ומהם רד״ס העיר: ״כצ״ל וברוב נדפסים בעלינותם בטעות״ אף כי עליון הוא ש״ת ולא מקרה וע״ב. אלי ואל, כה״ג רש״מ וכמו בש״א, בהחו״ף ורא״ה, עלי ואל, ובנ״ח עלי ועל. המקומות, באנ״ח

מקומה

הַמְּקוֹמוֹת (יב) אַחֲרֵי הִתְחַלְּקָהּ לַאֲקְלִימִים וּמְדִינוֹת וַעֲיָרוֹת וּבָתִּים מְקוֹמִי כְּשִׁעוּר יָתוּשׁ בְּשִׁעוּר קוֹמָתִי וְצֵל קוֹרָתִי הַקְּטַנָּה מֵאַחַד בָּתֵּי עִיר קְטַנָּה אֶחָת (יג) הֲיִתְפָּאֵר חַלָּשׁ אֲשֶׁר כָּמוֹנִי עַל אֵלֶּה הַגִּבּוֹרִים הַחוֹצְבִים קִבְרִי טֶרֶם הֱיוֹתִי (יד) וְכָל הַיָּמִים אֲשֶׁר אֲנִי חַי עַל הָאֲדָמָה הַאֶכּוֹן אֲנִי וּמַלְכוּתִי וְהֵמָּה יַטּוּנִי לְכָל אֲשֶׁר יַחְפּוֹצוּ (טו) מַה יִּשְׂתָּרֵר צְעִיר זְבוּבִים קְצוּץ כְּנָפַיִם שָׁקוּעַ בַּכֶּלֶא מָעוּף בִּכְלוּב וְכָל צְבָא הַשָּׁמַיִם עוֹמְדִים עָלָיו מִימִינוֹ וּמִשְּׂמֹאלוֹ (טז) הֲיוּכַל זְמַנִּי מַלְּטֵנִי מִפַּחַד אַחַת הַפְּחָתִים הַקְּטַנִּים אֲשֶׁר מִמָּרוֹם יִכְרוּ לְרַגְלַי אֲשֶׁר מֵעֵת הַיְּצִירָה עֲרֵבִים לְהוֹבִילֵנִי אֲלֵיהֶם

(יב) מגילה ב״א. גטין נו״ב. ראשית יה״ח. מ״ב יט״כד. קהלת ט״יד. (יג) ישעיה י״טו, כב״טז. יואל ד״י. (יד) דברים יב״א. ש״א כ״לא. משלי כא״א. (טו) ישעיה ז״יח. ירמיה ט״כה. מ״א כב״יט. דה״ב יה״יח. (טז) ישעיה מו״ב.

באור

ויפרש בזה מ״ש בקצה המערה. (יב) לאקלימים, אקלים מלה יונית והוראתה ידועה בכל לשונות איירופא נזכרה במורה (מו״א) ובס״מ לעברים לא־מלאתים. יתוש, בריה קטנה הגדלה במים או ביבשה לבעל הערוך, וכל המשל כפי עדות רמ״ח נמצא במשלי הפילוסופים. (יג) הגבורים, קורא לגלגלים גבורים לחוזק תנועתם המדובקת והנצחית (רמ״ח) וכמ״ש (ט״לא) אריות. החוצבים קברי, כי כפי טבע ההוי׳ וערוב היסודות והתגברות הכחות המתפעלים על הפועלים, מי גבר יחי׳ ולא יראה מות? (רמ״ח). (יד) ומלכותי, בהתול, או כמשמעו, אף אם הייתי שליט רב ומושל בארץ, וכמ״ש (טו) מה ישתרר. והמה יטוני לכל אשר יחפוצו, אחרי שאין להנצל מהמון תלאותם אשר ילחמו בי, כי הגלגלים להמורה (ו׳ ז״ב) אדונים לכל גוף זולתם וים להם בחירה ורצון במה שהושפע להם מן ההנהגה (רמ״ק). (טו) צעיר זבובים כו׳, כל זה משל לחולשת האדם בהקש אל גרמי השמים. עומדים עליו, ר״ל מתנגדים אליו, עמדו על זאת (עזרא י׳ ט״ו) פירש״י לקנתר. (טז) אחת הפחתים הקטנים, פחת שתזו״כ. לרגלי, תרגום ויכרך ה׳ אוהך לרגלי (ראשית ל׳) בדילי. ערבים להובילני אליהם, עד״ש (יג) החוצבים קברי כו׳.

מקומה ומהרי״ר העיר להגיה, קומה כביחז׳. (יב) מאחד, רי״ט רא״פ ורד״ס נקדו מאחד בטעות. (יד) ומלכותי, רא״פ ג׳ וגבורתי ת׳ ומלכותי. (טו) ישתרר, בהחו״ף, רמ״ג רי״ט ורד״ס יצטער, ורי״ף גרים ישתרר כמו בש״ה, ולד׳ אין כל ספק שצ״ל ישתער מלשון וישתער עליו מלך הצפון (דניאל יא״ו). מעוך בכלוב, רמ״ג ואמב״א השמיטו שתי תיבות אלה. ומשמאלו, רמ״ג ואמב״א השמיטו תיבה זו. (טז) הקטנים. רמ״ג ורמ״ש השמיטו תיבה זו, ערבים, רמ״ש

(יז) אלו הגופים הנוראים שמם בוראם עבדים מתמידים להתענג בספור כבודו מבלי שפה מבלי היות להם לאות ועמל מעמדם במערכות

(יח) שם יתנו צדקות ולא נתנו לצוקות
המה יעבדון שדי ולא ידעון שדון

(יט) ואף גם זאת ביכולת הטביעם בוראם בגזרתם היקרה נתנם בחלוף מצבים ומהלכים הפכים (כ) מחיבי פעלים בשפלים בהנעת גופים שובתים מתים ונתינת

איכה ג"מז. ש"ב יז"ט, יח"יז. ירמי' יח"כב. סוכה נג"א. (יז) ישעי' סו"יא. תהלים יט"ב. (יח) שופטי' ה"יא. שמות ג"יב. איוב יט"כט. (יט) ויקרא כו"מד. (כ) מורה עב"א, יט"ב.

באור

(יז—כז) יבאר איכות פעולות הגלגלים. (יז) הגופים, במקרא גופה שע"כ, וכדרז"ל גוף שע"ז גוף נקי, והענין הגלגלים. מתמידים להתענג כו', כי הגלגלים חיים משכילים, עובדים את אדוניהם, ישבחוהו יהללוהו שבח גדול כו' (המורה ח"ב, יסו"ה ג"ט והקדי' לפ' חלק). מבלי שפה, מבלי כלים גשמיים אל הדבור. מבלי—לאות ועמל, עד"ש בדניאל אשר כח בהם לעמוד בהיכל מלך, וזה אמר היותם מתמידים, נצחים ובלתי נפסדים (רמ"ה). ולא נתנו לצוקות, לא תבא עליהם צרה וצוקה (רמ"ה). שדי, נמשך גם למעלה, צדקות שדי. שדון, פורענות לרש"י, ולרמ"ה אינם עתידין ליתן את הדין על מעשיהם, לפי שאינם בעלי בחירה ורצון ואינם יוצאים מצווי ה' כחוט השערה. (יט) בגזרתם היקרה, גזרה שם נגזר מגזר, שמכוהו שם למאמר שיש בו שני ענינים, נקראים גבולים, הגבול האחד נושא והשני נשוא עליו, כאמרך, ראובן חכם, כל אדם חי, כל הוה נפסד, כל אחד מאלו המאמרים קוראים הפילוסופים גזרה, מפני שנגזר בראשון, החכמה לראובן, בשני, החיים לאדם, ובשלישי, הפסד לכל הוה כו' (רמ"ת) ותרגום שפיר גזרתם (איכה ד"ז) פרצופיהון וכן משמע לרש"י. נתנם בחלוף מצבים ומהלכים הפכים, כי מצד תמונתם הכדורית אין להם תנועה מקומית כ"א בחלוף מצבים ויש מהם שתנועתו למזרח, ויש—למערב (רמ"ה) וזה מבואר במורה (ע"ב א'), יסו"ה (ג"כ). (כ) מחיבי פעלים בשפלים, כיסודות הד', שהם גופים שובתים מתים, כי אין בהם רוח חיים ולא השגת שכל ותנועה עצמית, ועל פי תנועות הגלגלים

רמ"ש הגיה אורבים ת' ערבים. (יז) להתענג. רמ"ג ואמב"א ג' התענג. להם, בנ"ח גם רש"מ השמיטו תיבה זו. לאות ועמל, רש"מ ג' ללאות ולעמל. מעמדם, רמ"ג ורמ"ש במעמדם. במערכות, רמ"ג ואמב"א במערכת. (יח) נתנו. בנ"ח נשמטה תיבה זו. יעבדון, רמ"ג ואמב"א יעבדו, ידעון כה"ג רמ"ח ורא"ת וכמו באיוב ובש"ה ידעו. (יט) מצבים, רמ"ג ואמב"א ג' מצבם, ומהלכים, רי"ף ואמב"א ומהלכם בטעות. (כ) מחיבי, רמ"ק ג' מחייבים. ונתינת המתביש, רמ"ק העיר להגיה: ותת, המביש, ונמצא גם ההתפעל (בראשי' ב') ולא יתבוששו. ממערמיו, כצ"ל בדגש המ"ם, וכל ערומי לבוש

הכנות לקבל הצורות להשיב מתלבש המתביש ממערמיו (כא) לא שלכך נוצרו לעבוד יצורים אובדים שהמה נכבדים מהם וגבוהים עליהם (כב) חלילה ליוצרם להכניע היקר לזולל והעומד לאובד (כג) ולא יחשב פועל חכם שיכין כלים משקלם עשרת אלפים ככר כסף לעשות מחט ברזל אחד (כד) אבל בראם בתבונה בתכונה לא ידעה בלתו אשר דרך סבובם ולכתם לעשות מלאכתם (כה) הוחן להם מן הטוב שעור רחב ידים

בראשית ב"כה. (כא) אבות ב"ט. במדבר כב"טו. קהלת ה"ז. (כב) ירמי' טו"יט. (כג) תהלי' ק"יד. עזרא ח"לו. אסתר ג"ט. (כד) משלי ג"יט. (כה) מורה יא"ב.

באור

וכחותיהם המיוחדים לכל אחד מהם יתערבו היסודות קצתם בקצתם ומזה תתחדשנה ההויות (המורה ע"ב א, י"ב, יסו"ה ד' ה' ו'). לקבל הצורות, צורה אמתית לא תושג בחוש, והיא אשר בה מציאת בעל הצורה, בה יבדלו מין מין כששניהם תחת סוג אחד, ונאמר צורה מצורת הנבואה, במקום תכונה מתכונת הנבואה, ויאמר צורה בבעל הצורה יקרא לבישת צורה, והסרה ממנו והפסדה יקרא הפשט צורה, כנגד לבישה (רמ"ת) וזהו מ"ש להשיב מתלבש, כאלו הוא מתביש ממערומיו, והנה רמ"ת מאריך כאן בהביאו מחלוקת הפילוסופים מי הוא נותן הצורות בחמרים, והיוצא מדבריו שדעת המחבר כנראה מסכים עם בן סינא שהגלגלים נותנים ההכנה לקבל הצורות, ונותן הצורה הוא דבר זולת הכנת הגלגלים (ויעוין במורה ע"ב א', ד' ז' יב"ב, מ"ג). (כא) שהמה נכבדים מהם, במעלה. וגבוהים עליהם, במקום (רמ"ת). (כב) חלילה ליוצרם, מעשות כדבר הזה. להכניע כו' לזולל, לרמ"ת הוא החמר הראשון (היולי), ויקרא זולל מצד שתשוקתו תמיד אל הצורה עם היותו בעל צורה, ויותר נראה כמשמעו, וכדעת יתר המו"מ, שהוא מעניני קלות ובזיון והיפוך מתנגד ליקר. והעומד, הקיים לנצח כמו (זכריה ג') בין העומדים האלה לרד"ק. (כג) שיכין כלים כו', יסוד זה המשל והענין במורה (יד"ג) שהכוכבים והגלגלים לא נבראו בשביל האדם, ולא כמו שחשב רס"ג בס' האמונ"ד ברים מאמר ד', כי האדם יותר נכבד גם מהמלאכים, ורמ"ת יאמר, כי הראב"ע כבר סתר דעת זו של רס"ג והפיל כל ראיותיו ארצה בפרסה ואלה המשפטים (ואני לא מצאתי שם ענין זה), אמנם מהרי"ע בעקדתו (ריש שער ה'), מהר"י עמדן בסדורו (בית אל) (טז"ב) ור' אבי עד ש"ש בס' אמו"ה (כ"א ומעלה) מתנגדים לד' המורה בזה. (כד) לא ידעה בלתו, כל מה שבשמים לא ידע אדם דבר ממנו אלא בשעור הלמודי המעט (מורה כד"ב). (כה) הוחן, עיקר הוראת ספ' חנן לב"ז הראות רצון ואהבת

דגושים להבדילם מן המתחכמים ובכל הנוסחאות מטערומיו בוי"ו בטעות. (כב) להכניע, רא"ה ג' מהכניע כנראה על כי לא נמצא חלילה בקישור עם ל' ול"צ ע"ב: (כד) בתכונה, רמ"ג ואמב"א השמיטו תיבה זו. ידעה, רמ"ג רא"פ ורמ"ש ידעו, ובשנ"ח ידע בטעות. (כה) הוחן, רמ"ח ג', ורש"מ העיר להגיה, הוכן.

כיד אלהיהם הטובה אשר כן יסד וישבעו ויותירו כדבר יי (כו) יקח להם מיטב השפע ראשונה לתתם יושבים במלכות (כז) וכל המלאכה נמבזה ונמס השליכו ארצה ותבל ובניה תחיה בנותר

(כח) צעיר אני לימים והמה ישישים בער אנכי מאיש והמה חכמים מחכמים

(כט) טרם אוצר בבטן שפכו הסוללות להסגירני

(ל) וטרם הבראי כננו המצודות לצודדני

תהלים קד״כה . נחמיה ב״ח . אסתר א״ח . מ״ב ד״מד . אסתר א״יד . (כז) ש״א טו״ט . דניאל ח״ז . מ״ב ד״ז . (כח) איוב לב״ו . משלי ל״ב , כד . (כט) ירמיה א״ה , ו״ו . (ל) יחזקאל כח״יג . איכה ג״נב .

באור

הפועל אל הפעול , להיטיב לו במעשה . מן הטוב , מן השפע . וישבעו ויותירו , כאלו שבעו והותירו . (כו) יקח להם וכו׳ , יפרש מ״ש (כה) מן הטוב כו׳ ויותירו : השפע , נגזר מאמרו ושפעת מים , שפע ימים , ושמנוהו שם לענין המצאת ה׳ לברואיו , אם על צד חדשו אותם לא מדבר , או על צד היותו עילה והם עלולים (רמ״ת) והמורה (יב״ב) כל פעולה בלתי גוף הוא אשר נקרא שפע , והושאל לפעל ה׳ , אותי עזבו מקור מים חיים , כי עמך מקור חיים , ר״ל שפע החיים , כלומר המציאות אשר הוא החיים בלי ספק . (כז) המלאכה , באג״ה : בכל מלאכה נמבזה ונמס , והכוונה , כי כל קנין יכונה מלאכה כמו (בראשית לג) לרגל המלאכה (דה״ב יז) ומלאכה רבה . נמבזה ונמס , ענינם השחתה וכליון (ע״ל ג״יא) וענין שלשה פסוקים אלה לרמ״ת כי הגלגלים ישיגו (באמצעות השכלים הנפרדים) שעור רב ממיטב השפע , וממותר השפעתם יספיקו לעולם השפל כמבואר במורה (יא׳ יב״ב׳ וע׳ עוד ד׳ י״ב יג״ג) . (כח—מא) יבאר הרעות הנופלות מצד טבע ההוי׳ הפרטית ר״ל מצד חולשת הרכבת האדם . (כח) ישישים , קודמים בזמן , ורומז גם על זה שהם נצחים , ומדת ימי האדם מה היא . בער אנכי מאיש , בהצטרף אליהם , מצד היותי איש נופל תחת ההוי׳ וההפסד . והמה חכמים מחכמים , כי ציורם נגבד מציורי (רמ״ת) , ולרמ״ק בער אנכי , מהבין ענין נשמתי , והמה חכמים , כהבנת עצמיהם , והכרתם את בוראם , כל אחד לפי מדרגתו , כמבואר ביסו״ה ובמורה במקומות רבים . (כט) טרם אוצר בבטן אמי , שלא הי׳ עדן צורתי עלי , הרכיבוני להפרידני בסופי . והסגירוני בסוללות , לתת גבול לימי חיי . (ל) וטרם הבראי ,

יסד , רמ״ק הוסיף תיבת , המלך . (כו) יִקַּח , רא״ה ג׳ יקחו . מיטב השפע ראשונה , רמ״ג ואמב״א ג׳ מטוב שפע הראשונה , ובהו׳ רא״ה , הו״ש ורד״פ נשמטה תיבת ראשונה . יושבים במלכות , רש״מ ואמב״א הוסיפו כאן תיבת ראשונה , וזה טעות כי הגלגלים אינם ראשונים כי אם אחרי השכלים הנפרדים , מהם רמ״ג ורמ״ש גורסים עוד ליושבים ת׳ יושבים ויקלקלו יותר כונת הענין . (כז) תחיה , כ״ה גם באג״ה , רמ״ג ואמב״א , תחיי כמו במ״ב בטעות . (כט) אוֹצָר , רמ״ש נקד

אוצר

(לא) ועד לא אצא מרחם לכדו המעברות לתפשני

(לב) המה צברו עפרי המה קרוני וימינם טפחתני

(לג) ואולם כפי חיוב המערכת לא משנאתם אותי שמוני מתחלת היצירה חלוש ההרכבה רפה המזג נתר הקשרים

(לד) וכי יפגשני עת ופגע כי יקרבו שמש ושרב להלחם בי או

(לא) ירמיה א״ה . שופטים ג״כח . ירמיה נא״לב . (לב) סנהדרין לא״ב . חבקוק א״י . נחמיה ג״ג . ישעיה מח״יג . (לג) דברים ט״כח . (לד) ראשית לב״יח . קהלת ט״יא .

באור

בבריאותי , שיותן נשמתי באפי , ואז לא יצאתי עוד מרחם , כוננו מצודתם לצודד נפשי אשר בי להעלותה על לזמן קצוב . (לא) ועד לא אצא מרחם , לעבור במעברות העוה״ב (כמ״ש א׳) , ״לכדו , אז המעברות האלה לתפשני באחרית ימי , שלא אוכל להאריך שם יותר מאשר הפקידוני (רמ״ק) . ולרמ״ח טרם אוצר רומז לדברי ארסטו (בשני מה׳ ההוי׳ וההפסד ובס׳ השמע) שהאשה תקבל הריון לא בכל עת , כי אם בזמן ידוע , כפי תנועות השמש והגלגלים , והם מכינים הנקבה לקבל העבור ולהסגיר העובר בבטנה . וטרם הבראי וכו׳ רומז לדעת בעלי המשפט , (ועמהם מסכים הראב״ע בס׳ המולדות) , כי מן המעלה הצומחת ברגע הטפה (ובאותו רגע עוד לא נברא) נוכל לדעת כל מה שיקרה לשליל , עד שיצא מבטן אמו , ומן המעלה הצומחת ברגע הלידה , נוכל לדעת כל מה שיקרה לו בעודו בעולם , ואל זה לדעתו רומז גם מ״ש (יג יד) המוצבים קברי—והמה יטוני—לעיר זבובים כו׳ ע״כ . ואם כי המחבר (כנראה טו יט—לא , לב , מא—נא) לא הסכים לדעת זו , יוכל היות שרמז גם על זה דרך העברה , כי כל פרק זה הוא רק דרך העברה לפרק הבא אחריו , כמ״ש בהתלתו בהחלט (יג״א) המסי על מעשי כו׳ . (לב) עפרי . רומז אל החמר , קרוני , על העצמות או הצלעות , וטפחתני , אל הצורה הטבעית (רמ״ח) . (לג) לא ידעתי לכוין אל מה רומז מאמר : לא משנאתם אותי , אחרי שאין אלא הגלגלים לא שנאה ולא אהבה לבני אדם (ואפשר הוא ציור מליצי ע״ל ע״א) והמו״מ לא העירו על זה כלל , כן לא הגידו מה המה אלה ההרכבה , המזג והקשרים ? ורמ״ק יאמר : שתהי׳ הרכבתם חלושה , ועלם מזגם רפה , וקשר הגוף בנפש נתל מבלי קיום כמ״ש המורה (יא״ב) ע״כ (לא נאמר שם במורה לא מהרכבת הגוף ולא מהתקשרותו עם הנפש , (וכאן לא ידובר מהנפש כלל) . ולדעתי ההרכבה , רומז אל העצמות והצלעות (הרכבה שכנית ע״ל י״ז) , המזג , אל הבשר , המורכב מד׳ ליחות , הדם , הליחה הלבנה , ושתי המרות , האדומה והשחורה , והקשרים—אל הגידים , העורקים , המיתרים והעצבים . נתר , מענין העתקה והסרה לרד״ק בשרשיו . (לד) שמש

אוצָר . (ל) הבראי , רמ״ק ג׳ הבראני בטעות . (לג) המה צברו כו׳ , רמ״ג רא״פ הו״ש ורמ״ש השמיטו כל פסוק זה . קרוני , מב׳ פיעל , ורא״ה נקד קָרוני מקל בטעות . טִפְחתני , חו״ף רש״מ וריבי״ו נקדו טִפַּחְתני , ולא נמצא הקל , ורא״ל גרס טפחוני בכדי לעשות חרוז , גם כן בטעות . (לג) כפי חיוב המערכת , רי״ט ורד״ס השמיטו שלש תיבות אלה ורמ״ק העיר להגיה חוב תחת חיוב ולא צריך כי כן הוא בדרז״ל ובדב״א . לא , רמ״ש הוסיף וי״ו החבור , ולא . נַתֵּר כצ״ל וכ״נ רא״פ ורמ״ש ובש״ה נַתַּר , נֶתֶר . הַקְשָׁרים רמ״ג ואמב״א נקדו הקְשורים , והש׳ קשור הוראתו רק תכשיטי נשים . (לד) תער שכירה ,

מסרי״ל

תער שבירה וקרח נורא (לה) או אחטא בשפתי להתקשר במעדנות פי כסיל מחתת הגופים העלולים (לו) רגע ימסו אסורי בניני ושפל שיאי ונפל למשכב וחליתי והייתי כאחד האדם אשר מאסתי (לז) שקר אז ההון והבל ההצלחה והיתרון אשר יעניקני זמני באהבתי אותו (לח) אספו לי חסידי רופאי גלעד קראו לי נאמני יודעי צירי עוד הוסיפו צרי (לט) חפשו אלי ספר רפואות הגנוז וחקרו כל חכמת מצרים ושאלו את החרטמים (מ) היש מגיד לי במה ישוב כחי במה אוכל לתקן את אשר

דברים כ"י. ישעיה מט"י. שופטים יח"כז. ישעיה ז"כ. (לה) יחזקאל א"כב. איוב ב"י לח"לא. משלי יח"ז. (לו) איוב לד"כ. שופטים טו"יד, טז"ז. שמות כא"יח. במדבר טז"לב. איוב ל"א. (לז) משלי לא"ל. ראשית כט"כ. (לח) תהלים כ"ה. ירמיה ח"כב. דניאל י"טז. ישעיה א"ו. (לט) פסחים מ"א. ברכות י"ב. מ"א ה"י. ראשית מא"כד. (מ) ראשית מא"כד. שופטים טז"ה. קהלת ז"יג. שמות ט"יח.

באור

ושרב, הוא השרב, או קרח נורא, הוא הקור (נ"ל תהלים קמ"ז י"ז) אשר הוא כמו תער השבירה, להכרית את ימי חיי האדם, ואמר בקור תער שבירה, כי הוא יותר מנגד לחיים מן השרב (רמ"ת). (לה) או אחטא בשפתי, (בשגגה). להתקשר במעדנות, (למאכלות ערבי במעדנים) שהם עדן ועונג לפי כסיל, ומחתה לכל הגופים העלולים, (המוכנים לחולי ונזק). (לו) בניני, בנין גופי. ונפל, כמו ואפול, ולכתב ונפל לצורך החרוז. אשר מאסתי, להמו"מ מוסב על האדם, כי מאס לראותו חולה, ובכראה רומז אל האכילה ושתיה שלא כדת, יותר משעור הצטרכתי, כי אם מאס במדה מגונה זו, כפי מה שהיא רעה, הבאה לאדם מפעולתו בעצמו, וכפי שכבר דבר על זה (ע"ג)—בכל זאת היא גם רעה הנופלת מצד טבע ההוי' הפרטית, ר"ל מצד חולשת ההרכבה של האדם, באשר אין באפשרי לסובר בזה כראוי, ולזאת אמר (לה) או אחטא בשפתי, ר"ל לא בכונת הלב, בשביל איזה תענוג, כי אם בשגגת השפתים לבד יקלקל ההנהגה במאכל ומשתה. (לז) באהבתי אותו, כאלו הוא יעניקני כל טוב בשביל שאני אוהב אותו ר"ל תענוגי הזמן. (לט) ספר רפואות הגנוז. רומז למ"ש רז"ל (ברכות י"ב, פסחים נו"א) חזקי'

מהרי"ר העיר להגיה: שער קטב וירח קרח נורא, ויהיה ירח וקרח לעמת שמש ושרב עד"מ יומם השמש לא יככה וירח בלילה להרד"ק, לא יככה חום השמש ביום וקור הירח בלילה, כי חום השמש יבש הלחה, והירח יוסיף הלחה ויהיה ממנה הקרירות, ונסמך שער קטב אל שרב, בעבור שיש בו שרב וחום ארסי כידוע, וסבת טעות הדפוס נקל לכל היודע כתב רש"י לדעתם. (לה) בשפתי, רי"ט ורד"ס ג' בשפתים. (לו) רגע, רי"ט ורד"ס הוסיפו תיבת כמו, לפני רגע. (לז) באהבתי אותו, כ"ה בני"ש, ורא"פ, ובש"ה באהבתו אותי. (לט) חכמת, רי"ט ורד"ס ג' חכמי ורא"פ

עותו המצב השמימי מיום הוסדי (מא) היוכלו כל חכמי הגלילות ואם יתן להם מלא ביתי כסף וזהב לעשות ארבות בשמים להזיל ולהשיל מהם דרך ארבה כחות אחרות ובנין חדש להשיבני רענן כברוש ובריא אולם. (מב) ובלעדי אלה האתפאר בחברת זמני ובריתו מאימות עצומות ובהלות גדולות מאלה האלהים עשאם שאירא מלפניו (מג) בהערות עלי ואני שלו בביתי רוח ממרום גדולה וחזק ישבר הסלעים הגבהים יפיל החומות הבצורות התבטח גויתי ואם בקיר החומה היא יושבת (מד) וזולת זה האמלט מרגז חזיז קולות במקלות ישברו מפרקת (מה) ביום הגשם בהראות הברקים נמרקים מחרכי ארקים נזרקים בהשפך מבהיקי רקיעים זיעים

(מא) ירמיה י"ז. במדבר כב"יח. מ"ב ז"ב. ביצה לב"ב. דברים כ"ה. הושע יד"ט. תהלים עג"ד. (מב) מלאכי ב"יד. בראשית טו"יב. יחזקאל א"טו. קהלת ג"יד. (מג) ישעיה לב"טו. תהלים ל"ז, קכ"ז. איוב טז"יב. מ"א יט"יא. תהלי' קד"יח. יהושע ו"ה, כ"טו. דברים כח"נב. (מד) איוב כח"כו. ש"א ד"יט. (מה) יחזקאל

באור

גנז ספר רפואות. (מא) כל חכמי הגלילות, חכמי כל גלילות הארץ. להזיל ולהשיל, שרשם נזל, נשל, מים מקור הזיל, כי ישל זיתך, וזה האחרון בתלמוד גם בהפעיל, משילין פירות דרך ארובה. כחות אחרות, השם כח כדב"א משמש הרבה בל"נ. ובריא אולם, תרג' ופטים ואלים לבהון.

(מב—מה) יבאר הרעות הנופלות מצד טבע ההוי' הכללית, כשהדברים הטבעים מאודים. (מב) שאירא מלפניו, רומז למ"ש רז"ל (ברכות נט"א) לא נבראו רעמים אלא לפשט עקמימות שבלב ומסכים גם למאמר פיתגורי (מובא בבאורי רמ"ת וריי"ף) שתועלת הרעם הוא שיפחדו ממנו אנשי גיהנם (נ"ל האנשים הראוים לגיהנם). (מד) חזיז קולות, תרג' חזיזין דלסטין בקליא ולרלב"ג ברק שהוא סבה לקולות רעם, והקולות נדמו כאלו מקלות ישברו מפרקת. (מה) ביום הגשם בהראות כו', יפרש מ"ש חזיז קולות. מחרכי ארקים, לפי רוב המו"מ, מחלוני שמים עלי

ורא"פ חכמות. החרטומים, בהו' רי"ט החרטמי' בטעות ורד"ס גרים חרטמיה. (מ) עותו המצב השמימי, רמ"ג ורמ"ש ג' שמים ת' השמימי רא"פ מצב השמימה רמ"ק ורד"ס עות מצב השמים. (מב) ובריתו, רמ"ג ואמב"א ובריתי בטעות. (מג) בהערות, רש"מ רא"פ רי"ט ריבי"ו ורד"ס נקדו בהערות בטעות. (מה) בהראות, רי"ט רא"פ ורד"ס נקדו בהראות בטעות, (ע"ל יג"מט). ארקים, מהרי"ר העיר להגיה שחקים ת' ארקים. בהשפך מבהיקי, רי"ט

משקיעים לא יערכם כל חרוץ ובזקים חזקים ונזקים כל
צר איננו שוה בהם (מו) וקול המון הגשם כקול מים רבים
כקול שדי ישטף מדינות ישקיע מקומות וכל מחנות
ישים לחרדה (מז) כל גגות כפלגות מזרם ממטר כל
חוצות רחוצות ורחובות תלכנה מים (מח) ופעם מימיו
קפואים קצת הקפאה לחוזק הקור וישלך שלג כפתים

א״כח . איוב כח״יז יט . ישעיה י״כב . אסתר ז״ד , ה״יג . (מו) מ״א יח״מה .
יחזקאל א״כד . שופטי׳ ה״יב . ישעיה כא״ד . (מז) ישעיה ד״ו , נא״כ . עמוס ה״טז .

באור

ארץ נזרקים , (וארקא הוא ארץ בירמי׳ י׳) ורמ״ק נותן טעם כמו שנאמר על חלון שבית הכנסת לרחוב או לחצר , חלון הרחוב , חלון החצר , כן יאמר על חלוני רקיע , הרואים פני ארץ , חלוני ארקים , ורא״ל יאמר שנמצא בפיוט , שכן מושבו ארקים , שפירושו שמים , (לא מצאתי זה הפיוט) והפ׳ זרק בתלמוד על כל אופני זריקה (ע״ל י״יג) . מבהיקי רקיעים , מזוהר הרקיע , תרגום מנוגה נגדו (ש״ב כב״יג) מזיו יקרי׳ מבהיקין שמי שמיא . זיעים , תרגום הרעש (עמוס א׳ , זכריה ב׳) זיעא , והוא שם לרעידת הארץ בארמית כמו זועה בדרז״ל . משקיעים . השקע מקומות לרש״ת הוא מה שהתורה קראה בקיעת הארץ , פתיחת פי הארץ , כשיבקע מקום מן הארץ על ידי הרוח , או מי הים . כל חרוץ , להמו״מ מענין זהב חרוץ , ויותר נראה שהוא מענין כליון חרוץ , וכאשר לא אמר כל זהב או כל כתם כמו באיוב ולא כליון חרוץ כבישעיה נראה שהכוונה לשני הבאורים , ואולי עוד גם מן רחוב וחרוץ (דניאל ט״כב) כדעת רחל״ל , ר״ל מטביעים המקומות עמוק עמוק. ובזקים, להמו״מ ענינו ברקים ולהבים , מן כמראה הבזק , ולרמ״ק הוא אור היוצא מבין החרסים (חגיגה יג״ב) . ולי נראה שהוא מענין פזור , כמו (עירובין קד) בוזקין מלח על גבי הכבש , ויכלול גם הוראת זריקה ושבירה (ע׳ רש״י יומא כב״ב בד״ה ויפקדם בבזק) , והטעם יפזרו לכל רוח , ויחריבו הבתים וכל אשר בהם , ויגרמו נזק רב

ר״יט ורד״ם הוסיפו , בהשפך עלי , וינקדו מבהיקי במ״ם פתוחה ובית רפוי׳ . זיעים , בנ״ח זועים , ורמ״ש נקד זועים , ונמצא (ברכות נט״א) זועות ולא זועים , ורא״ל ג׳ זועמים (?) . משקיעים , מהרי״ר העיר להגיה מבקיעים , ר״ל העושים בקיעים וחריצים . ובזקים , רא״ל ואמב״א ובזיקים בשתי יודי״ן , ולהרי״ר צ״ל וזיקים מן על הזיקים (ברכות נד) וע״ב . חזקים , רמ״ג ואמב״א השמיטו תיבה זו וצריך לסרס : ונזקים חזקים וכן גם באג״ה . (מו) המון , רמ״ג והב״א השמיטו תיבה זו . לחרדה , רמ״ח ורמ״ק ג׳ לחרבה . (מז) גגות , בכל ההוצאות כתוב גנות ומהרי״ר (בהס רד״מ מילקון) העיר להגיה גגות ת׳ גנות מטעם , כי מכל גגות ישטפו פלגי מים , אך טעם זה איננו עולה יפה . והנה עוד קודם שהגיעו לי הגהות מהרי״ר , כבר הגהתי גם אני גגות ת׳ גנות , והטעם לדעתי כי כל גגות יתראו כפלגים יבלי מים , ועל אמתת נוסחא זאת יעיד השם „כפלגות" הבא אחריו , אשר הרבים ממנו פלגים , ואמר פלגות , לצורך ההרוז עם גגות (ע״מ 15 § ז׳) . ורחובות , רמ״ג ואמב״א הוסיפו , וכל רחובות . (מח) וישלך . רא״ה ג׳ וישלג

(מט) לא ימגנו קירות מקירותו ולא תציל צנה מצנתו
(נ) או קפאו קפיאות שלם והיה לאבן ונתך ברד ארצה
(נא) עד הראות אבנים גדולות ממקום אבני שיש טהור
למען הכות כל מוצאם וכל עץ טוב יפילו (נב) היעמוד
שלטון התועיל הצלחה לפקח עיני און אנוש לעזרה
(נג) אתם רעי ראו כי יי נתן החצים ביד השמש בגבורתו
ואת קשתו נתן בענן (נד) ואני עני וכואב שלחתי הנה
כמטרה לחץ אל הצער והסערה ואל יחטיאו (נה) וכי
ישימני זמני מולך על כל שכיות החמדה ומושל בכל
משאלות עינים השכילני סגלתי בכל זאת להחטיא

יחזקאל ז״טז . (מח) תהלים קמז״יז . (נ) ש״א כה״לז . שמות ט״לג . (נא) יהושע י״יא . ד״ה א׳ כט״ב . חגיגה יד״ב . ראשית ד״טו . מ״ב ג״יט . (נב) ישעיה מב״ז , י״ג . איוב יט״כא . (נג) יהושע ב״כד . יחזקאל לט״ג . שופטי׳ ה״לא . ראשית ט״יג .
(נד) תהלים סט״ל . ש״א כ״כ . איכה ג״יב . שופטים כ״טז . (נה) ישעיה ב״טז .

באור

אשר כל צר ולרס לא תדמה ותשוה עמו . (מט) מקירותו , הכפל בתלמוד מיא קרירי , חמרא בת״ת קרירי לי׳ . צנה מצנתו , הראשון מענין מגן וצנה (ירמי׳ מו) , והשני כמו (משלי כב) לנת שלג . (נ) והי׳ , עד״ש איך תאמרו בן חכמים אני (וע״ל י״כט) . (נא) ממקום אבני שיש טהור , החלק הקר מן האויר , אשר ממנו יתהוה המטר , הוא להמורה (ל״ב) המים אשר מעל לרקיע , והוא הנקרא בתלמוד (חגיגה יד) מקום אבני שיש טהור , ע״ש מפרשיו , והנה רמ״ק לא הביא דברי המורה ומכל אריכות דבריו לא נדע אי׳ , ומה הוא מקום אבני שיש טהור , כמו שלא ידברו מזה גם יתר המבארים . (נב) לפקוח עיני העורות ולמצוא מקום לנוס לעזרה . (נד) אל הצער , תרגום בעלב (ראשית ג׳) בלערא . והסערה , תפס לשון הכתוב בשופטים אל השערה ולא יחטיא , ואיננו עולה יפה עם הלער .

וישלג . (מט) ימגנו , רמ״ק העיר להגיה יגינו , אך ההפעיל מן גנן יגנו ולא יגינו , ורד״ם הגיה יגני , מן גנן קל , ולא צריך , כי יש מפרשים , עטרת תפארת תמגנך (משלי ד״ט) כפעל נגזר משם מגן . מקירותו , כה״ג חו״ף רש״מ רא״פ ורד״ם , הנפרד ממנו בדב״א קרירות , ובש״ה קרירתו , ואולי נגיה קרתו , כמו (תהל׳ קמ״ז) לפני קרתו מי יעמוד . (נ) קפיאות שלם , רמ״נ ורמ״ש ג׳ קפיאת שלום בטעות . והיה , רמ״ק ג׳ ויהיו , ורמ״ש והיו . (נא) גדולות , רמ״ח ורא״ה הוסיפו תיבות נופלות אחרי גדולות . יפילו , רמ״ק העיר להגיה תפלנה ול״צ (ע״ל ג״ט) . (נב) הצלחה , רמ״ג ורמ״ש הוסיפו ה״ה ההצלחה. און אנוש , רא״ל ג׳ אין מנוס (?) . (נג) ראו , בנ״ח דעו ת׳ ראו , ויבטלו לנע״ל . בענן , רי״ט ורד״ם ג׳ בתוך הענן. (נה) הישכילני. רמ״ק ואחריו רד״ם

כונת רבי המלך רובי הקשת והיתה לי נפשי בכל שוללי לשלל ׃

(נו) וכי אמלט בחמלת יי עלי ממהומות מקרי הטבע האלה בכל האותות והמופתים בשמים ובארץ אשר תמעט הויתם ומציאותם אפשרי רחוק (נז) היוכל עוד כחי ועצם ידי להסיר מעלי נגעי תקופות הימים הסובבים עלי בתמידות וחדושם הכרחי (נח) האביב לא יאבה

ראשית מס"ח. קהלת ב"י. איוב א"כב. ירמיה מא"לא, כא"ט. ראשית כא"כ. ש"א ל"טז. (נו) ראשית יט"טז. דברים לד"א. יואל ג"ג. (נז) דברים ח"יז. תהלים לט"יא. ש"א א"כ. שופטים כ"ה. (נח) דברים כט"יט. איוב לב"יט.

באור

(נה) כונת, השם כוונה ידועה בתלמוד, שרשו כון ומלשון הכנה כמו (איוב ח"ח) וכונן לחקר אבותם, כי כל מעשה במחשבה תחלה, ובברכות (ל"א) המתפלל צריך לכוין לבו לשמים וסימן לדבר תכין לבם תקשיב אזנך (רמ"ק). רבי המלך, שריו לרש"י. בכל שוללי לשלל, עד"ש (יחזקאל לט"י) ושללו את שולליהם.

(נו—עא) יבאר הרעות הנופלות מצד טבע ההוי' הכללית כשהדברים הטבעים תמידים. (נו) מקרי הטבע האלה, האמורים לפני זה (מב—נה) כשהדברים הטבעים מאודים. אפשרי, מלה תלמודית ענינה ידועה כענין יכל, והפילוסופים קוראים הדבר שאפשר להמצא, ואפשר שלא ימצא, אפשה או לא אפשר, ואפשר וטובר, שמות באים זה אחר זה על דבר אחד, וכן הכרחי ומחויב (רש"ת) ולרמ"ק אפשר נגזר מפשר דבר דקהלת ח'. (נז) הכרחי, ענינו דבר שאי אפשר שלא יהי' (רש"ת) והכרתות הדושם כמ"ש (בראשית ח') עוד כל ימי הארץ... קור וחום, קיץ וחרף... לא ישבותו (רמ"ת), והנה ראיתי להעיר: כי על הרעות הנופלות מצד טבע ההוי' הפרטית אמר (לז) שאין ביד ההצלה נהליהו מכן, וגם הכמי הרופאים (מא) לא יוכלו לתת לו כחות אחרות ובנין הדם (אבל יגהו ממנו מזור), כן על הנופלות מצד טבע ההוי' הכללית, כשהדברים הטבעים מאודים אמר (מב, נה) שאין ביד הזמן להושיע, אבל יוכל להמלט בכחו ועצם ידו ואל זה רמז מ"ש (נו) בחמלת ה' עלי, אבל על התמידיות יתאונן בזה שאפילו כחו ועצם ידו (ר"ל כאלו גם בחמלת ה' עליו) לא יוכלו להסירן (ולכן לא זכר בתמידיות את הזמן כלל) וכל זה, כמו כל ספרק הוא רק דרך העברה, לפרק הבא אחריו, למ"ש שם בתחלתו בהמלט: חמסי על מעפי (וע"ל לא). (נח) האביב, הוא יותר משובח שבפרקים, בהיותו על מזגו הראוי (לבן סינא ו"ב והביקראט ג') והוא בריא מאד ופחות ממית (לגלינוס) ובכל זאת להיותו מזיל הלהיות השוקטות יעוררו חלאים נושנים, כמו

רד"ם ג' התשכילני ול"צ(ע"מ 15 § ז').כונת רא"ל ורמ"ק ג' כונות. (נו) ממהומות, רמ"ג ואמב"א ג' ממהומת. הויתם,רמ"ג ואמב"א הויותם,כמו ומציאותם בטעות, כי שם הנפרד מציאות, ופה הוי'. (נז) מעלי, רמ"ג ואמב"א הוסיפו תיבת "עוד" אחרי מעלי. תקופות, רמ"ק ג' תקופת. הכרחי כצ"ל וכ"נ רד"ם והתשבי ובש"ה הכרחי (ע"ל טו"כד). (נח) חדשים, רמ"ק העיר להגיה

חדשות

השקיטני באובות במכאובות חדשים יבקעני (נט) הקיץ יקוץ בחיי במצוקות יציקני יקיצני משנת מנוחה בקטב מרירי (ס) החרף יחרפני למות יחרף לבבי מהיותי שלו מפגעי (סא) הסתו יסית צנה וסגריר לבלעני חנם (סב) כאלו ישוב הגלגל יתפלא בי להוציאני מרעה אל רעה לדחותי מדחי אל דחי (סג) וגם בהיות טבעי הפרקים האלה על תכלית סדורם ויותר מהמה בהתעות סדריהם עוד יוסיפו צרה (סד) בהתחדש לאחד מכוכבי המזרים

(נט) ראשית כז"מו. שופטים טז"יד. דברים לב"כד. (ס) שופטים ה"יח. איוב כז"ו, טז"יב. (סא) איוב ב"ג. (סב) איוב י"טז. ירמיה ט"ב. (סג) קהלת יב"יב.

באור

בקיעת הסורקים (לב"ס) וקלוף העורו (לאבוקר') ולזה יאמר באובות... יבקעני (רמ"ת). (נט) הקיץ, לחומו ויובשו מתיך הלחות ומחליש הכחות והפעולות הטבעיות לרב התכתו, ותליי הקיץ רעים מאד (לב"ס ואבוקר') ואמר יקוץ בחיי, כאלו כונתו הראשונה לטרדני מן העולם מפני שקץ בחיי (רמ"ת). יקיצני, הפ' קוץ בתפלה יולא, המקיץ נרדמים. בקטב מרירי, כנוי אל החום הגדול עד"ש מקטב ישוד צהרים. ולרמ"ת רומז למה שהתבאר (מדברי אבוקר' ב"ס וגלינוס) שהקיץ מתיך השמר הקר המקובץ במוח, והוא יוצא דרך העינים והאזנים ויתדשו לכן האבים, והטעם בקטב והתכה שעושה הקיץ במרירות הקרות המתקבץ במוח (אשר מזה יתחדש גם חולי רימאם) לא אוכל לישן, או יקילני פתע משנתי. (ס, סא) החורף, שהוא קר ויבש, והסתיו, שהוא קר ולח יעוררו חליים רבים והאתנים הנוגעים לחיי האדם ממש (נהח' הרופאים הנ"ל), ולזה אמר יחרפני למות, לבלעני חנם, (רמ"ת) ויחרפני, יחרף, הראשון מענין סכנה והשני מעני' ונסיגת אחור בערבית, לא יחרף לבבי, להמורה (לט"א) לא תטה עלתי, ולא סרה מדבר זה. (סב) הגלגל, בתלמוד תואר לכדור השמים והמזלות הקבועים בו כמו (שבת קנא"ב) גלגל הוא שחוזר בעולם (פסחים לד"ב) גלגל קבוע ומזלות חוזרים, גלגל חוזר ומזלות קבועים, ובדב"א לרס"ת גלגל וגלגלים שמות לשמים העליונים עד גלגל הירח, והושאל גם לעגולה ולגלגולת, כמ"ש וכגלגל לפני סופה, נקרא האבק או הקש הדק כן בעבור שהרוח מגלגל ומסבב אותו ובדרז"ל גלגל הוא שחוזר בעולם ע"כ. (ע' הל' יסוה"ת ג"א—ח). יתפלא בי, כאלו ישוב להראות פלאותיו בי. להוציאני, מרעת האביב לרעת הקיץ, החורף והסתיו, וכן חוזר חלילה לדחותי מדחי אל דחי. (סד) מכוכבי המזרים, לסרי"ף הלפוניים, כמ"ש (איוב לז"ט)

חדשות ת' חדשים (?). (נט) משנת, רמ"ג ורי"ט משינת ורמ"ש משנת בטעות. בקטב, רמ"ג ואמב"א מקטב. (ס) יחרף, רי"ט רא"פ ריבי"ו ורד"ם נקדו יחרף מפיעל. מהיותי,רמ"ג ואמב"א מהיות, מהם רי"ט רמ"ג ורד"ם נקדו המ"ם בציר"ה. מפגעי, כ"ה בחחו"ף רש"ט רמ"ק ורד"ס, ובש"ה מפגעיו, בפגעי. (סב) להוציאני, רמ"ג ורמ"ש ג' להוציא אותי, בכדי לעשות חרוז עם לדחותי. (סג) בהתעות, רא"ה נקד בהתעות. (סד) לאחד, כה"ג רמ"ה ורא"ה ובש"ה

ובש"ה

מצב מיוחד מן השמש (סה) יכפול חזק איכות התקופה
בשעור נמרץ לא אוכל שאתו (סו) או יחסרנו מהצריך
להשלמת תקון עוות הזמן אשר חלף (סז) ויעוררו תמורתם
ביצורי מדוים וכאבים חדשים וגם ישנים גדולים מנשוא
וכלכל לא אוכל.

(סח) ראה זה חדש ונפלא הכוכבים ממסלותם כאלו
נלחמים איש ברעהו לקצת התנגדות בפעליהם המיוחדים
(סט) ואני רש ונקלה וחלקי הבל בעולמי יפקדוני בשפלי
משכנות מלחה (ע) יכונו נגדי חניתותיהם יסבו עלי

ישעיה יט"יד א"ס. (סה) דברים א"ט. איוב לא"כג. (סו) קהלת א"טו. (סז) ש"ס ז"יד. ראשית ד"יג. ירמיה כ"ט. (סח) קהלת א"יג. שופטי' ה"כ. ישעי' יט"ב. (סט) ש"א יח"כג. קהלת ב"כא. במדבר ד"טז. איוב לט"ו. (ע) איוב טז"יג.

באור

ומפזרים קרה. וזאת היא דעת הרלב"ג, ולהראב"ע פאת צפון או כוכבים, תרגום התפליא מזרות (שם לח"לב) סטרי מזליא ולרש"י כל שאר מזלות. (סה—סז) יכפול כו', הענין לרמ"ה כפי התחברות הכוכבים עם השמש, ישתנה חזק השמש עם הכוכב המתחבר עמו, או תולשתו, ואז או יכפול איכות התקופה, בקור וחום, בליחות ויובש, או יחסרנו (יחלישנו), באופן שלא יוכל להשלים רעת התקופה בעברה, והוראות אלה יהיו סבה לעורר ביצורי, (באברי). מכאובים וחליים, כפי שהתבאר בס' ר"ת להראב"ע (שער ו') כי יש לג' כוכבים העליונים שנוים מהשמש על ע"ז דרכים, ע"כ. והרמב"ם (יסו"ה ג"ז): הכוכבים שבגלגל שמיני כלם סובבים כמו השמש והירח, אלא שהן סובבין בכבדות, וחלק שיתהלך השמש והירח כנגדו ביום אחד ילך כנגדן כל כוכב מהן בקירוב משבעים שנה. (סח) חדש ונפלא, איננו דבר חדש, אלא שראוי להפלא עליו כמו על דבר חדש (רמ"ה), ולי נראה כי מאמרים אלה (סח—עא) יפרשו מ"ש (סג) בהתעות סדריהם, וכאשר ההתנגדות הכוכבים איננו תמידי, כי אם יקרה במשך איזה שנים, לכן קורא חדש ונפלא. לקצת התנגדות, החלוף בין הכוכבים מצד חמרם הוא מעט, ויתחלפו אמנם בפעליהם המיוחדים, ר"ל מצד התנועה המיוחדת לכל אחד מהם יתהדפו בעולם עניינים מתחלפים (רמ"ה). (סט) ואני רש ונקלה, רומז להתחלפות חמר האדם מחמריהם הזך והנקי. וחלקי הבל—להתחלפות בענין ההתמדה, כי הם קימים באישי, והאדם במינו לבד, ובכל זאת הם יפקדוני בעולם השפל, אשר הוא כמעט ארץ מלחה, בערכם וכנגדי (ע) יכונו חניתותיהם כו', רומז אל הוראתם

ובש"ה הוסיפו תיבת „מהם" אחרי לאחד אך למותר, וכן העיר מהרי"ר שתיבה זו יתירה, והוא ט"ס בלי ספק. מצב, רמ"ג ואמב"א הוסיפו וי"ו החבור, ומצב. (סה) יכפול, רא"ה רמ"ק ורד"ס נקדו יכפיל ולא נמצא ההפעיל כי אם בדרז"ל. (סו) להשלמת, בנ"ח והשלמת בוי"ו ת' הלמ"ד בטעות. עוות, רד"ס ג' עות. (סח) ממסלותם, רמ"ג ואמב"א ממסילותם ביו"ד בטעות. (סט) וחלקי הבל

רביהם (עא) גם שנאתם גם קנאתם אני אסבול.

(עב) כי הצילני זמני מיתר בעתות ובהלות היצילני
מאלו (עג) ובלעדי זאת היבטיחני על שלות זרעי שיבוא
אחרי (עד) ומי יודע אם ישוב ונחם על הטובות גמלני
ועשה עמהם רעה (עה) בהפך לבב עתי להם לאכזר
אחרי שובי לעפרותי תחת לכתו אתי בשלום ובמישור
וכפר בריתו את מות.

(עו) אבל זה ואם הוא מין ממיני עצבונות האנשים לא
עליו אחרד או אתעצב (עז) כי מה יגיע לי אם הבאים
אחרי ירעו בהמות בהררי אלף או מעט הצאן ההנה
במדבר (עח) ומי גבר חכם יחוש לבאים העתידים עורר

(עא) קהלת ט"ו. ישעיה מו"ד. (עב) תהלים כו"ד. ישעיה כח"ג ד'. (עג) ירמיה כט"לא ש"א כד"כב. קהלת ב"יב. (עד) יונה ג"ט. ש"א כד"יז. שופטים טו"ג. (עה) שמות יד"ה. איוב ל"כא. קהלת ג"כ. מלאכי ב"ו. ישעיה כח"יח. (עו) בראשית לד"ז. עמוס ג"ו. מ"א א"ו. (עז) שמות יד"כח. מגילה כח"א. תהלים נ"י. ש"א יז"כח. (עח) תהלים פט"מט. משלי כד"ה. דברים לב"לה.

באור

המתחייבות על הרעה (הכ"ל). (עא) גם שנאתם גם קנאתם, אין ביניהם לא שנאה ולא קנאה, לא חנית ולא רובה קשת, והכל ציור מליצי, ולפי שהתחיל (סח) כאלו נלחמים, גומר כאן כאלו המלחמה ביניהם מצד שנאתם וקנאתם ועל זה אולי רומז מ"ש (לג) לא משנאתם אותי. ורמ"ה לגרסתו גם אהבתם גם שנאתם יפרש, שרומז למה שהתבאר בס' הטעמים להראב"ע (ש"ג) ובס' ר"ת (ש"ג) על חלוקת הגלגל למבטים: מבט איבה גמורה ומבט חצי איבה, מבט אהבה גמורה ומבט חצי אהבה. (עב) כי הצילני, יסיים במה שהתחיל (ס—ז) כי יבחרני כו' היש לאל ידו להצילני כו' והטעם אם יצילני זמני מרעות המין הב', היצילני מאלו, ר"ל מרעות המין הא'. (עה) עתי, הצלחתי. את מות, את מותי. (עו) אחרד, מענין השתדלות ודאגה כמו (מ"ב ד"יג) הנה חרדת אלינו. (עז) הבאים אחרי, כנוי לבנים, עד"ש רז"ל (מגילה כח"א) הבאים אחריך בהמות ירעו? וע"ש רש"י. בהמות בהררי אלף, הרים רבים מלאים בהמות רבות לרד"ק בתהלים. (עח) יחוש, ענינו הקפדה ומשמיץ

הבל, רמ"ג ג' וחלק בלא י' הכנוי ורמ"ש הגיה עוד: הכל ת' הבל. (עא) גם שנאתם גם קנאתם, רמ"ח ג' גם אהבתם גם שנאתם. (עב) כי הצילני, רמ"ג ורמ"ש: וכי בוי"ו, רא"פ ורמ"ק, יצילני. מאלו, רש"מ ורא"פ: מאלה, רי"ט רמ"ש ורד"ס מאלו בחיר"ק האל"ף בטעות. (עג) זאת, רמ"ש ג' אלה ת' זאת. (עה) עתי, באנ"ח: עתו בטעות. לכתו אתי, רמ"ג ג' לכתי אתו ורד"ס לכתי אתי. (עו) אבל, רי"ט ורד"ס נ' אבל (?). זה, רמ"ק השמיט תיבת, זה. ואם, רא"ל ורמ"ק השמיטו ו' החבור. (עח) לבאים, רמ"ש

לִוְיָתָן לְמוֹעֵד שָׁמוּר אִם שָׁלוֹם וֶאֱמֶת יִהְיֶה בְיָמָיו (עט) כַּךְ נַאֲקָתִי וְצַעֲקָתִי עַל עִתִּי בְּבִגְדוֹ בִי (פ) בַּחֲזוֹתִי חָזוֹת שָׁוְא אֲחָזַתְנִי בְּתִתּוֹ הֲמוֹנִי וּצְבָאַי לִתְמוּרוֹת כָּל יְמֵי צְבָאִי מִרְמָם אֵדְעָה מֶה חָדֵל חֶלְדִּי וּמַה נֶּאֱלָח כִּלְחִי וְאָמְאֵן הִנָּחֵם.

(פא) אִי שָׁמַיִם יִשֹּׁמּוּ עַל זֹאת אִם בְּרִיאוֹת וְטוֹבוֹת יִבְרָא יְיָ וּבָרֵא אוֹתָהֶן בְּחַרְבוֹתָיו (פב) יְצַוֶּה עַל רוּחַ מִמָּרוֹם מִמְּקוֹם קָדוֹשׁ יִתְהַלֵּךְ לָנוּעַ מֵעֲצֵי עֵדֶן עַל

איוב ג"ח. ש"א ע"כד. מ"ב כ"יע. (עט) שמות כא"ח. (פ) יחזקאל י"ג ו' ז'. איוב יד"יד. דניאל ח"יג. תהלים לט"ה' ו' עז"ג. (פא) ר"ה יט"א. ירמיה ב"יב. במדבר טז"ל. ראשית מא"ס. יחזקאל כג"מז. (פב) ישעי' ס"ו, לב"טו. קהלת ח"י.

באור

בו לענין הרגשה, אינו חושש אינו מקפיד, ויך לב דוד תרגם ותש דוד כלבא (התשבי) ומי יחוש (קהלת ב"כה) מי יחוש' חושש לרד"ק. לבאים, לבאים אחריו כלפני זה. לויתן, כון של לויתן במקום מ"ה, ע"ד למחות מלכין וזולתו, ופירושה אבלה, וכן הוא לרש"י ורד"ק באיוב וכמו לא תעורר אשה לויתה במועד (ירושלמי מ"ק פר' א) והענין שאין להתאונן על הבנים, אחר שגם הם עתידים למות כמוהו (רמ"ח). שלום ואמת, שלום של קימא לרד"ק בירמי' (יד"יג). (פ) בחזותי, חזות, אחזתני, הא' מענין ראי' והבטה, הב' מראה ותמונה כמו (דניאל ח"ה) חזות ארבע לרש"י, והג' תואר לנחלה. בתתו, מוסב על עתי (עט). המוני וצבאי, רומזים על עושר וגבורה, יען המנהה (יחזקאל ה"ז) פי' הרד"ק יען הפריתי אתכם והרביתי לכם כל טוב, ומי חושב בהמון (קהלת ה"ט) פירש"י בממון, וצבאי, כחי וגדולתי, שהם מעלות הצבא לרד"ק בשרשיו ותרגום הלא צבא (איוב ז"א) חילא, כל ימי צבאי (שם יד"יד) כל יומי חילי. לתמורות, התהפכות הזמן מטוב לרע (ע"ל ב"ג, ט"ט). בל ימי צבאי, מענין זמן קצוב ומוגבל (ע"ל ע"כח) ר"ל כל ימי חיי. מרמם, מענין בזיון וגנאי כמו (מיכה ו"י) למרמס כטיט חוצות (תהלים ז"ו) וירמוס לארץ חיי. חדל חלדי, הא' תואר לדבר כלה ונפסק כמו (תהלים לט' ה) מה חדל אני, והב' שם לזמן חיי האדם (שם לט"ו) ותלדי כאין. נאלח, בתהלים (יד"ג) תרגם אתרשלו, וכמו כל ידים תרפינה (ישעיה יג"ז) תרג' יתרשלון, ידים רפות (שם לה"ג)—דמרשלן, ולרש"י בתהלים, כאלחו נהפכו לקלקול. כלחי, זקנתי לרש"י ורהב"ע באיוב (ה"כו, ל"ב) וכמ"ק (כה"א) שהים שנה. (פא) ישמו, (ע"ל ב"א). בריאות, הם החיים המדברים (רמ"ח). וברא, לשון קליצה לרש"י. בחרבותיו, מענין הריסה והשחתה כלעיל (ט"לו). (פב) רוח ממרום, הנפש המשכלת. ממקום קדוש, הוא השכל הפועל לדעת הפילוסופים. מעצי עדן, הם

לימים ת' לבאים. (עט) בבגדו. רד"ם העיר להגיה בבגדה, ונמצא את שע"ז. (פ) בחזותי, רמ"ג ואמב"א הוסיפו: כי בחזותי. אחזתי, באנ"ת: אחזתני, אחזני. מרמם, רא"ה, למרמס. (פא) ישמו, כהב"ה ואולי נגיה: שמו כמו באג"ה. בריאות בריאות, רא"פ: בריות בריאות. יברא, רמ"ק בָּרָא. וברא, באנ"ח: ובָרָא בט'. (פב) יתהלך, רא"ה, תהלך. על עצי, יאכלם, רמ"ק: אל

עֲצֵי הַשָּׂדֶה וְאַחַר כֵּן כְּמוֹהֶם יֹאכְלֵם עָשׁ וְרָקָב (פג) וְאֵיךְ אֶרְאֶה אֲרָיוֹת יוֹאֲרוּ וְגוֹרִים יָגוּרוּ (פד) כְּבָשִׂים יֵבוֹשׁוּ וְחוֹרִים פְּנֵיהֶם יֶחֱוָרוּ (פה) סְגָנִים בִּגְנוּת עֲגוּנִים בַּחוּרִים בְּחוֹרִים נֶחְבָּאִים וּפַחוֹת כִּשְׁפָחוֹת בְּפַחַת וָפַח נִלְכָּדִים (פו) הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ רִגְזוּ וְאַל תֶּחְדָּלוּ מִנֶּפֶשׁ קְדוֹשָׁה תְּשׁוּבוֹת מִמַּעֲשֶׂה תָקְפָּה וְלֹא תִנָּפֵשׁ (פז) מֵהָשִׁיב רוּחַ יָקָר הוֹלֵךְ לְמוֹשָׁעוֹת (פח) מֵהוֹרִיד נִשְׁמַת אֱנוֹשׁ מֵחֲדָרִים עֲלִיִּים לְצַלְמָוֶת תַּחְתִּיָּה מִנִּי שִׂים אָדָם עֲלֵי אָרֶץ.

שופטי' ט"ט. יחזקאל לא"ה' ט'. ישעי' נא"ח. איוב יג"כח. (פג) עמוס ג"ח. (פד) ישעי' כט"כב. (פה) ישעיה מב"כב. ש"א יד"יא. ישעיה כד"יח. (פו) ראהי' ב"א. תהלי' ד"ה. אסתר י"ב. שמות לא"יז. (פז) איוב ט"יח. משלי יז"כז. איוב לב"ח. דה"א כה"יא. איוב כ"ד.

באור

השכלים הנבדלים. עצי השדה, הם בני אדם ורומז אל הכנס הנשמה לגוף האנושי, וקרא לבני אדם עצי השדה מצד הרדפת עצי עדן, ועוד כי זולת הנפש השכלית אין להם יתרון על שאר בעלי חיים (רמ"ח). ואפשר עץ השדה, עד"ש (דברי' כ') כי האדם עץ השדה, וטעם יתהלך, בלי כוונה למקום ידוע (ע' רנה"ו ויקרא כו"יב). כמוהם, ר"ל עם כל מעלת האנשים הנה הם גם כן כאלו היו עצי השדה, ויאכלם עש ורקב, רומז אל המות, והכוונה, איך ימות החכם עם הכסיל (רמ"ח). (פג) ואיך אראה, איכה אשא ואסבול, עד"ש (תהלי' לה) ה' כמה תראה. אריות, לרמ"ח תואר לחכמים גדולים, וגורים, המשכילים, המתחילים בעיון, ובכתם להיות אריות. (פד) כבשים, רומז לחסידים ואנשי מעשה (רמ"ח) תרגום ורעו כבשים לדיקיא וכן לרש"י, ורמ"ש תרגם „האסע" יכוין כנראה לכבש בזהב לכסא (דה"ב ט"יח) וכמפורש במ"א (י"יט) וראש עגול לכסא. (פה) בגנות, שם לגנאי ובזיון (התשבי). עגונים, תרגום התבאו (ישעי' מב"כב) עגינין. (פו—פח) מנפש קדושה, היא נפש החכם הגדול אשר מצד מקרי הזמן, תשבות ממעשה תקפה, מהשגת המושכלות, להשלמות תקונה. ולא תנפש, לא תשיג שלמותה, והיא אז איגה כפש כי אם בשתוף השל. מהשיב רוח יקר, הוא הכח השכלי, בהיותו בתחלת עיונו והליכתו, למושעות, להשיג תשועת עולמים, והוא מת בחצי ימיו. ונשמת אנוש, מי שלא קנה מן הידיעה דבר, עם היותו מוכן לזה ונכרת עודנו באבו, טרם יתחיל בחכמה, וזה הענין נוהג מני שים אדם עלי ארץ (רמ"ח), ויתכן כי נפש קדושה רומז אל השלם האמתי, רוח יקר—אל המשכיל ונשמת אנוש—ההמוני.

אל עצי, יאכלו. (פד, פה) כבשים, סגנים, רמ"ג ואמב"א: וכבשים, וסגנים. בגנות, רא"ה ג' בגנים (בשביל חרוז), ופחות כשפחות, רמ"ג ורמ"ש השמיטו, כשפחות, (ע"ל י"יא), ורא"פ, גם ופחות, ואחרי ופח הוסיף: המקרים. (פח) עליים באנ"ח עֲלִיִּים בט'. לצלמות תַּחְתִּיָּה, רמ"ג ואמב"א (זולת רמ"ש) וצלמות תחתָּיה, ורא"ל תחתית.

(א) חֲמָסִי עַל מַעֲשַׂי וְעַל פּוֹעַל יָדַי וּמָה אֶזְעַק וַאֲשַׁוֵּעַ
(ב) וּמָה יְיָ אֱלֹהִים אֶדְרוֹשׁ מִמְּךָ חַיִּים וָחֶסֶד אִם חָפֵץ
לְבָבִי לַהֲמִיתֵנִי (ג) אִם אֵין אֲנִי לְעַצְמִי מִי אִתִּי (ד) מַה
בֶּצַע בְּאוֹתָהּ חִבָּה יְתֵרָה שֶׁתּוֹדִיעַ לְנַפְשִׁי אִם אָנֹכִי
שְׂנֵאתִיהָ (ה) אִם יָדַי עִצְּבוּנִי הִכְעִיסוּנִי בְּהַבְלֵיהֶן מַה

(א) ירמיה נא״לה. דה״א ט״לא. ישעיה מט״יא. איכה ג״ח. (ב) מיכה ו״ח. איוב י״יב. הושע ו״ו. שופטים יג״כג. (ג) אבות א״יד. מ״ב ט״לב. (ד) תהלים ל״י. אבות ג״יד. דה״ב יח״ז. (ה) איוב י״ח. דברים לב״כא. ירמיה ח״יט.

באור

המחלקה החמישית (יג). אחרי הרעש בסוף פרק הקודם, יתהפך המליץ בתחבולות מליצתו, ובקול דממה (א) ישיב אל לבו, כי הרעות כלן מפעולות האדם עצמו תצאנה על פי מעשיו, ואך אולתו תסלף דרכו, ובכן (ב—ז) יסב פניו אל ה' וישפוך לפניו שיחו, כי הוא (ח—כד) יודע בפרטינו, יגמול ויוכיח בחסד במשפט ובצדקה כמ"ש כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ, ובטובו שומר מצרות נפשות חסידיו, אז יחוה דעתו (כה—נג) על פלאי ידיעותיו, ועל השגת שכלנו אך אמתת מציאותו ולא עצמותו ואיכות ידיעותיו הנפלאות. (ובזה יורה לדעת, כי אלה הן דרכי השלם האמתי, אשר דבר עליו בשלשה פרקים הראשונים, ואלה הן הדעות האמתיות באלהות שנאמר עליהן כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי כו').

(א) חמסי על מעשי, דיני וענשי לפי מעשי, תרגום חמסי עליך (בראשית ט"ז) דין לי עלך, ולרש"י חמס העשוי לי עליך אני מטיל העונש, ועל זה רמז מ"ש (ג"ח) אם תחת מסבות יתהפך. (ב) חיים, בעוה"ז השיג השלמות בעודני חי, וחסד, השפעה אלהית להוציא השכל מן הכח אל הפועל, אם חפץ לבבי להמיתני, מיתת הנפש עם הבשר לרוב שטופן בתאוות (רמ"ה). ולפי דרך באורי, אם חפץ לבבי, רומז אל הדעות בלתי צודקות, וכמו שהולך ומבאר: (ג) אם אין אני לעצמי, ר"ל אם אינני מתעסק בלמוד הדעות האמתיות באלהות, אשר זה לי לבדי, ואין לאחר שתוף בו, מי אתי, (עד"ה (משלי ל') ואמרתי, מי ה', ר"ל אין איש אתי), כי אם תעלה בלבבי, שאני לבדי בביתי, ואין לי עסק עם זולתי, אז כל מדותי הטובות בטלות, וכמ"ש (ה"ג) מה חלקו בביתו, ולזאת לא אמר כאן אם אין אני לי מי לי, כלשון המשנה. (ד) חבה יתרה, לרמ"ה רומז למ"ש (ב) חיים וחסד על ההשפעה האלהית. (ה) עצבוני, מענין צער ודאגה כמו (ישעיה ס"ג) ועצבו את רוחו (וע' טו"י). בהבליהם, בפעליהם בל יועילו וכמ"ש (ד"ב) ממעשה השכל, והטעם אם לא אשתדל להשיג מציאותך על פי פלאי מעשיך

(א) ומה אזעק, רמ"ש יצרף מאמר זה לפסוק ב' לא לפי הענין. (ד) בצע, רא"ל ורמ"ק: בצעי ביו"ד הכנוי. באותה, רא"ה ג' באותו בטעות. (ה) יַדֵי, רמ"ק נקד יְדֵי בסמיכות ויפרש עצבוני מלשון עצב ודפוס, והטעם אם ידי שכלי הביאוני לכעס (?). (ו) סעפי, כ"נ בנ"י ורא"פ, ובש"ה סעיפי (ע"ל ט"יג).

תְּשַׂמְּחֵנִי יְיָ בְּפָעֳלֶךָ (ו) וְאִם סְעִפֵּי גּוֹזְלֵי כְבוֹדִי בְּהִלּוֹ
גֵרוֹ מַה תַּעֲנִיקֵנִי יְקָר וּגְדוּלָה (ז) וְאִם אֲנִי אֲנִי הוּא
הַמּוֹנֵעַ מִמֶּנִּי הַטּוֹב בִּרְבוֹת הַטּוֹבָה יְיָ אֱלֹהַי מַה תִּתֶּן לִי.
(ח) יְיָ אֱלֹהִים אַתָּה יָדַעְתָּ אֶת הָאִישׁ וְאֶת שִׂיחוֹ בְּחַנְתָּ
בַּנְתָּה לְרֵעוֹ תְּתָאֵר כָּל גְּבוּלָיו (ט) חַדְרֵי יְצוּרָיו וּסְתָרָיו
אַתָּה חוֹפֵשׂ כִּי מִשַּׁשְׁתָּ אֶת כָּל כֵּלָיו (י) עֲלִיּוֹת הָעוֹלָה
עַל רוּחוֹ מְרֻוָּחִים כּוֹנֵי כַוָּנָתוֹ פְּתוּחִים שְׁקוּפִים אֶל מוּל

תהלים צב״ה. (ו) איוב כט״ג. אסתר ו״ג. (ז) דברים לב״לט. משלי ז״כז. קהלת ה״י. בראשית טו״ב. (ח) יחזקאל לז״ג. מ״ב ט״יא. תהלים קלט״ב. יהושע טו״ע. (ט) משלי כ״כז. בראשית נא״לז. (י) ירמיה כב״יד. יחזקאל כ״לב.

באור

המשמחים לב, איך תשמחני בהם. (ו ז) סעפי גוזלי כבודי, בהסתכלי במחשבות (הדעות) כוזבות (רמ"ה). בהלו נרו, ברבות הטובה, רומז כי אך טוב ה', ולזאת נר כבודי יהל תמיד על ראשי, לולא שהדלתיו בדעותי בלתי צודקות. ובכלל כל הענין מתחלת הפרק עד כאן, להורות כי פעולות ה' אך טובות הנה מאד, וביד כל איש להנצל מפגעי הזמן בהתעסקו בתורה והחכמה ואך אולתו תסלף דרכו, כי רק הרחוקים והנבדלים מה' מוכנים למקרים, והקרובים אליו בתכלית השמירה תמיד, כמבואר במורה (י', יח, נא"ג), ובה"ת (ט"א) באריכות, ע"ש, ומה נפלאה תשובה קצרה זאת על כל המחלקה הארוכה שלפני זאת.

(ח) האיש, רומז על היחיד בפרט, לא במין לבד (רמ"ה). שיחו, לרמ"ה וריו"ף אפילו שיחה קלה, ויותר נראה לפרש עסקיו ועניניו, תרגום מה שחו (עמוס ד"יג) מה עובדוהי, וכן הוא לרש"י. גבוליו, גבולי מחשבותיו. (ט) יצוריו, נמצא פעם אחת (איוב יז"ז) על אברי האדם, והושאל כאן על המחשבה הכמוסה בלב. כי משש, עד"מ, הנוטע אוזן הלא ישמע, כי ה' יוצר הכלים האנושים ויתחייב שידע פעלה והנהגתה (ריו"ף) ולד' כליו הם עניניו ומחשבותיו, שבהן ישתמש האדם כאומן בכליו, תרגום כליו רעים (ישעיה לב"ז) עובדיהון. (י) עליות, הש' עליה הוראתו החדר שעל גבי התחתון, ובשביל לנע"ל התיר לו המליץ גם על העולה במחשבה, כמו הש' מעלה ביחזקאל (יא"ה). העולה על רוחו, לשון זה גם באג"ה: העולה על רוחו, וכאן הוא כמו באור תיבת עליות, ר"ל כל אחת מהמחשבות העולה על רוחו, וכמו בנות צעדה (בראשית מט) והמחשבה בדמיונות לבד (להמורה נא"ג) תקרא העולה על רוחכם. כווני כוונתו, להמו"מ חלונות כוונתו מלשון וכוין פתיחין לי' בדניאל, ולא הרגישו כי שם הנו"ן לש' רבים, וכאן בסמיכות ז"ל כוי, תרגום ארובות השמים (בראשית ז') כוי דשמיא, ונראה הוא שם כפול להפלגה, ר"ל כל

(ז) אני אני, רמ"ג, רא"פ ורמ"ש השמיטו תיבת אני פ"א. (ח) כל, רא"ל ורמ"ק השמיטו תיבת כל, ובש"ה הוסיפו לפניה „את". (י) עליות, רא"ל ג' העליון. העלה, רד"ם הגיה העולות, ול"צ ע"ב. כוני, רד"ם הגיה כויני, והעיר כי יותר טוב, כוי, ולי נראה כי יותר טוב להגיה: כוונת וכמו באג"ה

פני מדעך (יא) אתה הצבת מוקשי חרונך ילכדנו בערמתו אתה מושל בגאותו (יב) תסוב פלכיו נסיכיו מטריפי חקיו נותני לחמו פשתו שמנו ושקויו (יג) אתה כוננת דרכיו מערכיו חניכיו ילידי ביתו (יד) כנפי שחריו תשא ימיו ולילו אתה יסדת ומספר רגעיו תגיד (טו) תשים שפלים מבור תחתיות למרום וגבוהים עליהם צוללים במצולה (טז) תפיל משמים ארץ נדיבי ארץ בשבט עברתך תתן מחבק אשפתות רוכב שמים בעזרך (יז) אתה חזקת בריחי שערי שומרי תורה נוצרי משפט

מ"א ז"ד ס'. במדבר ח"כ. (יא) תהלי' עד"יז. איוב ה"יג. תהלים פט"י. (יב) משלי ל"ח. הושע ב"ז. (יג) תהלים סה"י, קיט"ס. רא"שית יד"יד. (יד) תהלי' קלט"ט. שמות יג"כא. תהלי' פט"יב. איוב לא"לז. (טו) איוב ה"יא. איכה ג"נה. קהלת ה"ז. (טז) ישעיה יד"יב. איכה ב"א, ג"א. ד"ה. דברים לג"כו. (יז) נחמיה ו"ט. תהלים קמז"יג. משלי כח"ד, טז"יז, כ"ח. תהלים עז"יב. איוב

באור

גדדי ופרטי כוונתו (ע"מ § 15 ט'). (יא) אתה הצבת, הטעם שאם יתחכם ויתהפך בתחבולות נסתרות, לא תועילנו ערמתו ויכשל בה, עד"ש רז"ל (יומא פו"ב) מפרסמין את החנפים מפני חלול השם, שנאמר ובשוב צדיק וגו' ונתתי מכשול לפניו, ופירש"י אני ממציא לידו חטא גלוי לכל, שיכשל בו, וידעו מעשיו, (סוטה ג"א) אדם עובר עבירה בסתר, הקב"ה מכריז עליו בגלוי. (יב) תסוב, מענין סבה וגרם הפעולה, כמו אנכי סבותי (ש"א כ"ב), ושעור המאמר: תסוב פלכיו ונסיכיו (שהם) מטריפי (לחם) חקו כו', אך לא ידעתי מה המה אלה פלכיו, נסיכיו, ומכל הבאורים הרבים אין דעתי נוחה, ונראה רומז על אברי האדם שהם נסיכים, והם משרתים צריכים בקיומם להנהגת הנסיכים (לשון המורה עב"א), וקורא המשרתים „פלכים" לפי שהם כמשענת לנסיכים כמו ומחזיק בפלך (ש"ב ג"כט). (יג) מערכיו, מערכי לבו. חניכיו ילידי ביתו, לרמ"ק כנויים למחשבות הלב, ע"ד וילד שקר, ובילדי נכרים ישפיקו להמורה (ז"א). (יד) תשא, מענין העלאת מספר כמו (במדבר ד"ב) ושא את ראש (דה"א כז"כג) ולא נשא דוד מספרם ע"ש רש"י. וכמ"ש בזה ומספר רגעיו תגיד. (יז) בריחי שערי הצדיק יחזק, לשמור כל אשר אתו בבית, אבל עמי הארץ, לא ישבר שעריהם, כי אם ראשם (הרי"ף). שומרי תורה, לרמ"ה המשתדלים בחלק העיוני, ונוצרי משפט, בחלק המעשי

באנ"ה. (יא) הצבת, כה"ג רמ"ה, רמ"ק ורד"ס, ובש"ה חצבת בחי"ת. מוקשי, רמ"ק ג' מבקשי (?). (יב) תסוב, רמ"ש, תסוב. לחמו, רא"ה הוסיף: ומימיו צמרו. ושקויו, בנ"ח (לבד רמ"ש) ושקויו בל"י. (יד) שחריו, רמ"ג ואמב"א שחרו בל"י. ימיו, באנ"ח ורא"ה יומיו בטע'. ומספר, רמ"ג ואמב"א השמיטו וי"ו הח'. (טו) תחתיות, באנ"ח תחתית.

אתה שברת ראשי עם הארץ (יח) אתה רואה כליות ולב ומבין את כל מעשיהם (יט) הדומך מרום עולם על גפי מרומי היצירות יאריכו ראשיו להפליא כבוד ליחד ממשלה (כ) שם חביון עזך שמה מרכבות כבודך לאמר אני ואפסי עוד (כא) שמה צפנת הודיך הגדלה והגבורה והמתנשא לאמר אני אמלוך (כב) גבהת מכל יש התרוממת מכל נמצא ועיני רצונך בשפל מצבינו

וב"כד. (יח) ירמיה א"יא, כ"יב. תהלים לב"ט. (יט) תהלים לג"טו. משלי ט"ג. קהלת ז"טו. (כ) חבקוק ג"ד. ישעיה כב"יח. שם מז"ח. (כא) ש"ה ז"יד. דה"א כט"יא. מ"א א"ה. (כב) פ"א ט"ב. זכריה ד"י. דברים יא"יב.

באור

מהתורה והמצות, ועם הארץ, הם האנשים אשר לא די שלא ישתדלו בעיון התורה, אבל גם בחלק המעשי לא יתעסקו, וכן היא דעת חז"ל (ברכות מז"ב), ולדעתי שומרי תורה נוצרי משפט, כנויים לתלמידי חכמים בכלל יודעי דת ודין, וכוונת המאמר כי ה' ישמרם לבל ירעו ולבל ישחיתו להם עמי הארץ, על פי שנאתם הגדולה לת"ח, כמפורסם זה בתלמוד (ברכות מז"ב, שבת סג"א, פסחים מט, ב"ב ח"א, סנהדרין נב"ב, סוטה כב"א) ובשארי מקומות, ושברת, הוא עלכ"מ, מענין אלופת כח עד"ש (תהלי' י"טו), שבור זרוע רשע (ישעיה לח"יג), כן ישבר כל עצמותי. והנה להמורה (נג"ג) כל טובה המגעת מה' תקרא חסד, ובעבור זה המציאות כלו הוא חסד מאתו ית' וכמ"ש עולם חסד יבנה, בנין העולם חסד הוא, אבל החוקים הראוים לעשות מפני מעלת המדות, כרפואת מחץ כל נחוץ יקרא צדק, ומשפט הוא לדין במה שראוי על הנדון, ויסי' חסד או נקמה ע"כ, ולפי זה ירמזו המאמרים: (יב—יד) על חסדי ה', (טו—טז) על משפטו, (יז) על צדקו. (יח) אתה רואה כליות ולב, יסיים במה דפתח כי ה' יודע תעלומות לב, ובעשותו כל המבואר בזה, לא יתואר בעול חלילה, אף כי לנו יראה לפעמים ההפך כמו שהולך ומנאר. (יט, כד) הדומך, נגד דעת חכמים הקדמונים המכחישים בהשגחת ה' בשפלים, להיותו רם ונשא אומר, שאפילו הוא כן, עכ"ז בעצמו ובכבודו משגיח גם על הבלי פעלי האדם (רי"ף). מרום עולם, הוא עולם השכלים הנפרדים. ומרומי היצירות, הם הגלגלים, אשר הם ברום כל היצירות אשר תחת כל השמים, והוא כנוי אל השכלים המניעים אותם, כאלו יאמר שהגרמים השמיימים הם ברום כל שאר היצירות השפלות, וגבוהים עליהם הם השכלים הנבדלים, ועשית זה להפליא כבודך, (שלא השורנו עין רואה). וליחד ממשלתך על הכל (רמ"ה). (כ) חביון עזך, עוז שכינתך החבוי והנסתר, עד"ש עין לא ראתה אלהים זולתך, ולא יראני האדם וחי, ומרכבות כבודך, כנוי לגלגל הערבות כמ"ש סלו לרוכב בערבות. אני ואפסי עוד, יפרש מ"ש, ליחד ממשלה. (כא) אני אמלוך, יפרש מ"ש

(יח) את, רא"ה ג' אל. (יט) ראשיו, רא"ל ואמב"א ראש. (כא) הודיך. רא"ם ג' הודיך. (כב) בשפל, רמ"ק נקד בשפל (ע"ל ב"ט). מצבינו, כצ"ל ויגיד

יְשׁוּטְטוּ מֵרֵאשִׁית שְׁנוֹתֵינוּ בָּהֶם עַד אַחֲרִיתָם (כג) גָּדַלְתָּ
מְאֹד מֵהֶבְלֵי פְּעָלֵינוּ וְהֶבְלֵי פְעָלֵינוּ תִּבְחָן (כד) נוֹרָאוֹת
נִפְלֵאתָ עַל כָּל הַמַּעֲשִׂים וְזֵכֶר כָּל הַמַּעֲשִׂים לְפָנֶיךָ בָּא.
(כה) הֲיַעֲשֶׂה יְיָ אֱלֹהִים דָּבָר בִּלְתִּי אִם נִגְלָה לְךָ סוֹדוֹ
טֶרֶם הֵעָשׂוֹתוֹ (כו) הִתְעַלֶּה עַל רוּחִי בְּחַדְרֵי מִשְׁכָּבִי גְּדוֹלָה
אוֹ קְטַנָּה וְאַתָּה אֲדֹנִי הַמֶּלֶךְ לֹא יָדַעְתָּ (כז) שִׂכְלְךָ הַגָּבוֹהַּ
גּוֹבַהּ גָּבְהֵי שָׁמַיִם שֶׁפָּלוּ בְּעֶרְכּוֹ יָדַע אֵת כָּל אֲשֶׁר נַעֲשָׂה
בְּעֵמֶק מְצוּלָתֵנוּ אֲשֶׁר הִיא תַּכְלִית תַּחְתִּית כָּל עָמוֹק

(כג) תהלי' קד"א. (כד) תהלים קלט"יד. קהלת ג"יז. תפלת ר"ה. (כה) עמוס ג"ז. מורה ס"א. (כו) יחזקאל כ"לב. קהלת י"כ. דברים כה"יג. מ"א א"יח. (כז) תהלים קלח"ו. איוב יא"ח, כב"יב. אסתר ד"א. תהלים

באור

להפליא כבוד. (כב) גבהת מכל יש, עד"ש רז"ל (סוטה ה"א) הקב"ה גבוה ורואה את השפל, שנא' כי רם ה' ושפל יראה. (כד) נוראות נפלאת על כל המעשים, לפי כל המו"מ נוראים ונפלאים מעשיך, ולא יתישב עם סוף המאמר, כי לפי זה כמעט אין כל פלא סיבה זכרונם לפניו. לכן נראה לפרש נפלאת, מענין רחוק והפרשה כמו כי יפלא ממך דבר, לא נפלאת, כי פלה ופלא ענינם אחד, ונורא, נופל על כל דבר היוצא מן הסרגל ומעורר יראה או תמיה, ויהי' פסוק זה כ"ע של שני פסוקים הקודמים לו.

(כה) דבר, טבעי או מלאכותי. סודו, סוד ענינו ומציאותו. טרם העשותו, טרם צאתו אל המציאות (רמ"ח). (כו) בחדרי משכבי, מקום סתר למחשבה ומעשה. (כז) שכלך הגבוה, במעלה. גבהי שמים, כלומר היחס אשר בין גבהי שמים אל שאר הדברים הגבוהים, הוא היחס אשר בין רוממות ידיעתך לידיעתנו, ואף גם זה היחס איננו אמת רק על צד ההרחבה, והבן זה הבאור, כי איך יתכן שירצה להבדיל בין גבהי שמים שהוא מ ק ו מ י ובין ידיעת ה' שהוא ר ו מ מ ו ת ע ל ו י ש כ ל י? ויש לפרש גבהי שמים על השכלים הנבדלים אבל אין הלשון סובלו (רמ"ח). וכענין זה יבאר גם ריבי"ו ומאריך מאד ללא צורך. בעמק מצולתנו, הוא העולם התחתון כמ"ש (יב"י) מערה שפלה, ורומז למ"ש רז"ל הקב"ה גבוה וכו' (ע"ל כב).

עליו רעו, בהם, בהחו"ף רש"מ ואנ"ח מצבנו ביחיד בטעות. ישוטטו, רד"ס הגיה: משוטטות, על כי עין הוא שע"נ ושכח: עיני ה' המה משוטטים בזכרי'. (כג) פְּעָלֵינוּ, בהחו"ף רש"מ ורמ"ש פְּעָלֵינוּ. (כה) הַיַעֲשֶׂה, באנ"ח: הַיְעֲשֶׂה בטעות. אם, רמ"ג ורמ"ש השמיטו תיבה זו. (כו) בחדרי, גדולה או קטנה, רא"ה ג' בחדר, קטנה או גדולה. (כז) יָדַע, כ"נ בנ"י, רי"ט, רא"פ ורד"ס, ובש"ה יֵדַע. את, רמ"ג ואמב"א השמיטו תיבה זו. נַעֲשָׂה, כ"נ רא"ה רי"ט ורד"ס, ובש"ה נַעֲשָׂה, עבר נפעל בטעות. מצולתנו כצ"ל וכן תוכיח תיבת היא, בהחו"ף ואנ"ח, מצולותינו. מצולתינו בט'.

עמוק

(כח) וְאֵין עָלֵינוּ לְהַפְלִיא אֵיךְ וְאֵיכָכָה אַתָּה לְבַדְּךָ תֵּדַע
(כט) וְאֵיךְ תֵּדַע הַהֲפָכִים וְהַמִּינִים הַשּׁוֹנִים בִּידִיעָה אַחַת
לְבַד מִכָּל צַד (ל) וּפְרָטִים מִתְחַדְּשִׁים מִשְׁתַּנִּים בְּלִי תַכְלִית
בְּמִסְפָּר בְּמַדָּע אֶחָד קַיָּם וּמַקִּיף עַל כֻּלָּם (לא) וְהַדְּבָרִים
הָעֲתִידִים אֲשֶׁר לֹא יָצְאוּ אֶל הַמְּצִיאוּת בִּידִיעָה
אֲמִתִּית בְּלִי הִתָּלוּת בְּהֶעְדֵּר (לב) וְהַצּוֹדֵק מִשְּׁנֵי קְצוֹת

סט"ג. ירמיה לא"לט. (כח) מ"א ה"לט. (לא) המורה י"ג. (לב) שמות כה"יח.

באור

(כח) איך ואיככה, בהג"ה: איכה ואיככה הוצאתם היום ממחיצתך העסורה, והכפל להפלגת השאלה, והמפרשים כאן ללא צורך דרשו על זה מה שדרשו. והענין לרמ"ח שאין לנו לשאול איכה ידע אל, אחר שאין לו כלי הרגשה (ע"ל לה), ועל זה ישיב אתה לבדך תדע, כלומר כי מדעך עצמך ועצמך מדעך וא"כ אין מי שידע איכות ידיעתך זולתך ע"כ, וכמו שאין בנו יכלת להשיג אמתת עצמותך, כן לא נשיג גם ידיעתך כמבואר במורה (כ"ג), והנה לדעת יתר המו"מ גם חצי השני של הפסוק איננו תשובה, כי אם לשאלה, אך לפיהם לא יתישב הלשון: א ת ה ל ב ד ך.
(כט—לג) המקור ממנו שאב המחבר דברי חמשה פסוקים אלה, במורה (כ"ג), בדברו שם על ידיעות ה', במה שהן נבדלות מידיעותינו, ואם כי הדרוש בזה הוא יקר הערך מאד, אך גם קשה, ויש בו עיון עמוק ורב ע"כ ראיתי להכנים ראשי ולדבר בזה בפרט, ואבאר אך את הנחוץ להבנת הענין לפי פירושי רמ"ח ורי"ף, והרוצה לעמוד על אמתת החקירה בזה יעיין במורה, ובג' מס' מ"ה להרלב"ג, ובס' אור ה' להרב"ן חסדאי מאמר ב'. (כט) ההפכים, לא ידעתי לכוין על איזה הפכים ירמוז כאן, ואפשר הכונה להמורה טו"ג, שהקבוץ בין שני ה פ כ י ם, הוא נמנע לכל הדעות, ולכן יחוייב שיקרו לצדיק רעות רבות, מבלי שיתואר ה' בעול כלל, ונאמר עליו שהוא בלתי משגיח, כי לנמנע טבע קים איננו מפעולת פועל, והנה רמ"ק בבאורו רומז ג"כ על זה הענין, אף כי לא רצה לגלות סודו וידבר בחידות כד' המורה (יז"א) וע' הריב"ש בתשובה קי"ח. בידיעה אחת, ולא בידיעות רבות ידע הדברים הרבים, ולא בהתחלף הידועים יתחלפו הידיעות בחקו יתעלה, כמו שהוא בחוקינו (לשון המורה). (ל) במדע קים, כדברים המשתנים לא תהי' אצלנו ידיעה קיימת כי שכל האדם הוא בעל תכלית. ולא יקיף, דבר שאין לו תכלית כי אם ה' אשר הוא גם כן בלתי בעל תכלית (הרי"ף). (לא) בלי התלות בהעדר, לדעת הדברים העתידים, עם היותם עתה נעדרי המציאות, לא יקרה מזה בטל, באמרנו, שתתלה הידיעה בהעדר, כי זה אמנם יצדק בהעדר המוחלט, ר"ל אשר אין

עמוק, רד"ס נקד עמוק במ"ם שרוקה. (כח) איך, אולי נגיה: איכה ת' איך כבאג"ה, ע"ב. (כט) ההפכים, כ"ה בהחו"ף, רש"ם, רמ"ק ורד"ס, ובש"ה: ההפוכים, הַהֲפֵכִים, ההפכיים. לבד, רא"ה השמיט תיבה זו. (ל) במספר, רא"ה ג' המספר. (לא) העתידים, רמ"ג רא"פ ורמ"ש השמיטו ה"ה. בידיעה, כ"ה בהחו"ף רא"ל ורמ"ק, מהם רמ"ק העיר להגיה: בדעה, ובש"ה הוסיפו תיבה אחת. בלי התלות, רמ"ק ג' מבלי התלות מן לשום חתול. (לב) סגולית, רמ"ג ואמב"א:

סגולה

האפשר בעתיד בהכרעה סגולית נפלאה משארת טבע אפשרותם (לג) מי ידע בכל אלה זולתך (לד) וידיעותינו בלות ומטלאות קצרו מהשיג איך ידעתנו. עם רחק היחש בינותינו מצדך ומצדנו (לה) ואולם כל אשר יצא אל היש אתה יצרתו וכל אשר אתה רואה לך הוא הנסתרות לנו והנגלות (לו) ואיזה לבב חכם יתפלא כי תשוב תתפלא במעשה ידיך (לז) היפלא מהיוצר דבר ממלאכת החמר ומעשהו (לח) אתה המצאת כל אשר

(לג) איוב יב״ט. (לד) ישעיה ט״ה. ב״ב א״ה. תהלים כח״ג, מג״א. (לה) יהושע ב״יט. תהלים עד״יז. ראשית לא״מג. דברים כט״כח. (לו) איוב ט״ד. משלי טז״כג. איוב י״טז. תהלים קב״כו. (לז) בראשית יח״יד. ישעיה מה״ט. ירמיה יח״ד ו׳.

באור

מטבעו לצאת אל המציאות, אבל מה שאינו נמצא עתה, והוא עם זה עתיד לצאת אל המציאות הפעל, הנה הידיעה בו מעלה גדולה, אלהית, אין דומה לה, כמו שאין במציאות רק אל אחד (רמ״ה). ותהי׳ הכוונה בלי התלות בהעדר, כאלו הדברים כבר נמצאים ואין להם התלות בהעדר, וע׳ באור רח״ק להמורה כ״ג אות ב׳. (לב) והצודק, ר״ל פלוני שיולד בעתיד לא ימלט מהיותו צדיק או רשע, וה׳ יודע הקצה הצודק והאמתי מאלו השנים, ולפי זה מחייב ביטול הבחירה, אומר: בהכרעה סגולית נפלאה, כי אע״פ שיודע הקצה האמתי עכ״ז שאירה הכרעה טבע האפשרות (רי״ף) ע׳ פרק ח׳ משמונה פרקי הרמב״ם והל׳ תשובה (ה״ב ג׳ ה׳). (לג) מי ידע, זאת היא התשובה על שאלות אלה, שאין אתנו יודע בכל אלה זולתך וכמ״ש (כה) אתה לבדך תדע. והולך ומבאר תשובתו זאת: (לד) כי ידיעותינו בלות ומטולאות, ר״ל חלושות מאד בהשקה אל ידיעותיך, וקצרות מהשיג איכותן. מצדך ומצדנו, מקוצר המשיג ועומק המושג. (לה—לז) ואולם כו׳, בשלשה פסוקים אלה, נרמ״ה, יוסיף המליץ לבאר מ״ש (כה) ואין עלינו להפליא, ויתרץ עוד שאלה אחת פילוסופית מבוארה במורה (יט״ג): אם ה׳ יודע הפרטים, יתחייב שתהיינה לו עינים לראות ואזנים לשמוע, וזה שקר, וא״כ בלתי חושים והרגשה כמונו, איך ישיג מושגי החושים? —ע״ז יאמר: כל יצא אל היש וכו׳ וכל אשר אתה רואה, ר״ל כל נמצא הנגלה לנו והנסתר עוד ממנו לך הוא, כי עיקר חדושה והמצאה והפסדה ממך יצא, ואם כן איזה לבב חכם יתפלא, כי תשוב תתפלא, ר״ל כי תעיין במעשה ידיך, בהשגחה נפלאה מאתנו, ובדרך פלא, היפלא מהיוצר כו׳, כי איך יתכן שיעלם מהפועל מה שהוא פעל בו? ע״כ. ממלאכת החומר, הוא

סגולה. (לג) ידע, ריבי״ו ורמ״ש נקדו ידע ורמ״פ העירני לנקד ידע. (לד) ידעתנו, רא״ה ואמב״א: ידיעתנו ידיעותינו בטעות. (לה) אשר, רמ״ג ואמב״א השמיטו תיבה זו. יצא, רמ״ש נקד יצא. (לו) לבב חכם, רמ״ת ורא״ה ג׳ חכם לבב. כי, רמ״ק ג׳ בי בבי״ת כבאיוב ואינו שלה יפה. (לז) דבר ממלאכת, רמ״נ ואמב״א: דבר מלאכת. (לח) להמציא, בנ״ת השמיטו

ראתה החכמה להמציאו ותתן בטבע מדענו אלו המסבים והמניעות (לט) וסודם השארת רשום בחותם כתב אמתך (מ) האמת אתה הוא יי אלהינו והאמת הוא אתה (מא) התודע למושב לצים התגלה לפני בני עולה (מב) הנה המלאכים לא עמדו על סוד מכתבך האמתי החרות בלוחותיהם ואיך נעמוד אנחנו די לא איתי אנש די כתבא יכיל למקרא (מג) הן בקדושיך

(לח) המורה ט״ג. (לט) דניאל י״כא. ירמיה יד״כב. (מ) ירמיה י״י. (מא) תהלים א״א. ש״ב ג״לד. (מב) מ״ב י״ד. ירמיה יג״כח. שמות לב״טז. מ״ב י״ד. דניאל ב״י, ה״טז. (מג) איוב טו״טו. שמות יט״יט. דברי׳ לב״מז.

באור

מלאכת גוף החמר, ומעשהו, הוא מה שהחמר פועל ועושה, ובמורה (יט״ג) מבואר המשל כזה: אם לא יצייר ויבין הנפח ענין התפירה, לא יהי׳ המחט על תכונה זו, שלא תשלם התפירה זולתה. (לח) אתה המצאת, ואם ישאל השואל: אם כן מה התכלית האחרון של זה המציאות? על זה יאמר אתה המצאת כו׳ ר״ל שאין לבקש גם תכלית זה, אלא כן רצה ה׳, או כן גזרה חכמתו וכמו שלא נבקש תכלית מציאותו ית׳ כן לא נבקש תכלית רצונו (ע׳ מורה סט״א, כה״ב, יג״ג). (לט) וסודם, וסוד תכליתם, השארת רשום בחותם כתב אמתך, רומז למ״ש רז״ל (שבת נה״א, ב״ר פא״ב) חותמו של הקב״ה אמת, מהו אמת, אל״ף בראשון של אותיות, מ״ם באמצע, תי״ו בסוף, ועל שם (ישעיה י׳) אני ראשון ואני אחרון וגו׳. (מ) האמת וכו׳, רומז למ״ש הרמב״ם (יסו״ה א״א—ד) שכל הנמצאים לא נמצאו אלא מאמתת המצאו, ואם יעלה על הדעת כו׳, שכל הנמצאים צריכים לו והוא ב״ה אינו צריך להם, ולא לאחד מהם, לפיכך אין אמתתו כאמתת אחד מהם, הוא שהנביא אומר וה׳ אלהים אמת (ירמי׳ י״י), הוא לבדו האמת ואין לאחר אמת כאמתו, והוא שהתורה אמרה, אין עוד מלבדו (דברים ד״לה) כלומר אין שם אמת מלבדו כמותו, ע״כ. (מא) למושב לצים, הם בני אדם בכלל להיותם שפלים (רמ״ח) וכן משמע באבות ג״ג. בני עולה, כמ״ש (איוב טו) הן בקדושיו כו׳ אף כי כו׳, איש שותה כמים עולה, והוא הפך האמת. (מב) סוד מכתבך, האמור לעיל (לח) החרות בלוחותיהם, קורא לעצם השכל הנפרד לוח, כי השכל האנושי כלוח מוכן לכתיבה אלהית, והיא ההשגה השכלית, ועל זאת ההשאלה קורא השכל הנפרד ג״כ לוח, ומהות השפע האלהי המגיע אל המלאכים—מכתב חרות בלוחותיהם (רמ״ח) ונמצא לוח על צד ההשאלה: כתבם על לוח לבך (משלי ג״יג) חרושה על לוח לבם (ירמיה יז״א). יכיל למקרא, ומי שלא ידע לקרות הכתב איך יבין אותו (רי״ף) ורומז כי המלאכים יכולין לקרות, אף כי לא יבינו, וידיעתם בדבר הסוד גדולה מידיעת האדם. (מג) הן בקדושיך, כ״ע של (מב) הנה

השמיטו ו׳ הכנוי. מדענו, באנ״ת וחו״ף: מדעינו ולא נמצא ברבים. (מ) אתה, רמ״ג ואמב״א: שאתה. ה׳, בנ״ח: לבדך ת׳ ה׳. (מב) מכתבך, רמ״ג ואמב״א: מכתביך. איתי, אנש, כתבא למקרא, בנ״ח: אית, אנוש, כתב למקרי

אשר בך יאמינו לעולם לא תאמין ואיך תשמין בשפעך בועט במלכו ובאלהיו (מד) או איך יתוש נואש ימצא חן בעיניך וידעך (מה) תכלית מה שנדע בך שלא נדעך (מו) ואולם נדע היותך נמצא זה חלקנו מכל עמל ההשתכלות ויגיעת ההשקפה (מז) לבד בהשגת קצת שולליות ילבש צדקה מבקר בהיכליך ובהבנת ההרחקות

ישעי׳ ח״כא. (מד) שמות לג״יז. (מה) איוב לו״כו. (מו) איוב כ״כט. קהלת י״טו. (מז) ישעיה נט״יז. תהלים כז״ב. תהלים קלט״ב. במדבר יז״ה. ראשית לג״י.

באור

המלאכים, ואפשר הכוונה כאן על המלאכים, וגם על הגלגלים, כי ושמים לא זכו בעיניו (איוב טו״טו) הוא להמורה (יג״ג) כאור ובמלאכיו ישים תהלה (איוב ד״יח). לא תאמין, כי כל מעלה ומעלה (של המלאכים) יודעת הבורא דעת שאין כח בני אדם יכול להשיג ולידע כמותה, והכל אינן יודעין הבורא כמו שהוא יודע עצמו. (יסו״ה ב״ח). (מד) ימצא חן, רומז להמורה (נד״א) כי כל מי שידע האל, ימצא חן בעיניו, והוא קרוב אליו, לא מי שיתענה ויתפלל לבד. (מה) שלא נדעך, שלא נדע עצמך ואמתך כמ״ש לא תוכל לראות פני, ולא נשיג אלא היותו, לא מהותו (המורה נח״א) ובחוה״ל (א״י) ותכלית דעתך אותו שתודה ותאמין שאפס בתכלית הסכלות באמתת עצם כבודו וכו׳. (מו) ואולם נדע היותך נמצא, ולא נשיג כי אם היותו בלבד, וכי יש נמצא אשר לא ידמה לו דבר מכל הנמצאים אשר המציאם כו׳ (המורה נח׳ נט״א). מכל עמל ההשתכלות ויגיעת ההשקפה, ר״ל וגם זאת הידיעה תגיע לנו אחר ההסתכלות הגדולה, לא שקבלנוה או שנספק בה כמו הפתי (רמ״ח). (מז) שולליות, כי הבורא ראוי למציאות שאין בו הרכבה, ולא נשיג אלא היותו לא מהותו, וע״כ הוא בעל שישי׳ לו תואר חיוב, ואין לתארו כי אם בתארי השלילה, כי הוא נמצא לא במציאות, וחי לא בחיים, ויכל לא ביכלת. וכאשר הענינים האלה עמוקים מאד לא ישיגום המחשבות במלות המורגלות שהם הסבה הגדולה לטעות ויצרו מרחבי הפירוש מאד בכל לשון (לשון המורה נז״א) על כן משכתי את ידי מלבאר הענין, והרוצה לעיין בו ימצאהו במורה (נו—ס״א) באריכות. ההרחקות, כל דבר מחייב גוף וכן כל נפעל, צריך להרחיק מהבורא, ואלו הן ההרחקות: א) כל מה שיחייב גוף, ב) כל מה שמחויב היותו נפעל ומשתנה, ג) מה שיהיה גורם אפס, ד) מה שיחייב לדמותו לדבר מברואיו (המורה נה״א) ע״ש.

למקרי. (מג) רמ״ג ורמ״ש השמיטו חצי פסוק זה עד לא תאמין. תשמין רמ״ק ג׳ תאמין ת׳ תשמין, בשפעך באנ״ח, בשפעך. (מד) וידעך, באנ״ח ורא״ה: וידעך מפיעל. (מה) תכלית, רמ״ג ואמב״א, הוסיפו ו׳ החב׳. (מו) עמל, כ״נ בהחו״ף, רש״מ ורמ״ש, ובש״ה עמל בטעות. ההשתכלות כהב״ה מש׳ שכל, ובדרז״ל בכל מקום בסמ״ך. ויגיעת, כה״נ רמ״ח, רי״ף ורא״ה ובש״ה: וידיעת, וידיעות, ע״פ טעות זה שגו מאוד רמ״ק ורמ״ש בחברם עוד שתי תיבות אלה לפסוק הבא. (גם ב״ז נכשל בזה כנראה ממבואו לאיוב סוף סי׳ ד׳). (מז) ובהבנת, רמ״ג ואמב״א: ובהבנות, ורא״ל, ובתבונות, לך, רא״ה ג׳ לפניך

יקרב איש להשתחות לך (מח) ואיך יעלם מציאותך עם גודל פרסום פלאי מעשיך והגלותם (מט) ואם תכלית הראותם מחיב לנו העלמם לקצורנו לא בכל זאת נחדל להכיר גדלך (נ) כי חזק הסתרו יעיד עליו למקצרים כמו שיגלהו חזק הראותו למשיגים (נא) כמו העטלף אשר אור יקרות לא ראתה עינו לחלשת כחו וחושו והוא בהכרח מצייר חזק ניצוץ השמש אחר היותו בורח ממנו (נב) כמו שיצירהו הנשר ציור אמתי ברוב התקרבו אליו להתענג בזיוו (נג) ואם שני מיני הציור אין ביניהם הדמות.

(נד) אתה ידעת מכל יודע ומעשיך מוכיחים כי חכם מכל חכם אתה (נה) ועשית כחכמתך מלאכות בלי נערכות (ט) נפלאות לא ישערו נוראות לא ידמו המצאת בציור יצירתי מעשים אשר לא יעשו עשית עמדי.

(מח) תהלי׳ קלט״יד. (מט) המורה ע״יג״ג. (נ) המורה נט״א. (נא) זכרים יד״ו. ישעיה סד״ג, איוב כח״י, יומא לז״ב, יונה א״י. (נב) ישעיה סו״א. (נד) מ״א ב״מד, ברכות לז״ב. (נה) מ״א ב״ו. (נו) מגילה יד״א, בראשית כ״ט.

באור

(מח) פלאי מעשיך, הכוונה לבאר, כי מה שנדע ממציאות ה׳, הוא רק מצד פעולותיו, לא מצד סבת מציאותו (רמ״ח). (מט) מחייב לנו העלמם, העלם תכליתם כמ״ש (לא לנו) המסכים והמניעות, וסודם כו׳. לקצורנו, ענינו לרש״ת ליאות שכל האדם להבין הדבר. (נ) הסתרו, הסתר מציאותך (רמ״ח). יעיד עליו, על מציאותך וגדלך. (נא) העטלף, המשל בדברי ארסטו בא׳ מה שאחר הטבע (רמ״ח) וע׳ סנהדרין (לח״ב) מורה (נט׳ עג׳ א). (נד) מכל יודע, ר״ל ואין להקיש ידיעתך לידיעת זולתך בלד מן הנדדים (רמ״ח). חכם מכל חכם, עד״ש (ירמי׳ י״ז) כי בכל חכמי הגוים כו׳ מאין כמוך. (נה) בלי נערכות, שאין ערוך עליהם. (נו) ישוערו (ע״ל יב״ט). נוראות כ״ע של נפלאות (ע״ל יג״כב). אשר לא יעשו, ע״י זולתך, עשית עמדי, עד״ש (איוב יט״כו) ומבשרי אחזה אלוה. בשלשה פסוקים אלה (נד—נו) יסיים המליץ במה שהתחיל, מידיעת ה׳, והפליא לעבור אל המחלקה הבאה, אל ענין נפש האדם בפרט.

לפניך. (מח) פלאי, רמ״ג רמ״ש ורד״ס השמיטו תיבה זו (ע״ל יב״ח). (מט) הראותם, רי״ט, רא״פ ורד״ס נקדו הראותם בט׳ (ע״ל יב״מה) העלמם רי״ט, רא״פ, וריבי״ו, העלמם, ורש״מ, העלמם בט׳. להכיר כ״ה בנ״י ורא״ל ובש״ה, מהכיר מלהכיר. (נ) יעיד, רמ״ק ג׳ יעיד ברי״ש, ורושם ישעי׳ י״ט. (נא) ניצוץ, באנ״ח ורא״ה: נצוץ בלי יו״ד ובשורוק בט׳, (ע״ל ד״יז).

(א) אתה הרכבת אנוש מראש מגויה שפלה סכלה שכולה הצוללת היא בתהומות נקמות ומארות (ב) ורוח יקרה יודעת בינינו מה טוב אצולה מכבוד העולה היא למעלה והיתה למאורות (ג) יי אלהי בתבונת מלאכת מערכת תבנית יצורי גדלת מאד נפלאים מעשיך בנפשי היודעת.

(א) תהלים סו"ב. (ב) משלי יז"כז. איוב לד"ד. קהלת ג"כא. ראשית א"טו. (ג) תהלים

באור

המחלקה הששית אחרי גמרו עניני שלשת השלמיות המדומות ושלמות האמתי, גם הרעות המפריעות את החוקר מהשגת שלמותו, אשר דבר על כל אלה בתחלה (בהקדמת הספר א—ג) ברמז ובקצור לשון, ואחרי כן (בגוף הספר ה—יג) באריכות ובפרט, ישוב במחלקה זאת לענין השארת הנפש (אשר הזכיר ענינה בהקדמתו ד"א—ה), ויבאר כאן בתחלה (א—ט) ענין הרכבת הנפש עם הגוף, ואחרי כן יצייר (י—לה) מחשבות נפש השלם (לה—נז), ויכוחה עם כחות הגוף כל עוד שהיא קשורה עמו בזה, אם החמר טוב ונאות, בלתי גובר עליה, ומלחמתה עמהם (נח—פב), אם החמר בלתי נאות, וגומר כי בשני האופנים תזכה לקיום הנצחי ותקבל שכרה לפי צערה (נד—נז, עא—פב). אז יצייר עוד הפעם בקצרה (פג—צא) ענין השכר, וגם העונש לנפש בבא, ויסיים, הנה מה טוב לרדוף טוב ולנוס מרע. וכענין הוספה אל המחלקה הזאת יתמרמר (צב—קד) על הצבועים והמתחסדים, ומתענים בצום ובכי ותפלה, ויתאר (קה—קיד) צדקת הצדיק ועובד אלהים, אשר אלה לנצח יאבדו, וזה יעמוד לחיי עולם.

(א) הרכבת, כל כניסת נשמה בגוף נקרא בזוהר רכיבה או הרכבה (המעריך) ועל זו ההרכבה יאמר ב"ז גם מ"ש (איוב ל"כב) תשאני אל רוח תרכיבני (וע"ל י"ז). מראש, מתחלת היצירה. סכלה, הגוף בלא נפש במדרגת דומם ואין לו הרגש והכרה מעצמו. שכולה, מענין שכול ומום לרש"י ש"ב ד"ב. הצוללת היא בתהומות, בהפרד הנפש. נקמות ומארות, כאלו זה לנקמה ממנו במעלו אשר מעל (רמ"ח). (ב) יודעת בינינו מה טוב, ר"ל בהיותה בקרבנו יודעת מהות הדברים הטובים בעצמם, והרע וההפסד אמנם יבא מפאת החמר (רמ"ח). מכבוד, לרמ"ח מעולם המלאכים ולרי"ף נאצלת מתחת כסא הכבוד ע"כ, והנה לפי"ז התארים בפסוק זה מקבילים להתארים בפסוק שלפניו: יקרה לשפלה, יודעת מה טוב לסכלה, אצולה מכבוד לשכולה, העולה למעלה להצוללת בתהומות. והיתה למאורות, זה יהיה בעולם האורה, כי אתה תאיר נרו, ולא כמו הגוף החשוך אשר אי אפשר לו לעלות במעלה עליונה (רמ"ח). (ג) יצורי, אברי, כמו ויצורי כלם (איוב יז) והנה בפסוק זה חזר וכלל שני חלקי האדם, ומכאן והלאה ידבר על הנפש לבד.

(א) מגויה, רמ"ג ורמ"ש השמיטו מ' היחס. סכלה, רא"ה ג' סכולה. שכולה, כמו בישעי' מ"ט, רד"ם הגיה שכולה. הצוללת, רמ"ק הצוללה. היא, באנ"ח ורא"ה נשמטה תיבה זו. (ב) העולה, רא"פ ג' העולם, ומעתיק: וועןזיא פראם

(ד) אתה עשית לנו את הנפש הזאת גנובת היכלי מלך שכונה באהלים (ה) עליונה במורד מתגוררת שושנת העמקים (ו) אתה הקצית לשבתה מצע קצר בכסלי חשך משחור תארו (ז) פנית הבית הכינות כסא לה משכן עלטה בצלעי (ח) ותעשה לה רגבים ורקב מחלקים בקו מסגרת טפח סביב (ט) ותכסה בחלאה וקדרות מצפים על חרס ותחמרה בחמר ובזפת:

קד"א. דה"א כח"יט. תהלים קד"א. קלט"יד. (ד) ש"ב יב"יב. ירמי' לח"טז. משלי ל"כח. שופטי' ח"יא. (ה) מיכה א"ד. ש"ה ב"א. (ו) ישעי' כח"כ. איכה ד"ח. (ז) ראשית כד"לא. דה"א כב"י. (ח) שמות כה"כה. ישעיה לד"יז. שמות כה"כה. (ט) משלי

באור

(ד) גנובת, לקוחה בחזקה, כמו כמוץ גנבתו סופה (איוב כא) והוא עד"ם רז"ל (אבות ד"כב) על כרחך אתה נוצר (ריבי"וו). היכלי מלך, בתהלים מ"ה תרגם היכלא דמלך עלמין. שכונה, תפס לשון המקרא, אף כי המלה זרה בדקדוקה, כי מפ"ע לא יבא פעול, והענין להש"י בשופטים שכוני באהלים, הם בני קדר השוכנים באהלים במדבר ולא בבתים (בעדואינען), וכאן הכוונה על משכן הנפש בגוף החשוך כאהלי קדר. (ה) עליונה, כ"ע של היכלי מלך, ר"ל היתה עליונה, ועתה היא מתגוררת במורד, והיטב מתנגד היכלי מלך לאהלים ועליונה למורד. (ו) הקצית, הפעיל מנל"ה מענין הבדלה והפרשה. קצר, ענינו רע ובלתי נאות (ע"ל ח"ז). בכסלי, לעמק הכסלים, והוא בכליות, והכליות יועצות (ברכות סא"א חולין יא"א) ולפי"ז יתחייב שימלא שם כח מזאת הנפש (רי"ף ורמ"ק) וע' הש"י באיוב (לא"כד). (ז) הבית, בית אמרי, עד"ם שוכני בתי אמר. כסא, לפרי"ף ירמוז אל הלב, והוא מקום יותר פנוי ויותר נכבד, ולכן תארו בכסא, והוא בצלעות. (ח) רגבים, רומז לרי"ף אל חדרי הלב, א' בצד ימין, שבו הכח הנפשי, וא' בצד שמאל, שבו הדם, והם מחולקים בקו, סדורים ביושר, ועליהם מסגרת טפח סביב, סוגר הלב, שמעורו טפח. ולרא"ה רגבים כנוי אל הריאה והכבד, ורקב על אחר בני מעים, והם מחולקים בקו, הוא יותרת הכבד, המפסיק בין הריאה ובין הבמ"ע, אך לפי זה מסגרת טפח איננו מחוור. ולד' בצלעי, הוא כמו בכסלי, על התוך בכלל כי תרגם כסל גם לב—גסס (ע' ערוך) ומשכן עלטה כנוי אל הלב וכמ"ש (ה"ת' י') קירות לב—ככף אים, וכסא רומז כי הנפש מולכת הבית. (ט) בחלאה וקדרות, רומז אל הבשר הגידים והעצמות והמה מצפים על הכלי חרס הישן, לא החדש (רי"ף), ולד' חרס כנוי אל כל הגוף, כי הוא כחרס הנשבר, ובאמרו חרס בסמ"ך

איזט אין דער וועלט. (ה) עליונה, רמ"ג ואמב"א עליונים. במורד מתגוררת, בנ"ח סרסו: מתגוררת במורד. (ו) הקצית, רמ"ש נקד הקיצות מנע"ו בט', רמ"ג ואמב"א הוסיפו אחריה תיבת מקום. בכסלי, תארו בנ"ח: בכסלי, תארם, מהם רי"ט ורא"פ בכסלי, תארם בטעות. (ז) בצלעי, רא"ה ורמ"ש בצלעי. (ח) ותעשה לה רגבים ורקב מחולקים, רמ"ג ואמב"א: ותעשיה רגבים רקב מחולק מהם רד"ם הגיה: רגבי רקב. (ט) בחמר, כ"נ רא"ה, ובש"ה: בחמר, בחמר,

(י) זֹאת כְּבוּדָּה בַּת מֶלֶךְ פְּנִימָה תִּזְכּוֹר יְקַר מִשְׁפַּחְתָּהּ וּבֵית אָבִיהָ וְלֹא יָדְעָה מִי הֱבִיאָהּ הֲלוֹם (יא) בְּשַׁאֲנַנָּה רַעְיוֹנָהּ בְּעֹז חֶבְיוֹנָהּ וְשַׂגְּבָהּ מַחְשָׁבָה בְּמַחֲצָבָהּ לֹא

כו"ג. שמות כ"ג. (י) תהלים מה"יד. במדבר א"כ. הושע כ"י. שופטי' יח"ג. (יא) חבקוק

באור

ולא כשי"ן כמשלי אפשר רומז אל הנפש עצמה לזהרותה וזיוה, והמליצה עד"ש (איוב ט"ז) האומר לחרס ולא יזרח (ישעיה נ"ג) אלביש שמים קדרות. בחמר ובזפת, רומז על בשר הגוף הקרוץ מחמר, ונקדו בחול"ם להורות על חוזק המריחה, אשר אין באפשרה לצאת לחפשי, וע' רד"ק על והחמר היה להם לחמר (ראשית יא"ג).

(י—נב) יבאר מחשבות נפש השלם גם ויכוחה עם כחות הגוף אם החמר טוב ותאות. (נוסד על דעת המורה (ח"ג) וז"ל: לצורה האנושית נתן יכולת על החמר לסכריחהו ולמנוע תאוותיו כו', כשיזדמן לאיש חמר טוב ונאות בלתי גובר עליו ולא מפסיד סדורו, היא מתנת אלהית ויקל להנהיגו, ואם הוא בלתי נאות, אינו נמנע מן המתלמד לכבוש אותו ע"כ). (י) כבודה, כמ"ש (ג) אצולה מכבוד. בת מלך, להיותה שכלית ופנימה כי היא לפני ולפנים מן הגרמים השמימים במעלה (רמ"ח), ויתכן פנימה כפשוטו, בהיותה בגוף כמ"ש (ו—ט) וכן תרגם רמ"ש. יקר משפחתה, המיוחסה והוא השכל האמתי, שהוא עלת כל העלות, הבורא ב"ה. ובית אביה, הוא עולם המלאכים (רמ"ח). ולא ידעה מי הביאה הלום, ירמז אל השאלה מי המכריח את הנשמה לרדת אל מאסר הגוף, אשר זה קרוב להפסד, ורחוק מריוח? כי רבים שימיתו נפשם בהמשכם אחרי תאותם, ואם מעט מזעיר ישלימו נפשותם, מה ירויחו, אם גם טרם באה הנשמה בגוף היתה במעלה כזאת כפי הנראה? ואין זה כי אם כמי שמרוית בביתו בהשקט וכבוד, ויסע למרחקים, בדרכים מסוכנים, להשיג מה שבביתו, וכמעט שהדבר בספק, או קרוב לודאי שלא ישיגו בהגיעו שם. והנה רמ"ח בהתחלת זאת השאלה מביא בפתיחתו לפרק זה דעות הפילוסופים גם דעת אחד מהכמי ישמעאל בס' כתב הדעת, עם באור הבדרשי (בעל זה החבור), והיוצא מכלל דבריו, המבוארים בארוכות מאד, כי אחרי העיון הפילוסופי יתחייב הספק בזה, והאמת הוא מה שמצא בס' המשכל להח' המקובל ר' משה ב"ה שם טוב דיליאן (חלק א' פרק סוד הנפש)—שיש מקום מיוחד לנשמות, נקרא אצל המקובלים אילן והנשמות פריו, ואל זה רומז הנביא, אני כברוש רענן ממנו פריך נמצא, וכמו שהאומן צריך אל הכלים, והכלים אל האומן להראות פעולתם, כן הנשמה צריכה להראות פעולתה, בהתלבשה בגוף, כי האדם דוגמת עולם הקטן, והנשמה דוגמת עולם הגדול, ובבואה בגוף, אז האדם דוגמת עליונים ותחתונים, אך קודם רדתה לעולם היא חסרה המעלה העליונה ונשלמת בהיא בגוף, אם האדם ירא לקונו, וכולל לנשמה בתורה במצות ובמע"ט, ואז כשתצא ממנו היא שלמה בשני העולמות מעלה ומטה, ע"כ. וכל זה מסכים למ"ש רז"ל (סנהדרין נח"ב, נדה יג"ב) אין בן דוד בא עד שיכלו כל נשמות שבגוף, ובמדרש תנחומא (פקודי ג') שכל הנשמות שהיו מאדה"ר ושיהיו עד סוף העולם, כלן נבראו בששת ימי בראשית, וכלן בג"ע והיו במתן תורה כו' וכל הרוחות שעתידין להבראות כלן נבראות מיום שנברא העולם ועד שיכלה כל העולם, הן מזומנין בבני אדם. (יא) בעוז חביונה, הוא במקום העליון לנשמות (רמ"ח). במחצבה, במקום אשר ממנו

בחומר, וע"ב. (י) פנימה, כן נראה מבאורי רמ"ח ורש"מ, וב"ת בנ"ה

יַחְרִידוּהָ הֶעֱדֵר וְכָלָה וּכְכַלָּה תַעְדֶּה כְּלֵי יְקָר (יב) וּבְתִתָּהּ עַל לֵב כִּי שְׁלֻחָה מִמְּנוּחָה לְאַף וְחֵמָה לַעֲבוֹד אֶת הָאֲדָמָה

(יג) וְכִי גֹרְשָׁה מֵחֲצַר הַמַּלְכוּת לְלַקֵּט בַּשָּׂדֶה
וּלְבַקֵּשׁ טַרְפָּהּ בְּזֵעַת אַפָּהּ
(יד) לְחַבֵּק אַשְׁפָּה כּוֹכְבֵי נִשְׁפָּהּ
וְלִשְׂבּוֹעַ בְּחֶרְפָּה בִּימֵי חָרְפָּהּ

(טו) תִּתְעַצֵּב בְּמַעֲצֵבָה כִּי הִכְלִימָהּ אָבִיהָ תִּתְכַּס בְּצָעִיף אַלְמְנוּתָהּ וְתִתְעַלָּף (טז) מַה זֹּאת עָשָׂה אֱלֹהִים לָהּ לְהַעְתִּיק אָהֳלָהּ מִזְּבוּלָהּ לָגוּר בֵּין נָכְרִים אֲשֶׁר לֹא יָדָעָה (יז) לְשַׁלַּח

ג"ד, עמוס ג' ו', ישעיה סא"י. (יב) קהלת ט"א, דברים ט"יט, ראשית ב"ה. (יג) שמות יב"לט, אסתר א"ה, רות ב"ח, תהלים קד"כא, ראשית ג"יט. (יד) איכה ד"ה, איוב ג"ט, איכה ג"ל, איוב כט"ד. (טו) ישעיה נ"יא, ש"א כ"לד, ראשית לח"יד. (טז) ראשית כ"כח, יב"ה, שמות כ"כב, רות ב"יא. (יז) ויקרא טז"י,

באור

הולכה (רי"ק). לא יחרידוה, לשמו"ת מוסב על העבר, טרם הובאה בגוף, ויותר נראה שקאי על ההוה, והטעם באשר לא תדע מי הביאה הלום, תתבונן על רום ערך הצור ממנו הולכה, ותהליט בדעתה כי בכלות הגוי', לא תעשה גם אותה כלה, כי אם תשוב אל בית אביה. וככלה תעדה כלי יקר, ר"ל בקשוטים, וזה כנוי להשגת המושכלות. (יב) אבל בתתה על לב כי שולחה כו', האדמה, כנוי לגוף כמ"ש (ה"ג) לגויתו ואדמתו, (יג) ללקט בשדה, כנוי להשגת הצורות הנתלות בחמר (רמ"ח), טרפה, טרף תואר לטריפות החיות והושאל על מחית האדם כמו (משלי לא) ותתן טרף לביתה, (יד) כוכבי נשפה, כנוי לנפש, עד"ש (ג') והיתה למאורות, והטעם תחת היותה מאירה ככוכבי נשפו, בימי חרפה, לפרלב"ג באיוב מענין חורף, כי אז יחל זמן הזריעה, והכוונה כאן בימי נעורים בפרט וביותר,— (טו) אז תתעצב במעצבה גדולה, בראותה כי הכלימה אביה, כאלו אך לבזותה שולחה הנה, ולכן תתכס בצעיף כאלמנה, מבושה, עד"ש (ראשית כד) ותקח הצעיף ותתכס, מבושה וצניעות, ותתעלף, מענין עיפות לרמ"י (בישעיה נא"כ). ויתכן שקוראה אלמנה, על כי הגוף, אשר הוא לה בבחינת בעל הולך למות, ומקביל למ"ש (יא) וככלה, כי בטרם בואה בגוף היא בבחינת בתולה, לא ידעה איש. (טז) מה זאת כו', וכן באג"ה: מה זאת עשה אלהים לנו. והענין כאן אחרי ציירו מחשבות הנפש על בלי דעת מי הביאה הלום (י), ישאל (המחבר עצמו) מה זאת כו', כאלו יחפוץ גם הוא להתיר ספקותה ולא יכול. נכרים, כנוי לכחות הגוף

בנ"ה, ובנ"י נשמטה תיבה זו. (יב) לב, וחמה, רמ"ג ורמ"ש: לבה, וחימה בט'. (יג) טרפה, כ"ה בהחו"ף, רש"ם ורד"ס בדגש, ובש"ה בפ"א רפוי' בט'. (יד) כוכבי, רחצ"ל העיר להגיה: כוכב בל"י. נשפה, כהב"ה, וצ"ל ברי"ו מש' נשף, וכתב בה"א למען החרוז, חרפה, כ"ה בהחו"ף בדגש, ובש"ה, חורפה, חרפה בפ"א רפוי' בט'. (טו) במעצבה, באנ"ח ורא"ה, במעצָבה בקמץ

לַעֲזָאזֵל אַיֶּלֶת רְחוֹקִים אֲשֶׁר לֹא נִסְּתָה כַף רַגְלָהּ הַצֵּג עַל הָאָרֶץ (יח) אִם צוֹרָה מְכָרָהּ וְעוֹשָׂהּ הִכְעִיסָהּ

וַיָּשֶׁת עָפָר לַחְמָהּ וּרְגָבִים הִטְעִימָהּ

לְבַעֲבוּר הַרְעִימָהּ הֲלֹא תֵבוֹשׁ וְתֵאָלֵם

(יט) וְאָבִיהָ יָרֹק יָרַק בְּפָנֶיהָ הֲלֹא תִכָּלֵם

(כ) וּבֵין כֹּה וָכֹה יִהְיֶה בָּשְׁתָּהּ מִבַּעְתָּהּ וְהַכָּרַת טֻמְאָתָהּ יַחֲזִיק בְּשׁוּלֶיהָ לֵאמֹר (כא) אִם גֻּנֹּב גֻּנַּבְתִּי מִמְּקוֹם שְׁלֵמוּת וְכָבוֹד וְגַם פֹּה לֹא עָשִׂיתִי מְאוּמָה לְהַשְׁלִים חֶסְרוֹנִי הֲלֹא טוֹב לִי עוֹד אָמְנָה עִם אֲשֶׁר עֶדֶן לֹא הָיָה (כב) בְּכָל כֹּחִי אֶעֱבוֹד

תהלים כב"א, כו"א, דברים כח"לו. (יח) דברים לב"ל, ירמיה לב"לב, ישעיה סה"כה, ש"א א"ו. (יט) במדבר יב"יד. (כ) שמות ב"יב, איכה א"ט. (כא) בראשית מ"טו, במדבר יד"ג, ש"ב יד"לב, מ"ב ה"יב, קהלת ד"ג. (כב) בראשית לא"ו, מד"לד, כח"כא, ש"ס ג"ו, ויקרא טז"יג.

באור

(רמ"ח). (יז) לעזאזל, לא הרגישו המו"מ זרות מלת לעזאזל במקום זה, וכנראה רומז לדעת הראב"ע באמרו (ויקרא טז"ח) ברמז, בהיותך בן ל"ג תדענו, וכוונתו כי עזאזל הוא כמו שעירים (שדים), האמורים בל"ג פסוקים אחרי כן (שם יז"ז), והם אלילי יער הרים, ושדות, נקראים בל"י Satiros ובל"ר Сатиры, עי' מהריב"ל בספר שרשי לבנון ש' עזז, ובמורה (מו"ג) ולפי זה לעזאזל הוא כ"ע של גברים, שהם כחות הגוף. אילת רחוקים, כנוי לנפש, תרגום רחוקים (תהלים נו"א) בעדן די מתרחקין ע"ש רש"י. לא נסתה כו' על הארץ, לא הורגלה בדברים ארציים (רמ"ה). (יח) אם צורה, מבלתי יכלת להתיר ספקות הנפש, יסכים גם הוא (המחבר) עם מה שאמרה (טו) כי הכלימה אביה. מכרה, לגוף והכעיסה בזה, עפר, דברים עפריים, הלא תבוש, ראוי לה שתבוש (רמ"ח). ותאלם, מבושה, וזה ספק מ"ש (יחזקאל כד"כז) ותדבר ולא תאלם (ע"ל ה"ח). (יט) ואביה, הכי זה כאלו אביה ירק ירק בפניה, וראוי לה שתכלם. (כ) ובין כה וכה, יוסיף לספר איך הנפש בעצמה תתיר ספקותה, מה שאמרה (י) ולא ידעה כו' ואשר אין לו התרה ע"פ העיון הפילוסופי, ולזה אומר, בשתה מבעתה, והכרת טומאתה, ר"ל בהיותה מכרת טומאתה, בהיותה בגוף, זה מה שיעוררה לאמר (רמ"ח), ויחזיק שב על הכרת טומאתה. (כא) אם גנב גנבתי, כמ"ש (ד) גנובת היכלי מלך. לא עשיתי, עבר במקום עתיד. להשלים חסרוני, כי קודם רדתה לעולם התחתון היה חסרה המעלה העליונה (ע"ל י'). אמנה, להמו"מ, באמת. ורמ"ח יבאר: הלא טוב לי עוד להיות אומנת עם הנשמות שעדיין לא באו בזה ע"כ. ויהי' אמנה מלשון היתה באמנה

אֶת אֱלֹהַי אֶעֱלֶה אֶל בֵּית אָבִי בְּתִימְרוֹת עֲשַׁן הַקְּטֹרֶת הַמּוּרָח לְאַפֵּי מְרִיחוֹ (כג) בְּכָל יְכָלְתִּי אֲדַמֶּה לְעֶלְיוֹן אוֹחֲזָה בְּסַנְסִנֵּי הַהַנְהָגָה הַיּוֹרֶדֶת מִכּוֹכְבֵי רְקִיעָיו (כד) יָדַעְתִּי כִּי לְמִחְיָה שְׁלָחַנִי אֱלֹהִים לְיוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ כִּי כֻלָּם פְּגָרִים מֵתִים (כה) לֹא כִי כַוָּנַת הַחָכְמָה לַהֲמִיתֵנִי אֲבָל לְהַחֲיוֹתָם (כו) אַף לֹא לְהַשְׁפִּיל כְּבוֹדִי כִּי אִם לְהַרְבּוֹת בִּיקָרָם (כז) וְאִם נִשְׂאַתְנִי רוּחַ אֱלֹהִים וַיַּשְׁלִיכֵנִי בְּאַחַת הַגְּאָיוֹת עוֹד יַעַטְרֵנִי רְצוֹן אַחַר שִׁלּוּחִי כְּכֹחִי אָז כֹּחִי עַתָּה לַעֲמוֹד בְּהֵיכָלוֹ (כח) הֵן עוֹד הַיּוֹם גָּדוֹל בְּהִשָּׁקַע הֲדָרָתִי בִּיוֵן מְצוּלָה יָזַל

(כג) ישעיה יד"יד, ש"ס ז"ט, עובדיה א"ד. (כד) ראשית מה"ה, שופטי' ב"ב, ישעיה לז"לו. (כה) מ"ב ה"ז. (כו) משלי כט"כג, אסתר א"כ. (כז) מ"ב ב"טז, תהלים ס"יג, שמות יח"ב, יהושע יד"יא, דניאל א"ד. (כח) בראשית כט"ז,

באור

אפו (אסתר ב"כ) האמנים עלי תולע (איכה ד"ה). (כב) עשן הקטרת, כנוי אל ההשפעה האלהית, אשר באורה, הנשמות הטהורות תראינה אור, וכמ"ש רז"ל (ברכות מג"ב) איזה דבר שהנשמה נהנית ממנו, הוי אומר זה הריח (הג"ל). (כג) בכל יכלתי, כפי האפשר בחקי. אדמה לעליון, הוא השכל הנפרד, כי בעוד הנשמה נקשרה בחמר, אי אפשר לה השגת השכל הנפרד כפי מה שהוא (הג"ל) (וע' המורה ט"ג). ההנהגה, הנהגת הגרמים בעולם השפל, וזה מה שיעמידני על מציאות השכלים הנפרדים המניעים אותם, ומציאותם יביא אותי למציאות עלה אחת בלתי עלולה מזולתה, כי מציאות עלות ועלולים אין תכלית למספרם, שקר הוא להמורה (ת"ב הקד' ג') (רמ"ח) וכאשר הנהגת זה העולם התחתון להמורה (י"ב) הוא בכחות השופעות מהגלגלים (בתמצעות הכוכבים להמפרש האפודי) לזאת אומר, היורדת מכוכבי רקיעיו (וע"ל טו"ו) ובכלל רומז בשני פסוקים אלה לציור המושכלות ללמוד מהם הדעות האמתיות באלהות, אשר זאת היא התכלית האחרונה המשלמת את האדם שלמות אמתי להמורה (נד"ג). (כד) למחיה, להיות למחי'. ליושבי הארץ, לכלכלם ולהקימם בחיים. (כה) החכמה, חכמת הבורא ית' (רמ"ק) וכמ"ש (יג"לח) כל אשר ראתה התכמה. (כו) להרבות ביקרם, במה שיקנו מהשלמות והמעלה מצד השכל (רמ"ח). (כז) באחת הגאיות, באחד הגופים השפלים בערך הגלגלים (רמ"ח). עוד יעטרני רצון, ירמוז כי השפע האלהית וענין הנבואה, להמורה (לב"ב), תבוא רק על צד הרצון מאתו ית'. ככחי אז, בהיותי שם כן כחי עתה, מצד ההשתדלות להשיג השלמות ולקבל השפע (הג"ל) לשון זה גם בתג"ס: ככחם אז כחם עתה. (כח) ביון מצולה, הוא הגוף. חשכתי, הבאה לי מחברתו

כתל סביב מחנותי כבוד אלהים מאיר עיני חשכתי
(כט) ואף כי שמו אותי בבור שפעת אני רואה שפע
שבע רצון ממלא כל גדותי יספיק ברחב שעורו לעבוד
ממני לזולתי מהכחות השכנים אלי (ל) עד הרגילי גויתי
גם הוא הקרוב אל ביתי במכסת נפשות לבלתי השתמש
במשגיהם או לעשות כל מלאכה כי אם חפץ בה השכל
להעזר בהצלחה (לא) לכלם חלקתי מכבודי איש לפי
אכלו ובנרדי הודי התבשמו וגם שמו בכליהם (לב) ויום

תהלים סט״ג, דברים לב״ב, שמות טז״יג, משלי כה״ב, כט״יג, המורה ט״ג. (כט) בראשית מ״ט, מ״ב ט״יז, דברים לג״כג, יהושע ג״טו. (ל) שמות יב״ד, מ״א ז״יד, אסתר ב״יד. (לב) שמות כב״טו, משלי ז״יח.

באור

(הנ״ל). (כט, ל) בבור, במאסר הגוף. שפעת, (ע״ל יב״כו). שפע שבע רצון, שפע אורי על צד הרצון, והוא לשבעה, כי אין אל המשפיע ית״ש לא קפיצת יד ולא צרת עין (רמ״ח). מהכחות השכנים אלי, הם כחות הנפש הצומחת והמרגשת, כי הגוף יאיר במאור הנפש, והנפש במאור השכל (הנ״ל), ונפש הצומחת לרמ״ת הוא הכח הנמצא בצמחים, בה יהי׳ צמיחתו ושמירתו, ונפש החיונית (המרגשת) הכח שבבעלי חיים, בה תהי׳ ההרגשה והתנועה, ואין ספק שכל נפש חיונית, צומחת, ונפש מדברת, או משכלת, היא נפש האדם, שיש בה כח להשכיל ולדעת ידיעת החושים, לא החושים, והיא גם חי׳ וגם צומחת, ולדעתי הכחות השכנים, הכונה על חלקי הנפש, המדמה והמתעורר, אשר מזה הכח יבא האדם אל הכעס והרצון, הפחד והגבורה, האכזריות והרחמנות וכדומה, ובאמרו במכסת נפשות יכוין (כדעת רמ״ח) אל חלקי הנפש הצומחת (והוא הזן) והמרגיש, אשר מהראשון, הכח המושך, המחזק, המעכל, הדוחה, המגדל, המוליד והמבדיל הליחות, ומהשני, כח הראות, השמע, הטעם, הריח והמשוש כמבואר בארוכות בפ״א משמונה פרקי הרמב״ם. במשגיהם, השגות חושיות, או לעשות על פי ההשגות האלה, כל מלאכה, כי אם חפץ השכל להעזר בההשגות והמלאכות המביאות אל ההצלחה האמתית. (לא) לכלם, לכל חלקי הגוף וכחותיו. חלקתי מכבודי כו׳, כי עם הנהגת השכל יתקיים הגוף על מתכונתו הנאות, ולא ימלא כרסו מעדנים פן יפול למשכב (רמ״ח). איש לפי אכלו, לפי כחו והכנתו. וגם שמו בכליהם, עד״ש וישבעו ויותירו (הרי״ף) וכמ״ש (כס) אבל לפחיותם, ולשון: גם שמו בכליהם נמצא גם בתג״ס. (לב) ויום התרשלם, כי בטבע הגוף להתפתות אחרי תענוגים גשמיים וזה

תיבה זו, וכ״ה באנ״ה. יזל, רמ״ג ואמב״א: תזל בפ׳. מחנותי, רמ״ג ורמ״ש למחנותי. חשכתי, רד״ם נקד חשכתי. (כט) שמו, רמ״ק ג׳ שם. כל גדותי, באנ״ח: על כל גדותיו כביהושע בפ׳. ממני לזולתי, בנ״ח: ממנו לזולתו, ממנו לזולתי, ממני לזולתו. (ל) הוא הקרוב, רמ״ק: היא הקרובה, ונמצא גויה ל״ז (ע״ל סה׳, ש״א לא״יב). אל ביתי, רמ״ש השמיט תיבת ביתי,
וג׳

התרשלם מהתאמץ לעזרתי כי יפתום אהבים מרהיבים
ומחוגות תענוגות יתהלכו להתעלם בעצבי עשבי עדנים
(לג) להשביע נפש בהמתם ולרעות רוחם המרחפת על
שלהבת תאותם (לד) אחליק להם אמרים אמת לבלתי
לכת אחרי מהרסי ולשוב מאחרי מחריבי אשר בחרו
לאמר (לה) מה לכם רעי לבקש אחר רעתכם ולתור
אחר שנאיכם מנדיכם (לו) הניחו גביש וראמות לאויל
הידעתם כי לנו חכמות רמות (לז) ואנחנו מחשים
ממשול בחמדתם ומצאנו עון (לח) הנני בתוככם כגזת

(לג) תהלים קז״ט, משלי יב״י, הושע יב״ב, בראשית א״ב. (לד) משלי ב״טז, כב״כא, רות ג״י, ישעיה מט״ז, יהושע כב״כג, ראשית ו״ב. (לה) יהושע כב״כד, ש״א כד״ט, במדבר טו״לט, ישעיה סו״ה. (לו) איוב כח״י, משלי כד״ז. (לז) מ״א כב״ג, מ״ב ז״ט. (לח) שופטים ו״לז, יחזקאל יט״יג, שמות טז״יג, שופטי׳ ו״לז.

באור

יביאו להתרשל בעניני השכל (רמ״ח). ומחוגות, עיקר הוראתו הכלי שעושים בו עגול, והושאל על הרקוד במחול כמו עגול, ועל השמחה בכלל. יתהלכו, תרגום יתהלך יטייל (ע׳ רנה״ו ויקרא כו״יב). להתעלם, הפ׳ עלם נרדף עם עלץ, עלז. (לג) להשביע נפש בהמתם, נפשם הבהמית באכילה ושתיה. ולרעות רוחם, מענין הרועה בשושנים, על שלהבת תאותם, למשגל. (לד) אחליק, לא אתקצף ברגש ורוגז, אבל מעט מעט אגרשנו בחלקלקות אמרי, שהם אמרי אמת (רמ״ח) וכדרז״ל (ע״ז נה״א) החליקן בדברים, והענין כמבואר במורה (ח״ג) כי לצורה האנושית (לנפש) נתן יכלת להכריח את החמר למנוע תאותיו ולהשיבם על מה שאפשר מן היושר והשווי. מהרסי, מחריבי, הם הכלי הפועל (רמ״ח). (לה) רעתכם, כי ההשמדה אל מחמדי תבל, לבד שתטריד השכל, גם הגוף כל ימיו מכאובים (רמ״ח) וז״ל המורה (יב׳ נג״ג) רוב התאוה במאכל ובמשתה ובמשגל הוא סבה לכל החליים והמכות הגשמיות והנפשיות, יבטל התשוקות העיוניות, יפסיד הגוף ויאבדו קודם זמנו הטבעי, ירבה האנחות והדאגות, הנקמה והשנאה והמלחמות (וע״ל ד״ח). (לו) גביש וראמות, כנויים למחמדי תבל והרס לשון הכתוב בשביל החרוז (ע״ל ס״ג). לאויל, למי שהוא אויל ומתפתה אחריהם (רמ״ח). (לז) מחשים, מתעצלים לרש״י. ממשול בחמדתם, מלד׳ הציון (רמ״ח), ומצאנו עון, עונש, כמו

וג׳ אלי ת׳ אל. חפץ, רמ״ג ואמב״א הוסיפו תיבת אשר כבאסתר. (לב) מהתאמץ, תענגות, רמ״ג ואמב״א: בהתאמץ, ותענגות. (לג) רוחם המרחפת על, בנ״ח רוח מרחפת, וברובם נשמטה תובת על. (לד) אחליק, רמ״ג ואמב״א: אחלק, ולא נמצא הפיעל בקישור עם אמרים. מהרסי, רא״ל ורמ״ק ג׳ מחרפי, ובשארי נ״ח מהרסי. (לה) לבקש אחר רעתכם, כהב״ס, וכאשר הס׳ בקש נמצא בקישור עם רע, ולא עם אחרי, לזאת נראה שתיבת אחרי נתוספה כאן ע״י איזה תלמיד טועה על כי היא נמצאה בזה עוד ג׳ פעמים. (לו) גביש וראמות, רמ״ג ואמב״א

צֶמֶר שׁוֹכֶבֶת בְּאֶרֶץ צְמֵאָה בָּרֶדֶת שִׁכְבַת הַטַּל בְּאֶמֶת עַל הַגִּזָּה יִהְיֶה טַל וְעַל הָאָרֶץ יִהְיֶה חֹרֶב (לט) אַחַר הִתְנַעֵר רְסִיסֶיהָ עַל מְקוֹם מוֹשָׁבָהּ יִרְטַב גַּם הוּא מְעַט בִּתְמִידוּת שְׁכוּנָתָהּ (מ) אֲבָל בִּהְיוֹת חֹרֶב עַל הַגִּזָּה עִם רִפְיוֹנָהּ וּסְפוֹגִיוּתָהּ אֵיךְ עַל הָאָרֶץ הָעֲיֵפָה יִהְיֶה טָל (מא) וְכֵן כָּל אֲשֶׁר תְּתַיַּשֵּׁר דְּרָכַי וָאָרוּץ לְהִקָּשֵׁר בַּשֶּׁפַע אֲמַרְתִּי אֲנִי בְּצִלּוֹ אֶחְיֶה (מב) וְגַם אַתֶּם יִיטַב לָכֶם בַּעֲבוּרִי וִחְיִיתֶם בִּגְלָלִי (מג) כִּי הָיְתָה בִּרְכַּת יְיָ בְּכָל אֲשֶׁר לִי וַיְבָרֵךְ אֶתְכֶם לְרַגְלִי (מד) אָכֵן בִּנְטוֹתְכֶם מֵעָלַי לְהִתְכַּסּוֹת בַּאֲפֵר תִּפְאֶרֶת הָעִתִּים לְהִתְפַּלֵּשׁ בָּאֵפֶר אוֹפִיר לְעָפָר בְּעַפְרוֹת זָהָב (מה) וְנֶהְפַּכְתֶּם אֶל הָרוֹדֵף וִהְיִיתֶם לִי לְאוֹיְבִים (מו) מַה נָּקֵל לָכֶם לְהַפְסִיק חוּט הַחֶסֶד הַמָּשׁוּךְ עָלַי כִּי בִּמְהֵרָה

(לט) דה"ב ט"יח, איוב ח"טז. (מ) שופטים ו"לט, ושעיה לב"ב, שופטים ו"לט. (מא) משלי יא"ה, קהלת ט"טז, איכה ד"כ. (מב) שמות יב"לח, בראשית יב"יג. (מג) בראשית לט"ה, שם ל"ל. (מד) במדבר כ"כח, יחזקאל כד"ז, ירמיה ו"כו, ש"ב טז"יג, איוב כח"י. (מה) יהושע ח"ב, איכה א"ב. (מו) מגילה יג"א, קהלת

באור

(תהלים סט) תכה עון על עונם. (לט) התנער רסיסיה, עד"ש (ראשית מט) בנות צעדה (איוב מב) ולא נמצא נשים יפות. ע"ש רש"י. (מ) וספוגיותה, בדרז"ל כל דבר שהוא שואב דבר אחר, ונעתקה המלה לכל דבר קל מלא חורים (מוסף הערוך). (מא) וכן כל אשר כו', וכן הענין בנפש עם הגוף, כי בהישירה דרכה להשיג השפעה האלהית גם הגוף יחי' בצלה, ואם הגוף יטריד את הנפש מהשיג מבוקשה, גם הוא יפול ולא יוסיף קום, ויהי' משולח ונעזב כמטרה לחץ (רמ"ח). תתישר, לא נמצא בהתפעל. (מג) כי היתה, כמו כי תהי' (רש"מ). (מד) בַּאֲפֵר, לרד"ק (מ"א כ"לח) הוא הפך פאר וי"ת מעפרא והיא סודר לרש"י וע' ערוך. (מו) חוט

וָאמב"א סרסו, ראמות וגביש כבאיוב. (לח) צמר, רמ"ג ואמב"א הוסיפו ה"ה, הצמר. (לט) רסיסיה, רמ"ג רמ"ש ורד"ם הגיהו, רסיסה ול"צ ע"ב. ירטב גם, הוא, (שב על מקום מושבה), רמ"ג ואמב"א הגיהו, תרטב גם היא, וינקדו תֵרטב, תרטב, ולא נמצא הנפעל ולא הפיעל. שכונתה, (ע"ל ה') רא"ל ג' שכנותה. (מ) וספוגיותה, הארץ העיפה, רמ"ג ואמב"א וספגיותה, ארץ עיפה. (מא) אמרתי, רמ"ש, ואמרתי בוי"ו. (מב) ייטב, רמ"ג ואמב"א, ייטיב. (מג) וַיְבָרֵךְ, בהחו"ף, רש"מ, רמ"ש ורד"ם וַיְבָרֵךְ. (מד) בַּאֲפֵר, באֵפר, כ"נ בהחו"ף, רש"ם ורד"ם ובש"ה, ב' פעמים בַּאֲפֵר, ב"פ באֵפר או באֵפר' בָּאֵפֶר. העתים, לעפר, רא"ה ג' עתים, להתעפר בט'. (מה מו) ונהפכתם, נָקֵל רא"ה נ' והֲפַכתם נָקֵל

יִנָּתֵק לַחֲלָשָׁתוֹ (מז) וּמְצָאוּנִי עוֹד הַמּוֹנָעִים הַהַכְרֵחִים הַיּוֹשְׁבִים מִמֻּלִי וּמִכְשׁוֹלֵי הַזְּמַן הַסּוֹבְבִים בָּעִיר הָעוֹטְרִים עַל חֲמוּדוֹתַי לְתָפְשָׂם (מח) וְהָיָה כָּל מַחְמַד עֵינַי יָשִׂימוּ בְיָדָם וְלָקָחוּ (מט) וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה אַתֶּם רִאשׁוֹנָה הַמּוּטְבָּעִים בְּהֶפְסֵד וְהָיְתָה לִי חֶבְרַתְכֶם לְמוֹקֵשׁ לְהַאֲבִידֵנִי גַּם אֲנִי עִמָּכֶם (נ) וְכִי יֵהָפֵךְ לְבַבְכֶם וּקְרָאתֶם לִי לִתְשׁוּעָה

מֵאַיִן אוֹשִׁיעֲכֶם (נא) הַמְּגָרְנֵי תְּבוּנוֹת אֲשֶׁר סִבַּלְתִּי
אוֹ הַמִּיקְבֵי גְבוּרוֹתַי אֲשֶׁר שִׁכַּלְתִּי

(נב) כִּי אִם הַטּוֹב לֹא נְקַבֵּל מֵאֵת הָאֱלֹהִים גַּם לִי גַּם לָכֶם לֹא יִהְיֶה.

ד"יב. (מז) ש"ה ג"ג, במדבר כב"ה, ש"ה ג"ג, ש"א כג"כו, דניאל יא"לז. (מח) מ"א כ"ו. (מט) דברים יא"יז, ש"א יח"כא, ויקרא כו"כד. (נ) תהלי' קה"כס,

באור

החסד, המקשר את השפע אל הנפש וז"ל המורה (נא"ג בהערה), השכל אשר שפע עלינו מה' הוא הדבוק שבינינו ובינו, והרשות נתונה לך, אם תרצה לחזק הדבוק הזה תעשה, ואם תרצה להחלישו מעט מעט, עד שתפסקהו, תעשה, ולא יתחזק זה הדבוק רק בהשתמשך בו באהבת ה', והולשתו תהי' בזומך מהשבתך בדבר זולתו ע"כ. (מז) המונעים ההכרחים, הם הרעות הנופלות מצד הטבע בהכרח. ומכשולי הזמן, רומז אל הרעות ההוות מפעולת האדם עצמו, והיא התאוה למאכל ומשתה ומשגל (ע"מ § 12 א' ב' י') על אלה אומר: היושבים ממלי, על כי הם בלתי תמידים ותכופים (הפ' ישב יכלול גם הוראת איחור ועכוב והמתנה כמו שבו נא בזה, ומול לרש"פ הוא שם דבר על תכלית הגשם, ואיננו שם מצטרף, כשם נגד ועמת ולקראת ונכח, והוראתו הקבלה על צד הקורבה, ועניננו עם מ"ט על הסמיכות והכזירות בבת אחת, שיהי' הדבר סמוך מצד ומופרש מצד), ועל התאוות אומר: הסובבים בעיר, ר"ל בגוף האדם, כמ"ש (ב"ב), המם וריב נ ע י ר, כי הם תמידים סובבים והולכים תמיד בלי חשך. המו"מ כלם על בלי דעת דרך המחבר בכלל הספר שגו הרבה מאד בבאור זה המאמר, ולפיהם אין כל טעם בתיבות: היושבים ממולי, הסובבים בעיר. (מט) להאבידני, באשר לא נשלמה להשיג התכלית המכוון בבואה בגוף (רמ"ה). (נ) וקראתם, בעת המות. מאין, כי כבר עבר הזמן ואין השכון בשאול, וגם בזקנה אין עלה (רמ"ח). (נב) הטוב, השפע, לא נקבל, יחד. לא יהי', ריוח והצלה (רמ"ח), ולדעתי הוסב על הטוב.

בט'. (מז) ומצאוני, רמ"ג ואמב"א ומצאנו, ומכשולי, רמ"ג ואמב"א, ומכשול בל"י בט'. לתפשם, רמ"ק העיר להגיה לתפשן ול"צ (ע"מ § 15 ז'). (מח) עיני, רמ"ק ג' עיניכם בט'. בהֶפסד, אֲני, רד"ם נ' בהַפסד, אָני. (נ) לתשועה, באנ"ח לתשועות. (נא) המגרני תבונות, המיקבי גבורותי, רמ"ג ואמב"א המגורני תבואות, מיקבי גבורות, ואולי נגיה, תבונותַי ת' תבונות, (בח"ע) ואו

(נג) מַלְכִּי וֵאלֹהָי אֵלֶּה דִבְרֵי אֲמָתְךָ נַפְשִׁי הַדַּבְּרִית אֲשֶׁר יָצַרְתָּ לְצַחֵק בִּי לְפָנֶיךָ בְּכָל עֵת בְּהַנְהָגַת אֹדוֹתֶיהָ וְתוֹכַחַת שְׁכֵנֶיהָ (נד) אֲשֶׁר נָתַתָּ עִמָּדִי לַעֲבוֹד עֲבוֹדָתָהּ וְלִשְׁמוֹר מִשְׁמַרְתָּהּ. (נה) מַה טֹּבוּ אֹהָלֶיהָ

כִּי תִבְחַר מִסְחַר הָעֲבוֹדָה וְהַמַּדָּע
כִּי תֶאֱהַב זְהַב הַפְּרִישׁוּת וְהָעִיּוּן
(נו) שְׁנֵיהֶם מַדְרֵגוֹת לְסֻלָּם עֲלוֹתָהּ לִמְעוֹנָהּ
וַעֲרוּגוֹת מַטָּעָהּ לְהַשְׁקוֹת גַּן עֶדְנָהּ
אַחֲרֵי בְלוֹתָהּ לְחַדֵּשׁ עֶדְנָה
וּמִתּוֹכָם לִתְשׁוּעָה בְּשׂוֹרָה מוֹצֵאת
וּבְתוֹכָם יְיָ

ישעיה ס״ה, שמות טו״ב, מ״ב ו״כז. (נא) שם. (נב) איוב ב״י, מ״א ג״כו. (נג) תהלי׳ ה״ג, דברי׳ א״א, ש״א כה״כד, תהלי׳ קד״כו, ראשית לט״יז, משלי ח״ל. (נד) ראשית ג״יב, במדבר ה״כו, בראשית כו״ה. (נה) במדבר כד״ה, איוב לד״לג, משלי ג״יב. (נו) יחזקאל יז״ז, ראשית ב״י ט׳, יה״יב, ש״ב יח״כב, במדבר טז״ג.

באור

(נג) נפשי הדברית, השכלית, (ע״ל כט) ותרגום תחבולה בכל מקום במשלי מדברנותא, ובאיוב (לו) מתספך בתחבולותיו תרגם בהכמתא. לצחק, להגר מלחמה לרד״ק (ש״ב ב״יד). בי, בתוכי, ושעור המאמר: יצרת בי לצחק לפניך, וכן תרגם רמ״ש. בהנהגת אודותיה, עד״ש (יהושע יד״ו) על אודותיך. ותוכחת שכניה, הם יתר כחות הנפש, וכמ״ש (כט) הכחות השכנים אלי. (נה) העבודה והמדע, יפרש מ״ש (נד) לעבוד עבודתה, ורומז להמורה (נא״ג) וז״ל: אם ישים האדם מחשבתו בה׳ לבדו, אחר שהגיע אל ידיעתו, זאת היא ה ע ב ו ד ה המיוחדת במשיגי האמתות, אבל מי שיחשוב בה׳ וירבה לזכרו מבלי ה כ מ ה, נמשך אחר קצת דמיון לבד כו׳ הוא בלתי זוכר ה׳ באמת ולא חושב בו, כי הדמיון הוא דבר בדוי ולא נאוה לנמצא כלל. הפרישות והעיון, יפרש מ״ש: ולשמור משמרתה, ורומז להמורה (שם בהערה) כשהאדם ל ב ד ו מבלי אחר, והשקיפו על מטתו, הם העתים הנכבדים ל ע ב ו ד ה ההיא ה ש כ ל י ת. זאת היא לדי׳ כוונת שני פסוקים אלה, והמבארים הרבה נבוכו בזה. (נו) וערוגות, לרש״י ביחזקאל עוגית מים, וכן תרגם הכשדי, והן בורות מים מכונסים תחת הגפנים והזיתים, ע׳ ערוך ערך נג, נדד, בנכי.

בשביל החרוז. סכלתי, בכל ההוצ׳ סָכלתי, ולא נמצא בקל, שִׁכלתי, כצ״ל כ״נ רמ״ש ובש״ה שָׂכלתי, (ע״ל י״י, יא״יא). (נב) האלהים, רמ״ג ורמ״ש: אלהים בלי ה״ה, ורמ״ק הוסיף, ה׳, ורושם: (תהלים קיח), מאת ה׳. (נג) נפשי, כ״ה בהחו״ף, רש״מ ורא״ל, ובש״ה נפש בלא כנוי. הדברית, רד״ס הגיה: הדוברת. לצחק, באנ״ח הגיהו לשחק. (נו) וערוגות, כה״ג רמ״ח ורא״ה וכצ״ל

(נז) זֹאת הַמְּלָאכָה וְזֶה פִּרְיָהּ לַהֲקִימָהּ מֵעָפְרָהּ עַד עֲלוֹתָהּ
בְּשָׁלוֹם עָלֶיהָ לֹא תֵרֵד תָּמִיד אַחֲרֶיהָ
וְשָׁבָה אֶל בֵּית אָבִיהָ כִּנְעוּרֶיהָ.

(נח) וְכָל הַיָּמִים אֲשֶׁר הִתְחַבְּרָה בַּת הַמֶּלֶךְ אֶל הַגּוּף הַנָּגוּף הַלָּז מָה רָגְשׁוּ רַעְיוֹנֶיהָ מַה גָּדַל צַעֲרָהּ כִּי חָזַק הֶעְדֵּר הַהַסְכָּמָה בֵּינֵיהֶם (נט) וַיִּנָּצוּ שְׁנֵיהֶם וַיֵּרָגְנוּ בְּאָהֳלֵיהֶם וְאֵין מוֹשִׁיעַ לָהֶם (ס) אוֹי לְבַיִת כִּי יִשָּׂא עַל מְרִיבַת אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ (סא) כָּל יְמוֹתָם מְזֹעֲמִים הָאֶחָד לְרֵעֵהוּ שָׁרְשֵׁי רְתָמִים

(נז) ברכות סא״ב, במדבר יג״כז, תהלים קיג״ז, בראשית מד״יז, מ״כ א״ד, תהלים מט״יח, ויקרא כב״יג. (נח) דברים כח״כט, דניאל יא״ו, תהלים ב״א, ראשית מא״נ. (נט) ש״ב יד״ו, תהלים קו״כה, דברים כח״כט. (ס) ברכות מב״ב,

באור

אחרי בלותה, אחרי כלות הגוף. לחדש עדנה, כי בהפרד הגוף תשאר הנפש השלמה, כמו שהתבאר זה במופת, מלבד מה שתעמידנו עליה הקבלה האמתית (רמ״ח). ומתוכם בשורה מוצאת לתשועה, ר״ל הרואה שניהם באדם כבר יוכל לבשר כי ישיג תשועת נפשו באמצעותם (רי״ף). והיא ליסנא דתלמודא (ע״ל ט״לא).

(נז) זאת המלאכה, הראוי׳ לה לעשות בכדי להקימה מעפרה כו׳. לא תרד תמיד אחריה, ר״ל לא תרד עוד אל הגוף, אפילו לדעת מאמיני הגלגול, כי זה לא יהי׳ אלא בהיות הנפש בלתי שלמה, ובפרט לדעת המחבר המכחים מציאותו בהחלט, כמבואר בהג״ה (רמ״ח). ורומז למ״ש רז״ל (שבת קנב״א) נשמתו עולה ושוב אינה יורדת. והמלאכה, כנוי לעבודת ה׳.

(נח—עז) יצייר מלחמת נפש השלם עם כחות הגוף, אם החמר בלתי נאות וגובר עליה (נוסד על דעת המורה (ח״ג) אם החמר בלתי נאות, אינו נמנע מן המתלמד לכבשו וע״ל י). (נח) הנגוף, מפני שהוא מוכן מצד החמר לאבן נגף ולפחת ולספחת ולבהרת (רמ״ח). כי חזק, כי כטעם אם, כמו כי יקרא קן לפור. להמו״ת „כי" כאן לנתינת טעם, מלשון דהא, ואיננו נכון לפי המשך המאמרים וכמו שיתבאר בסוף הענין (פב) בהערה ד׳. (סא) שרשי רתמים, כתב שרפי במקום גחלי ע״פ מ״ש רז״ל (חגיגה יב״ב ע״ז ג״ב) מאכילין אותו גחלי רתמים, שנאמר שרש רתמים

וכצ״ל כי מוסב על „שניהם", ובש״ה: וערוגת בטעות ובאבוד החרוז. עדנה, עדנה, רד״ס נקד הא׳ עֲדָנָה, רש״מ, ריבי״וו ורמ״ש שתיהן במפיק בה׳. לתשועה, בנ״ח: לתשועות, לתשועת. (נז) לַהֲקִימָה מעפָרה, באנ״ח גם רש״מ ורא״ה לַהֲקִימָה מֵעָפְרָה (ע״ל פה). עלי׳, רמ״ק העיר להגיה, עלות. (נח) הגוף, באנ״ח נשמטה ה״ה. גדל, רמ״ק וריבי״וו, גדול. (נט) וַיִּנָּצוּ, וַיֵּרָגְנוּ, כ״נ רא״ה, ובש״ה, וַיִּנָּצוּ, וַיֵּרָגְנוּ. להם, באנ״ח נשמטה תיבה זו. (סא) ימותם, רא״ל ורמ״ק: ימיהם.

זְעוּמִים וַאֲסוּנִים (סב) מַעֲנִים אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ קוֹצִים מְקִיצִים וְשֹׁכְבִים מְצִיקִים (סג) וְסִפּוּר דִּבְרֵיהֶם כְּקוֹל סִירִים מַפְצִירִים וַחֲבָלִים מְחַבְּלִים (סד) וּרְאוּת פְּנֵיהֶם כִּרְאוֹת שָׁמִיר וָשַׁיִת

מְקוֹם יְפֵה פְּרִי זַיִת

אוֹ אֵשׁ אוֹכֶלֶת בִּפְנוֹת הַבָּיִת

(סה) כֵּן מְרִיבַת הָרוּחַ וְהַגְּוִיָּה כָּל יְמֵי הֱיוֹתָם יַחְדָּו בַּמְּצוּדָה (סו) זֶה יֶאֱהַב הַצַּיִד וְזֹאת תֵּשֵׁב אֹהָלִים (סז) זֹאת דְּבֵקָה בַּיְיָ מִתְקַדֶּשֶׁת מִטֻּמְאַת הָעוֹלָם אֲשֶׁר נְתָנוֹ בְּלִבָּהּ (סח) וְזֶה יִנָּזֵר לְבשֶׁת דֶּרֶךְ כְּרָמִים נִבְדָּל מִצּוּרוֹ מִצֵּאתוֹ מֵרֶחֶם כִּי נְזִיר אֱלֹהִים יִהְיֶה מִן הַבָּטֶן (סט) וְהוּא בִּכְבוּדוֹת

איכה ג"כז, ראשית ז"ב. (סא) איוב ל"ד. (סב) ישעיה יג"ח. (סג) קהלת ז"ו. (סד) בראשית לג"י, ישעיה ז"כה, ירמיה יא"טז, דברים ד"כד, איוב א"יט. (סה) ש"א כב"ד. (סו) ראשית כה"כח, כז. (סז) דברים ד"ד, ש"ב יא"ד, קהלת ג"יא. (סח) הושע ט"י, איוב יד"כח, עזרא א"כד, במדב' יב"יב, שופטים יג"ז.

באור

(סב) קוצים מקיצים, קוץ לרש"פ מן קץ וסוף, ע"ש שיש לו קילין לחמס (רמ"ק). מציקים, מענין ועוקלין, מקילים ג"כ מזה כמו נעלה ביסודה ונקילנה (ישעיה ז). (סג) מפצירים, פורצים ולוחצים בלי הפסק, מענין ואון ותרפים לחץ ודוחק. (סד) וראות כו', שעור המאמר: וראות פניהם, כראות מקום ספלר (ש"א טו). יפה פרי זית (עולה עליו) שמיר ושית, או (כראות) אש אוכלת בפנות הבית. מקום להמורה (ת"א) כאמר גם על כבוד ומעלה, ופרי זית רומז לחכמה, עד"ש הז"ל (מנחות פס"ב) מתוך שרגילין בשמן זית חכמה מצויה בהן. ושלשה פסוקים אלה (סב—סד) לרמ"ק רומזים אל שלשת החושים: המשוש, השמע והראות, ואש אוכלת עד"ש רז"ל (סוטה יד"א) איש ואשה זכו כו', לא זכו אש אוכלתן (ע"ש רש"י), ויתכן שמאמר זה רומז עוד להמורה (ח"ג ובהקדמתו לח"א) שהשכל פועל כדמיון איש, והחמר מקבל פעולתו כדמיון אשה, ע"כ. (סה) במצודה, כנוי לעוה"ז. (סו) הציד, לנודד ולרמות לרש"י (ראשית כה"כח). אהלים, כנוי לעיון במושכלות, וא"ת משמש בית אולפנא וכן לרש"י שם. (סז) נתנו, הכנוי שב אל העולם והטעם אשר נתן ה' לה את העולם להתנהג בו כחפצה, ולב להמורה (לט"א) מענין חפץ ורצון (וע' רש"י בקהל'). (סח) דרך כרמים, לרעות בגנים ולשות בשדה (רש"מ). עד"ש (ט"יד) ברעות נאות דשא (יד"לב) להתעלם בעצבי עדנים, ורומז למ"ש רז"ל (ע"ז יז"א, נח"ב) גזירה סחור סחור לכרמא לא תקרב, והוא בהנזרו לבושת עושה

(סב) אל רעהו, באנ"ח לרעהו. (סג) וספור, באנ"ח וסִפור בט'. (סד) וראות, רד"ם נקד בשור"ק. מקוֹם, או, רמ"ש נקד מָקום, והגיה: בו ת' או. (סז) דבֵקה, רד"ם דְבֵקה. נְתָנוֹ, רא"ה הגיה, נְתָנה, ואמב"א: נְתָנה, נִתְנָה. (סח) ינזר, רא"ל ורמ"ק: ינזור בט'. כְּרמים, רמ"ש כָּרמים מענין גאוה ואינו

יִתְקַלֵּס יַעֲשֶׂה לוֹ בְּבַהַט וָשֵׁשׁ רִצְפָּה וּבְיָדוֹ רִצְפָּה לְשַׁלַּח רִשְׁפָּהּ לְבַעֵר הַקֹּדֶשׁ מִן הַבָּיִת (ע) וְהִיא עֲצוּבַת רוּחַ יוֹצֵאת לִשְׁאֹב מַיִם טְהוֹרִים מִן הַמִּקְדָּשׁ לְכַבּוֹת אֶת הַשְּׂרֵפָה (עא) עַד כִּי חָזָק עֲמָלָהּ בְּפָעֳלָהּ וְטוּב שִׂכְלָהּ בְּמֶחְקָרָהּ שַׁלֵּם יְשַׁלֵּם אֶת הַבְּעֵרָה (עב) וְלֹא יַעַצְרֶנָּה הַגֶּשֶׁם מֵהַשְׁקוֹת בְּגֶשֶׁם נְדָבוֹת הֲדַסֶּיהָ בִּמְצוּלָה (עג) וְלֹא יַטְרִידוּהָ דְּאָגוֹת וּשְׁאָגוֹת וַהֲמוֹן תּוּגוֹת מֵהֲגוֹת לִבָּהּ תְּבוּנוֹת (עד) תָּצִיץ מֵחֲרַכֵּי מְצוּקֵי חֶלְדָּהּ תַּשְׁגִּיחַ מֵחַלּוֹנוֹת קְלוֹנוֹת זְמַנָּהּ צֹהַר תַּעֲשֶׂה לַגֵּוָהּ (עה) בְּעַד הָאֶשְׁנָב נִשְׁקָפָה כְּמוֹ שַׁחַר לָדַעַת עֶרְכָּהּ בִּיצִירוֹת הַטּוֹבָה הִיא אִם רָעָה

(סט) חבקוק א"י, אסתר א"ו, ישעיה ו"ו, דברים כו"יג. (ע) ישעי' כד"ו, ראשית כד"יג, ש"ס ח"ז, יחזקאל לו"כה, ויקרא יד"ו, דה"ב כו"טו. (עא) משלי ג"ד, שמות כב"ה. (עב) מ"א ח"מד, תהלים סח"י, זכריה א"ח. (עג) תהלים מט"ד. (עד) ש"ס ב"ט, ראשית ו"טז. (עה) שופטי' ה"כח, ש"ס ו"י, איוב

באור

הספק, והולך דרך כרמים, ולכן קראו נזיר אלהים בהתול, והכוונה מובדל ומופרש מה'. יהי', מורגל להיות כמו ואד יעלה (ראשית ב'). (סט) ובידו רצפה, הטעם לרמ"ח, כי הגוף בנטותו לתענוגים גורם הפסד גם לו גם לנפש. מן הבית, כנוי לגוף. (ע) והיא, עם כל מה שמעציבה יוצאת מדרכו הרעה. לשאוב מים, להמשיך אליה השפע האלהית משמים אשר הוא המקדש, ודברי תורה נמשלו למים. לכבות את השרפה, אשר יהפוך הגוף לשרפה (רמ"ח). (עא) בפעלה, במצות מעשיות ובמחקרה בעיוניות. שלם ישלם את הבערה, אשר הבעיר הגוף עד"ש רז"ל (סוכה נב"ב) אם פגע בך מנוול זה משכהו לבהמ"ד וכו' (רמ"ח) ויהי' שלם ישלם מענין גמר והפסקה, ושב על שכלה או עמלה. (עב) הגשם, הגוף (ע"ל ט"טז). בגשם נדבות, לרמ"ה הוא שפע השכל, והדסיה, מושכליה, כי ההדס לטוב ריחו נמשל לדברים השכליים, כמו בזכרי' והוא עומד בין ההדסים אשר במצולה, אשר הכוונה שם על השכלים הנפרדים ובמצולה כאן רמז אל הגוף ע"כ, ובדרז"ל (ר"ה כג"א) הדס כנוי לתורה, (מגילה יג"א) כנוי לצדיקים. (עג) דאגות ושאגות, לרמ"ק מקרי הזמן. מהגות לבה תבונות, להרי"ף רומז על שלמות העיון, ומהשקות בגשם נדבות (עב)—על שלמות המעשה. (עד) צהר, נרדף עם זהר, טהר, וכן משמע בקונקורדנציא החדש. לגוה (ע"ל ט"לט) והענין בראות הנפש בתחלה, כי אך הבל עמל מכאיב ימי חלדנו, תזהיר ותטהר את הגוף, ר"ל תעוררהו ותכריחהו למנוע תאוותיו (ע"ל לד). (עה) האשנב, הוא הצוהר אשר עשתה, ר"ל אחרי שהזהירה

ואינו נכון. נִבדָל, רש"מ, רא"ה ודי"ם נ' נבדַל בט'. (סט) בכבודות כבשופ' יח, באנ"ח, בכבודות בט', ורד"ם הגיה, בכבודו. יעשה, רמ"ש יעש. (עג) מהגות, באנ"ח ורש"מ, מֶהָגוּת, בהגות. (עה) יעשה לה רא"ל

בעיני אדוניה יעשה לה שלום במרומיו (עו) תתעורר משנתה תלטוש אישוניה מארבות חרי עפר וכפים הקיפוה (עז) תשלח עיני בחינתה מן החורים אשר נתחבאו שם (עח) והיה שכרה אשכרה ויקרה מקורה כפי ממכרה ותגמולה ממלה כפי מפעלה (עט) פעם מחיר כלב מעדני

כה"יג, במדבר יג"יט, שמות כא"כח, איוב כה"ב. (עו) זכריה ד"א, ש"א יג"כ, איוב טז"ט, ל"ו. (עז) תהלי' קד"י, ש"א יד"יא. (עח) בראשית ל"לב.

באור

את הגוף לנטות מתאוותיו. נשקפה כמו שחר, הפ' שקף למהריב"ל נאמר על הממהר לרוץ ועולה ברקיע מעיינין הנה והנה ככוכב השחר, כמבקש איזה דבר בתוחלת ממושכה. לדעת ערכה ביצירות, אם תוכל לחקור העולם העליון עם התחתון בהשלמתה, כי היא דוגמת עליונים ותחתונים (רמ"ה) וע"ל י'. הטובה היא אם רעה, מעיינת במה תמצא חן בעיני ה', באופן שתמצא שלום כשתעלה למרום (הנ"ל), והשלום לרמ"ה הוראתו ההסכמה הטובה והאחדות בדברים העומדים בהקשר שכל זה עם זה, שיסכימו להוצאת דבר שהם מוכנים אליו ומשתתפים בהוצאתו, ולזאת נקרא הבורא ית' אדון השלום, שהשלום שלו, בבחינת עולם ההסכמה בבריאתו. ולפי זה כוונת הענין כאן לדעתי כי הנפש תעיין הטובה היא אם רעה בעיני ה', בעשותו שלום (ואחדות) במרומיו (ובמרומיו כנוי להמערכה השכלית), להשלים בשתופה כל מה שכוונה אליו חכמתו. (עו) תתעורר משנתה, יצייר בזה, כאלו כל האמור היתה מעיינת במראה או בחלום, ועתה התעורר ותלטוש אישוניה בהקיץ, ר"ל תחדד עיניה כברקים, ובאמרו אישוניה ולא עיניה כבאיוב, אפשר רומז לעין כוונה שני', שבהתעוררה תגלה עמוקות מני חושך ויהי' אישניה מענין אישון ליל. מארבות, מחלוני עיניה, עד"ש (קהלת יב) וחשכו הראות בארבות. חרי עפר וכפים, לריב"ו כנויים לכחות הגוף העזים בהתנגדותם אל הנפש. (עז) תשלח עיני בחינתה מן החרים, יפרש מ"ש תלטוש אישוניה כו' והטעם לרמ"ה על השתדלותה בחזקה להבחין עניניה ולהשיג השלמות האפשרי לה עם היותה בחמר. (עח) ויקרה מקורה, וכבוד מקורה עד"ש (משלי ה') יהי מקורך ברוך וכמ"ש (י) ויקר משפחתם. כפי ממכרה, כפי מה שמכרה את עצמה לעבודת ה' אחרי השיגה השלמות האמתית, והשם ממכר נאמר גם על המוכר ע"ע (ויקרא כה"נ) כסף ממכרו. ותגמולה, השם תגמול נמצא פעם אחת (תהלי' קטז) לתשלום מעשה טוב, וכמתורג' גמולן טבן. ממולה, טעם השם מול ע"ל (מז). כפי מפעלה, רומז אל המעשים הטובים בין איש לרעהו (שלמות המדות). (עט) מעדני, עדנה, כנויים להשגת

רא"ל ורמ"ק לא כן חברו מאמר זה לפסוק הבא. (עו) תלטוש אישוניה, רמ"ג ואמב"א, תלטיש אשוניה. (עז) תשלח, רא"ה ורד"ס, תשלח בקל. נתחבאו, בב"ב נפעל והתפעל, והרבה בדרז"ל, רמ"ק העיר להגיה, נחבאו, רא"ה ג' התחבאו, רמ"ג. ואמב"א, נתחבאה. (עח) ויקרה, רמ"ק ורד"ס, ויקר. מקורה, רש"מ הגיה, מקונה (קונה שמים). כפי ממכרה, רמ"ג ורמ"ש השמיטו שתי תיבות אלה, ואולי נסרס והיה שכרה אשכרה (בעוה"ב) כפי ממכרה (בעוה"ז, וכפי) יקר מקורה. (עט) מעדני, רמ"ש נ' מעדני. ועלמה, כ"ה בנ"י ורא"ל, רמ"ש הגיה, ועלומה בוי"ו, רד"ס ועלומיה, ובש"ה, ועולמה.

תנשא

עולמה עדנה ועלמה נצחה אתנן הקדשה הסוררת (פ) ופעם סחרה ואתננה קודש ליי (פא) פעם על כנפי שרפי שגיא כח אלהי העברים אל המנוחה ואל הנחלה תנשא (פב) ופעם אשר יורישנה כמוש אלהי העורים אותו תירש (פג) אתה יסדת בזבולך חדרים עליים ומכונים מכוננים

(עט) משלי ז"יב, דברים כג"יט. (פ) משלי ז"יב, ישעיה כג"יח. (פא) משלי יז"יב, שמות יט"ד, איוב לז"כג, שמות ה"ג, דברים יב"ט. (פב) משלי ז"יב, שופטי' יא"כד. (פג) תהלים פט"יב, חגיגה יב"א, עזרא ג"ג, איוב יח"יב. (פד) תהלי' פט"ח,

באור

המושכלות, על כי בהם תתענג הנפש והרוח, כמו (משלי כט"יז) מעדנים לנפשך וע' ב"ז. ועלמה, בלא וי"ו מענין העלמה, שגגה והעדר ידיעה, תרגום עלמנו (תהלים צ') עוית טליתנא, והוא נרדף עם עונותינו, ואמר בלי למען החרוז, אף כי הוא מהבלתי נפרדים. ושעור המאמר: פעם, מושכלותיה בזה פסולים לעבודת ה', כמו מחיר כלב, והולך ומפרש עדנה ועלמה, ר"ל אם תתגלה בשגגה בדעות כוזבות. נצחה, אבד נצחי (באיכה ג"ה) פירש"י עולמי, והוא כ"ע של עולמה, אתנן הקדשה, לא אמר אתנן זונה כמו במקרא, כי זאת מעשיה בסתר, וזאת בגלוי, (ע' ב"ז), ויתר הקדש (מ"א כב"מז) פירש"י נוסגין ניאוף בפרהסיא, הסוררת, (משלי ז"יא) תרג' ופרדתא, פי' נפקנית, יוצאנית, (ע' ערוך ע' פרד, פרס), וקרוב לאמר שהיא סרה מדרך הישרה מצד הרגל ובשגגה ולא בזדון, וכן משמע ברש"י (ישעיה א"כג, סה"ב), ועם זה המשל יותר מכוון לנפש, הנתעה בדעות בלתי צודקות, ואפשר עדנה מענין התקשר מעדנות כימה (איוב לח), והטעם אם תתקשר בשגגה כו' והבוחר יבחר. והנה פסוק זה יפרש מ"ש (עח) ותגמולה ממלה כפי מפעלה, ופסוק שאחריו (פ) ופעם סחרה כו', יפרש מ"ש (ע"ח) והי' שכרה כו' כפי ממכרה. (פא) על כנפי, תחת סתר להמורה (מג' מע"א). תנשא, שיצאו לקראתה כתות מלאכים, להוליכה אל בית המנוחה כראוי לה (רמ"ה) וכמ"ש חז"ל (כתובות קד"א) בשעה שהצדיק נפטר שלש כתות של מלאכי השרת יוצאות לקראתו כו' והנה שכר זה יותר גדול מהאמור (נז) ובבא אל בית אביה, שהם, כי כאן גדול נערה, כשהחמר בלתי נאות וצריכה להכריחו וכמ"ש (נה) מה גדל נערה, ולפום צערא אגרא (אבות ה"כב) והשכר לפי הצער (הל' דעות ג"ט). (פב) אלהי העורים, אלהי האנשים אשר טח עיניהם מראות הדעות האמתיות, והולכים בחושך. אותו תירש, בסתול, וכמ"ש (ה"טז) כי לא לו יהי' הזרע אשר יירש ארץ, וקוראו כמוש, באשר גם הוא כמו הענין עצמו, כמוס וסתום, והמשכילים יבינו (ד). (פג) בזבולך, בשמים, כמ"ש רז"ל (חגיגה יב"ב) ז' רקיעים כו' ואחד מהם זבול (רמ"ה). חדרים עליים ומכונים מכוונים לרמ"ה הכל הוא ד"מ ואין למעלה לא חדרים ולא עליות, אבל יצוירו דרך שכלי והם נכונים לאידה ולכבודה בבחינות מתחלפות כפי מפעליה, ע"כ. וכן היא ד' הרמב"ם (הל' תשובה ה"א) וכנראה נטה המחבר מדעתו, והענין כאן כמשמעו וכמ"ש חז"ל (שבת קנב"א)

(פא) תנשא, רמ"ש נ' תנשא. (פג) עליים, באנ"ה, עליים בט' (ע"ל יב"פח). ומכונים, רא"פ נ' וכונים ומעתיק: (פענסטער) (?) מכ ונים, בנ"י מכוונים בשתי ווי"ן וכ"ה להערוך והתשבי, ורמ"ש נקד מכונים

בעוותה

נְכוֹנִים לְאֵידָהּ וְלִכְבוּדָהּ (פד) בְּיָשְׁרָהּ תְּבִיאֶנָּה בְּסוֹד
קְדוֹשִׁים עוֹמְדִים מִמַּעַל בְּעַוְתָהּ תְּכַלֶּנָּה מִלְמָעְלָה
(פה) הִפְקַדְתְּ עָלֶיהָ בְּכִסְלָתָהּ מַלְאַךְ אַכְזָרִי יְצַוֶּה מַשְׁחִיתִים
מְחַבְּלִים אֲשֶׁר בַּעֲלוֹתָהּ מְרוֹם הָרִים לְתַחְתִּיּוֹת יְרִיצוּהָ
וַיֹּאמַר שְׁמִטוּהָ וְיִשְׁמְטוּהָ (פו) וְאֵיךְ אֶעֱשֶׂה בְנַפְשִׁי שֶׁקֶר
לְהַסְגִּירָהּ בְּיַד אַכְזָרִים לֹא יַחְמוֹלוּ (פז) וְאִם בְּיָדִי הִפְקַדְתְּ
רוּחֵךְ לָשֶׁבֶת בְּצִלִּי לִהְיוֹת אֶצְלִי בִּזְרוֹעִי תִּנָּשֵׂא וּבְחֵיקִי
תִשְׁכָּב וַתְּהִי לִי לְאֵשֶׁת נְעוּרִים (פח) הַאֶבְגּוֹד בְּאַהֲבַת
כְּלוּלוֹת הָאֶשְׁכַּח יְמִינִי לַהֲסִירָהּ מִגְּבִירָהּ לְשַׁלְּחָהּ לַחֲרָפוֹת
(פט) הִנֵּה מַה טּוֹב וּמַה נָּעִים הָעֲלוֹתִי יְקָרָתָהּ שְׁמֵי שָׁמַיִם
לְכַלְכְּלָהּ שָׁם מֵהַשְׁפִּילִי כְּבוּדָהּ לְעֵמֶק עָכוֹר לְהָמָּה

ישעיה ו״ב , ראשית ו״טז . (פה) ויקרא כו״טז , משלי יז״יא , ישעיה כד״ו , דה״א כא״טו , ישעיה לז״כד , מ״ב ט״לג . (פו) ש״ב יח״יג , תהלים נא״ט , ירמי׳ נ״יב . (פז) תהלים לא״ו , יחזקאל לא״יז , משלי ח״ל , ש״ב יב״ג , בראשית כ״יב , ישעיה כד״ו . (פח) מלאכי ב״טו , ירמיה ב״ב , תהלים קלג״א , מ״א טו״יג .

באור

ב״מ פג״ב) שכל צדיק וצדיק נותנין לו מדור לפי כבודו (עירובין נט״א) ג׳ פתחים יש לגיהנם (מנחות לט״ב) ופיה צר . (פד) בישרה , בהיותה ישרה תביא אותה בסוד קדושים , לגרמים השמיימים, והם השכלים הנפרדים (רמ״ה) . (פה) משחיתים, מלאכים משחיתים ומחבלים . בעלותה · כשתחפץ לעלות למרום יריצוה לתחתיות , בתוך הקלע יקלענה כמ״ש רז״ל (שבת קנב״ב) שהמלאכים מקלעין נפש הרשע מסוף העולם עד סופו , וכל זה לרמ״ה כנוי לטרדת הנפש המבקשת לעלות במעלות רוחניות מצד טבעה , ולהיותה בלתי שלמה תמצא מעיקים ומונעים רבים עד שתתלבן אודם כתמה בגיהנם ואח״כ תעלה בית ה׳ . (פו) ביד אכזרים , וכן (פה) מלאך אכזרי רומז למ״ש רז״ל (מדרש אגדת בראשית פר״ט) תפלה וגו׳ (משלי יז״א) אל תמסרני בידי מלאך , מפני שהם כלם אכזרים . (פז) ובחיקי תשכב , רמז למ״ש רז״ל (חגיגה טז״א) איזה דבר השוכבת בחיק האדם הוי אומר זו הנשמה . (פח) ימיני , כנוי לכח השכל אשר מעלתו על כל הכחות , כמעלת הימין על השמאל . להסירה מהיות גבירה על שאר כחות הגוף והנפש (רמ״ה) באג״ה: כי יסירוה מגבירה. (פט) לכלכלה שם . מהמזון הרוחני והשכלי (הנ״ל) . לעמק עכור , כנוי לגיהנם .

(פד) בעותה , כ״ה בנ״י ורא״ל , ובש״ה בְּעַוְתָה , בַּעַוְתָה . תכלנה , באנ״ח תכלינה ביו״ד בטעות . (פה) יצוה , בנ״ח הוסיפו תיבת עוד . ויאמר , וְיִשְׁמְטוּהָ , באנ״ח : וַיֹּאמַר וַיִּשְׁמְטוּהָ בט׳ . (פו) ביד , רמ״ג ואמב״א , בידי . (פז) בזרועי , באנ״ח ורא״ה נשמט הכנוי . וַתְּהִי , באנ״ח , ותהי . (פח) לַהֲסִירָה , באנ״ח ורא״ה לְהָסִירָה בט׳ (ע״ל נ״ז) . (פט) הנה , רמ״ג ורמ״ש השמיטו

וּלְאַבְּדָהּ (צ) מַה נָּכוֹן הֲשִׁיבִי מַחֲמוּדֶיהָ קְרוּאִים אֶל עָל
מְשׁוֹמָם בִּכְסִלֵי שְׂנוּאִים וּנְזוּפִים
(צא) טוֹב תִּתִּי אוֹתָהּ לָךְ מִתִּתִּי אוֹתָהּ לִגְדוּפִים ׃
(צב) אַתָּה תִרְאֶה לַלֵּבָב וְלָעֵינַיִם לֹא יוֹנֶךָ רַב אוֹנִים גִּבּוֹר
בָּאָרֶץ וְעוֹבֵד אַדְמָתוֹ חָדֵל לְקַטֵּר בִּשְׂמֵי שֵׁם וְשֶׁמֶן טוֹב
לִמְלֶאכֶת הַשָּׁמַיִם (צג) לֹא יְרַמּוּךָ רָמֵי הַקּוֹמָה קְרוּאֵי
שְׁאוֹל מִקֹּצֶר רוּחַ נִגְרָשִׁים מֵעֵדֶן מֵעֲבוֹדָה קָשָׁה (צד) אַתָּה
תִבְחַן מַחֲשָׁבוֹת בְּלֵב אִישׁ לְהָרַע וּלְהֵיטִיב תִּשְׁפּוֹט סְתָרָיו
וּמִנִּגְלֵהוּ לֹא תִתְעַלָּם (צה) רָאֹה תִרְאֶה בָּעֳנִי נִלְחָצִים
עוֹבְדֶיךָ בְּלִבּוֹתָם וְאִם יֹשֶׁר לְבָבָם לֹא יִתְפַּרְסֵם (צו) תַּכִּיר
כָּזְבֵי מִתְלוֹצֵץ מְרַצֵּץ עוֹזֵב דַּלִּים וּמִתְעַנֶּה בְּצוֹם וָבֶכִי

(פט) תהלים קלג״א, דה״ב ב״ה, ישעיה סה״י, אסתר ט״כד. (צ) הושע יא״ז, ז״טז . (צא) בראשית כט״יט, ישעיה מג״כח . (צב) ש״א טז״ז, יחזקאל יח״ה, ישעיה מ״כו , תהלים קיב״ב, משלי יב״א, ירמיה מד״יח, קהלת ז״א . (צג) ישעיה נג״ט , י״לג , שמות ו״ט , בראשית ג״כד . (צד) משלי יט״כא , ויקרא ה״ד , דברים כט״כח , ישעיה נח״ז . (צה) ש״א א״יא . (צו) איוב כ״יט . תהלים לה״יג , אסתר ד״ג

באור

(צ) מחמודיה . הם המושכלות שבכחה להשיג . קרואים אל עָל , אשר מהם נשפטו משומם בכסלי שנואים ונזופים, ולא תרגיש בהם כלו׳ לא תשתדל להשיגם (רמ״ה) תרגום ויגער בו , ונזוף בי׳ ובדרז״ל (שבת לא״א) גער בו והוציאו בנזיפה , ומי שאינו עוסק בתורה נקרא נזוף . ורא״ל יפרש שהוא מענין נדוי וחרם . (צב) ללבב , וכל שכן לעינים , או וכמו לעינים . רב אונים , הש׳ און בחול״ם לרש״פ , נותן טעם לשבח ולפגם , וכשהוא בוי״ו גלוי׳ תגל ערותה וכלה לפגם, וכאן הכוונה על פעולות און הנעשית במזמות מרמה , כמו (ירמיה ד׳) מחשבות אונך . גבור בארץ , כחלק האדם שבו . ועובד אדמתו , משמש את גופו בכל הצריך לו , בשמי שם , בשמים הטובים , אשר יש להם שם , והם , וכמו ושמן טוב , יורו על הפעולות הנכבדות . למלאכת השמים , לעבודת ה׳ (רמ״ה) . (צג) רמי הקומה , מלשון רמה בים , והם האנשים המשפילים קומתם להראות שהם עניים (רי״ף) והאנשים כאלה בודאי הם קרואי שאול מקוצר רוח , מצד שמקצרים בהשלמת נפשם הרוחנית , ונגרשים מעדן , מצד העבודה הקשה שעובדים לגוף (רמ״ה) . (צד) ומנגלהו לא תתעלם , כל שכן שלא תתעלם במה שהוא עושה בגלוי (הנ״ל) ויפרש בזה מ״ש (לב) ללבב ולעינים . (צה) עובדיך בלבותם , רומז אל העבודה והמדע (ע״ל נה) ואם יושר לבבם לא יתפרסם , מפני הלחץ שהם נלחצים . (צו) מתלוצץ , במה שכתוב אלמנה ויתום לא תענון , והוא מרוצץ בסתר , ומתענה בגלוי , להראות כי ישרו דרכיו (רמ״ה) .

השמיטו תיבה זו . (לב) ולעינים , אולי נגיה : ולא לעינים כבאג״ה . יונך , בָּשמי , באנ״ח , יונוך , בשמי . (לד—ק) תבחַן , באנ״ח תבחָן , תבחון בט׳ .

(צז) תקלל מקלקל מחשבתו מכלכל אמריו (צח) בל תשפות שלום לשפתים נעות בלב רחוק (צט) תשנא מעול וחומץ גם כי ירבה תפלה (ק) תבחן אנוש

מועצותיו ריקות נמרקות דקות ושדופות
עשתנותיו נשברות ופרוסות

(קא) פרסותיו פרוסות ומגבון פרושות ובמותר פרוצות ומצודותיו פרושות וכפיו פרושות השמים

(קב) דרכי עצתם תגדור למען האבידם ונתיבות תשובתם

(צז) ברכות יז"א, תהלים קיב"ה. (צח) ישעיה כו"יב, ש"א א"יג, ישעי' כט"יג. (צט) תהלי' עא"ד, ישעיה א"טו. (ק) ראשית מה"ו. (קא) ויקרא יא"כו, אבות

באור

עוזב, מענין עזיבת משא, כמו עזוב תעזוב עמו אעזבה עלי שיחי (איוב י') וכענין זה נאמר במורה (נד"א) כל מי שידע אל ימצא חן בעיניו, לא מי שיתענה ויתפלל לבד, ובאגרתו להרב ר' חסדאי הלוי יאמר, ואין הדבר תלוי בתענית ותפלה וזעקה (עתה"י לרק"ם ח"ב לד 36). (צז) מקלקל מחשבתו, חורש רע כל היום, ומכלכל דבריו ועניניו באופן שיחזיקוהו לתם וישר (רמ"ח). (צח) לשפתים נעות בתפלה, ובלב רחוק, עד"ש במורה (נא"ג) ואם תתפלל בהנעת שפתיך ואתה חושב במקחך וממכרך כו' לא הגעת לתכלית, אבל קרוב ממי שנאמר בהם, קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם. (צט) תשנא, עד"ש (משלי ו"טז) שש הנה שנא ה', (וע' רנה"ו ויקרא יט"טז). גם כי ירבה תפלה, כמ"ש (לו) ומתענה בלוס ובכי. (ק) נמרקות, מבריקות ומזהירות מבחוץ כמו (דה"ב ד"טז) נחשת מרוק. (קא) פרסותיו, לרוב המו"מ רומז למ"ש רז"ל (ויקרא רבה יג) מה חזיר—מוצא טלפיו—להראות שהוא טהור, כך כו' ובאג"ה: להראות טלפיו. אך לא יתישב כאן עם מה שאחר זה, והנכון שאל זה רומז כענין כוונה שני', והעיקר פרסותיו, פעמיו, הליכותיו, רגליו, פרוסות, יוצאנות בדרז"ל (תנחומא הנקרא ילמדנו פ' וישלח ס') דינה בת יעקב בשביל שהיתה רגילה פרסנית (ס"א פרדנית, ס"ה נפקנית) גרמה תקלה לעצמה (ראשית רבה יח"ב דבר"ר ו') ולא מן הרגל שלא תהא פרסנית (מ"כ) יצאנית, וע' ערוך, ובכל זאת מלבת אל נבון הן פרושות ונבדלות, עד"ש (משלי טו"יב) אל חכמים (לן) לא ילך, ורומז אל ה נ כ ו ן האמור בתחלת הספר (א"א), ורק במותר הן פרוצות, וכענין זה יבאר רד"א (ע"פ תרגום הו"ש) ומהרי"ר, אך לדעתם פרוסות, שבורות, כמ"ש (ק) נשברות ופרוסות, ואיננו מתישב היטב. ומצודותיו פרושות, לצודד נפשות לעשוק ולגזול, ועם כל זה כפיו פרושות השמים בתפלה, להורות כי חסיד הוא (רמ"ח). והרמב"ם ז"ל אמר על מתנגדיו: כל צדקתם הוא בעשיית רק המצות התלויות בפה ושפתים, אך לא את התלויות בלב ובפועל כפים, כי כל המדות הטובות, ענוה, צדקה ואהבת אדם, דבר אין להם (לפי דעם) עם התורה והדת (תח"י לרק"ם ח' לד 57). (קב) ונתיבות תשובתם תעות, אפשר שיתעה אדם הטא גדול, או חטאים רבים, ברצונו ומדעתו שמונעין ממנו התשובה כדי שימות ויאבד בחטאו כו' כמ"ש (ד"ה ב"ל) ויהיו מלעיבים במלאכי ה' עד עלות חמת ה' לאין מרפא, ופרעה לפי שחטא מעצמו

(קא) ומגבון, כהב"ה, רמ"ח וריו"פ העירו להגיה: ומגבון, רמ"ק ומתבונה, רחצ"ל

תעות (קג) תסב לבותם אחורנית ולא יושעו (קד) עיני האנשים ההם תנקר ולא יעלו.

(קה) מי יעלה לנו בתחלה אל הר יי מקום אשר דבר המלך (קו) ששם ישב כסאו למשפט ששם הסתרים גלוים והכל צפוי (קז) מי משלנו את מלך ישראל וסבב המצפה ועלה בית אל (קח) טהור הרעיונים נקי התשוקות

ג"טז, מ"א ח"כד. (קב) מ"ב י"יט. (קג) מ"א יח"לז, ירמי' יא"יב. (קד) במדבר טז"יד. (קה) שופטים כ"יח, תהלים כד"ג, אסתר ד"ג. (קו) תהלי' קכב"ה, דברים כט"כח, אבות ג"טו. (קז) מ"ב ו"יא, ש"א ז"טז, י"ג. (קח) חבקוק א"יג.

באור

תחלה, ואמר הבה נתחכמה לו נתן הדין למנוע תשובה ממנו, לפיכך חזק ה' את לבו, וכן סיחון כו' וכן הכנענים כו', וכן ישראל בימי אליהו שהרבו לפשוע מנע מהם תשובה, כאמור ואתה הסבות את לבם אחורנית (הל' תשובה ו"ג). (קד) תנקר, תעור. (קה) מי יעלה לנו, מי הראוי לעלות (רמ"ח). בתחלה, לשרי"ף בעלם וראשונה, ולרמ"ק מיד בהפרדו מעוה"ז, וזה מסכים לדעת רש"פ בדברו על ההבדל שבין תחלה וראשונה, ויסודתו במורה (נ"ב). אל הר ה', הוא עולם השכלים הנבדלים, והוא המקום אשר דבר ה', שתעלה שם הנפש הטהורה (רמ"ח) ובהל' תשובה (ח"א ד') הטובה הצפונה לצדיקים היא חיי עוה"ב כו' ונקרא לה גם הר ה'. (קו) ששם הסתרים כו', ר"ל שם ההשגה האמתית, ואין לפניה מסתיר ומסך למה שמשפיע והמושפעים בלתי נתלים בחמר (רמ"ח). (קז) וסבב המצפה, הוא עולם העליון שמשם הקב"ה צ ו פ ה ומביט על כל עניני עולם. ועלה בית אל, הוא עולם השכל היותר קרוב אל ה' (הנ"ל). ויתכן שרומז למשל המורה (נא"ג) כי אלה כל עוד שמתעסקים בחכמות הלמודיות ובמלאכת ההגיון הם המתהלכים סביב בית המלך לבקש השער, (על זה רומז וסבב המצפה, ר"ל סובב הולך ו צ ו פ ה ומביט עוד למצוא השער), ואלה אשר השלימו הטבעיות, והבינו באלהות כבר נכנסו עם המלך אל החצר הפנימית והם עמו בבית אחד (הוא ב י ת א ל). וכן היא גם ד' רמ"ק. (קח) טהור הרעיונים, שלא יחטא בעיונו ורעיוניו אבל ישיג האמתיות האלהית כפי כחו. נקי התשוקות, שלא יתפתה לתשוקות דמיוניות, כזהב וכסף וכ"ש ביותר פחות, במאכל ובמשתה ומשגל (רמ"ח). אשכלות הכשרון כו', הפירושים על זה המאמר רבו במאד מאד וקשה להלמו, עד אשר רחצ"ל דרש טעות סופרים בו, ויבקש להגיהו ולא יכול, ומהרי"ר (ענותו הרבהו) הודה ולא בוש: לא ידעתי פירושו. והנה הכשרון לרמ"ק, כמו (קהלת ד"ד) כשרון המעשה, והענין ופרי מחשבותיו השגות השלמות ע"כ. ואם כי מקוצר מליו אין להבין גם כוונתו, כמו כוונת המאמר עצמו, בכל זאת מצאתי דעתו בכלל נכונה, וצריך להוסיף באור: אשר כ ל ידוע הוא שריג הגפן שבו עיקר קבוץ הענבים, ועוללות הם הענבים הגרועים הנשארים אחרי כלות הבציר, השם כ ש ר ו ן נופל על כל דבר ראוי ונכון

ומהבין. (קג) תסב, בא"נ תסב, אך הקל והנפעל אינם יוצאים. (קה) דבר באנ"ח, דבר בט', ונראה להוסיף תיבת מגיע, אחרי המלך, כמו באג"ה. ישב באנ"ח ישב בט'. (קז) את, רד"ם הגיה, אל, ורא"פ ג' קדוש ת' מלך. המצפה רמ"ש נ', המצפה (קח) טהור, כמו בחבקוק ובאג"ה, רד"ם הגיה, טהר.

אֶשְׁכְּלוֹת הַכִּשְׁרוֹן עַל עוֹלְלוֹת עֲלִילוֹתָיו (קט) שָׂמֵחַ לְנֹכַח
הַשּׁוֹאוֹת מִמְּרִיו מְרוֹרוֹ וּמְכַלְכֵּל אֲמִירֵי אֲמָרָיו (קי) קוֹשֵׁר
עַל זְמַנּוֹ עוֹבֵד אֶת אֱלֹהָיו בְּכָל סְעִפֵּי סְעִפָּיו
(קיא) זֶה יָבֹא אֶל בֵּיתוֹ לְשָׁרְתוֹ בִּמְחִיצָתוֹ לַעֲבוֹד עֲבוֹדָתוֹ
(קיב) יָדָיו מִפְּרִי עֵץ הַדַּעַת כְּפִי אָכְלוֹ לָקְטוּ וְשָׁלַח יָדוֹ גַּם
אֶל עֵץ הַחַיִּים בְּלֵב נִשְׁבָּר וְנִכְלָם וְאָכַל וָחַי לְעוֹלָם
(קיג) גַּם אָנֹכִי אֲשַׁנֵּן כִּלְיוֹתַי וְאָסִיר טִיחַ טָפֵל מְטוּחוֹתַי
(קיד) וְדִבְרֵי תוֹכָחוֹת אֲחַבֵּר אֲנִי טֶרֶם אֲכַלֶּה לְדַבֵּר אֶל לִבִּי.

(קט) תהלים קי"ב. (קי) דברים ז"טז. (קיא) ש"א כ"א"טז, ישעיה כח"כא. (קיב) בראשית ג"ב, ב"ט, ג"כב, שמות טז"יח, תהלים נא"יט. (קיג) ראשית כ"ו, תהלים עג"כא, יחזקאל יג"יא. (קיד) ירושלמי אין עומדין, ראשית כד"מה.

באור

ומועיל ובדרז"ל כשר הוא הפך האסור, הפסול, הטרפה, הטמא, הנדה וכדומה (ע' ערוך ותשבי) ובדב"א יבא לפעמים כשרות תחת שלמות לפי ההם קרובים בענין, כשרות המדות, החכמה, הנפש, הוא כמו, שלמות המדות, החכמה, הנפש (הרמב"ם באגרתו להרב ר' חסדאי הלוי, מובא בס' תה"י לרק"ש ח"ב לד 36) והמחבר כתב כשרון ולא כשרות או שלמות מפורש, כן ליופי הלשון, וכן לבלתי העיר על סודו הכמוס עם הספר (ע"מ 12 § ט"יד) ועם טל, כמו האגפים על הנפים (שמות לה"כב) לרש"י ולראב"ע, עם הכפים וסמוכין עליהם. ושעור המאמר לפי זה הוא: שאפילו עוללות פעולותיו קולעים למטרה אחת, לשלמות האמתי (וע"ל קי"ב בהערה ה' בסוף הספר). (קט) שמח לנכח השואות, מקבל הרעות באהבה, כאלו ישמח עליהם. ממריו מרורו, יכיר כי רעותיו תבאנה מאלד מריו ומרדו. ומכלכל אמירי אמריו, אפילו פיהם קלם לא יוצא מפיו נגדן, והכפל להפלגה (ע"מ 15 § ט'). (קי) קושר על זמנו ומורד בו, אבל עובד את אלהיו בכל סעפי סעפיו, ר"ל בכל לדדי מחשבותיו (רמ"ה) והכפל להפלגה כנ"ל, ורומז אל העבודה והמדע (ע"ל נה). (קיא) אל ביתו, בית אל (ע"ל קז), במחיצתו, הוא עולם המלאכים (רמ"ה) (ע' נדרים לב"א). (קיב) עץ הדעת טוב ורע, לרמ"ה רמז לקניני העולם (מורה ב"ל).כפי אכלו, כפי צרכו. עץ החיים, הוא השגת המושכלות מקור חיי עולם נצחים, וגם זה יעשה בלב נשבר ונכלם (ה:"ו) יתר המפרשים שגו מאד בבאור ענין עה"ד ועה"ח כאן, וע' מורה (ל"ב) ובאו"ח לאד"ם הכהן (ה). (קיג) אשנן, מענין ושננתם לבניך, על הלמוד בחדוד השכל. כליותי (ע"ל ט"יד). טיח טפל, כנוי להבלי העולם (רמ"ה). מטוחותי, מכליותי ע' רש"י (תהלים כח). (קיד) ודברי תוכחות כו', שעור המאמר: ואחבר דברי תוכחות אל לבי טרם אכלה לדבר.

(קט) ממריו, בנו"י ממרי, הר"ש, ורד"ם, ממ̇רי. מרורו, כה"ג רמ"ש, הרי"א ג' מדורו, (מושבו) (?) רד"ם מרדו, ובש"ה מרורו. (קי) סעפי סעפיו, בהחו"ף ורא"פ, סעפי סעיפיו, ובש"ה, סעיפי סעיפיו (ע"ל פ"יג, יג"ו).

(א) לְבִי לְבִי הַתּוֹרָה וְהָאָדָם חִבּוּרָם הוּא נֵר אֱלֹהִים
בָּאָרֶץ (ב) הַתּוֹרָה הִיא לַהַב מִתְפָּרֵד מִשְּׁבִיב הַיּוֹשְׁבִי
בַשָּׁמַיִם (ג) וְהָאָדָם בִּשְׁנֵי חֲלָקָיו אֲבוּקָה שְׁאֶבֶת אוֹרוֹ
(ד) גֵּוּו פְּתִילָה נִפְתֶּלֶת נִשְׁמָתוֹ שֶׁמֶן זַיִת זָךְ (ה) בְּהַסְכָּמָתָם

(א) במדבר יט"יד, משלי כה"כד, ש"א ג"ג, הושע ד"א. (ב) תהלים קכג"א. (ד) שמות כז"כ. (ה) סוטה יב"א, תהלי' קיח"יח. (ו) עוכדים א"ו ישעיה מט"ג.

באור

המהלקה השביעית (טו—יז) שלשה פרקים אלה האחרונים הם חתימת הספר. בהם המליץ כמדבר אל לבו, ישוב למה דפתח ספרו (ה—ז) לבאר להמשכיל ולההמוני, ביתר באור, מה שאמר להם בתחלה בקצרה או ברמז מבלי הזכיר גם כאן (כמו במחלקה השני') שם משכיל או המוני, לבעבור העלים סודו. להמשכיל יורה דעה (טו"א—י) כי בהתקשרות האדם עם התורה באורה יראה אור בזה, ויזכה לקיימות הנצחי בבא, ובלעדה ילך חושך, ורומז כי העיון בתורה, חכמה, וקיום מצותיה, גבורה, ובציירו יקרת הנפש (יא—כב) ילמדהו דעת לעבדה ולשמרה (כג—כט), להסתפק לקיום הגוף בשעור ההכרחי, להתרחק מן המותרות, ולבלתי בקש עושר (רומז לטעותו, כי הגבורה תתלה בבחירת המאכל והמשתה ויפרש בזה סוף הקדמתו (ד"יג—יז), ובסיומו יעוררהו (ל—נג), לשמוע לעצתו זאת עוד בימי הנעורים מבלי התרשלות, מבלי אמור אחטא ואשוב ומבלי דחות את הטוב לעשותו למחר. ולההמוני יבין שמועה (טז"א—יג), כי אם חפץ לבבו לשלמיות הנפשים, לא ירדוף אחרי עושר מופלג (יד—טו), כי אם ישקוד על הלמוד ועל בקשת התועלת ויזדרז על קניניו שיהיו בצדק, (ורומז גם כן, כי העיון, חכמה, והזריזות גבורה) ובכלל (טז—נה) לא יהי' עצל בשתי אלה, ולא יאמין בגזרה קדומה, הגורמת עצלות כי אם יבטח בה', אשר לפי השתדלות האדם כן יברכהו, כי הבחירה ביד האדם. ויסיים דבריו להמשכיל ולההמוני יחד (יז"א—ו), להתחבר עם חכמים ולהתאבק בעפר רגליהם (רומז כי זה בלמוד התורה, וזה בשקידתו על הלמוד, יוכלו להגיע מעט מעט גם לשלמות האמתי), וראשית כל דבר יזהיר (ז—כט) להאמין בעקרי הדת שיסד הרמב"ם ז"ל (ל, לא) ובאמונות אלה יגיעו על כל פנים למעלת היראה.

(ב) להב, הוא הבוערת אש הבוטף ויוצא מן הגשם בתוך האויר ושביב לרש"י (איוב יח"ו) אשטינצלא etincelle (פונקע בל"א) וכן גם ליתר המפרשים וכאן כנראה הכוונה כמ"ש (דניאל ג"כב) שביבא די נורא, על אש הכהנן שפוסק מאד. עד"ש אש דת אש אוכלה הוא. (ג) בשני חלקיו, החמר והצורה (רמ"ה). אבוקה, אש היוצא מנרים דקים או נרות קשורים וקלועים (ע' רש"י ורמב"ן על ויאבק איש עמו (בראשית לב). (ד) גוו, כמו שהאש היסודי כאשר היא נוצלת מקומה איננה מתקיימת כי אם נסתבבה בגשם מה, כן הנפש אחר שנאצלה ממקורה אין לה קיום בפעל, רק בגוף, והוא אגיה דמיון הפתילה לנר (רמ"ה). פתילה נפתלת, שהחוטין שלה מעוזרין בעקמימות, תרגום נפתל ועקש (משלי ח"ה), פתולא ועקומא

(ב) מתפרד, רא"ל ורמ"ק הוסיפו ה"ה. (ה) בהסכמתם, רד"ם, בהסכמותם. יגלו, רי ט ורא"פ, יגלו ורמ"ק יגלה בט'. החנהגה, רמ"ג ורמ"ש השמיטו ה"ת.

וְהִצְמַדְתָּם יִתְמַלֵּא הַבַּיִת כֻּלּוֹ אוֹרָה (ו) יִגָּלוּ לְעֵינֶיךָ
אוֹצְרוֹת הַהַנְהָגָה הַכּוֹלֶלֶת וְנִבְעוּ לְךָ מַצְפּוּנֵי הַמַּעֲשִׂים
אֲשֶׁר בָּהֶם תִּתְפָּאֵר בְּהִשָּׁאֵר בְּקִיּוּם (ז) וּמֶמְשֶׁלֶת
מַחְמוּדוֹת הָעִתִּים בְּכָל אֲשֶׁר תְּאַוֶּה נַפְשֶׁךָ (ח) וּבְהֵעָזֵב

(ז) דברי' יד"כו. (ח) אסתר ד"א, דברי' הט"ו, איכה ג"ט, יחז' יג"יג, ישעי' ג"א.

באור

וכן פירש"י, והפשר רומז שהגוף נפתל ועקש בו, והנשמה זכה כשמן זך. יסוד השכל כנראה לקוח מהמורה (נ"ג) שהשכל השופע עלינו הוא הדבוק שבינינו ובין ה', והנהגו השגחו באור הכוה שהשפיע עלינו כאמרו באורך נראה אור. ומהרי"ע (ה' מד, נט) יבאר באריכות את המשל והנמשל, ומפליג להללו ואומר חן חן נאמלין, ולפי דעתו יותר נאות להמשיל הגוף הנושא אל כלי חרש שהנר עומד בתוכו, כי כמוהו הי' מן העפר, וכמוהו בנקל ישבר להשבר, ואת הנשמה לפתילה הדולקת, והשמן הוא למוד התורה והמצוה, ומסיים, אלא שיש בזה עיון מה. (ו) לעיניך, לעיני בחינתך. אוצרות, הפ' אלר נרדף עם עלר ואשר, ונקרא אולר על כי הוא נעלם וצפון, וכן הוא ד' הרד"ק (ישעי' מה"ג, וע"ל יז"כא), ולפי זה הוא כ"ע של „מצפוני" דלמטה, ופסוק זה הוא מן הקשים, והמחבר הסתיר כוונתו בו לאיזה טעם שיהי', וגזאת רבו כמו רבו הפירושים עליו, ונראה רומז להמורה, וז"ל: התורה לא תהא כפי הענין המועט, אבל כל מה שירצה ללמדו מדעת או מדה או מעשה מועיל אמנם יכוין בו הענינים שהם על הרוב, ולא יביט להיזק הבא לאחד מבני אדם מפני השעור ההוא וההנהגה ההיא התורי' וכו', וצריך שתהי' ההנהגה התורי' מוחלטת כוללת לכל, אע"פ שאינה ראוי' לקצת אנשים (ל"ד"ג), והכוונה מכל דברי התורה תכלית אחת והוא ליראה את ה', וזה התכלית יגיע מהמעשים שהם עשה ולא תעשה, אבל הדעות אשר תלמדנו התורה, והם השגת מציאותו ית' ואחדותו, הדעות ההם ילמדונו האהבה, והנה שתי התכליות, האהבה והיראה, יגיעו בשני הדברים: האהבה תגיע בדעות התורה, הכוללות השגת מציאות ה' על אמתתה, והיראה תגיע בכל מעשה התורה (נ"ב"ג). ולפי זה ההנהגה הכוללת רומז לדעות התורה, הכוללות השגת מציאות ה'. ומצפוני המעשים—לכל מעשה התורה שהם עשה ול"ת, ורומז עוד, שההנהגה הכוללת היא חכמה, ומצפוני המעשים—גבורה. והנה רמ"ק מביא שני פרקי המורה אלה באריכות ושנוי לשון וחותם דבריו בהסוף, כי אוצרות ההנהגה הכוללת הוא הנהגת האדם מעשה ול"ת, הגורמת יראה, ומצפוני המעשים, השגת מציאות ה' ומעשיו, (הוסיף תיבת ומעשיו מדעתו), הגורמת האהבה ע"כ, ולא יכולתי לכוין דעתו. ומהרי"ע יפרש פסוק זה, על ההתחברות עם עולם המלאכים, במה שעושים דבר ה' בתקון המעשים בעולמים הכוללים, ומעתיקים השפע וההנהגה להנמצאים הכוללים, ע"כ. אך העתקת השפע נקרא (להמורה י"ב) הנהגה סתם, וההנהגה הכוללת היא התורי' (וע"ל יד"כג). בהם, בשניהם יחד, בדעות ובמעשים. תתפאר, רומז למ"ש. כי אם בזאת יתהלל המתהלל כו' בהשאר בקיום, כי בעבורם יזכה לקיימות הנצחי. (ז) וממשלת, ותמשול על מחמדי תבל מבלי לתאו אחריהם, כי מכלל כוונת התורה להמורה (ל"ג"נ) להרחיק התאוה (רמ"ק ואחריו ריבי"ו והו"ם), וליתר המבארים כמשמעו, כי יברכך ה' גם בכל משלח ידך בעוה"ז, אך הלשון וממשלת,

---

הכוללת, רא"ה ג' הכוללות בש'. (ז) מחמודות, הש"ק, מחמד. תִּשָּׁאֵר, רא"ה

שְׁמִירַת חֶמְדַּת כְּתַב הַדָּת תִּשָּׁאֵר עִם הַזְּמָן כְּנוֹדֵד יָחִיד
בְּמִדְבַּר נוֹרָא וּנְתִיבָה מְעֻוֶּתֶת בְּלֵיל חָשׁוּךְ וְרוּחַ סְעָרָה
וְגֶשֶׁם שׁוֹטֵף בְּאֵין מַשְׁעֵן וּמַשְׁעֵנָה (ט) יְהִי דַרְכּוֹ חֹשֶׁךְ
וַחֲלַקְלַקּוֹת וּמַלְאַךְ יְיָ רוֹדְפוֹ וּבַמֶּה יִוָּשַׁע אֵיפוֹא (י) וְדַע
נָא וּרְאֵה כִּי חִבּוּרָם חַסְדֵּי יְיָ עַל בְּרוּאָיו וּפֵרוּדָם מַעֲשֵׂה
יְדֵי אָדָם הִנֵּה יָדֶיךָ עִצְּבוּךָ וַיְכוֹנְנוּךָ.

(יא) לְבִי זְכוֹר בּוֹרַאֲךָ הִפְקִיד בְּיָדְךָ רוּחַ נְדִיבָה (יב) כַּגֵּר
בָּאָרֶץ נֶאֱסֶפֶת לְבֵיתְךָ כְּאוֹרֵחַ בְּחֵיקְךָ נָטְתָה לָלוּן (יג) מִדֵּי
הֱיוֹתָהּ בְּמַאֲסָרְךָ בְּבֵית אֹפֶל נוֹשְׂאֵת עֵינֶיהָ לַמָּרוֹם אֲשֶׁר
לֻקְּחָה מִשָּׁם (יד) מַחֲשֶׁבֶת מִשְׁפְּלוּתָהּ בְּגַבְהוּת רַעְיוֹתֶיהָ

(ט) תהלי' לה"ו, שמות לג"טו. (י) מ"א כ"ז כב', ישעיה סג"ז, ת' קג"יא, קטו"ד, קיט"עג, איוב י"ח. (יא) קהל' יב"א, תהלי' לא"ו, נא"יד, ירמי' יד"ח, ש"ב יא"כז. (יג) ש"א א"ז, ברכות ה"ב, שבת פט"ב, רא"ה ג"כג, (יד) שופטי' כ"ב, תהל' קיח"כג, קהל' א"י ש"ב יד"ב. (טו) דברים יג"ט, הושע

באור

כפשך (לא המרך), אינכו מתישב לפי דעתם. (ח) ובהעזב, רומז להמורה (יח"ג) שהרחוקים ממנו ית' מוכנים למקרי הזמן ממה שיתהדם כהולך בחושך, שאין ספק שיכשל (רמ"ק). חמדת, עד"ש הז"ל באבות (ג"יד) כלי חמדה. הזמן, מקרי הזמן. במדבר נורא רומז אל זה העולם המסוכן. ונתיבה מעוותת, אל הזמן, כמ"ש (ח"א) העולם ים זועף והזמן גשר רעוע (רי"ף). משען ומשענה, אולי רומז למ"ש רז"ל (חגיגה יד"א), משען אלו בעלי מקרא ומשענה אלו בעלי משנה (רמ"ח). (ט) ומלאך ה', כחות הטבע ופגעי הזמן כמ"ש המורה בכמה מקומות (ריבי"ו) ע' מורה ו"ב. (י) חבורם, חבור הגוף והנפש עם התורה, אשר על פיהם יבא להצלחת עולם, חסדי ה' על ברואיו, כמ"ש הז"ל (יומא לח"ב) הבא לטהר מסייעין אותו. ופרודם, שלא ימשך הגוף אחר הנפש, ולא הנפש אחר התורה, הוא מעשה ידי אדם, בנטותו אחר התאוה מצד בחירתו הרעה, ואם כן ידיך יעציבוך במעשים רעים ויכוננוך במעשים טובים (רמ"ה), ועצבוך מענין עצבו את רוחי (וע"ל יג"ה). ולהרי"ף עצבוך ויכוננוך, מעשיו של אדם ישחיתוהו או יתקנוהו. (יב) בחיקך, כמ"ש (יד"פז) ובחקי תשכב. (יד) בגבהות רעיותיה, שלא ירדו עדיין אל הגשמים, או ירדו כבר

נ' תִּשָּׁאֵר, מקל. בְּמִדְבַּר, כ"נ בהחו"פ, רש"מ ורמ"ש, ובש"ה בַּמִּדְבָּר
בט', משותת, רד"ם הגיה מְעֻוָּתָה, חשוך, כ"ה בנ"י, באג"ה, ארץ
חשוכה, ובמורה (ח"ג) החמר החשוך (אף כי פ"ע לא יבא בתמונת פעול),
בנ"ח לל"צ הגיהו, חושך. (י) חסדי, ברואיו, רמ"ח ג' חסד יראיו, ופרודם,
רש"ם, ריבי"ו ורמ"ש נ' ופרודם, ורא"פ, ופירודם. עצבוך, כה"ג רמ"ח,
רי"ף ורא"ה, ובש"ה, עשוך. (יג) במאסרך, בנ"ח, במאסר בלא כנוי.
נישאת, רמ"ק נושאה. למרום, רמ"ג ואמב"א, למקים ת' למרום, ורמ"ק הוסיף
גם תיבת מקום. (יד) רעיתיה, רמ"ג ואמב"א, רעיונותיה, ולא נמצא ע"מ זה

הנצבות בראש פנה במקום קדוש והיא מתאבלת
(טו) חמול עליה ודבר על לבה כי אין זולתך לגאול
(טז) והיא אתך כמו צפור הנלכדת קשורה בידי פתי היונק
(יז) תביט המון צפרים עפות מימינה ומשמאלה יעופפו
בקניהם עם חלשת זה הצעיר אשר יעצור בה ולבה
בקרבה המס ימס (יח) ואם חפצת לבלתי שלוח יד בפקדון
הכבד ושב בביתך לעבדה ולשמרה (יט) ולמה תתגרה
ברעת מבוכות מבוכת חשבונות רבים להגדיל תלאות
מעשים ועצבון ידים (כ) ואתה רואה מלאכת בתי הנפש
הזאת ארוכה ורחבה וימי שנותינו קצרים מהשיג
(כא) ואלו חיינו אלף שנים פעמים לרחק המבקש (כב) ומה

ב"טו , רות ד"ד . (טו) ראשית לא"כח . (יז) ישעיה נא"ה , שמות יד"כט , ש"א ט"ז ישעיה יט"א , ש"ב יז"י . (יח) דברים כא"יד , אסתר בכ"א , שמות ה"כב , ב"מ מג"א במשנה , מ"ב י"ד י' , ראשי' יב"טו . (יט) מ"ב יד"י , קהל' זכ"ט , ב"ד , ראשי' ה"כט (כ) ראשי' יג"טו , ישעיה ג"כ , איוב יא"ט , תהלים נ"י , קב"כד . (כא) קהלת ו"ו . (כב) מלכים א' יד"יד , בראשית מז"ט , שמואל א' כה"לו .

באור

ועלו בשלום אל אביהם (רמ"ה). (טו) כי אין זולתך לגאול, משחת חייה , ולשלחה חפשי אל בית אביה כנעוריה (רש"מ), וזה עד"ש רז"ל (אבות א"יד) אם אין אני לי מי לי , והספר הכוונה לסכתים בענין גלגול נפש (רמ"ה) . (טז) בידי פתי , כי הגוף עם כל פתיותו בערך אל הנפש יש לאל ידו להפסיד פעולותיה (הנ"ל) . (יז) המם ימם, כנוי אל ההפסד וההעדר (הנ"ל) ועיקר המשל בתלמוד (סנהדרין נא"א) מיום שפרשתי ממנו (מן הגוף), הריני פורחת כצפור . (יח) בפקדון , הנפש אשר הפקיד ה' בידך (רמ"ה) . ושב בביתך , העלם הנכונה להבלים הנפש היא הפקידה בבית לבלתי לכת פעם בתוך פעם בחוצות אחר ההבל ובקשת העושר (רי"ף) . לעבדה ולשמרה , שלא יבא בה כל מום מתענוגים גשמיים (רמ"ק) . (יט) ולמה תתגרה , במקרי הזמן בהדפך אחרי מחמדי תבל בתלאה ועצב (הנ"ל) . (כ) בתי הנפש , כנוי לקיימות ונלאיות הנפש , עד"ש (ש"א כה"כח) בית נאמן ת"י מלכו קימא (ש"ב ז"יא) בית יעשה לך , בית מלכו יקיים לך , וכמו (שמות א"כא) ויעש להם בתים לרש"י ראב"ע ורד"ק . קצרים מהשיג די מחסורה , לעשות לה צידה לדרך לאכול מפרי

(ע"ל ט"יג יד"קח) . הנצבות , רמ"ג ואמב"א , הנצבת בט' . (יז) יעופפו בקניהם רד"ס הגיה , מעופפות בקניהן (ול"צ כי צפור זו"נ) ובאנ"ח בקנה , בקנם בט' . (יח) לבלתי שלוח , באנ"ח ורש"מ , לבל תשלח , ואולי נגיה , ואם לא חפצת לשלוח . (יט) ברעת , רמ"ג ואמב"א , ברעה . מבוכות מבוכת , רמ"ק הגיה , מבוכה מבוכת , ורד"ס , מבוקה מבוכת , ולדעתי צ"ל מבוכת מבוכות והכפל להפלגה . (כא) פעמים , רא"ה השמיט תיבה זו , ורי"ט נקד פעמים בט' .

גם עתה בהיות ימי שני חיי מגורינו מעט ורעים ולא השיגו מדבר קטן עד דבר גדול .
(כג) שמעוני אזני אלמדכם להועיל ראה לבי גם ראה הזמן סכל חבור עצבים הניחהו (כד) הסתפק ממראה עיניך בשעור ההכרחי לעמידת החי אשר לא יעזבנו האדם וחי (כה) קום בחר לך מזמרת הארץ מעט צרי לשמירת בריאות מעט דבש ללקיחת תענוג ואת היותר תחרים (כו) והיה למאכל לבהמת השדה ולבני האדם הדומים לה (כז) ומה לך לרכלת רקב וסגלת עש כלה המונם ושאונם חלום אחד הוא (כח) פתרונו עלות הגויה

(כג) איוב יג"א , ישעיה מח"יז , ש"א כד"יא , הושע ד"יז . (כד) דברים כח"לד , מורה יב"ג , ויקרא יז"י , שמות לג"כ . (כה) ראשית כז"מג , ש"ב כד"יב , ראשית מג"יא , ש"א טו"טו . (כו) דברים כח"כו , חולין ס"א . (כז) יונה א"ו , הושע ס"יב .

באור

דרכה לחיי עד (רש"מ) . (כב) מעט ורעים , באיכותם מצד המקרים המתחדשים תמיד (רמ"ה) . מדבר קטן , הוא התלמוד , והוא החלק המעשי . ועד דבר גדול , הוא מעשה מרכבה , והוא החלק העיוני , כמ"ש חז"ל (סוכה כח"א) דבר גדול מעשה מרכבה , דבר קטן הוויות דאביי ורבא (הנ"ל) .

(כג) חבור עצבים , מחובר מדברים שהם אך מעציבים את האדם בסופם כמ"ש (ד"ו) סלונים וסרבים (ד"א—יא) החכמים מחכים וכו' . (כד) בשעור ההכרחי , יפרש מ"ש (ד"יא) תשמח במעט כו' כדעת המורה (א' , יב , לג"ג) והל' דעות (א"ד). לעמידת החי , הרוח החיוני . אשר לא יעזבנו האדם וחי , ר"ל נמנע שיעזבנו ויקרא חי (רמ"ה) ושעור כמאמר לד' , אשר לא יחיה אם יעזבם . (כה) מעט צרי , בלסם (ע"ל [illegible]"ד) . תחרים , תחשוב כאלו חרם הוא עליך (רמ"ה) , ורומז לטפות המשכיל שהגבורה שתלה בבחירת המאכל והמשתה . (כו) ולבני האדם הדומים לה , ר"ל ולאדם ביקר ולא יבין אשר נמשל ונדמה לה (רש"מ), וזה עד"ש (ירמי' לא"כו) זרע אדם וזרע בהמה , לרש"י , הטובים והסכלים . (כז) ומה לך, לאסוף זהב וכסף כרוב רכלתך והיא ברקב תכלה וסגלת מלכים שיפסדו

(כב) ימי , דבר , רא"ה השמיט תיבת ימי , ורמ"ש תיבת דבר . (כג) שמעוני אזני אלמדכם , צ"ל שמעני אלמדך ומלת אזני ט"ס (מהרי"ר) . הניחהו , רי"ט וריבי"וו, הניחנו . (כד) ההכרחי כ"נ ריבי"וו ורד"ס , ובש"ה ההכרחי (ע"ל יב"נו , יד"מו) . (כה) בחר לך , רא"ל ג' ברה לך (?) והוא ורמ"ק הוסיפו תיבת וקח . לשמירת , ללקיחת , רמ"ק העיר להגיה : לשמור , לקחת , ול"צ כי כן נהוג בדב"א . בריאות , רא"פ ג' הבריות . (כו) האדם , רש"מ רמ"ק ורמ"ש השמיטו ה"ה . הדומים לה , רא"פ ג' הסכלים . (כז) לרכלת , באנ"ח ורש"מ לרכלות בט' ובאבוד החרוז , כלה , ריבי"וו נקד כלה לא לפי הענין .

בלא עתה ורדת הרוח כרוח הבהמה אחרי מות (כט) לבי חלמא לשנאך ופשרה לערך.

(ל) לבי זאת עצתי אם תאבה שמוע בעוד כפתך רעננה ואין ענגה לכסות שמשך (לא) ואתה בחור וטוב ואשר כח בך לרוץ אל המערכה קל כאחד הצבים להשיג ולהציל (לב) ורבים מישני שנת עולם ותנומות זמן יקיצו לטוב ריחך ואור ירחך (לג) ואתה למה תשכב ותרדם למה תתעצל לנצל עדים כצל ולהתנצל מעון העצלה והכסלה

ישעיה ה"יד, בראשית מה"כה. (כח) איוב ה"כו, קהלת ג"כא, ויקרא טז"א. (כט) דניאל ד"טז. (ל) ישעיה יד"כו, א"יט, איוב טו"לב, יחזקאל לב"ז. (לא) איוב לד"לג, ש"א ט"ב, דניאל א"ד, ש"א יז"מח, ש"ב ב' יח, ש"א ל"ח. (לב) דניאל יב"ב, ירמיה נא"לט, ש"ה א"ג, ישעיה יג"י, ס"ט. (לג) יונה

באור

כבגד יאכלם עש (רש"מ). (כח) עלות הגוי', מענין בריתה, עד"ש (תהל' קב) אל תעלני בחצי ימי. ורדת הרוח. נגד עלות הגויה, אחרי מות האדם.

(ל) אם, מענין תקוה ובקשה. שמשך, כנוי לאור הפנים לרש"י (קהל' יב) והטעם טרם יבאו ימי הזקנה. (לא) ואשר כח בך, להשתדל בתורה וחכמה, וצריך לזה כח גדול, למה שהעיון מחליש כחות הגוף כמ"ש הז"ל—תוש' שמתשת כחו של אדם (רמ"ח). לרוץ אל המערכה, לנחום מלחמת התורה, עד"ש חז"ל (סנהדרין מב"א) במי אתה מוצא מלחמתה של תורה (חגיגה יד"א) אין לך נאה במלחמה אלא בחור כו' ואיש מלחמה זה שיודע לישא וליתן במלחמתה של תורה. קל, בשכלך להבין כל חכמה (רש"מ). להשיג, החכמות. ולהציל, הכח השכלי מתחת יד הכחות הגופיות (רמ"ח) ורש"מ לפי גרסתו יפרש ולאציל מרוחק אל חברים המקשיבים לקולך להציל ממות נפשם. (לב) ורבים כו', ובעסוקך כן תועיל לא לעצמך לבד כי אם גם לאחרים, שהעולם והזמן מישנים אותם מהתעסק בחכמה (רמ"ח) עד"ש חז"ל יושב ובטל כישן דמי (רמ"ק). לטוב ריחך, לנועם מדותיך. ואור זרחך, השכליות, עד"ש רז"ל (ב"ב כה"א) קנאת סופרים תרבה חכמה (רמ"ח) ומליצת טוב ריח לבחור סוף בדרז"ל (ברכות מג"ב) עתידים בחורי ישראל שיתנו ריח טוב כלבנון כו' ואפשר ריח, ירח, כנויים לנפש עד"ש חז"ל (ברכות מג"ב) איזה דבר שהנשמה נהנית ממנו הוי אומר זה הריח (שבת קנב"ב), ירח זו נשמה. (לג) למה

(כח) אחרי מות, כ"נ רמ"ח, רמ"ק ורד"ס, ובש"ה אחרי מות ורמ"ש הגיה: ואחריתה תחת אחרי. (לא) וטוב, בנ"ח, בטוב. ולהציל, רש"מ ג' ולאציל. (לב) שנת, רמ"ג ואמב"א שינת בט', (ע"ל יב"נט), ותנומות, כ"ה בנ"י, וצ"ל ותנומת כבאג"ה: ותנומת ההסתר, ובנ"ח הגיהו: ותענוגות ת' ותנומות. ריחך, ירחך כ"נ בנ"י ובשביל שלמות החרוז צ"ל: ריחך, ירחך, רמ"ח גרס זרחך ת' ירחך, ובנ"ח שנו' מאד בנקוד שתי תיבות אלה. (לג) ותרדם, ריבי"ו ורמ"ש נ' ותרדם ולא נמצא בקל, ולהתנצל

(לד) קום קרא לתבונות ותבואינה עד אשר לא יבאו ימי הרעה (לה) עד אשר לא יצאו גדודים חלוצי שיבה (לו) יחליפו כח גדול בענות חלושה וימירו גבורה במרך לבב (לז) והזמן אשר חברתו הסתה אותך יתיצב מנגד כמצחק עליך

(לח) בנבול עליך באבוד פעליך
בבלוי נעליך בעפר שעליך
(לט) ומוצק רעליך מכום מעליך
ובלות מעילך בכבד עלך

(מ) וכחש בך אחרי היותו באמנה אתך (מא) וסעפי סעפים אשר שנאוך בהתמכרם על נעורי למכרם

א"ס ו', שמות לג"ו. (לד) יונה שם, משלי ב"ג, ירמיה ט"טו, קהלת יב"א. (לה) מ"ב ה"ב, במדבר לא"ה. (לו) ישעיה מא"א, מ"ב יז"לו, שמות לג"יח. ויקרא כו"לו. (לז) מ"א כא"כה, ש"ב יח"יג, דה"ב כ"י. (לח) ישעיה א"ל, יהושע ט"ה, מ"א כ"י. (לט) איוב לז"יח, איכה ד"כא, דברי' ח"ד, מ"א יב"יא. (מ) הושע ט"ב, אסתר ב"כ. (מא) תהלי' קיט"קיג, משלי כ"יא, שופטי' ב"יד,

באור

תשכב ותרדם. מלהועיל לעצמך. למה תתעצל, להועיל לאחרים. עדים, עדי זהב וכסף אשר יכרה כצל (רש"מ). (לד) קרא לתבונות, השתדל להשיגן ותבואינה בלי ספק כמ"ש רז"ל (מגילה ו"ב) יגעתי ומצאתי תאמין (רמ"ח). ימי הרעה, הזקנה לרש"י. (לה) חלוצי שיבה, יפרש מ"ש (לד) ימי הרעה. (לו) כח גדול. כח הבחרות כמ"ש (לא) ואתה בחור, ואשר כח בך כו'. בענות חלושה, לרמ"ח ורש"מ קול חלוש, כי ישחו כל בנות השיר ויותר נראה כדעת הרי"ף בענוי החלוש, כי לחולשתו יתענה במשא קל. (לז) והזמן בלתי נאמן, אשר חברתו הסתה אותך לסור מאחרי ה' (רש"מ). יתיצב מנגד, מענין התנגדות כמו (קהל' יד) להלוך נגד החיים. (לח) עליך, כנוי לנאות, בריאות והדרת פני האדם בנערותו עד"ש (משלי יא) צדיקים כעלה יפרחו. נעליך, כנוי לדברים החמריים, למה שהם הכלי היותר פחות ושפל בכל כלי האדם, וכמו של נעליך, רמז על התפשטות הגשמיות (רמ"ח). בעפר שעליך, כנוי לחטא (רי"ף). (לט) ומוצק רעליך. יראה בעירוי כוס רעל על פיך, וזה לסבת טום המעל אשר שתית מלית (הנ"ל). ובלות, ו בלוי (לא) שניסה אחד (עי' מהריב"ל ש' פנה). (מ) וכחש בך, הטעם לא יספיק להוציאך מן הצרות הבאות בימי הזקנה (רמ"ח). (מא) וסעפי סעפים, המחשבות הכוזבות.

ולהתנצל, לרמ"ח היתה גרסא שני' ולהנצל. מעון רמ"ק ג' מָעון מלשון דירה (?) (לז) אשר, רמ"ג ורמ"ש השמיטו תיבה זו. הסתה, דגש ת' נח, ורד"ס לל"צ הגיה, הסיתה. (לח) בנבול, רמ"ח ורי"ף ג' בנפול. עליך, באנ"ח ורא"ה נ' עליך בעי"ן פתוחה בט'. באבוד, רי"ט וריבי"ו נ' באבוד. פעליך, בנ"ח: פעליך (ע"ל י"ג כ"ג). (מא) וסעפי סעפים, כ"נ בהחו"ף ורא"פ, ובש"ה

לאויביהם ואין חולה מהם על מחלתי גם המה יהפך
לבבם (מב) יכירו אשר הרעו והכיתו אשר דקרו לאמר
(מג) מה זאת עשינו כי שלחנו הימים הראשונים מעבדנו
והם היו טובים מאלה לצאת ולבוא ולעשות חיל (מד) וכי
תחשוב ארך ימי בחורותיך כימי שמים לרב (מה) וכי יש
עדן ועדנין להרע ולהיטיב (מו) ותאהב על זאת התקוה
לחטוא היום ומחר תשוב (מז) ויש אתך ממשלה לעזוב
גם היום מרי שיחך ומעות פעלך (מח) שקר אתה דובר
כי הבל ימיך עלי ארץ (מט) וכל אשר תתרשל על הטוב
מעשותו בדחותו למחרתו תוסיף סרה (נ) וכל אשר תאמר
לכשאפנה אשנה תשנה באולת (נא) כי מי יודע מחרתך
התשיגנו ואם יותר לנבל כל מאומה עד אור הבקר
(נב) ונמצאת מתאמץ ובוטח על עולם שאינו שלך

ש"א כב"ח , תהלים נג"א , שמות יד"ה . (מב) מיכה ג"ד , זכריה יב"י . (מג) שמות יד"ה , קהלת ז"י , דברי' לא"ב ח"יח . (מד) קהלת יב"א , דברים יא"כא . (מה) דניאל ז"כה , א"ו , ויקרא ה"ג . (מו) יומא פה"ב , שמות יט"ו . (מז) משלי ג"כח , איוב כג"ג . (מח) ירמיה מ"טו , איוב ז"טז , ה"ט . (מט) מ"ב י"ס , תהלי' לד"טו , ישעי' א"ה . (נ) מ"ב י"ס, אבות ב"ד, משלי כו"יא . (נא) קהלת ו"יב , שמות כט"לד , ש"א כה"לד , כתובות לט"כג . (נב) משלי יד"טז ,

באור

לאויביהם, לכחות הגוף , שהם אויבי השכל (הכ"ל). ואין חולה מהם, אין מרגיש לצער הגוף ההולך הלוך וחסור (הכ"ל). גם המה, באחרית הימים. יהפך לבבם, הערל (רמ"ח).
(מב) הרעו, דקרו , אל הגוף (רמ"ח).(מז) מרי שיחך, רומז אל המחשבות הכוזבות, מ"ש (מה) וסעפי סעפים , כי שיח וכי שיג לו (מ"א יח"כז) ענינו הגיון ומחשבה לב"ו . (מח) שקר אתה דובר . אתה חושב , כי כשאומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה (יומא פה"ב) וכל שכן שלא תדע אם תחי' עד מחר וכמו שגומר (נא) מחרתך התשיגנו , וזה כמ"ש (משלי כז) אל תתהלל ביום מחר (רמ"ח) . (נב) מתאמץ , מענין קשיות רוח עד"ש לא תאמץ את לבבך ויכלול גם הוראת חזוק

ובש"ה וסעפי סעיפים , וסעיפי סעיפים (ע"ל ט"יג , יג"ו יד"קי) . בהתמכרם , רא"ל ורמ"ק , בהתנכרם . מהם על מחלתי , רמ"ג ואמב"א , מכם עלי על מחלתי . (מד) בחורותיך , כ"ה בנ"י ורד"ס , ובש"ה , בחרותיך בשעות . (מח) ימיך , הר"ש ורד"ס הגיהו , ימינו . (נ) לכשאפנה , באנ"ח ורש"מ לכשאפנה . (נב) שאינו , כ"ה בכל מקום בתלמוד ורמ"ק העיר להגיה שאיננו .

(נג) ראה תוחלת התועלת והתשועה נכזבת לך לעולמים
אם אינך ממלט את נפשך הלילה :

פרק ששה עשר

(א) אך אמנם אחרי ראיתיך לבי עם חזק התשוקה
והחשק לשלמיות הנפשים הוזה שוכב בחיק הזמן ללין
בין שדי אוהביו (ב) וגם אתה לאחוז בזה וגם מזה לא
תוכל (ג) גשה נא אלי ואורך גדולות ובצורות להשיג
חפציך אלה גם הם (ד) תחלת אמרי ופתח דברי היות רע
ומר עלי המעשה הזה (ה) להתפתות ללחש הנחש המנחש
אשר ידעת עותתו מיום היותו (ו) ולהתעורר מנערת

נדרים ט"ב . (נג) איוב מה"א , ש"א יט"יא . (א) איוב לד"יב , בראשית מו"ל , ישעיה נו"י , מ"א א"ב , ש"ה א"יג . (ב) קהלת ז"יח , חבקוק א"יג . (ג) בראשית מה"ד , ירמיה יג"ג . (ד) תהלים קיט"קל , ירמיה ב"יט , בראשית מד"טו . (ה) קהלת י"יא , נדרים לב"א , תהלים קמב"ד , איכה ג"נט . (ו) ברכות ג"א , שמות כא"יט .

באור

וסמיכה כמ"ש (איוב טז) אאמצכם במו פי והענין כמ"ש בן סירא מובא בדרז"ל (סנהד' ק"ב יבמות סג"ב) אל תצר צרת מחר כי לא תדע מה יולד יום , שמא מחר בא ואיננו נמצא מצטער על עולם שאינו שלו . (נג) לעולמים , בשני עולמים , בעוה"ז אין מספיקין בידו לעשות תשובה ובעוה"ב לא תועיל התשובה (רא"ל בשם המפרש) . הלילה , נגד מ"ש (נ"א) מחרתך התשיגנו—עד אור הבקר , גומר כאן הלילה , ורומז לכל המצבאים למ"ש רז"ל (ע"ז ג"ב , חגיגה יב"ב טו"א) העוה"ז דומה ללילה , ולהרי"ף למ"ש (ברכות יט"א) אם ראית ת"ח שעבר עבירה בלילה , אל תהרהר אחריו ביום כי בודאי עשה תשובה .

(א) בחיק הזמן , לאחוז בתענוגיו , וזה אי אפשר בשלמות כי אין אדם זוכה לשני שולחנות (רמ"ח) . בין שדי אוהביו (ע' כוס"ג) . (ב) וגם מזה , שעור המאמר ומבלי היות ידך גם מזה (וע' כוס"ג) . (ג) ובצורות , שטעם דברים חזקים שיש לסמוך עליהם כחומת בצורות , תרגום ושית על עפר בצר (איוב כב"כד) ושוי על עפרא כרך תקיף . להשיג חפציך , באופן שתצא ידי חובת הגוף והנפש (רמ"ח) . (ה) להתפתות , לא נמצא התפעל , ועקרו בארמית . הנחש , לרמ"ח רמז אל הכח המתעורר כמו שיובן במורה (ואינו רושם באיזה פרק) ולרמ"ק הוא היצה"ר (המורה ג"ב , כב"ג) והוא (היצה"ר) הכח המתעורר אשר לחמר , וכעין זה היה דעת יתר המפרשים , זולת ריבי"ו יאמר , שהוא כח הדמיון הגובר באדם ע"כ . וזה נכון .

(א) לשלמיות , רמ"ג ואמב"א , לשלמות , לשלמות בש' . הוזה , רמ"ק ג' חוזה בחי"ת (?) . שדי , כהב"ה בשי"ן ימנית , ונראה להגיה בשי"ן שמאלית . (ב) וגם מזה , כהב"ה , וצ"ל בזה ת' מזה . (ג) גם הם , בנ"ח חברו שתי תיבות אלה לפסוק הבא לא אל נכון . (ה) הנחש , באנ"ח ורש"מ , הנחש בש' .

אתונך אשר בחנת סכלותה להתהלך בחוץ על משענתה (ז) הומה לנעימי הימים צמא למי חמודתם (ח) בכל המון רעיך הממלאים את הארץ (ט) לקרא מלחים וחובלים מעמיקים מחזיקים תרן וחבלים (י) להריץ מאות ספינות בים נושאות זהב וכל הון עתק (יא) ולשים נוגשים ושרי מסים על ששים כרכים ביבשה.

(יב) כי מה בצע בהמון חמודות ושעשועים
הבל המה מעשה תעתועים

(יג) אבל אחרי אשר למצא חפץ והשיג איל ולהוסיף עלוי ותלוי ראש לא חמלת תת בברותי ראש הרשול אשר כן רויתני ומרורות קנאות שככה השבעתני לכה שמעה

(ז) עמוס ה"א. (ח) מ"ב ז"יג, מ"א כ"כו. (ט) יחזקאל כז"כו. (י) עירובין פו"א, דה"ב ט"כא, תהלי' קיט"יד, משלי ח"יח. (יא) שמות ה"יד, א"יא, בכורות כז"ב, עירובין פו"א. (יב) מלאכי ג"יד, ירמיה י"טו. (יג) קהלת יב"י, מ"א יב"יא.

באור

וכן משמע באמת במורה (ג"ב) ע"ש מפרשיו. מיום היותו, כי הוא השטיא את אדם באמצעות חוה שהיא החמר (רמ"ח). (ו) אתונך, לרמ"ח הנפש הבהמית אשר אין תכליתה כי אם תענוגי בשר. ורמ"ק יבאר: בברכות חמור נוער, והמליצה תחליף אתון בחמור (נ"ל חמור באתון). ואתון היא נקבת חמור, ויכנה כן הגוי' להיותה מקבלת השפעה מנפש כדמות אשה (להמורה ח"ג) והגוף עצמו בהרכבתו ומתמדיו הוא כחמר ע"כ. וכן היא דעת יתר המפרשים. ויתכן שאתון רמז אל הכח המתעורר (ע' מורה ו' מב מה"ב בענין אתון בלעם, והרדי"א במדבר כב"כב-לה) והיטב יתחבר עם הנחש, אשר הוא הכח המדמה. על משענתה, משענת קנה רצוץ (רש"מ). (ז) לנעימי הימים, כמ"ש (ת"יח) הימים נעימים. (ח) בכל המון רעיך, רומז כי ידבר בזה אל ההמוני המשתוקק לשלמיות הגופיים, כמ"ש (א) עם חזק הפסוק. (יג) חפץ, רומז כנראה לשלמות המדות עד"ש רז"ל (בראשית רבה לה"ג) חפצים אלו מצות ומע"ט, ואיל רומז לשלמות הגוף. ולהוסיף עילוי, במשנה (ערכין כז"ב) מוסיפין חומש על עילוי, והענין התנשאות וחשיבות וכמו כתור האדם המעלה (דה"א י"ז). ותלוי ראש, ענינו יופי וחשיבות, מתלה בעקבו (ב"ר) מגביה עצמו ואינו נוגע בעקבו לארץ, תרגום קול רם, קל תיל (ערוך) ויתכן שרומז בזה לשלמות האמתי. ראש הרשול, לעיין בלמודיות. ומרורות קנאות, לא הרגישו המו"מ,

---

(ו) בחנת, רא"פ ג' בחרת. משענתה, רמ"ג ואמב"א, משענתם. (ז) למי, רמ"ג ואמב"א לימי בט'. (י) מאות, בעירובין, אלף ספינות והמליץ כנראה החליף במאות בשביל החרוז, בנ"י, מאת, ובאנ"ח, מאה. (יא) כרכים, תרגום עיר מבצר (תהלי' קח) כרכא דרומי, רש"מ ורד"ם הגיהו. כרכים. (יג) והשיג,

ותלוי

בקולי איעצך (יד) הפלג השקידה על הלמוד ועל בקשת התועלת והזהר על כל מה שתשלוט ידך על קנינו בצדק (טו) וגם אחר יגיעה נסבלת כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה לא ימנענו ממך חולש רעיון ועצלות ידים (טז) ופקח עיניך כי רבים חללי היאוש ועצלות ידים אשר הפיל מחללי גזרה החרותה אשר היא נחמת הפתאים (יז) בטח לבי אחרי תכלית הבטחון בבוראך בעזר החריצות ותשועת העצה כי בם יברך גבר (יח) וכי יברך אלהים את האדם ישלח עזרו במעשהו וכל אשר הוא עושה יי מצליח יכול אפילו יושב ובטל תלמוד לומר

איכה ג"כח, תהלים סט"כב, במדבר ה"יח, ש"ס ה"ט, במדבר כד"יד, תהלים קנ"ב. (טו) קהלת ט"י, ש"ב יג"יג. (טז) דניאל ט"יח, משלי ז"כו, איכה ד"ט, (יז) תהלי' כח"ז, משלי יא"יד, תהלי' קכח"ד. (יח) ראשית ב"ג, א"כז,

באור

שלא ידובר כאן וכמו בכל הספר מקנאה כלל, וכנראה רומז לקנאת ההמוני אל עושר מופלג, הגדול אצלו מחכמה וגבורה, (וזה ע"ד שנאמר (קהל' ד"ד) כל עמל האדם וכל כשרון המעשה הוא קנאת איש מרעהו), ושתי אלה, ההתרשלות והקנאה מונעים ביותר את האדם משלמיות הנפשיים. (יד) הפלג, לשון חלוק והבדל לרש"י בתהלי' (נה"י) ורז"ל שמשו בו לענין מיוחד בתואר ובמעלה, כמו (אבות ד"טו) אל תהי מפליג לכל דבר (רמ"ק). על קנינו בצדק, עד"ש חז"ל (נדה ע"ב) מה יעשה אדם ויתעשר ירבה בסחורה וישא ויתן באמונה כו' והיטב מתנגד זה למחשבת ההמוני, להתעשר בכלות השנה (ו"ב) ולעומת מ"ש בזה (יג) ראש הרשול, אומר הפלג השקידה על הלמוד ועל בקשת התועלת, ונגד מרורות קנאות, הזהר על קנינו בצדק, ורומז בשתי אלה: לחכמה וגבורה. (טו) וגם אחר יגיעה נסבלת כו' כי אדם לעמל יולד, והולך ומפרש, לא ימנענו ממך חולש רעיון — את השקידה על הלמוד, ועצלות ידים — קניני צדק. (טז) חללי היאוש ועצלות ידים, יפרש עוד מ"ש (טו) חולש רעיון ועצלות ידים, ושתי אלה היאוש והעצלות היטיב יתנגדו לחכמה וגבורה. מחללי גזרה, מחללי חרב הגזרה החרותה על לוח לבם מאת ה' מן השמים (רש"מ). (יז) החריצות והעצה, ירמזו עוד הפעם לגבורה והחכמה. (יח) יושב ובטל, רומז לשטות ההמוני בהאמינו בגזרה קדומה, ולפיה יושב בטל וצופה ומביט עד סוף כל שנה (ע"ל ו"ב) וכמו שהולך ומפרש (יט—לא). בכל אשר תעשה, כי ברכת ה' תעשיר כשהמקבל מוכן לה, ד"מ אם נגזר שיתעשר בחטה והוא לא יזרע ולא יקנה אותה, הברכה לא תתקיים (רמ"ח).

ותלוי, בנ"ח, להשיג, ותלוי. כן, בנ"ח נשמטה תיבה זו. (יד) ידך, רש"מ השמיט תיבה זו. (טו) ועצלות, רמ"ג ואמב"א ג' ועצבון ת' ועצלות, ולי נראה כי יותר טוב: ורפיון ת' ועצלות. אשר הפיל, הו"ש ורד"ם הגיהו: אשר הפילו

ברבים

בְּכָל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה (יט) וְאַל יַשִּׁאֲךָ הָרִפְיוֹן וְהָעַצְלָה שֶׁיֵּשׁ לַזְּמַן גְּזֵרוֹת רְשׁוּמוֹת כָּל הִשְׁתַּדְּלוּת עִמָּהֶן שָׁקֶר (כ) כִּי זֹאת עֲצַת נִפְתְּלֵי לֵבָב בַּל יָדְעוּ בְּנַפְשׁוֹתָם (כא) הֵשִׁיב לָהֶם טוּב טַעַם וָדַעַת לְהָאִיר לָהֶם פְּנֵי מַצְפּוּנֵי מַחְשְׁבֵי זְמַנָּם וּלְסַכֵּל לְעֵינֵיהֶם נְתִיבוֹת עוֹלָמָם (כב) וְהֵם נִשְׁאָרִים בְּאַפֵלַת הַמִּקְרִים וְהַתְּמוּרוֹת הַמַּגִּיעוֹת (כג) כְּעִוֵּר יְמַשֵּׁשׁ נֶגֶד הַשֶּׁמֶשׁ מֻכִּים בְּסַנְוֵרֵי הַפְּתַיּוּת (כד) לוֹאִים לִמְצֹא פִּתְחֵי הַתְּשׁוּבָה הַמּוּשֶׂמֶת נֶגֶד פְּנֵיהֶם וְהִיא רְחוֹקָה הַרְחֵק מְאֹד מֵאָדָם שֶׁכְּמוֹתָם (כה) וְעַתָּה כַּאֲשֶׁר צַר לָהֶם וּרְאוֹתָם תַּכְלִית הַכָּלָה וְהָאֲבַדּוֹן יִתְרַעֲמוּ מִזְּמַנָּם וְאֶל עֶלְיוֹנֵיהֶם יְנוֹפְפוּ יָד לִזְכּוּת עֲצָתָם הַנִּבְעָרָה לֵאמֹר (כו) נְקִיִּים אֲנַחְנוּ וּמַה לַּעֲשׂוֹת וֵאלֹהִים גָּזַר (כז) מַה לַּעֲשׂוֹת עוֹד בְּחַיִל וּבְכֹחַ וּבַעֲצַת

תהלים כ"ג, ראשית לט"לג, ספרי דברים פ' קכג, ילקוט פ' ראה. (יט) ישעיה לז"י. (כ) איוב ה"יג, משלי ז"כג. (כא) איכה ג"סד, תהלים קיט"סו, שמות יג"כא, איוב כ"כו, ירמי' ו"טז. (כב) דברים כח"כט, ראשית יט"יא. (כד) שם, ירושלמי חגיגה פרק ב', ישעיה ה"כא, קהלת ז"כג, יהושע ג"טז. (כה) שופטי' יא"ז, ישעי' ו"לב, וט"יא. (כו) יהושע ב"ין, מ"ב ד"יד. (כז) ישעיה

באור

(כ) נפתלי לבב, הרגום ועלת נפתלים נמהרה (באיוב ה') ומלכת אסטגנינוסי עוקמינא אומית עליהון, ורומז אל המתיחסים לחכמת הרפואה והמהבילים בגזרת הכוכבים, ובראותם או בשמעם דברי חכמים יבינום כפשוטם ולזאת יגנו וילעגו עליהם בהיותם נבוגים במחשבתם וחכמים בעיניהם ומתודדים ופילוסופי' (הרמב"ם בהקדמתו לפ' חלק בד"ה: והכת השני') ובעת ההיא האמינו כל חכמי העמים ומרבית חכמי בני עמנו בחכמה כזאת (ע' תחי' לרק"ם ח"ב לד 66 תשובת הרמב"ם לחכמי פרובינצא בזה הענין). (כא) השיב להם, אם נשוב להם בטוב טעם ודעת להאיר חשכתם ולהורות לפניהם דרכם לא ישמעו לנו. (כב) אבל נשארים באפלתם כי הכל במקרה. (כד) למצוא פתחי התשובה, למלוא הפתח לשוב מדרכם בלתי נכונה. (כה) ואל עליוניהם ינופפו יד, להמו"מ מרימים ידיהם נגד הבורא, או נגד השמים, בגאוה ובוז, ואיננו מתישב עם הענין, ובנראה רומז אל אסטגנינותם וכמ"ש (כ) נפתלי לבב (וע"ל יב"יא). (כז) מה לעשות עוד, בעת צרה לזכות עצתם, ידברו כזב כאלו כבר עשו כל מה שאפשר לעשות בחיל ובכח

ברבים, ולדעתי טוב להשמיטן מכל וכלי גזרה, רש"מ הוסיף ה"ה. (כא) עולמם, רמ"ג ורמ"ש עולמים. (כד) לואים, רמ"ק, נלאים. עליוניהם, כ"ה בנ"י, רא"ל עליונ', הו"ש ורד"ם, עליונים, ובש"ה עליונם, ולדעתי צ"ל עליונותם וע"ל

הַשֵּׂכֶל וְלֹא עָשִׂינוּ (כח) אַךְ שֶׁקֶר הִתְהַלְּלוּת הַגִּבּוֹר בְּיוֹם רָעָה וְשָׁוְא תְּשׁוּעַת אָדָם בְּיוֹם עֶבְרָה (כט) מִפִּי עֶלְיוֹן תֵּצֵא הָרָעוֹת אַךְ לַשֶּׁקֶר שָׁמַרְנוּ (ל) הַמּוֹעֵד הַכְּרֵחִי וְאֵין לְאֵל יָדֵינוּ לִדְחוֹתוֹ הַגְּזֵרָה אֱמֶת וַאֲנַחְנוּ בַּדָּאִים (לא) זֹאת בְּוַדַּאי הַכַּת הָעֲנִיָּה שֶׁאֵין רָאוּי לַחֲמוֹל עָלֶיהָ לְרֹב סִכְלוּתָהּ אַחַר שֶׁהַצְּנוּעִים בְּצִדֶּיהָ וְהַשְּׂכִים בְּעֵינֶיהָ וּבַל יָדְעָה מָה .

(לב) מַה יִּתְאוֹנֵן אָדָם חַי מְדַבֵּר בַּעַל חַיִּים לְהִתְקָרֵב בָּהֶם לְמוֹעִילוֹ וְלָתֵת מִשְׁמָר מִמַּזִּיקָיו וּבַעַל שֵׂכֶל לְהוֹסִיף בּוֹ עֲלִילוֹת וְתַחְבֻּלוֹת בְּתִקּוּן וּדְחִיַּת הַמּוֹעִיל וְהַמַּזִּיק מֵהֶם (לג) עַל פְּגָעִים כִּי יַדְבִּיקוּהוּ בְּפֹעַל יָדָיו לְבִלְתִּי יֵרָצֶה

ס"ד, זכריה ד"ו, (כח) ירמיה ט"יט, תהלים נב"ג, קהלת ז"יד, תהלים ס"יג, משלי יא"ד. (כט) איכה ג"לח, ש"א כה"כא. (ל) נחמיה ה"ה, ב"ב עד"א. (לא) איוב כ"יג, במדבר לג"נה, משלי ט"יג. (לב) איכה ג"לט, ב"ב עה"ב, ר"ה יא"ב, משלי טז"כב. (לג) דברי' לג"יא, ישעי' מג"כח, במדבר יד"מא.

באור

(בגבורה) ובעצת השכל (בחכמה). (כח) אך שקר התהללות הגבור, בגבורתו. ושוא תשועת אדם, בעצתו וחכמתו כמ"ש (טז) ותשועת העצה. (לא) הכת העני', בדעת, (עד"ש רז"ל (נדרים מא"א) אין עני אלא בדעת) והרמב"ם ז"ל בהקדמתו לפ' חלק קורא כן את הכת הראשונה, והם המאמינים דברי חכמים ז"ל על פשטם ואין סוברין בהם פירוש נסתר בשום פנים, והנמנעות כלם הם אצלם מחוייבות המציאות וכו' וזו היא הכת עניות הדעת שיש להצטער עליהם לסכלותם, לפי שהם מכבדין ומגשאין החכמים כפי דעתם, והם משפילים אותם בתכלית השפלות ואינן מבינים זה. ע"כ. והמו"מ שגו מאד מאד בבאור ענין הכת העני', עד כי רמ"ק נלחץ להגיה בת בבי"ת, האת כת בכ"ף. שאין ראוי לחמול עליה, עד"ש רז"ל (סנהדרין לב"א) כל מי שאין בו דעה אסור לרחם עליו (רמ"ק) וע' ברכות (לג"א). ובל ידעה מה הוא סבת מכאיבה.

(לב) אדם הוא חי ומדבר, ורומז לגבורה וחכמה. בעל חיים כו', עד סוף הפסוק הוא מאמר מוסגר, ויפרש בזה, כי בבחינת החי הוא מתקרב למועיל ושומר עצמו מנזק, ובבחינת מדבר הוא מוסיף בשכלו עלילות, בתקון המועיל, ודחית המזיק. (לג) על פגעים, ישוב לתחלת המאמר (לב) מה יתאונן— על פגעים כו'. לבלתי ירצה, לבל יהי' לרצון לפני ה' (רס"מ). ובמלאכתו, כ"ע

(וע"ל יב"יא). (כז) השכל, רא"פ ג' השכלות בס'. (כח) הכרחי, (ע"ל יב"נז) רמ"ג ואמב"א הוסיפו ה"ה. (לא) בודאי, באנ"ח ורא"ה, בְּוַדַּאי. הכת העני', המ"ג ואמב"א השמיטו ה"ה ורמ"ק נ' בת עני', ורושם וירב בבת יהודה תאניה ואניה (?). (לג) ידביקוהו, רמ"ג ואמב"א, ידבקוהו. יֵרָצֶה כן נראה מבאור רמ"ח, וכ"נ רמ"ש מהרי"ד ורחצ"ל, ובש"ה יֵרָצֶה. ובמלאכתו,

וּבִמְלַאכְתּוֹ לְתִתָּהּ חֶרֶם וְהִיא לֹא תִצְלָח (לד) אַחֲרֵי אֲשֶׁר בְּכַוָּנָתוֹ גָּזַל סְגֻלַּת חַיּוּתוֹ וְהִכְבִּיד בְּנֵטֶל עַצְלוּת קַלּוּת תְּנוּעָתוֹ (לה) וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר בְּדַעְתּוֹ הִפְסִיד דַּעְתּוֹ וּבִרְצוֹנוֹ סִכֵּל אֶת יָדָיו לְבַעֲבוּר הַדִּיחַ עָלָיו בִּשְׁתֵּי יָדָיו אֶת הָרָעָה (לו) עַל כֵּן לִבִּי לֹא תַסְפִּיקְךָ הֲנָחַת הַמַּעֲשִׂים אֶל הַזְּמָן מִבְּלִי תִּקּוּן עֲצָתֶךָ (לז) וְטוֹב הָעֵצָה גַּם הִיא הֶבֶל בְּזוּלַת עֹצֶם הַזְּרִיזוּת עַל הוֹצָאַת הַפֹּעַל (לח) וְחִבּוּר שְׁנֵיהֶם בְּכִתְבֵי הַנְּבוּאָה נִקְרָא רוּחַ עֵצָה וּגְבוּרָה (לט) וְהִנֵּה שֵׂכֶל הֶעָצֵל כְּכַנְפֵי הַנְּמָלָה וְכַאֲבוּקָה בְּיַד הָעִוֵּר שְׁנֵיהֶם לְהוֹסִיף מַעֲמָם לְבַעֲלֵיהֶן לֹא לַעֲזֹר וְלֹא לְהוֹעִיל.

(מ) וְדַע נָא וּרְאֵה כִּי כַּאֲשֶׁר אַתָּה בֶן אָדָם נְתַתִּךָ

(לד) ויקרא ה"כג, משלי כז"ג, מורה נא"ג בסערה, (לה) ראשי' מע"יד. (לז) קהלת ב"א. (לח) שבת קטו"א, ישעיה א"ב: (לט) משלי ו"ו יע"מא, מגלה כד"ב, איוב מ"ה, ישעיה נ"ה. (מ) מ"א כ"ז, יחזקאל כד"ב, דברי' כח"א.

באור

אל כפעל ידיו. (לד) סגולת חיותו, נגד מ"ש (לג) חי, בעל חיים הרומזים לג ב ו ר ה. (לה) הפסיד דעתו, נגד מ"ש (לג) מדבר, ובעל שכל, הרומזים לח כ מ ה. (לח) וחבור שניהם, כמ"ש (יז) בעזר הזריזות ותשועת העצה.

(לט) שכל העצל, ככנפי הנמלה, לא הרגישו המו"מ זרות המשל וכי הנמלה אף אם כנפים לה למעמסה, בכל זאת הלא תכין בקיץ לחמה, אבל לא כן העצל, והאמת כי הנמלים הן, זכרים ונקבות בעלי כנפים, וספקים, חסרי כנפים, והאחרונות בזריזותן במלאכה היו למשל מוסרי בפי שלמה (משלי ו"ו) לך אל נמלה עצל (ע' תוס"ת למהרי"ם מערכה ה"סג), וכאן רומז אל הזכרים והנקבות שאינם עושים במלאכה, וכאבוקה ביד העור, לא ידעתי לכוין אל איזה ספור בתלמוד ירמוז זה המשל כי במגלה יסופר שהסומא אוחז האבוקה בידו בכדי שיראוהו בני אדם ויצילוהו מן הפחתין ומן הקוצין והברקנין, וא"כ האבוקה לו לתועלת גדולה.

(מ) כאשר אתה בן אדם, ר"ל בעל שכל, מזה הצד אתה שליט בבחירתך והרשות נתונה לך להרע או להיטיב כמ"ש (יג"א) חפשי על מעשי (רמ"ח) כי האדם רק מצד שהוא בעל חי רצונו תחת תנועות הגרמים, אבל מצד שהוא בעל שכל, לא

בנ"ח השמיטו ו' החב', כנראה ע"פ טעות הנקוד במלת ירצה. (לד) חיותו, רמ"ש הגיה, היותו, ורד"ס, חיָתו. והכביד, בנ"ח להכביד. (לז) וטוב, בנ"ח, וטובת, וטובות. הפעל, באנ"ח ורא"ה, הפועל. (לט) מעמם, כהב"ה, וצ"ל מעמסה, ונשמט בלי ספק ציון סוף התיבה (ע"ל י"ט). לבעליהן, בנ"ח, לבעליהם, לבעלה בט'. (מ) הבחיריות, בנ"ח, הבחירות בט'. (מא) שמיך, הו"ש ורד"ס הגיהו, שמים, ונמצא בבנוי כזה (דברים כה"כג). תדמה, באנ"ח,

תדמה

אֱלֹהִים עֶלְיוֹן עַל כָּל הַמּוֹצָאוֹת הַבְּחִירִיּוֹת (מא) וְכִי תִרְאֶה שָׁמֶיךָ גָּבְהוּ מִמְּךָ וְתַבִּיט כּוֹכָבִים נִשְׂגָּבִים כִּי רָמוּ לֹא תְדַמֶּה וְלֹא תַחֲשׁוֹב הֱיוֹת רְצוֹנְךָ תַּחַת מִשְׁפְּטֵיהֶם אֲשֶׁר גָּבְלוּ רִאשׁוֹנִים (מב) לְךָ לְבַדְּךָ נִתְּנָה הָאָרֶץ וְאֵין לָהֶם בְּתוֹכָהּ מֶמְשָׁלָה וְהַכְרֵחַ בְּכָל מַה שֶׁיֶּשׁ לוֹ הִתָּלוּת גָּמוּר בִּבְחִירָה (מג) כִּי תִבְחַר וּתְקָרֵב דְּרָכִים נֶעֱרָכִים וּמַסְלוּלִים שְׁקוּלִים בְּמִסְפָּר בְּמִשְׁקָל לַכֹּל (מד) הֲלֹא אָצַלְתָּ לְךָ בְּרָכוֹת בְּחֶשְׁבּוֹן מְחַשְּׁבֶיךָ וְטוֹב אִזּוּנָם (מה) כִּי לְמַעֲשֶׂיךָ יֵשׁ זִכָּרוֹן וּמִן הָאֱלֹהִים יָדַעְתָּ סְפוּרוֹת (מו) וְכִי תִבְצוֹר כַּרְמֵי זְמָמֶיךָ וַעֲלִילוֹתֶיךָ תְעוֹלֵל כְּאִישׁ נִדְהָם וּכְמוֹ שֶׁיִּזְדַּמֵּן לֹא בִּבְחִינָה וְלֹא בְהַשְׂכֵּל (מז) וְאֵת אֲשֶׁר יָשִׂים הַמִּקְרֶה בְּפִיךָ

(מא) תהלים ח"ד, איוב לה"ה, איוב כב"יב, ישעיה י"ז, דברים יט"יד. (מב) איוב טו"יט. המורה ו' עז"ג בסופו. (מג) תהלים סה"ה, ישעיה לה"ח, עזרא ח"לד. (מד) ראשית כז"לו, ש"ס ד"ה, ירמיה מח"ב. (מה) תהלים עא"טו. (מו) דברים

באור

יכנס תחת המערכת (רי"ף). (מא) אשר גבלו ראשונים, באמרם שהכל תלוי במזל (רמ"ח). ורומז למ"ש חז"ל (מ"ק כח"א) חיי בני ומזוני לאו בזכותא אלא במזלא תליא מלתא, (הוריות יב"א) אמר ר"א האי מאן דבעי למידע כו' דלמא תלפא דעתי' ומתרע מזלי', (שבת קנו"א) כתוב אפינקסי' דריב"ל כו' לא מזל יום אלא מזל שעה גורם כו' ר"ח אומר מזל מחכים מזל מעשיר ויש מזל לישראל ור"י אומר אין מזל לישראל כו' נסתכלתי באצטגנינות שלי, ובנדרים (לב"א) הסתכלתי במזל שלי.

(מב) בבחירה, בענינים הנפשיים והשכליים (כמו היות האדם צדיק או רשע) אין מבוא אל המערכת כלל, כמ"ש חז"ל (נדה טז"ב) טפה זו מה תהא עליה גבור או חלש וכו' ואלו רשע או צדיק לא קאמר, (רמ"ח ורי"ף). ואמרו עוד (שם ובברכות לג"ב, מגלה כה"א) הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים. (מג) דרכים נערכים, יש ביניהם ובין התכלית ערך ויחס. ומסלולים שקולים, במאזני השכל (רמ"ח).

(מד) בחשבון מחשביך, קורא את הכוכבים, אשר בידם, לפי מאמיני במערכת השמים, להרע ולהיטיב בשם מחשבים, כי הם חושבים רעה או טובה על האדם לפי מזלם, אף כי בכל זאת לא ישללו ממנו הבחירה (רמ"פ). למעשיך יש זכרון, (ע"ל ט"ה). ומן האלהים ידעת, כי מעשיך ספורות אחת לאחת (רש"מ). (מו) וכמו

תְדַמֶּה בט'. גבלו, רמ"ג ואמב"א הוסיפו תיבת: לך. (מב) לו, רמ"ק ג' לך בט'. (מג) ותקרֵב באנ"ח ותקרַב מקל בט', ורא"ה הוסיף תיבת ותקדם. (מד) ברכות, רד"ס ג' ברֵכות כבשה"ש בט'. מְחַשְּׁבֶיךָ, על נקוד זה העירני רמ"פ באנ"ח הגיהו: מחשבותיך, ובש"ה נקוד מַחֲשָׁבֶיךָ בטעות, אזונם, רא"ל ג' אזנם. (מו) בבחינה, כה"ג רמ"ח ורי"ף, ובכל ההו': בבחירה

בט'

אוֹתוֹ תְדַבֵּר וּבוֹ תִדְבָּק (מח) רְאֵה הוֹבַשְׁתָּ הַיּוֹם אֶת פְּנֵי
הַהוֹלְכִים בַּקֶּרֶב לִשְׁלוֹל שָׁלָל לְמַלֵּא חֲדָרִים וּפַחַז הַמְּהִירוּת
רֵיקָם הֱשִׁיבַנִי (מט) כִּי בוֹחֵר אַתָּה בְּמַעֲנִישֵׁי לְבָשְׁתְּךָ
וְגַם לְחֶרְפָּתִי (נ) וּמְהָרְסַי וּמַחֲרִיבַי מִמְּךָ וּמִמֶּנִּי יֵצֵאוּ
(נא) וּמָה אֶחֱשׁוֹב אָז גְּזֵרַת עִירִין עַל יַבֶּשֶׁת חֲבַצֶּלֶת שָׁרוֹנִי
(נב) כִּי בְתַרְדֵּמַת עַצְלוּתִי חֲלוֹם חָלַמְתִּי וְאֵין לֵאלֹהִים
פִּתְרוֹנִים עָלֵינוּ תְּלוּנוֹתֵינוּ לֹא עַל יְיָ.

פרק שבעה עשר

(א) לְבִי לְבִי לֵךְ אֶל חֲכָמִים וּתְאוּ לְמַטְעַמּוֹתָם

כד״כא, תהלים קמא״ד, ירמיה ה״ט, איוב לד״לג לה. (מז) במדבר כב״לא, דברי׳ י״ב. (מח) ש״ב יט״ו, יז״יא, ישעי׳ י״ו, משלי כד״ד, רות א״כא. (מט) ש״א כ״ל, ישעיה ל״ה. (נ) ישעיה מט״יז. (נא) ישעיה ב״כב, דניאל ד״יד, ש״ה ב״א. (נב) משלי יט״טו, בראשית מא״טו, מ״ח, שמות טז״ח. (א) משלי ו״ו, כג״ג.

באור

שיזדמן לא בבחינה והשכל אלא (מז) על דרך המקרה תדבר דבריך ותעשה ענייניך (רמ״ח). ובו תדבק, לעשותה (רי״ף). (מח) את פני, אותי בעצמי, אל פניו ישלם לו (דברים ז״י) תרגם בחייהון, וכן פירש״י. ההולכים בקרב, ללחום עם העניים התומכים להשיג פרנסתו וכל צרכיו וזה סוף, לשלול שלל, ללחם תקו. ולמלא חדרים, לכלכל את ביתו (הרי״ף). (נ) ממך וממני יצאו, כי אני הסבתי כן ואתה ירדת על ידי (רש״מ). (נא) על יבשת, אם יבשו עצמותי ואבד נצחי ותוחלתי אשר היתה רעננה כחבצלת השרון (הנ״ל) באג״ה: פרחו כחבצלת (כחבצלות) השרונים. (נב) כי בתרדמת עצלותי, הייתי בעניני כחולם חלום ואין הפתרון תלוי באלהים, כי המשתדל בעניניו מן השמים יסיעוהו לא שישב בטל או יעסה במסירות, כי שני הקצוות האלה רעים (רמ״ח). (ך)..

(א) לבי לבי, נגרסת רמ״ח ראשית כל העצות לך אל חכמים כו׳ מוסב על תשוקות המשכיל והממוני (ה״א ג, ו״א, ג) להורות כי לא כן ילכו במועלותיהם, זה להרבות מוסר, וזה לתכות שתכלה שנה, אבל זאת עצתו: לך אל חכמים, וזה עד״ש (משלי יג״כ) הולך את חכמים יחכם, וכדרז״ל (חולין מד״ב) כל מי שקרא ושנה ושמש ת״ח עליו נאמר אשריך וטוב לך וזוכה ונוחל שני עולמים העוה״ז והעוה״ב

בט׳. (מז) אותו, רו״ט וריבי״ו השמיטו תיבה זו. (מח) פני, רא״ה ורמ״ש, פני בסמיכות. (נ) ומהרסי, בנ״י, מהריסי ובאנ״ח, ומהרסי (ע״ל י״ד, יד״לד). (נא) אז, רמ״ג ואמב״א ג׳, עוד ת׳ אז. גזרת, רמ״ג ואמב״א גזירות בט׳. (נב) בתרדמת, באנ״ח: תרדמת ההעלמה ותנומת ההסתר (ע״ל טו״לב), הו״ש ורד״ס, בתרדמות בט׳.

(א) לך, רמ״ח מוסיף: ראשית כל העצות לך ומ״ש (ז) ראשית כל דרכיך יחזק גרסא זו, ותאו (פיעל) רמ״ג רמ״ש ורד״ס: ותתאו והתפעל לב״ז הוראתו

בקשת

(ב) הָיָה שְׁבִילֵיהֶם כּוֹנֵס כַּנֵּד וְכַנֵּס תִּשָּׂא אֶת שְׁמוֹתָם
(ג) זֹאת עֲשֵׂה עֲשֵׂה דַּדֵּי מַחֲמוּדֵיהֶם וְסוֹדוֹתָם
(ד) רְצוֹנָם יַכְעִיסְךָ לְקַנֵּא בְעַצְמֹתָם
וּבְכַעְסָם יִרְצְךָ לַעֲבוֹד עֲבוֹדָתָם
(ה) קַח נָא בְרָכָה עֲלֵי קִלְלָתָם
וּשְׂמַח לִבִּי כְּעַל כָּל הוֹן בְּגַעֲרָתָם
(ו) כִּי תוֹצְאוֹת תְּשׁוּעָה יָפוּצוּ לְךָ מִמַּעְיְנוֹתָם
וְעַל שָׁרְשֵׁי הָאֱמֶת יַעֲמוֹד לִבְּךָ מִנִּקְלֵי שִׂיחוֹתָם

(ז) לִבִּי רֵאשִׁית כָּל דְּרָכֶיךָ תַּאֲמִין שֶׁיֵּשׁ עַל כָּל יֵשׁ מִי
שֶׁהוּא סִבָּתוֹ וְסוֹף כָּל הַסִּבּוֹת אַחַת אֲשֶׁר לֹא תִשְׁתַּנֶּה

(ב) תהלים נג״ז, עז״יד, ישעיה ס״כו. (ג) בראשית מב״יח, יחזקאל כג״ג. (ד) במדבר ה״כב. (ה) מ״ב ס״טו, בראשית כז״יג, משלי כז״יא, תהלים קיט״יד. (ו) חבקוק ג״יג, משלי ה״טז, איוב יג״כז, יחזקאל כב״יד. (ז) איוב מ״יט,

באור

וכסלי דעות (ו״ב) מצות עשה להדבק בחכמים ותלמידיהם כו׳. (ב) היה כונס כנד שביליהם, שבילי עולם כמים רבים, מי הברכה העליונה תורת ה׳ תמימה (רש״מ). (ג) עשה דדי מחמודיהם, לינק חלב כליותיהם, מיטב שדה בינתם ומיטב כרמי חכמתם (הנ״ל), וזה עד״ש (משלי ה׳) דדיה ירווך וכמ״ש רז״ל (עירובין נד״ב) למה נמשלו דברי תורה לדד כו׳. (ד) לקנא, עד״ש רז״ל (ב״ב כא״א) קנאת סופרים תרבה חכמה. בעצמתם, לא נכחד עצמי (תהלים קלט״ט) להרלב״ע הוראתו הכח של תולדות שלא נראה ולא יצא למעשה. ובכעסם ירצך, כמ״ש במדרש קהלת ב״ט, חכמה שלמדתי באף ותמה עמדה לי (רמ״ח). (ה) קח נא קללתם, עלי לברכה. ושמח— בגערתם, עד״ש טוב לשמוע גערת חכם (הנ״ל). (ו) מנקלי שיחותם, עד״ש חז״ל שיחת ת״ח צריכה תלמוד (הנ״ל) ע״ז (יט״ב) סוכה (כא״ב). (ז) ראשית כל דרכיך, אבל בטרם תצעד דרך חכמה צריך שתסרה בלבך אמונות אלה. שיש על כל יש, ר״ל על כל נמצא, ישות ומציאות שמות נרדפים לרש״ת ורמ״ח. מי שהוא סבתו, ר״ל סבת הנמצא, כי כל עלול יצטרך לעלה. וסוף כל הסבות, סוא סבה אחת אשר לא תשתנה והוא הנמצא שאין גבול לשלמותו, (הוא הבורא ית״ש ממציא כל הנמצאים).

בקשת המותרות. (ג) שביליהם, מסרי״ר הפיר להגיה: שבליהם כי על שבילים לא תתכן לשון כניסה, ורחז״ל: מי שבליהם, עד״ש כונס כנד מי הים ע״כ, וכמ״ש (עז״ז) למה למי המודפס, ובפתו״ף שאלני כתוב בתרע אנוש בכתב ישן נושן: ס״א, הים שבוליהם (נ״ל שיבליהם כמו (יבמות סג״א) לביני שיבלי) לוקט, כונס כו׳, וזה נכון). (ד) בעצמתם, רמ״ג ואב״א, בעצמותם, באבוד החרוז. ירצך, רא״ה, רא״פ וריבי״ו ירצך מפיעל. (ה) קללתם, בנ״ח קללותם. (ו) יעמוד, בנ״ח יעמדו, יעמידו, יעמד בט׳. (ז) ידיעת, רמ״ק

הע יר

הוא הנמצא שאין גבול לשלמותו ולא תקיף על חלק מצער ממנו ידיעת כל בעל שכל (ח) ותאמין שאיננו גוף ולא כח מכחותינו מתערב או בלתי מתערב (ט) ושהוא אחד לא אחדות הכמה אבל נמנע הרבוי והחלוקה בו מכל צד (י) ושתארי החיוב מנועים ממנו מדרך שיהיו נוספים עליו או חלקים שונים ממנו (יא) ושיש לו ידיעה בפרטינו לגמול ולהוכיח במשפט ובחסד שהם שני חלקי הנהגת החכם (יב) ושהוא הנצחי אשר לא סר מהיות (יג) ושאליו לבדו יאתה העבודה והתפלה ושכל מה שזולתו נברא ומחדש ובלתי ראוי שיעבד (יד) ושיש

מורה נז"א. (ט) מורה נז, נט"א. (י) מ"א כ"ז, מורה נז"א, ירמיה לו"לב. (יא) הושע יב"ז, חגיגה טו"א. (יב) מ"ב י"כט, מורה כ"ג. (יג) ירמיה י"ז, תענית יב"א. (יד) שבת קיט"ב, קהלת ה"ז, דה"ב כג"ו, איוב מ"יט, שופטים

באור

ולא תקיף, שעור המאמר: וידיעת כל בעל שכל לא תקיף על חלק מצער ממנו, ר"ל לא תשיג אפילו קצת מהותו ועצמותו וכמ"ש (יג"מה) שלא נדעך ולרמ"ח מ מ נ ו מוסב על ש ל מ ו ת ו. (יסוד הא' מעקרי דתנו להרמב"ם בהקדמתו לפ' חלק). (ח) שאיננו גוף ולא כח מכחותינו, ר"ל מכחות הגוף לא יהי' הכח מתערב, (כמו חום האש, שאיננו גוף אבל כח מתערב בגוף האש), ולא שהוא בלתי מתערב, כמו הנפש (והשכל) שהוא כח בגוף אדם, אבל איננה מתערבת עמו (יסוד הג' להרמב"ם). (ט) שהוא אחד, לא כאחדות שנוכל לשאול עליו כמה? כי אחד המספרי והגשמי יתרבה, יתחלק ויתדקק עד בלתי תכלית, אבל הוא ב"ה נמנע הרבוי והחלוקה בו מכל צד (יסוד הב' להרמב"ם). (י) ואין לתארו כי אם בתארי השלילה כמ"ש (יג"מז) לבד בהשגת קצת שולליות, אבל תארי החיוב מנועים ממנו מדרך שיהיו נוספים עליו, ר"ל אם נתארהו חכם, גבור וכדומה, הכוונה שאיננו סכל או חלש, ואין התארים נוספים על עצמותו, או חלקים שונים ממנו, כי אם כלם ישובו על עצמו (מיסוד הג' להרמב"ם, שאיננו גוף). (יא) ושיש לו ידיעה, כמ"ש (יג"כח—לג) אתה לבדך תדע כו' (יסוד הי' להרמב"ם). לגמול ולהוכיח, שכר ועונש כזה ובבא. במשפט ובחסד, ע"ל (יג"יז) (יסוד הי"א להרמב"ם). (יב) הנצחי, הנשאר תמיד ללא תכלית וללא סוף (רש"ת). אשר לא סר מהיות, תמיד הי' כן ללא תכלה, או לא הי' עת שלא הי' כן (הנ"ל) (מסעף מיסוד הד' להרמב"ם, הקדמות). (יג) שאליו לבדו כו', וכל מה שזולתו במציאות, מן המלאכים והכוכבים והגלגלים והיסודות, ומה שהורכב מהם, הכל נברא ומחודש (יסוד הה'

העיר להניה דעת, וכן גם להלן יא' כה'. (ח) או בלתי, רמ"ג ואמב"א, ובלתי. (ט) הרבוי והחלוקה, רא"ה פרס, החלוקה והרבוי. (יא) בפרטינו, רי"ש ואמב"א

במציאות מלאכי עליון גבוה מעל גבוה וקדושים המה מראשית דרכם ודבר אין להם עם ענן וערפל (טו) הם המה אשר יי קורא לשבת אחריו ראשונה במלכות ימשיכו הקיום לראשוני הגופות ונכבדיהם (טז) ושיש מהם מלאך מליץ בשפל מדרגותם שמהו בוראו חונן שכלנו תחת שמי יי המציאות וההשלמה וההשאר (יז) ושהיצירה האנושית מבחר כל המשתנים בעצמם אבל כל נצחי באישו יותר נכבד ממנו (יח) וכי זרע ישראל עדת יי צאן מרעיתו מבחר האנוש וסגלת האדם

יח"יז, תהלים לב"ב. (טו) יואל ג"ה, אסתר א"יד. (טז) איוב לג"כו, ברכות כט"א, איכה ג"טו. (יז) דה"א ד"ט. (יח) דה"א טז"יג, במדבר כז"יז, תהלים

באור

להרמב"ם). (יד) מלאכי עליון, יסוד האמונה הזאת במורה (מט"א, ו"ב, הל' יסוה"ת ב"ג). גבוה מעל גבוה, כל אחד מהם למטה ממעלת חברו והוא מלוי מכחו זה למעלה מזה, והכל מכחו של הקב"ה וטובו (שם ב"ה). וקדושים המה מראשית דרכם, מתחלת בריאתם הם בפועל גמור על אופן שזה כי הם שכל בפועל, לא ישכילו פנים ולא ישכלו פנים (רמ"ח). ודבר אין להם כו', שהם נעדרי הגשמות מכל צד ולכן נקראו בפי החכמים שכלים נפרדים, ר"ל נפרדים מחמר (הנ"ל). ענן וערפל, להמורה (ט"ג) המסך המבדיל בינינו ובין ה'. (טו) הם המה כו', כי אחר מדרגת ה' ית' תבא מדרגת השכלים הנבדלים, כי הם קודמים בזמן ובמעלה ובסדר ובטבע לגרמים השמיימים, והם שואפים השפע מן ה' בזולת אמצעי והם ימשיכו הקיום, (השפע) לראשוני הגופות, (לגרמים השמיימים, שהם ראשונים בזמן לכל שאר הגופות (ע"ל יב"כז). ונכבדיהם, תואר שני אל הגלגלים, שהם יותר נכבדים מכל שאר הגשמים וכשנאמר עליהם ועל השפלים שם גשם, יהי' בשתוף השם לבד (רמ"ח). (טז) מלאך מליץ, הוא כח מיוחד הנקרא שכל הפועל. בשפל מדרגותם' כי הוא השכל העשירי האחרון, והוא כעין מליץ בין האדם ובין מה שלמעלה ממנו, ומוציא לפועל את ההשכלות המונחות בשכלנו הפשוט (ההיולי) רק בכח, הוא חונן שכלנו תחת השמים, בג' דברים: א) המציאות, בהתו מציאות לכח שכלנו לנפש השכלית לקבל המושכלות, ב) ההשלמה, בהוציאו שכלנו מן הכח (נפשנו השכלית) אל הפועל, ג) ההשארה, הנצחיות והקיום, ר"ל השארות הנפשי אשר כבר התבאר מציאותו במופת (רמ"ח) (מיסוד הו' להרמב"ם וע' מורה ד"יב', לו"ב). (יז) ושהיצירה האנושית, האדם עם שהוא משועבד אל השנויים הזמניים ואינו קיים אלא במינו, הנה הוא מבחר כל הצורות המשתנות, אבל כל מי שהוא נצחי באיש, הן המלאכים והגלגלים. הוא יותר נכבד מהאדם (רמ"ח). (יח, יט) וכי זרע ישראל הם עדת ה' צאן מרעיתו, מבחר וסגולת המין האנושי, ומפני זה

ואמב"א בפרטנו בל"י. (יד) ושיש, רד"ם השמים ו' החבור. (טז) בוראו, רמ"ג ואמב"א

(יט) היתה מפני זה ההנהגה והעיון במעשיהם יותר חזקה ומיוחדת (כ) ובחמלת יי עליהם ואהבת אבותיהם נתיחדו בתורתו הקדושה אשר לא תשתנה (כא) דת נתנה מאביר הרועים אשר הוא אדון כל הנביאים אשר מעולם (כב) עוד בארץ נבחרת רחבת ידים מקור כל שלמות אמתי ומדומה (כג) עוד בחכמות אמתיות ומשכלות נקיות בעבורם יקרא להם בראשונה עם נבון וחכם (כד) ושאחרי זאת בהבדיל מעבה ענני עונותיהם בין אור האלהי וביננם כמעט נדעך עליהם קצת מבהירות ההשגחה להעזב אל המקרים המרים המאררים (כה) והיתה ארצם לשמה ולחרפה וחלשה בהם ידיעת אמתות התורה וסתריה והסתתרה חכמתם ובינתם (כו) ויחזק עליהם

ק"ז. (כ) ראשית יט"ט, דברים ד"לז. (כא) אסתר ג"טו. ש"א כא"ה, מיכה ד"יג, במדבר יא"כט. (כב) ראשית לד"כא. (כג) ישעיה יא"כב, דברים ד"ו, ראשית מא"לג. (כד) ישעיה נט"ב, סנהדרין סה"ב, במדבר ה"כז. (כה) דברים

באור

היתה ההנהגה והעיון (ההשגחה) במעשיהם, יותר חזקה ומיוחדת, לגמול ולענוש (הנ"ל). (כ) נתיחדו, מן הטעמים בשלש מעלות: ראשית, בתורתו הקדושה, (יסוד ח'). אשר לא תשתנה, (יסוד ט'). (כא) והיא הדת שנתנה ממרע"ה (יסוד ח'), אביר הרועים אדון כל הנביאים אשר מעולם (יסוד ז'). (כב) עוד, וזאת שנית, בארץ נבחרת לנחלה לנו, ארץ רחבת ידים מקור כל שלמות אמתי ומדומה, כי תמיד עיני ה' בה לטובה. (כג) עוד, ועוד בה שלישי', בחכמות האמתיות ומושכלות ראשונות, נקיות, מכל סיג הכזב והשקר (רש"מ ע"פ באור רמ"ח), ושלמות אמתי הוא העיון בחכמה אשר בו יושג שלמות הנפש, כמ"ש רז"ל אוירא דא"י מחכים, וזה מלבד ההשגחה המתמדת בה יותר מבשאר ארצות כמ"ש תמיד עיני ה' אלהיך בה, ושלמות מדומה הוא שלימת הגוף, כי היא ארץ זבת חלב ודבש (רמ"ח), ולי נראה כי שלמות אמתי כמשמעו, השגת המושכלות באלהות, ושלמות מדומה הוא שלמות המדות לבד, ובהצטרפותו עם שלמות הגוף והקנין. בעבורם, ר"ל בעבור החכמות. יקרא להם בראשונה, קודם חורבן בית מקדשנו, עם נבון וחכם, כמ"ש (עמוס ו"א) נקובי ראשית הגוים (רא"ל בשם מהרי"ל). (כד) כמעט נדעך כו', לא אמר נדעך סתם, כי גם בעבדותנו לא עזבנו ויט אלינו חסד, כמ"ש ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם כו' (רמ"ח). (כה) והיתה ארצם כו'

ואמב"א, הבורא. (כ) נתיחדו, רמ"ק העיר להגיה, נאחדו. (כד) מעבה, רמ"ג ורמ"ש הוסיפו למ"ד היחס, למעבה. (כה) ידיעת, באנ"ח, ידיעות. אמתות,
רמ"ג

העונש עד שמאסו וישנאו פזוריהם בארצות הגוים אשר נעתקו שם (כז) ושאחרי כן במה שיבוא מהזמן תשבנה הסגלות כלם אל עצמותם הקדומה (כח) ישוב המלכות ותצמח החכמה ותחזק ההשגחה ויאורו עיני הלבבות בחדרי הסתרים התוריים בשוב יי את שבות עמו ועינינו תחזינה (כט) ותכלית כל הטובות הזמניות חיות מתי

כח"יז, ירמי' יח"טז, ישעי' כט"יד. תהלי' קמ"מד. (כו) מורה טו"ב. (כז) יחזקאל טז"נה. (כח) ש"ב יג"ו, מ"ק טז"ב, תהלים יד"ז, ישעיה לג"יז. (כט) ישעיה

באור

הולך ומוסיף שלשת המעלות המבוארות (כ—כג) שהן התורה, הארץ והחכמה, כפי שנתבטלו. (כו) עד שמאסו, לשון זה גם בתג"ה: למי שימאסו את החכמה, והטעם להמו"מ כאן כי גויי הארץ ממאסים ושונאים את פזורינו, אך לפי זה הי' צריך להגיה: נמאסו וישנאו. ורמ"ח יאמר: יהי' מעונש ה' על ישראל שישנאו החכמה וימאסוה, וזה אמת שאין אחד מעיר ושנים ממשפחה שיתגדל בחכמה כאלו שנאוה, וזה הי' להם לכובד גלותם, ואפשר רומז כי רבים מהמתחסדים שונאים את מי שיתגדל בחכמות המחקריות להבין אמתות התורה וסודותיה, הלא תראה חלושי השכל והסברא מה שהוציאו לעג על ספרי הרמב"ם ז"ל, אשר לא קם כמוהו בתלמוד מימות רבינא ורב אשי עד היום, עטרת תפארת כל חכמי המחקר לשונותיהם בגוייהם, עד שהוא בחכמים כמו מרע"ה בנביאים, והפתאים מאסו בדבריו תחת כי שנאו דעת ע"כ, אך לפי זה הי' צריך להגיה: עד ששנאו וימאסו, כי השנאה לרמ"ח עצמו (ח"כו כז) היא בלב ולא יוציאנה לפועל, והמואס ישתדל להפסיד. ולדעתי שמאסו שב על החכמה, וישנאו (מנפעל) — על פזוריהם, ושעור המאמר: עד שמאסו (בחכמה) וישנאו (על כן) פזוריהם כו' וכנראה כתב המליץ בכוונה בלשון דמשתמע לתרי אפי. (כז) תשבנה הסגולות, הן שלשת המעלות (כ—כג), וכמו שמפרש, (כח) ישוב כו', והוסב המלכות (הארץ) בתחלה ואח"כ החכמה ואח"כ התורה, וכנגד מ"ש (כד) כמעט נדעך קצת מבהירות ההשגחה, ר"ל נחלשה, יאמר: ותחזק ההשגחה, וכל זה יהי' בימות המשיח, בשוב ה' את שבות עמו, ואני תפלה: ועינינו תחזינה. (כט) ותכלית כל הטובות הזמניות, רומז כנראה לג"ע, אשר הוא לד' הרמב"ם בהקדמתו לפ' חלק, מקום דשן ושמן מבחר הארץ, יש בו נהרים רבים ואילנות עושים פירות יגלה אותו ה' ית' לבני אדם לעתיד לבא ויורה אותו (אותם) הדרך להלך אליו ויתענגו בו כו'. בגויותם ונפשותם ז"ל הרמב"ם (שם) ותחיית המתים הוא יסוד מיסודי מרע"ה, ואין דת ולא דבקות

רמ"ג ואמב"א, אמתיות אמתת. (כו) שמאסו, רמ"ג ואמב"א, שימאסו וצ"ל שמאסוה. וישנאו, בנ"י וַיִּשְׂנְאוּ. (כז) כן, רמ"ש ג' זאת ת' כן. הסגולות, בנ"ח הוסיף החמודות. (כח) ישוב, רש"מ ורד"ס, תשוב (ול"צ, ע"מ), ורא"פ הוסיף בירושלים. ויאורו, כ"נ בהחו"ף, רש"מ ורמ"ש, ובש"ה ויָאורו, ורמ"ק העיר ותאורנה (ול"צ, ע"מ). את שבות, רמ"ג ואמב"א השמיטו תיבת את. (כט) חיות מתי, רא"פ ג' תחית המתים, ורד"ס נ' מתי בט'. בגויותם,
רמ"ק

(בח"ע) חיות

יִשְׂרָאֵל בִּגְוִיּוֹתָם וְנַפְשׁוֹתָם הָרִאשׁוֹנוֹת לְהֵרָאוֹת בָּהֶם מַעֲשֵׂה יְיָ כִּי נוֹרָא הוּא.

(ל) סוֹף דָּבָר תַּשְׂמְאִיל לִבִּי אוֹ תֵּימִין תַּאֲמִין בְּכָל מַה שֶׁהֶאֱמִין בּוֹ אַחֲרוֹן הַגְּאוֹנִים בִּזְמָן רֹאשָׁם בַּחֲשִׁיבוּת הָרַב הַמּוֹרֶה הַגָּדוֹל רַבֵּינוּ מֹשֶׁה בֶּן הָרַב הַגָּדוֹל רַבֵּינוּ מַיְמוֹן זִכְרוֹ לִבְרָכָה אֲשֶׁר אֵין עָרוֹךְ אֵלָיו בְּכָל חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל אַחַר חֲתִימַת הַתַּלְמוּד (לא) בְּזֹאת אֲנִי בָטוּחַ אֲשֶׁר בְּכָל חַדְרֵי הַחָכְמָה וְהַתּוֹרָה אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ תִּירָא.

כו״יט, סנהדרין נ״ב, שמות לד״י. (ל) קהלת יב״יג, ישעיה ל״כא, תהלים מ״ו, פסחים נד״ב. (לא) תהלים כו״ג, דברים ו״יג.

באור

בדת יהודית למי שלא יאמין זה כו'. ודע כי האדם יש לו למות בהכרח ויתפרד וישוב למה שהורכב ממנו (ר״ל בגופו ונפשו) (ז).

(ל) תשמאיל, שיסי' לך דעת בלתי אמתי שהוא כנגד השמאל, או תימין, או דעת אמתי, שהוא כנגד הימין, תאמין כו', או, עד״ש רז״ל בתנחומא (ל״ל בר״ר ס״ט) ואפנה על ימין זה ישמעאל, או על שמאל זה לוט, והכוונה כאן על קריאת ספרי חכמות שחברו חכמי ישמעאל או חכמי הנוצרים (רמ״ה). ראשם בחשיבות, קודם להם במעלה, כי לא הגיע לנו חבור באמונה מהגאונים, זולת ס' האמונות לרס״ג, ואיננו מספיק אחת מני אלף למה שכלל בו הרב המורה (הג״ל). רבינו משה כו' (ע' הערה ה' בסוף הספר). (לא) את ה' אלהיך תירא, כאשר הוא הרמב״ם ז״ל הי' ירא את ה' מאד, והיראה היא שרש כל הפעולות המביאות לשלמות האנושי (רמ״ה). ולי נראה שיפרש מ״ש (ז) ראשית כל דרכיך תאמין כו', והטעם אם תשרש בתחלה אמונות אלה בלבך, אז מלבד שתלך לבטח דרכך בכל חדרי התורה והחכמה יחד, ולא תכשל במינות, עוד תירא את ה', מלאטוא וכמ״ש (תהלים קיא משלי ט') ראשית—תחלת חכמה יראת ה', (אבות ג״ט) כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת, וכמ״ש (א״ד ס') רבות מחשבות בלב לדיק כו' בקרביו יקדם—ובשפתיו יכבד אלפי הכבוד (ע״ש באור מ״ש בשם הרי״ף).

רמ״ק ורד״ם ב' בגויתם. מעשה, בנ״ח הוסיפו תיבת את. (ל) ראשם, רא״פ ג' וראשון.

א) (ג״ז). כל יודע מבין לא יאהבם בלי ספק לפירוש המאמרים (א״ז) מי משפלים כו', (ב״ב ג'), כי ראיתי חמס וריב בעיר כו', ולא ירלם. והנה מבאר המאמר הראשון רמ״ה בעצמו בהרגישו כנראה תולשת באורו על המאמר הראשון (א״ז), הוסיף עליו עוד שנים, ויתר המו״מ איש לדרכו פנו וכלם לא דברו נכונה. ומי לנו גדול כהמבקר המצויין מהרי״ל אשר הוציא לאור משפט, כי אין שחר למאמר זה גם אחרי המון הבאורים שעליו. על המאמר השני (ב״ב ג') התעוררו ג״כ המו״מ, אזנו, חקרו ודרשו זה בכה וזה בכה ולא מצאו ידיהם לעשות הבדל בין רעות בעיר ובין רעות במדינה, ובאמת מלילה בעיר, במדינה, זרה ורחוקה אחרי כל הבאורים. מלבד אלה אין טעם ושכם: למה השמיט המליץ—בחשבו (ג״א—ו) רעות שני המינים הראשונים—למה השמיט מהמין הב'—הרצוניות, (הבאות מסבת אחד הבע״ח), ומהמין הא'—התמידיות (הנופלות מדברים הטבעים התמידים), כמו שחושב גם אותן להלן (יב״ה, כו—סב)?—.

וכמו אשער בנפשי, כי המליץ בציירו מתחלת הספר עד כאן את הנבון השלם, רומז על הרמב״ם ז״ל, אשר הגיע בלי ספק לשלמות האמתי, ורק עליו לדקו יחדו כל התוארים והכנויים האמורים בזה, ובפרט: (א״יד), עד היותו כאלהים, (כ״ד), כאחד מלאכי המרום במרום, (ג״ה), דמה לבר אלהין, אחרי אשר כל רז בתורה וחכמה לא אנס לי', ולא קם נבון וחכם ושלם אמתי כמשה בכל חכמי ישראל אחר חתימת התלמוד. ולפי זה טעם המאמר הראשון כמשמעו: מי משפלים (שלכ) בלעדי השלם (הוא הרמב״ם)? ויתכחשו לו שב אל השפלים, ורומז למקנאיו ומתנגדיו, אשר נשאם לבם לכתוב השגות מרורות ושטנה על דעותיו הישרות, ולהתחרות בו בחייו, ולא יכלו לו, ויהיו מוכרחים להתכחש לו ולהכנע מפניו (ע' תח״י ח״ב, לד 73, 57—60, 49—52). המאמר: חמס וריב בעיר, רומז לאש המריבה אשר התלקחה אחרי מותו, בין התורנים והפילוסופים בספרד ובנגב לרפת, אשר על פיה שרפה האינקוויזיציאה (1244.) ספריו, המדע והמורה, בא״ם זרה לעין השמש בעיר המלוכה פאריז—בעיר, פירס״י בירושלים,—(שם לד 164, 161, 156), ותמורות במדינות, רומז אל הריב השני אשר יצא ממדינות אשכנז, ואשר על פיהן שפטו הקנאים בעיר עכו עוד הפעם את ספרו המורה לשרפה, ויחרימו אותו ואת ההוגים בו (בערך 1290), ואל הרעה שנהיתה אז בטבריה להציב על קברו מצבת אבן חרותים עליה דברים ארורים אשר לא יפקדו (שם ח״ג לד 43, 42, 37, 36, 32). ויתכן שעל חרפות חורפיו אלה רומז גם המאמר: (ג״ד) הנכון התעתד לבוז ולקלון כאחד הרקים (הפעל עתד בהתפעל יותר יתישב על אחרי מות). המאמר שאחריו: ע״ל וחרפה בנעוריו ובזקוניו, רומז אל התלאות והרעות, הרבות והנוראות, שמצאוהו כל ימי חייו, כי לפי מלאת לו י״ג שנה (1145), כבר קדמוהו ימי עוני, ימי צר ומצוקה, ויהי נע ונד על אדמת נכר מפני מלחמות הערביאים, עד בואו מצרימה לגור בה (1166), וגם שם שוי' בו יד ה': חלי ומדוה, מארה ומגערת, שוט ולשון רמי', כעס אויב ורעת השוכים, גם המות שדד מזרועותיו שני בנים אהובים ביום אחד, עד שנת החמשים (1185) לימי חייהו (שם ח״ב לד 53, 52, 28, 24, 16, 14), ובהיותו כבן ששים שנה (לערך 1195) הוכה במכאוב על משכבו שנה תמימה, והמחלה השאירה שרשיה בגוו הרך, ויהי איש מכאובות וידוע חולי כל ימיו (שם לד 71). יתר המאמרים ירזמון כזה: (ג״ה) ישב בדד וידום—אל אשר לא הגיע לכם הרבנות עד מ״ב שנה לימי חייו (1177); אף כי גם בימי נודו כבר הראה תקפו וגבורתו בתורה ובחכמה ויהי כמלאך אלהים (שם לד 37); איכה ירעה רוח—אל ר' דוד אחיו, אשר עשה מסחר וקנין באראות רחוקות

רחוקות, ויגיל גם אותו גם ביתו בלחם ושמלה, ואשר רוח קדים שברו בלב ים עם כל הונו ועזבונו (שם לד 27); ואיכה ירבץ תחת משאו — אל הטרדות העצומות אשר השתרגו עלו על צוארו לעת זקנתו ויכשילו כחו, עד אשר לא יכל עמוד על רגליו, או לשבת על כסאו, כי אם שכב פרקדן כדברו עם החולים (שם 75). ומצאתי און לי וחוזק להערתי בסוף הספר קודם חתימתו (יד"לב—קיב), כפגשי שם עוד הפעם רמזים כאלה על הרמב"ם ועל מקנאיו (ע"ש באורי והערה ה').

ב) (ז"יג). שלשה פרקים (ה—ז) להמו"מ ידברו מהשתאלות והתרילות להרבות הון ועושר, ומהתקוה הכוזבה אל העתיד. לפי דעתם זו רבו כמו רבו השאלות כן במחלקה זאת (השני') וכן במחלקה שאחריה (השלישית), והמבינים ימצאון. השאלות או הקושיות הגדולות אלה הן: א) למה הציב לו המליץ למטרה (ה), בדברו על הנבהל להון — את המשכיל, ובדברו (ו) על המצפה אל העתיד — את איש ההמוני, ולא אמר סתם כבכל הספר? ב) במה גדולה רעת ההמוני, המשתוקק אל העתיד, מרעת הנבהל להון, כמ"ש (ו"א) ורעה עוד מזאת, ובפרט כשזה משכיל וזה המוני? איזה בעל שכל ישר יתעקש ולא יודה על ההפך? ג) איזה התיחסות לשטות ההמוני עם כל הספר? איזה מוסר, למוד או מנהג טוב יוצא ממנו לנפש, אשר רק היא כוונת כל הספר? איך יקרא לשטות כזה, רעה, ואיזה התיחסות לה עם רעת המשכיל, בחברו שתיהן זו אחר זו, ואומר עליהן יחד: (ז"א) אם לוקחת נפשי שמך מכתיבות כאלה? הגדולה היא שטות ההמוני, המשתוקק אל העתיד, כל כך לומר עליו למה לי חיים, וכל יתר המאמרים עד סוף הפרק? אמנם לפי דרך באורי אין מקום לשאלות אלה, ורעת ההמוני גדולה מרעת המשכיל, כי זה לכל הפחות מתעסק גם במע"ע (שלמות המדות), וזה יושב ובטל ובל ידע מה. מלבד אלה על אמתת דרך באורי יוכיחו ויעידו בכל פה המאמרים: (ה"א) לתכליות בל"ר; (ה"ב) ולהרחיב מתן, (הם' מתן לא יכלול הוראת עושר בשום פנים); (ה"ד) מכמניו, בהשמטת תיבת זהב או כסף; ובתי נכאה, בהוספת תיבת, ולרי; (ה"י) הנה פועל חכם, לא משכיל; (ה"טז) כי לא לו יהי' הזרע כו'; (ו"א) למבוקשיו, בל"ר; (ו"ט) שיכסיפו פנים; (ו"י) ברצותך לדלג ... כהרף עין כו'; (ו"יא) עבוד האדמה כעבוד אלהים; (ז"ז) הרעות והטוב; (ז"ט) היאמן דברי כי ייטב לנפשי. כל המאמרים האלה לא יתישבו עם דרך המו"מ בקדמוני, ולאחדים מהם, כמו: לתכליות, להרחיב מתן, כי לא לו יהיה הזרע, ברצותך לדלג, כי ייטב לנפשי, אין כל פתרון אם לא על פי דרכי החדשה אשר סלותי לבאור כלל הספר.

ג) (ט"כז). שני ראשי המחלקה הזאת המדברים אל ההמוני העשיר לבד (ח"א-כו) ואל המשכיל הגבור לבד (ט"א-כז) דומים כמעט בעניניהם מכל וכל, והקורא המבין בשומו מאמרי ונאומי שניהם אלה לקראת אלה יראה ויוכח, כי מליצות ראש האחד מסכימות אך עמו ולא עם השני וכן להפך, גם ימצא הטעמים והכוונות בכל שנויי הלשון, ובכל אריכות וקוצר הדברים גם שם גם פה, ושכמעט אי אפשר לפורטם. וכאשר השנויים והחלופים האלה יעידו על אמתת באורי, לזאת ראיתי להעיר על היותר גלוים לעין, ואלה הם: להמוני יפתח במשל (ח"א—יא) ויבינהו (בהתול) כי גם הגבורה (אשר היא קטנה בעיניו מעושר), לא תצילהו בעת רעה, ובסוף דבריו יגלה אזנו למוסר בקוצר מלים לבל ישליך נשמתו אחרי גוו בהתענג בשרו, ולמשכיל יהפך הסדר, יוכיחנו בתחלה באריכות דברים על השתמכרו לתענוגות בשרים, ויחתום (בקלגס ת' התול) כי גם העושר (הקטן בעיניו מגבורה) לא יצילהו ביום עברת ה' (יט' כג-כז); למשכיל יבאר באריכות (ד—יא) ענין השגחת ה', ולההמוני לא יאמר כי אם (כד—כז) בקפוץ ילדי יום אז יתן אל לבו כי קלקל מעשיו; לזה יזכיר (כו, כז)

רק

רק את העונש, ולזה יאמר (ה—יא) לגמול ולענוש, השפלת הגדיל והרמת הנבל, יעלה איש הבליעל, ירד איש האלהים (כי עסק הגבור הלחם באויביו, וכשיפול האחד השני יקום ויעלה); להמשכיל הגבור יזכיר (ד) גם הגאוה (הנמשכת מגבורה), ויוסיף לו (יג—יח) כי רעיוניו הזדונים יגרשוהו מהסתפח בנחלת קדושים, מהתערב בסוד היות, ולההמוני לא ידבר מכל זה; עושר ההמוני יכנה (ט) חמדת קנין ורוב ענין, (יח) ימים נעימים כו', ולהגבור יאמר (יז) יורש עשר אוצרות (בחרבו הקשה), (יט) אוצרות חושך, סגולת מדינות אשר כנסם (במלחמה); בהשבילו העושר קורא לזה (יז) ואתה שאול כו', ולזה, צל הקיקיון, לזה יוכיח (כ—כג) השלכת נשמה, תרגיזנה, תכעיסנה, תטוש יקרת נוה חמדת עולם, ולזה (כה) מכרת נפשך (ע' ה"יג על ההבדל בין נשמה ונפש) (כא) לצורה בצרור החיים (כב) כוסף אמתי ותשוקה נכבדת (להשגות שכליות).

ד) (יד"פב). ראיתי להעיר: א) המו"מ לא העירו כלל על ההבדל בין ויכוח הנפש עם כחות הגוף (י"כב) ובין מלחמתה עמהם (נג—פב), כאלו שני סעיפים אלה כפל ענין אחד במלות שונות, ולא הרגישו, כי שני הסעיפים אינם שונים לבד כי אם גם מתנגדים במלותיהן; ב) המאמר (עט): פעם מהיר כלב מוסב לדעתם על הרודף אחרי תענוגים בזדון, ועליו שב גם המאמר (פב): ופעם אשר יורישנה כמות כו', ופירושו שיקבל עונש בעוה"ב; אך מלבד הלהן והדחק של מאמר האחרון לפי דעתם, המשל במאמר הראשון איננו מתישב בשום פנים, כי אתנן זונה ומחיר כלב נאסרו אך להביאם בית ה', והטעם להמורה (מו"ג) לפחיתותם, שלא יבאו להקל בקרבן ה' ולבזותו, אבל איזה יחס לתענוגות בשרים עם עבודת ה'? ומי לא יראה כי מתחלת הפרק עד כאן ידובר רק מנפשות שלמים או לדיקים המכריחים כחותיהם הגופיים למנוע מכל תאוה ולפעול אך טוב, מבלי הזכיר אף ברמז על איזה רע! ובפרט על השתמכרות לתענוגים, ואיזה הדרך יעבור פתאום, בסוף כל הפרק הארוך, לתענוגים ולעונש בעבורם? אמנם לפי באורי כל מאמר ומאמר על מקומו יבא בשלום, ועל העונש לנפש ידובר בכלל להלן (פג—פה). על אמתת באורי יעיד עוד מה שדקדק בלשונו לאמר (עח) ותגמולם, ולא גמולם, אשר זה הוראתו רק תשלום מעשה טוב, וזה—תשלום מעשה טוב או רע יחד, או רע לבד, ועל מעשה טוב לבד נמצא רק פעם אחת (תהלים קג"ב) ואל תשכחי כל גמוליו.

ה) (יד"קיב, וע"ל הערה א'). כל המאמרים (יד"קה—קיב), רומזים כנראה עוד הפעם על הרמב"ם ז"ל, והמאמרים שלפניהם (יד"לב—קד)—אל מתנגדיו, מקנאיו ומריביו, וכלם יחד הם הוספה אל המחלקה הזאת (השביעית), אחרי גמרו כבר כל ענין השכר, ואחרי הזכירו גם העונש לנפש בגיהנם. ולבלתי הלאות את הקורא אעיר רק על השאלות הנופלות בזה: למה הציב לו המליץ למטרת מליצותיו את הלבוש דווקא, כחוטא שמוגעין ממנו התשובה, אחרי אשר בהל' תשובה (ו"ג) נאמר סתם, חטא גדול שעשה האדם ברצונו ומדעתו?—ולמה לא זכר את החוטאים שאין להם חלק לעוה"ב כשמתו בלא תשובה (שם ג"ו—יד), ולמה לא את החטאים המעכבים את התשובה (שם ד"א—ו)? איזה התיחסות אל המאמר (יד"לה): ראה תראה בעונך כאלהים עובדיך בלבושם—עם מה שלפניו ולאחריו? מה מגמת סוף מאמר זה: ואם ווער לבבם לא יתפרסם? ומה זה (ק): ומגדון פרושות? ולמה השליך פתאום במאמרים האחרונים (קה—קיב) תמונת ההסבה (אל ה'), אשר בה ידבר מתחלת פרק יג' עד כאן—ללשון רבים מדברים בעדם (ע"מ § 15 יד)? — על פי שאלות אלה כל קורא בצדק לא יכזיבני ולא יאמר, כי השערתי בדבר הרמזים הלוי' על בלימה. ומה שמחזק השערתי עוד הוא, כי כל המאמרים (קה—קיב) ראויים לאמרם על הרמב"ם ז"ל בלי ספק, וביותר המאמר: שמח לנוכח השואות ...

ומכלכל

ומכלכל אמירי אמריו, באשר הוא בכל פגעי זמנו התמידים, הרבים והנוראים, לא חטא בשפתו ובלבו ויצדק עליו דין שמים (תה"י ח"ב צד 55), ומזה גם קושי המאמר: אשכלות הכשרון על עוללות עלילותיו, כי המחבר כנראה הקשה לדבר בכוונה, ויבחר לשון ערומים, להעלים הענין בסתרי מליצותיו. והפשר אשכלות רומז למ"ש רז"ל (סוטה מז"ב): משמת יוסי כו' בטלו האשכלות, מאי אשכלות כו' איש שהכל בו. ומה שמזכיר עוד בסוף חתימת הספר (יז"ל) שם הרמב"ם מפורש, יוסיף הוד וסמך להשערתי. וממה שנתן מקום לרמזיו בתחלת הספר, ובסופו, ובסוף חתימתו (יז"ל) יש לשער עוד, כי אף גם זאת היתה תכלית כוונת הספר, לצייר שלמות האמתי של הרמב"ם ז"ל, רוב גדלו, ועוצם פגעיו וקורותיו, אשר כן הוא דרך ספה"ק, כמו קהלת ומשלי, אשר ראשית ואחרית של זה הוא, כי הכל הבל, ושל זה, כי יראת ה' היא חכמה.

ו) (טז"כב ע"ל הערה ג'). גם כאן עיקר אחד לעניני ב' הפרקים (טו' טז') האמרים להמשכיל לבד ולההמוני לבד, כי כמעט אחת ידבר, כן להמשכיל כמו להמוני (להורות להם דרך חכמה וגבורה וכי העושר הבל), והשנויים שביניהם מעידים על אמתת באורי: להמשכיל (שהחכמה גדולה אצלי מגבורה, וגבורה מעושר) רומז בתחלה לאחת (טו"ו) כי העיון בתורה—חכמה, וקיום מצותיה—גבורה, ואחר כך (טו"יט, כז) יזכיר את העושר בקוצר מלים, וכמו רק דרך העברה, ולההמוני, (שהחכמה קטנה אצלו מגבורה וגבורה מעושר) יהפך הסדר: יבאר בתחלה ובארוכות (טו"א—יב) כי רע ומר אם עם תשוקתו לשלמיות הנפשיים יפנה על כח המדמה והמתעורר לרדוף אחרי עושר מופלג, ואחרי כן יבינהו בכמה אופנים (טז"יד, יז', כז', כח', לב', לד', לח', מג—נב) מה היא חכמה ומה גבורה; לזה יגיד שטותו (טז"יט, לא) בהאמינו בגזרה קדומה, ויבינהו (טז"מ—מב) כי הבחירה ביד האדם, ולזה ברצותו לבאר טעותו, כי לא בחירת המאכל והמשתה גבורה, יצייר (טו"יא—נב) יקרת הנפש ויעוררהו לשמור אותה ולא הגוף (טו"כז—כו) ולהסתפק לקיומו בשעורי ההכרחי. ובסיומו ימלא פיו תוכחות מוסר: לזה (טו"ל—נג) על עצלותו בנעוריו (טו"מו) ועל אמרו אחטא ואשוב, ולזה: (טז"טו, יח, לד' לט' נב) על עצלותו בכלל (טו"כד) כאלו הוא נלאה למצוא פתחי התשובה תמיד. והמעיין המבין ימלא עוד שנויים וחלופים כאלה וכאלה.

ז) (יז"כט). לא ראיתי עוד מי שהרגיש כי המחבר החליף סדר הי"ג עקרים שיסדם הרמב"ם, ועשה בהם שנויים כזה:

להבדרשי: א) מציאות ה' (ז) — — — — להרמב"ם א)
ב) שלילת הגשמות (ה) — — — — — ג)
ג) אחדותו (ט) — — — — — — ב)
ד) שלילת תארי החיוב (י) — — — — נכלל בעקר ג'
ה) ידיעת ה' והשגחתו לתת שכר ועונש (יא) — י', יא)
ו) נצחיות ה' (יב) — — — — — ד) הקדמות
ז) שאליו לבד ראוי העבודה והתפלה (יג) — — ה)
ח) מציאות המלאכים, הגלגלים ומלאך שכל הפועל (יד-טז) ובני ישראל נתיחדו בתורה, אשר לא תשתנה (יז—כ) ח)
ט) התורה נתנה ע"י מרע"ה (כא) — — — ו, ז)
י) מלבד התורה נתיחדו עוד בארץ נבחרת ובחכמות אמתיות, ושגם אלה נתבטלו ונאבדו, ותשובנה בימות המשיח (כב—כח) — — — — — יב)
יא) תחית המתים (כט) — — — — — יג)

ועם החלופים והשנויים האלה כנראה הוא בכדי לבאר העקרים ביותר באור, ולהם

להם סדר יותר ישר: בתחלה האמונות בה', כפי מה שהן מצד עצמו, ואח"כ—מצד פעולותיו התמידיות, ר"ל בכל זמן, עבר, הוה ועתיד, ואחריהן בזמן העבר ובעתיד. והנה ארבעה עקרים הראשונים (א—ד) הם האמונה בה' מצד עצמו, בתמידות, ולפי שאחרי ידיעת מציאות איזה דבר נראה לדעת בתחלה מהותו, ואח"כ כמותו, ואחריו תארו, לזאת חלק שלילת הגשמות לבד, והקדימו להאחדות, ואחר האחדות הוסיף שלילת תארי החיוב. שלשה עקרים שאחריהם (ה—ז) הם האמונה בה' מצד פעולותיו התמידיות, לזאת הקדים כאן ידיעת ה' והשגחתו (שהם ג"כ תואר), ויחברם עם שכר ועונש, ואמר, שהוא נצחי, כי תיבה זו כוללת יותר כל הזמנים, מתיבת קדמות, וגמר, שאליו לבד ראוי העבודה והתפלה תמיד. שלשה עקרים שאחרי כן (ח—י) הם האמונה בה' מצד פעולותיו בזמן העבר, ושנים האחרונים (יא—יב) הם מצד פעולותיו בעתיד. עוד הזכיר פה מציאות המלאכים והגלגלים בכדי לבאר ענין הנבואה, שהוא שפע שופע מאת ה' באמצעות מלאך שכל הפועל (כדעת המורה נו"ב ויסוד ו' מיסודות העקרים), והוסיף כי מלבד התורה נתיחדו בני ישראל עוד בארץ נבחרת ובחכמות אמתיות, בכדי לבאר, כי בימות המשיח תשובנה שלש מעלות אלה. וכאשר לא ידעתי לתת טעם למה הקדים האמונה בתורה שלא תשתנה, לפני האמונה בנבואה, שאלתי את פי ידיד נפשי רמ"פ (בעת הדפסת ס' זה), ויראני ס' יסוד התורה להרב החוקר הגדול ר' מרדכי גומפיל שנאבר, אשר גם הוא בכלל לא מצא נחת בסדר העקרים להרמב"ם, והעריכם בסדר אחר כפי דרכו ומשנה גם מסדור הבדרשי, ובפרק יא' יבאר בפרט: כי הרמב"ם ז"ל חשב יסוד הנבואה קודם יסוד התורה עבור קדימתה בזמן, כי מציאות הנבואה בכלל, ונבואת מרע"ה בפרט היתה גם קודם מתן תורה, ולפי דרכנו עלינו להקדים באור אמתת התורה, משום שממנה יתבאר אמתת הנבואה, ע"כ. מטעם זה כנראה גם הבדרשי נתן משפט הבכורה למתן תורה.

ויהי ככלותי מאת פני הספר, הסיבותי אל לבי רוחב לב המחבר ורוח כביר אמרי פיו ולשונו, מה נעימים נאומיו ומה נשגבו מליצותיו, מה גבהו דרכי לבו, ומה עמקו מחשבותיו, מה מאד הפליא להרבות חזיון בשכל מלים מעטים, ולהגדיל תושיה בספרו הנפלא, כי קטן הוא, ומה מאד השכיל לסתום דבריו ולחתום ספרו עד עת קץ! במזמות זו חשבתי מחשבות על איש המופת הזה, וכמו את קולו שמעתי מתהלך בגן אלהים לרוח החכמה, ורוח מבינתו יענני, והנה רוח מליצתי החלושה והדלה אף היא הלפה עברה על פני, ותעף ביעף נוגעת בכנפי רוח שפתיו, ואל עצמו ואל נפשו, ותשם בפי כדברים האלה אליו:

מי יגלה עפר מעיניך הבדרשי, וראית בחכמה בנית בית עלי עין, בית ועד למשכילי עם והמונו, להריחם בדעת ה', עודנו עומד הכן על תלו זה כשש מאות שנה, ומעודו עד היום אליו ינהרו, על דלתותיו ישקדו שלמים וכן רבים, משכילים ונבונים גם מדלת העם המונים הטונים: אלה טוב טעמו וכליל יפיו בכלל לגדולות ונפלאות יחשבום בלבמו, ובפיהם ובשפתם יעריצום ויקדישום; ואלה על ציוריו ופתוחיו בפרט יתענגו, יתמהמהו ויתמהו, ישתעשעו וישתאו; אלה יבקשו ממנו תורה וחכמה; ואלה אליו ידרשו לקחת מוסר; אך אין דורש ואין מבקש בו יסודו וסודו, אין מרגיש ואין משער כי דעת ה' הוא מקורו, תחת אבן פנתו מקור סתום, גל נעול מעין חתום. מי יתן וראית עוד החלופים והשנויים הרבים שעשו אנשי לבב בציורי כפיך, בשלחם יד להוסיף עליהם צו לצו קו לקו, או לגרוע מהם, או להחליפם בצבעים שונים, כל איש

כפי

כפי העולה על רוחו, עד כי שנו טעם וצורת הבית ותכונתו עד להשחית, — אז, בראותך כל אלה, אז, אם לא זעום זעמת, הלא השתוממת על המראה! ומי יתן ופקחת עיניך אף על עמלי ויגיעי, עד שמצאתי מה שמצאתי, אני הצעיר באחַי בני עמי, לגלות למצער מצפוניך ולבלע כמעט פני הלוט על כל הבית, להשיב את שבותך, — אז, האף גם בי אנף אנפת? — האף גם עלי הפלא יספת? — ומי יתנך עוד דבר והגדת לי שמץ דבר תעלומותיך, לדעת מה שמץ דבר נמצא בדברַי, ובהשערותי, אז. . . . . אך מה, מה החלום הזה אשר חלמתי? — הוי רעיון רוח! — הבוא יבא הפניני מארץ חיים לגיא צלמות, מעצי עדן אל עץ השדה? — הנה אנחנו הולכים אליו, והוא לא ישוב עוד אלינו! . . . . .

הוי, מי יתנני הולך אליו ותשור עיני מקום משכן כבודו, ונמשני לנשק כפות רגליו, אז החזקתיו אחזתיו ולא ארפנו, עד שהביאני אל בית אמֵנו שפת קדשנו, ואָצל אָצַל לי ברכה אחת, והודיעני ואדעה, אם כן משפטי אני חרצתי על אודות הגל אשר נעל בתוך ביתו, ואם כן עשיתי בִגְלָלִי כעת חי׳ את האבן מעל פי הגל, סְתָמוֹ אז בתבונות כפיו לעת קץ. עֵד הגל הזה ועדה ספרתך הפניני, אם לא אך אמת חפצתי בטוחותי, ואם לא אך אליה ואליך תשוקתי כל היום, ועשית נא עמדי חסד ואמת והודעתני האמת ואדעה. אז עניתי ואמרתי: רב לי רב, אמותה הפעם, אחרי ראותי פניך חַי חַי בארצות החיים. אז אמרתי באשרי: מה טוב חבלי, כי לי נפל מלוא החבל להשתעשע ראשונה בנטעי חבלך, נטעי שעשועיך; מה טוב גורלי, כי לי יצא הגורל הראשון לעלות בגורלך ולעדרו בלא לב ולב! עֵד הגל הזה ועדה ספרתך, אם לא אמת יהגה חכי, כאשר מעודי לא שקר מלי. האח, מה טוב גורלי, זה חלקי מכל עמלי, עמל ירחי ק—ד—ם.

ווילנא בחמשה עשר יום לחדש הרביעי (לפ״ק)

תקונים: לד 3 טורס 29 (תוה״מ) בהיותי, צ״ל: בהיותו; 14, 2 ושאַר-ושאָר; יב, 4 יח)—יה); כד, 10 לרגלַי—לרגלִי; 82, 10 בִשְׂרָה-בְשָׂרָה.